

Андрэй Котлярчук

Швэды ў гісторыі і культуры беларусаў

Andrei Kotliarchuk

Swedes in Belarusian history and culture

Андрэй Котлярчук

Швэды ў гісторыі
і культуры беларусаў

Andrei Kotliarchuk

Swedes in Belarusian
history and culture

Андрэй Котлярчук

Швэды ў гісторыі і культуры беларусаў

Менск
Энцыклапедыкс
2002

ББК 63.3(4Бел):63.3ж(4Швз)

К 29

УДК 008(476):008(485)

Навуковыя рэцэнзенты:
прафэсар Свен Густаўсан (Упсальскі ўніверсітэт);
доктар Барбара Торнквіст-Плева (універсітэт Лёндун).

За думкі, выказаныя ў гэтай кнізе, нясе адказнасць вылучна яе аўтар.

Котлярчук, А. Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў. – Мн.: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2002. – 296 с.

Кніга апісвае гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў зь Сярэднявечча і па сёньняшні дзень. Шырока асьвятляюцца пытаньні, якія дагэтуль не атрымалі належнага разгляду – швэдзкага культурнага ўплыву на старажытнае Полацкае княства, характару гаспадарчай дзейнасьці вікінгаў на старажытных беларускіх землях, падзеяў Вялікай Паўночнай вайны на тэрыторыі нашай краіны.

Прызначана для ўсіх, хто цікавіцца мінуўшчынай роднай зямлі.

ISBN 985-6599-58-X

Выданьне было зьдзейсьненае пры падтрымцы Швэдзкага інстытуту

ISBN 985-6599-58-X

© Котлярчук, А. 2002

ЖОНЦЫ КАЦІ ПРЫСЬВЯЧАЮ

Зьмест

Прадмова	ix
Ад аўтара	x
Падзякі	xii
Храналягічная табліца	xiii
Сьпіс ілюстрацыяў	xvii
1. Час вікінгаў у Беларусі: канец IX – пачатак XIII ст.	1
1.1. Скандынаўская калянізацыя Вялікага Ўсходняга шляху	1
1.2. Скандынаўскія цэнтры на абшарах Беларусі: Полацак, Маскавічы, Пруднікі, Гнёздава/Сьвінецак	7
1.3. Вараскія знаходкі на абшарах Беларусі	26
1.4. Полацак і Полацкае княства ў скандынаўскіх сагах	37
1.5. Вікінгі ў беларускім фальклёры	40
1.6. Скандынаўская тапаніміка беларускай зямлі	44
1.7. Скандынаўскі ўплыў на старажытнабеларускую культуру	46
2. Раньні Новы час	59
2.1. Швэдзкае каралеўства й Вялікае Княства Літоўскае ў канцы XVI – пачатку XVIII ст.	59
2.2. ВКЛ і Швэцыя ў 1600–1629 гг.: бітва за Інфлянты	68
2.3. Кейданская унія 1655 г. паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэцыяй	74
2.4. Паміж молатам і кавадлам: Беларусь у Вялікай Паўночнай вайне. Паход Карла XII па Беларусі (1702–1708)	88
2.5. Швэдзкі лагер у Магілёве	109
2.6. Швэдзкая катастрофа пад Лясной	120
2.7. Швэды на землях Беларусі. Грэгэр Лаўрэн Барастус	128
2.8. Беларусь і Летува ў швэдзкай навуковай думцы другой паловы XVI – пачатку XVIII ст.	136

Зьмест

2.9. Беларусь пачатку XVIII ст. вачыма швэдзкіх жаўнераў ...	145
2.10. Беларусіка ў зборах Швэцыі	155
3. Вобраз швэда ў беларускай культуры	163
3.1. Швэд-чараўнік	163
3.2. Швэды ў рэлігійных легендах беларусаў	167
3.3. Швэдзкія скарбы й курганы	176
3.4. Карл XII у народнай культуры беларусаў	182
3.5. Прыказкі беларусаў пра швэдаў	189
3.6. Швэдзкая тапаніміка ў Беларусі	194
3.7. Вобраз швэдаў у беларускай літаратуры	196
4. Швэдзка-беларускія дачыненні ў Новы й Навейшы час	214
4.1. Першая манаграфія пра гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў: Яўстах Ганоры Тышкевіч і ягоныя «Лісты аб Швэцыі» (1846)	216
4.2. Суполка «Беларуская Грамада» ў Швэцыі (1948–1975) ..	221
4.3. Швэдзкая літаратура ў сучаснай Беларусі	224
4.4. «Швэцыя» ў Беларусі й «Беларусь» у Швэцыі: агляд сучасных культурных і гуманітарных дачыненняў	226
Крыніцы й бібліяграфія	231
Асабовы паказьнік	243
Геаграфічны паказьнік	250
Summary in English	258
Contents in English	270

Кождому бовем потребная
есть реч о своей ойчизне знати
и иным пытаючым сказати,
бо своего роду незнаючих людей
за глупых почитають.

ХВЯДОС САФАНОВІЧ, 1672
БЕЛАРУСКА-ЎКРАЇНСКІ ГІСТОРЫК

Foreword

It is a great pleasure to present this publication about the historical links between Belarus and Sweden. It is the first book of this kind in Belarusian to have been given financial support by the Swedish Institute.

One of the author's aims is to stimulate interest in our common past among academics, students and those with a general interest in history in both countries.

Over the years, the Swedish Institute has built up a flourishing cooperation with Belarusian partners in a whole range of fields, not least the cultural and academic sectors.

It is my hope that this book will prove to be interesting and thought-provoking reading and will serve as an informative background source for discussion. In this way it can help to build a bridge from the common past to the common future of our two countries.

Прадмова

Зь вялікім задавальненнем прадстаўляю гэтае выданьне, якое асьвятляе гістарычныя дачыненні паміж Беларуссю і Швэцыяй. Фінансавую падтрымку кнігі, першай працы на беларускай мове падобнага кшталту, ажыццявіў Швэдзкі Інстытут.

Адной з аўтарскіх мэтаў было жаданьне абудзіць зацікаўленасьць дасьледнікаў, студэнтаў і аматараў гісторыі абедзвюх краінаў да нашай супольнай мінуўшчыны.

Швэдзкі Інстытут за апошнія гады навязаў узаемавыгаднае супрацоўніцтва з шэрагам беларускіх партнёраў у розных напрамках – ад падтрымкі культурных праектаў да заахвочваньня навуковых кантактаў.

Спадзяюся, што кніга будзе сур'ёзнай і разам з тым цікавай чытанкай, а таксама створыць падставы для ўзаемазацікаўленай дыскусіі. У гэтым выпадку праца дапаможа пабудаваць мост паміж супольным мінулым і супольнай будучыняй нашых краінаў.

ERLAND RINGBORG
DIRECTOR-GENERAL, SWEDISH INSTITUTE

Ад аўтара

Балтыцкае мора па-швэдзку называецца *Östersjön* – Усходняе мора. Швэдзкая дзяржава пэрыяду свайго росквіту імкнулася палітычна, эканамічна й культурна дамінаваць на ўсходзе Балтыкі. Паміж швэдзкімі й беларускімі землямі ў IX – пачатку XIII ст. і XVII – пачатку XVIII ст. існавалі моцныя сувязі. Але былі яны заўсёды асымэтрычныя. Апошнія значыць, што швэды (скандынавы) былі актыўныя на нашых абшарах, але зрэдку хто зь беларусаў бачыў берагі Швэцыі. Таму гэтая кніга перадусім пра швэдаў.

З часоў сярэднявечча швэды маюць моцную, трывалую, добра вядомую ў свеце дзяржаву. Беларуская дзяржаўная традыцыя дагэтуль невядомая ў Эўропе. У сваю пару старажытнае Полацкае княства й Беларуска-Летувіскае гаспадарства – Вялікае Княства Літоўскае – зазналі эру цяжкой крызы. У новы час беларусы зусім апынуліся ў стане недзяржаўных, «негістарычных» народаў.

Зьяўленьне на палітычнай мапе сьвету ў 1991 годзе дзяржавы Рэспубліка Беларусь было нечаканай для швэдзкага грамадства падзеяй. Менавіта краіны ў швэдзкай мове *Vitryssland* («Белая Расея», «*White Russia*») яшчэ больш забытала сытуацыю, бо такой дзяржавы, прызнанай міжнароднай супольнасьцю, ніколі не існавала. Нярэдка нават адукаваныя эўрапейцы лічаць, што гісторыя Беларускай дзяржавы нейкім чынам звязана зь «белай» расейскай эміграцыяй. Караценькі пэрыяд існаваньня Беларускай Народнай Рэспублікі амаль што не пакінуў адбіткаў у эўрапейскай сьведамасьці.

Звычайна адукаваны швэд ведае пра Польшчу, Летува, Латвію, Эстонію й Расею, але амаль нічога ня ведае пра Беларусь. Толькі апошнім часам, дзякуючы вострым палітычным пэрыпэтыям у Беларусі, а таксама спартовым посьпехам беларусаў (узяць хоць бы перамогу зборнай Беларусі па гакі на Алімпійскіх гульнях у ЗША над зборнай Швэцыі), зацікаўленьне да гісторыі нашай краіны й яе народу пачынае расьці. Сёньня згодна з канцэпцыяй урадовай гуманітарнай агенцыі Швэдзкага Інстытуту Беларусь прызнана краінаю Балтыцкага абшару, стратэгічнай суседкай Швэдзкага каралеўства.

Зь іншага боку, беларусы амаль нічога ня ведаюць пра сучасную й былую Швэцыю. Ува ўяўленьнях беларусаў Швэцыя ёсьць экзатычнай, невядомай, «далёкай» у гістарычным сэнсе краінай. Са школьных падручнікаў і кніжак кожны беларус нешта ведае пра вікінгаў, пра паходы Карла XII па Беларусі. Сяляне яшчэ памятаюць паданьні пра швэдаў, швэдзкія скарбы й могілкі. Але пабытовых ведаў звычайна нестася, каб уявіць, наколькі моцныя гістарычныя павязі лучаць нашыя народы. Таму паўстала патрэба зрабіць гэтую кнігу, зь якой можна даведацца пра культурныя сувязі народаў, пра ролю швэдаў у беларускай гісторыі й культуры.

Кніга мае назоў «Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў». Гэта азначае, што ў ёй чыгач сустрэне факты з жыцця нашых продкаў ня толькі на абшарах сучаснай Беларусі, але беларусаў Віленшчыны, Беластоцкіны, Смаленшчыны, Латгаліі.

Адзначу, што зробленая праца ня ёсьць вычарпальнаю. Мэта кнігі – даць агульны агляд гісторыі беларуска-швэдзкіх дачыненняў, які дапаможа будучым дасьледнікам вывучаць асобныя, больш канкрэтныя моманты. Маю надзею, што атрыманая інфармацыя будзе цікавай найперш студэнтам гуманітарных факультэтаў, работнікам турызму, недзяржаўных беларускіх і швэдзкіх арганізацыяў, усім зацікаўленым айчынай гісторыяй. Спадзяюся, што кніга дапаможа ўсталяваць атмасфэру даверу, узаемапаразуменьня й сумоўя паміж звычайнымі прадстаўнікамі нашых народаў.

Каб пазьбегчы існаваньня двух сьпісаў літаратуры, усе кірылічныя прозьвішча транслітараваныя лацінкай. Апошняя лічба ў спасылцы заўжды азначае бачынку альбо нумар дакумэнту.

У дэмакратычных колах беларускага грамадзтва цяпер вельмі папулярны лёзунг інтэграцыі Беларусі ў Эўрапейскую супольнасьць. Але, каб лёзунг «Беларусь у Эўропу» з абсягу палітычнай рыторыкі перайшоў у палітычную рэчаіснасьць, усім нам трэба зразумець, на першы погляд, зусім простую рэч: што Беларусь да канца XVIII ст. была натуральнаю часткай эўрапейскай цывілізацыі, займаючы яе ўсходнія рубяжы. Спадзяюся, што гэтая сьціплая праца таксама паспрыяе гэтай мэце.

Калі ласка, дасылайце свае заўвагі і парады аўтару:

andrej.kotljarchuk@sh.se

Andrej Kotljarchuk

Södertörns högskola M 315

Box 4101, 141 04, Huddinge, Sweden

Падзякі

Жонцы Каці, якая пераняла ўвесь клопат па гаспадарцы.

Першаму навуковаму кіраўніку, прафэсару Аляксандру Сяргеевічу Мыльнікаву (Расея), які ў 1998 годзе моцна падтрымаў задумку праекту.

Швэдзкаму Інстытуту, які падтрымаў гадавы стаж аўтара ў Швэцыі й асабіста спадарыні Сусаньне Конча-Эмрых, дзякуючы ініцыятыве якой Швэдзкі Інстытут уфундаваў выданьне гэтай кнігі па-беларуску й дзеля Беларусі.

Доктару Ульле Біргегорд, прафэсару Свэну Густаўсану, доктару Міхалу Лягерскаму і ўсім супрацоўнікам Інстытуту Славістыкі ўнівэрсытэту Ўпсолы за стварэньне цудоўных умоваў працы. Асаблівая падзяка навуковым рэцэнзэнтам маёй працы: вядомаму славісту, кіраўніку Інстытуту Славістыкі ўнівэрсытэту Ўпсолы прафэсару Свэну Густаўсану й доктару Люндзкага ўнівэрсытэту Барбары Торнквіст-Плеве за каштоўныя парады.

Прафэсару Дэвіду Гаўнту, майму цяперашняму навуковаму кіраўніку, дырэктару школы Балтыцкіх і Ўсходнеэўрапейскіх дасьледаваньняў унівэрсытэту Паўднёвага Стакгольму, за дапамогу ў вызначэньні канцэпцыі працы.

Прафэсару Адаму Мальдзісу за шчырае спрыяньне навязваньню кантактаў у швэдзкім навуковым асяродку.

Журналісту Марыі Сэдэрбэрг, кіраўнічцы «Беларускай Грамады» ў Швэцыі, за падтрымку, аптымізм і веру ў посьпех беларускай справы.

Прафэсару Стакгольмскага ўнівэрсытэту Інгмару Янсану за карысныя парады што да дзейнасьці вікінгаў у Беларусі.

Доктару Вітаўту Кіпелю (ЗША) і Эндр'ю Стыклі (Унівэрсытэт Паўднёвага Стакгольму) за карэктаваньне ангельскага рэзюмэ.

Пісьменьніку Сакрату Яновічу (Польшча) за арганізацыю першага беларуска-швэдзкага культурнага дыялёгу.

Усім зычліўцам беларуска-швэдзкага супрацоўніцтва за тое, што яны ёсьць.

АЎТАР

СТАКГОЛЬМ, 15 КРАСАВІКА 2002 ГОДУ

Храналягічная табліца

Час вікінгаў

- Каля 862** Вараскі конунг Рурык аддае Полацак аднаму з сваіх ярлаў – «мужоў». Першая гістарычная звестка пра найстаражытнейшае беларускае места.
- Каля 980** Згодна з «Аповесцямі мінулых гадоў» у Полацку пачынае княжыць вараг Рагвалод/Рагнвальд, а ў Тураве заснавальнік места вікінг Тур. Першая звестка пра Тураў – другое старадаўняе места Беларусі.
- Сяр. IX – пач. XIII ст.** Дзейнасьць вікінгаў у Беларусі, узьнікненьне скандынаўскіх калёніяў на землях крывічоў: Полацак, Маскавічы, Пруднікі, Гнёздава/Сьвінецак.

Раньні Новы час

- 1587** Абраньне Жыгімонта Васы, сына караля Швэцыі Ёхана III, каралём польскім і вялікім князем літоўскім.
- 1592–1599** Пэрсанальная унія паміж Швэцыяй і Рэччу Паспалітай. Абедзьве дзяржавы й іх народы былі злучаныя пад уладай аднаго караля – Жыгімонта Васы (1566–1632). Фармальна Жыгімонт Ваза, застаючыся манархам усіх ліцьвінаў-беларусаў, лічыўся швэдзкім каралём да 1632 г.
- 1593–1611** Творчасьць у Вялікім Княстве Літоўскім паэта-лацініста швэда Грэгэра Ларсана.
- 1600–1629** Вайна паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэцыяй за Лівонію.
- 27 верасьня 1605** Перамога беларуска-польска-летувіскага войска над швэдамі пад Кіргольмам. Гетман польны ВКЛ беларускі магнат Ян Кароль Хадкевіч з Бышава атрымаў бліскучую перамогу пад Кіргольмам (Саласьпілсам) над швэдзкім войскам, ачоленым каралём Карлам IX Васам .

Храналыгічная табліца

1626	Першая дакладная швэдзкая мапа Беларусі й Летувы работы Андрэаса Бурэ.
19 студзеня 1627	Балдэнмойжскі сэпаратыны мір паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэцыяй. Беларуска-летувіская шляхта на чале з канцлерам Лявом Сапегам і гетманам польным кальвіністам Крыштапам II Радзівілам насуперак інтарэсам Польшчы ўклала пагадненьне з каралём швэдзкім Густавам II Адольфам Васам пра спыненьне вайны й свабодны гандаль праз Рыгу.
1629–1710	Вялікае Княства Літоўскае й Швэцыя маюць супольную дзяржаўнаю мяжу ў Падзьвінні.
18 траўня 1642	Выхад з друку першай швэдзкай дысэртацыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага аўтарства Ёханэса Пэтрэюса (Дорпат – Тарту).
1655–1656	У часе Малой Паўночнай вайны Швэцыя займае Браслаўскі павет.
Ліпень– верасень 1655	Кансультацыі гетмана ВКЛ Януша Радзівіла й канюшага Вялікага Княства Літоўскага, князя Слуцкага Багуслава Радзівіла пры пасярэдніцтве беларускіх купцоў Вільні й рыскіх купцоў з каралём швэдзкім Карлам X Густавам і губэрнатарам Лівоніі Магнусам дэ Ля Гарды наконт пераходу Вялікага Княства Літоўскага пад пратэктарат Швэцыі.
20 ліпеня, 17 жніўня 1655	Кейданская унія паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэцыяй. Згодна зь ёй Вялікае Княства Літоўскае разрывала хаўрус з Польшчай і ўтварыла з Каралеўствам Швэдзкім адзіную фэдэратыўнаю дзяржаву.
7 траўня 1657	Швэдзкае войска на чале з Карлам X Густавам займае Берасьце.
1702–1708	Вялікая Паўночная вайна ў Беларусі. Швэдзкае войска (каля 35 000 жаўнераў) тройчы спыняецца ў Беларусі (1702–1703, 1706, 1708), ведучы баявыя дзеянні супраць Расеі.
15 лютага 1703	Швэдзкая перамога каля мястэчка Салаты на Горадзеншчыне (швэдзкі назоў <i>Saladen</i>). Войска генэрала Адама Людвіка Левэнгаўпта разьбіла прарасейскія аддзелы беларуска-летувіскай шляхты на чале з Рыгорам Антоніем Агінскім.

Храналыгічная табліца

3 лістапада 1703	Маніфэст Казімера Сапегі да Карла XII. Пераход вялізнай часткі беларуска-летувіскай шляхты пад швэдзкі пратэктарат.
11 студзеня 1706 Люты 1706	Карл XII бярэ Горадню. Пасьля перамогі швэдаў над каралём польскім Аўгустам II і расейскім войскам каля места Фраўштат (3.02.1706) беларуска-летувіская шляхта й месьцічы прысягаюць у Васілішках (Лідзкі павет) новаму вялікаму князю літоўскаму, хаўрусьніку Швэцыі, Станіславу Ляшчынскаму.
Люты–сакавік 1706 Сакавік– травень 1706	Галоўны табар швэдзкага войска на чале з Карлам XII спыняецца ў Жалудку. Карныя апэрацыі швэдаў на чале з генэралам Карлам Густавам Крэйцам у Заходняй Беларусі. Разбурэньне местаў і маэнтаў, якія належалі Радзівілам.
24 красавіка– 22 траўня 1706	Галоўны табар швэдзкага войска на чале з Карлам XII спыніўся ў Пінску.
8 лютага– 15 сакавіка 1708	Галоўны табар швэдзкага войска на чале з Карлам XII спыніўся ў Смургонях.
18 сакавіка– 6 чэрвеня 1708	Галоўны табар швэдзкага войска на чале з Карлам XII спыніўся ў Радашкавічах.
8 чэрвеня 1708	Швэдзкае войска на чале з Карлам XII спынілася ў Менску.
3–4 ліпеня 1708	Швэдзкая перамога ў бітве пад Галоўчынам. Карл XII ўшчэнт разьбівае расейскі корпус генэрала Анікея Рапніна. Швэды бяз бою займаюць абшары Ўсходняй Беларусі.
7 ліпеня– 5 жніўня 1708	Галоўны табар швэдзкага войска на чале з Карлам XII спыніўся ў Магілёве.
28 верасьня 1708	Параза швэдзкага корпусу Адама Людвіка Левэнгаўпта каля вёскі Лясная ад расейскага войска, ачоленага Пятром I. Зыход швэдаў зь Беларусі.

Новы час

1846	Першая манаграфія пра гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў Яўстаха Тышкевіча.
-------------	---

Храналягічная табліца

- Красавік 1916** Падчас канфэрэнцыі ў Стакгольме лідары сацыял-дэмакратычнай партыі «Грамада» Іван Луцкевіч і Вацлаў Ластоўскі ўпершыню агучылі на міжнародным узроўні патрабаваньне незалежнасьці Беларусі.
- 1921** Швэдзкія вайсковыя аддзелы бяруць удзел у вырашэньні польска-летувіска-беларускага канфлікту з-за Вільні.
- 1948–1975** Дзейнасьць у Швэцыі «Беларускай Грамады» пад кіраўніцтвам Васіля Лукашыка.
- 14 студзеня 1992** Швэцыя адной зь першых краінаў сьвету прызнае незалежнасьць Беларусі.
- 1997** Выданьне першай на швэдзкай мове навуковай манаграфіі Барбары Торкніст-Плева з гісторыі й культуры Беларусі.
- 1998** Аднаўленьне дзейнасьці «Беларускай Грамады» ў Швэцыі пад кіраўніцтвам Марыі Сэдэрбэрг.
- 1999** Вядомы швэдзкі журналіст Шэль Абрагамсон падрыхтаваў першую папулярную кнігу пра Беларусь і гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў.

Сьпіс ілюстрацыяў

1. Мапа «Час вікінгаў» з Großer Historischer Weltatlas.
Redaktion: Josef Engel, München. 1979 г. с. 3
2. Скандынаўскія знаходкі на абшарах Беларусі.
Складальнік Ф.Гурэвіч с. 6
3. Скарб скандынаўскіх ювэлірных вырабаў (6 прадметаў).
XI ст. Золата 958⁰, ліцьцё. Знойдзены ў Полацку на Ніжнім
замку ў 1984 г. с. 9
4. Вараскі меч. X ст. Францкі майстар Ульфбэрт. Жалеза, коўка.
Знойдзены на тэрыторыі Полацку падчас будаўнічых працаў
у 1957 г. с. 10
5. Сьгнэт віты з выспы Готлянд. XI ст. Золата 900⁰, скань, D-25,0.
Раскопкі В.Булкіна на Верхнім замку ў Полацку
ў 1978 г. с. 11
6. Косыць для гульні з рунічным надпісам «карі» (карысьць).
Пачатак XIII ст. Полацак с. 12
7. Скандынаўская срэбная бляшка-падвеска з Полацку с. 13
8. Рэчы са скандынаўскага селішча Маскавічы с. 15
9. Рунічныя надпісы на косьці, знойдзеныя ў Маскавічах с. 16
10. Выявы крыжа й вікінга на косьці, знойдзенай у Маскавічах с. 17
11. Скандынаўская падвеска «качка» з Маскавічаў с. 18
12. Скандынаўскія рэчы, знойдзеныя А.Семянтоўскім пры канцы
XIX ст. на Віцебшчыне: 1 – пацеркі, 2 – чарапахпадобная
фібула, 3 – наверхшпа дзіды с. 20
13. Бронзавыя фігуркі вікінгаў: 1 – з кургану ля вёскі Лудчыцы
(Быхаўскі раён), 2 – з кургану ля вёскі Калодзецкая
(Касьцюковіцкі раён) с. 27
14. Мячы вікінгаў: 1 – Горадня, 2 – Полацак с. 28
15. Вараскі меч, знойдзены беларускай археалагічнай экспэдыцыяй
у 2000 г. ля ракі Бярэзіны с. 29
16. Лянцэтападобныя вараскія дзіды: 1 – Ваўкавыск, 2 – Менск с. 30
17. Скандынаўскія рэчы з археалагічных знаходак Яўстаха
Тышкевіча. Сярэдзіна XIX ст., Менскі край с. 31
18. Мастацтва вікінгаў. Срэбная фігурка з швэдзкай выспы
Олянд (Öland) IX–X стст. Дзьве падобныя знаходкі зробленыя
ў Беларусі. Нацыянальны гістарычны музэй Швэцыі
(Statens Historiska Museum) с. 33

Сьпіс ілюстрацыяў

19. Вараскі гельм са знаходак у Слоніме с. 35
20. Скандынаўская срэбная бляшка-падвеска з Ваўкавыску с. 36
21. Велікодныя гліняныя яйкі XII ст., знойдзеныя ў Швэцыі,
паходзяць з абшараў украінска-беларускага Палесься с. 47
22. Грыўня з выспы Готлянд (ля Бурге) з кірылічным
надпісам «Бынята». Другая палова XII ст. с. 48
23. Сьв. Брыгіта. Малюнак XV ст. Музэй места Лінчопінг
(Linköpings museum) с. 49
24. Беларускі бязьмен з сучэльнага кавалку дрэва с. 53
25. Швэдзкая дзяржава 1660 г. с. 60
26. Стагольм часоў магутнай Швэдзкай імперыі. Гравюра 1669 г. с. 61
27. Заходняя Беларусь на мапе Олаўса Магнуса 1539 г.
Вэнэцыя. З арыгіналу ўнівэрсытэцкай бібліятэкі Ўпсолы
(Carolina Rediviva) с. 62
28. Віленскі збор — катэдра беларуска-летувіскіх пратэстантаў.
Малюнак менскага шляхціца Яна Цадроўскага. 1682. Певень
на вежы — сымбаль лютэранскай і кальвінісцкай цэркваў с.63
29. Вялікая дзяржаўная пячатка Швэдзкага каралеўства часоў
Жыгімонта III Васы з выявай Пагоні. Дзяржаўны архіў Швэцыі
(Riksarkivet). Фота К.Эрыксана (К.Eriksson) с. 66
30. Бітва войска ВКЛ на чале з гетманам Янам Каралём Хадкевічам
і швэдзкага войска на чале з Карлам IX Васам пад Кіргольмам
27 верасня 1605 г. Малюнак з французскага замку Сасэнаж
(Sassenage) с. 69
31. Дзеяньні швэдзкіх аддзелаў падчас акупацыі войскам на чале
зь Ёханам вон Уленброкам (Johan von Ulenbrock)
Браслаўскага павету. Травень 1655 – чэрвень 1656 г. с. 78
32. Ініцыятар уніі паміж Швэцыяй і ВКЛ Магнус Габрыэль
Дэ ла Гарды. Мастак М. Мэрыян (M. Merian).
Малюнак 1649 г. Замак Скуклостэр (Skoklosters slott) с. 79
33. Карл X – кароль Швэцыі (1654–1660), вялікі князь літоўскі
(1655–1656). У траўні 1657 г. Карл X на чале швэдзкага войска
прайшоў праз Падляшша й Заходнюю Берасьцейшчыну. Замак
Грыпсгольм (Gripsholm). Мастак Абрагам Вухтэр (Abraham
Wuchter) с. 81
34. Шлях швэдзкага войска на чале з Карлам X да Берасьця.
Травень 1657 г. с. 83
35. Аблога Берасьця швэдзкім войскам на чале з каралём Карлам X.
Травень 1657 г. Гравюра Эрыка Дальбэрга (Erik Dahlberg)
з кнігі Самуэля Пуфэндорфа (Samuelis de Pufendorf)
«Рэбус Карла X...». 1696 г. с. 87

36. Маніфэст Казімера Сапегі з абвешчаньнем швэдзкага пратэктарату над усімі беларускімі маёнткамі. Друк. 1703 г. с. 89
37. Унівэрсал Карла XII беларуска-летувіскай шляхце. Стаггольм. Друк. 1706 г. с. 96
38. Першы паход Карла XII празь Вялікае Княства Літоўскае. Сакавік – красавік 1702 г. с. 97
39. Другі паход Карла XII празь Вялікае Княства Літоўскае. Студзень – травень 1706 г. с. 100
40. Швэдзкі кароль Карл XII. У 1702–1708 гг. ён тройчы прайшоў па Беларусі. Мастак Я. Вэдэкінд (J. Wedekind). Малюнак 1719 г. Замак Грыпсгольм (Gripsholms slott) с. 101
41. Апошні «вялікі» паход Карла XII (студзень – кастрычнік 1708 г.) і шлях швэдзкага войска на чале з генэралам Адамам Людвікам Левэнгаўптам (жнівень – кастрычнік 1708 г.) празь Вялікае Княства Літоўскае с. 104
42. Бітва ля Галоўчына. Швэдзкі плян (04.07.1708) с. 107
43. Сьцяг Ётляндзкага зьвязу (Götalands regemente) войска Карла XII .. с. 112
44. Бітва ля вёскі Лясная паміж швэдзкім і расейскім войскамі. Расклад стану на 11-ю гадзіну раницы 28.09.1708. Швэдзкі плян. Унівэрсытэцкая бібліятэка Ўпсолы (Carolina Rediviva) с. 123
45. Эстонская харугва ў войску Карла XII с. 125
46. Выбар швэдзкіх рэкрутаў у войска Карла XII. Мастак Г.Сэдэрстром (G.Cederström). Малюнак XIX ст. с. 127
47. Адзін з малюнкаў Конрада Гётке, мастака швэдзкага паходжаньня, які ў XVII ст. працаваў у Беларусі с. 129
48. Хрост Ягайлам балтаў-паганцаў у 1386–1387 гг. Гравюра Олаўса Магнуса. 1555 г. с. 137
49. Беларусь на швэдзкай мапе Паўночнай Эўропы 1626 г. «Orbis Arctoi nova et Accurata Delineatio». Аўтар Андрэас Бурэ (Andreas Bure). Адрэс мапаў унівэрсытэцкае бібліятэкі Ўпсолы (Carolina Rediviva). Друкуецца ўпершыню с.140–141
50. Афіцэры Карла XII. Швэдзкі малюнак. 1696 г. с. 146
51. Вялікая Паўночная вайна ў Беларусі. Швэдзкі малюнак часоў вайны с. 147
52. Беларускі шляхціц часоў Вялікай Паўночнай вайны. Швэдзкі малюнак с. 149
53. Беларускія скамарохі на гравюры Олаўса Магнуса. 1555 г. с. 154
54. Унікальны каталіцкі катэхізыс, друкаваны беларускаю мовай у Вільні ў 1585 г. Са збораў унівэрсытэцкай бібліятэкі Ўпсолы (Carolina Rediviva). У іншых кнігазборах сьвету не зафіксаваны. Друкуецца ўпершыню с. 158

Сьпіс ілюстрацыяў

55. Малюнак з рукапіснай кнігі «Казаньне Сьв. Кірыла...», пісанай уласнаю рукой Стэфана Зізанія ў 1596 г. «въ Вильно мая 20...». Унікальны асобнік з унівэрсытэцкай бібліятэкі Ўпсолы (Carolina Rediviva). Друкуецца ўпершыню с. 161
56. Кляштар картэзіянаў у Бярозе-Картускай.
Малюнак Напалеона Орды. с. 173
57. Рэчы з пахаваньня швэдзкага жаўнера («швэдзкай магілы») часоў Вялікай Паўночнай вайны. Раскопкі Я. Тышкевіча ля Лагойску. XIX ст. с. 179
58. Карл XII. Мастак Г. Рэўтар (G. Reuter). Малюнак у швэдзкім народным стылі. 1746 г. с. 184
59. Галава Карла XII. Левы бок. Фота 1917 г. с. 185
60. Карл XII у саркафагу. Малюнак Г. Гальстром (G. Hallström). 1917 г. с. 187
61. Беларуская шабля XVII ст. Са збораў зброі замку Скуклостэр (Skoklosters slott). Друкуецца ўпершыню. с. 218
62. Стваральнік суполкі «Vitryssland societet» Васіль Лукашык с. 222

Час вікінгаў у Беларусі: канец IX – пачатак XIII ст.

1.1. Скандынаўская калянізацыя Вялікага Ёсходняга шляху

Гістарычна Швэцыя была павернутая сваім тварам на Ёсход.
ГАРАЛЬД ЕРНЭ (HARALD HJÄRNE, 1848–1922)
КЛЯСЫК ШВЭДЗКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ НАВУКІ

Вікінгі ўва Ёсходняй Эўропе зьяўляюцца ў сярэдзіне VIII ст. і працягваюць сваю дзейнасць да пачатку XIII ст. На жаль, пры мностве гіпотэзаў дагэтуль бракуе праўдападобных крыніцаў. Але калі савецкая «антынарманская» школа была пабудаваная цалкам на мітах пра «русы люд», «раксаланаў», «рэчку Русь», дык швэдзкія й заходнія гісторыкі заўсёды ішлі ад фактаў, якіх, тым ня менш, не хапае, каб скласці ясны абраз тагачасных падзеяў. Як і абсалютная бальшыня сучасных гісторыкаў, аўтар падтрымлівае «нарманскую», дакладней, «вараскую» канцэпцыю гісторыі старажытнай Русі¹.

Як вядома, мэтаю данскіх і нарвэскіх вікінгаў быў Захад. Акурат у Заходняй Эўропе былі заснаваныя скандынаўскія дзяржавы ў Ангельшчыне (Ёрвік), Нармандыі, Сыцыліі. У сваю чаргу, швэдзкія вікінгі прасоўваліся на Ёсход у землі тагачасных фінскіх і славянскіх плямёнаў [Arbman 1961:89]. Асноўным цэнтрам гэтага прасоўвання на ўсход была старашвэдзкая Бірка на высьпе возера Мэларэн (Mälaren). Потым да яе далучыўся горад Вісбю (Visby) на высьпе Готлянд (Gotland) [Sawyer 1985:167]. Першай швэдзкай калёніяй была Старая Ладага/Aldejpgju-

¹ Тэрмін «нарманізм» не пасуе да рэаліяў Усходняй Эўропы, бо «norrman» (паўночны чалавек) – пазначэньне вікінгаў на Захадзе Эўропы. У нашых крыніцах яны вядомыя як «варагі», «русь», альбо «сьвеі».

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

borg, заснаваная ў сяр. VIII ст. на паўночным захадзе сучаснай Расеі. Акурат тут швэдзкія вікінгі-купцы атрымалі ад навакольнага фінскага насельніцтва назоў «Русь» («Routsi»). Этнонім гэты паходзіць альбо ад назвы паморскай швэдзкай правінцыі Русьлаген (Roslagen), альбо ад назвы маракоў-веславаньнікаў «русь-чалавек» (rōps-maen). Пабудаваны этнонім строга паводле законаў фінскіх дыялектаў. Параўнайце наступныя назвы фінскіх плямёнаў: «Чудзь», «Весь», «Водзь», «Сумь», «Лібь». Дагэтуль тэрмін «Русь» («Routsi») выкарыстоўваецца для пазначэння Швэцыі ў фінскай ды эстонскай мовах.

У заходняй гістарычнай навуцы паходжаньне паняцця «Русь» лічыцца канчаткова вырашаным, а ўсе спэкуляцыі на гэты конт («русь», «раксаланы» й г.д.) антынавуковымі [Stender-Petersen 1953:242–245]. Яўхім Карскі яшчэ ў 1930 годзе заўважыў, што назва швэдзкіх вікінгаў «роусь» была запазычана ў фінскіх этнасаў наўгародзкімі славенамі й полацкімі крывічамі. У першыя стагодзьдзі існаваньня старажытнага Полацкага й Ноўгарадзка-Кіеўскага княстваў назоў «Русь» ніколі ня зьмешваўся з назовам «Славяне». Напрыклад, выразна адрозьнівае «Русь» ад «Славянаў» збор законаў «Руская праўда» [Karskii 1930:90]. Усе імёны першых князёў і грыдзяў (чаляднікаў) у даўнейшых памятках выключна скандынаўскія.

У IX ст., паступова прасоўваючыся з Ладагі й Ноўгарату на ўсход, швэдзкія вікінгі пракралі міжнародны гандлёвы шлях ад Балтыцкага да Чорнага мора й далей на ўсход. Сымбалем далечыні падарожжаў швэдзкіх ваяроў-купцоў лічыцца фігурка Буды зь Індыі, знойдзеная на высьпе Гельгё (Helgö) возера Мэларэн ля Стакгольму, якая сёньня захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным музэі Швэцыі (Statens Historiska Museum).

На рачных прасторах паміж Балтыкай і Чорным морам швэдзкія вікінгі засноўваюць гандлёвую карпарацыю, якая атрымала назву «варагі» (varjager, vāringar). Слова гэтае мае скандынаўскі карэнь «var» – клятва. Згодна з «Рускай праўдай» варагі валодалі выключна прывілеяваным становішчам у старажытнарускім грамадстве [Stender-Petersen 1953:250]. Старажытнарускія летапісы злучалі паняцце «Русь» і «Варагі» ў адно, маючы на ўвазе, безумоўна, скандынаваў: «идоша за мо-

1. *Mana «Час вікінгаў» з Großer Historischer Weltatlas.*
Redaktion: Josef Engel, München. 1979.

ре кь Варагом к Русі, сіце боса звахуть Варази суть яко се друзии зъвуться Свеі, друзии же Оурмане, Ангелане, друзии Гете» [PSRL 1997-1:19].

Першая звестка пра скандынаўскае гаспадарства на абшарах плямёнаў фінаў і ўсходніх славянаў датуецца 839 годам. Праз Хазарскі каганат і Бізантыю да імператара Святой Рымскай імперыі Людвіка прыбыло пасольства ад народу «Русь» (Rhōs). Якраз так назваў дэлегацыю ў сваім лісьце імператар Бізантыі Тэафіль. Але нямецкае баярства са здзіўленьнем адзначыла, што насамрэч гэтыя Русы па сваёй мове належаць да швэдаў (Suetos) [Stender-Petersen 1953: 247]. Швэдзкай дзяржавай лічылі старажытную Русь таксама арабскія аўтары [Кагас 1989: 46].

У X ст., перамогшы Хазарскі каганат (акурат у часе вайны паўстала неабходнасьць пабудовы «гарадоў»-умацаваньняў уздоўж Дняпра), швэдзкія вікінгі апанавалі ўсе рачныя шляхі ад Балтыкі да Чорнага мора. Балтыцкае мора па-швэдску мае назоў Усходняе мора (Östersjön). Славяне й фіны гэтае мора «ўсходнім» называць ня маглі, бо для іх яно было заходнім. Таму назвалі яго «Вараскім» на імя купцоў, якія прыходзілі са Скандынавіі [Labuda 1960:64]. Пра гэта пісаў пры канцы XVII ст. гісторык Хвядос Сафановіч: *«славяни осели ажь до Двины и там все берега и того край осели на остаток ажь до Ледова и Балтиского моря, которое Варяжским Русь называет»* [Safanovič 1952:96]. У сваю чаргу, Чорнае мора называлі «*морам Русов*» усходнія географы, напрыклад, Аль-Масудзі (сярэдня X ст.) [ЛІ 1989: 189], тое самае мы сустракаем у «Аповесьці мінулых гадоў». «Рускім» Чорнае мора называе таксама заходнеэўрапейская «Славянская хроніка» Гельмольда (др. пал. XII ст.) [ЛІ 1989:189].

Зь цягам часу скандынаўская дзяржава «Русь», палітычная ўлада ў якой належала швэдзкім вікінгам, апанавала ўсе рачныя шляхі ад Балтыкі да Чорнага мора. Сыстэма Вялікага Ўсходняга шляху (Storösterled), якую кантралявалі скандынавы, была досыць складанай. Існавала колькі маршрутаў яго праходжаньня. Сярод іх не згаданы канкурэнтнай Полацку кіеўскай хронікай «Аповесьць мінулых гадоў» шлях з Балтыкі наўпрост праз Полацак і Віцебск па Дзвіне ў Дняпро, які быў карацейшы за Неўска-Ладаскі маршрут. Менавіта полацкі варыянт вялікага ўсходняга шляху ўзгадвае адзіная швэдзкая сага «Гутасага» (Gutasagan). Згодна гэтай гісторыі Готлянду, пісанай у пачатку XIII ст. готляндзкай гаворкай: *«ля 1030 году Ігар Дальняход зь сябрамі праплыў на рацэ Дзвіна (Дупа) праз Русь (Ryzaland) у Грэчыю...»*.

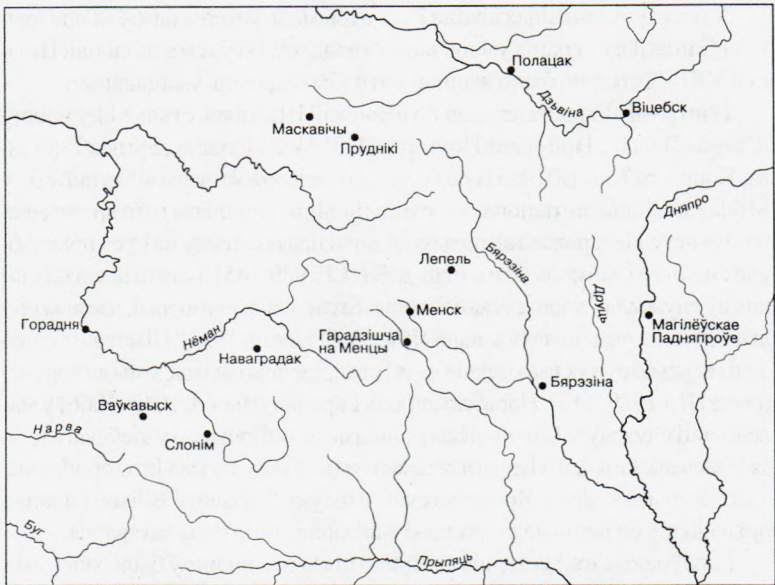
У швэдзкіх крыніцах краіна Русь атрымала ўласны назоў «Гардарыка» (Gårdaríke) – краіна ўмацаваных гарадкоў, бо ў мэтрапольнай Швэцыі VIII–X стст. не было жаднай патрэбы будаваць умацаваньні.

Цэнтрамі «Гардарыкі», альбо «Вялікай Швэцыі», сталі Aldejgjuborg /Старая Ладага, Holmgård/Ноўгарад, Palteskia/Полацак, Symes/Гнёздава, Könugård/Кіеў (Княскі горад). Мэтаю падарожжа варагаў-купцоў быў Miklagård/Канстантынопаль – найбуйнейшы гандлёвы цэнтар тагачаснага сьвету. Падарожжа ад швэдзкай Біркі праз Балтыку на Русь пры добрым надвор'і займала ўсяго пяць дзён [LI 1989: 145]. Багата швэдзкіх вікінгаў служыла ў каралеўскай гвардыі Бізантыйскай імперыі, дзе яны былі вядомыя як «варангі» (varangus) [Stender-Petersen 1953]. Шмат зь іх складалі гвардыю вугорскага караля X–XI стст., дзе яны былі вядомыя як «орусш» (orosz) [LI 1989: 115]. Нарвэскі кароль Гаральд (Harald, 1047–1066) у малодасьці служыў зьбіральнікам палюдзьдзя («бірчым») у кіеўскага князя Яраслава/Jaritsleif Мудрага, жонкаю якога была швэдка Інгегерд/Ірына. Закахаўшыся ў дачку Яраслава скандынаўку Елізавету/Ellisiv, Гаральд прысьвяціў ёй верш на старашвэдзкай мове. Твор гэты захаваўся.

Галоўнаю мэтай усходняга гандлю швэдзкіх вікінгаў былі рабы, якіх абменьвалі на срэбра. Невыпадкова куфіцкія дырхемы знойдзены на ўсходнім узьбярэжжы Швэцыі ды на заходнім, нашым, баку Балтыкі – у Беларусі, Латвіі й на поўначы сучаснай Расеі. Гандлёвае падарожжа ў Бізантыю («Усход», «Грэцыю»), мяркуючы па надпісах рунічных камянёў Уплянду, было звычайнаю справай швэдзкіх вікінгаў. Акурат яны пакінулі падчас свайго побыту рунічныя надпісы на старашвэдзкай мове ў Ноўгарадзе, Полацку, Кіеве, Канстантынопалі (Сафійскі сабор). На абшарах старажытнай Русі знойдзена вялізарная колькасць скандынаўскіх памятак, большую за якую археолягі знайшлі толькі ў самой Швэцыі ды на фінскім узьбярэжжы. Заўважым, што на абшарах старажытнай Русі дагэтуль ня знойдзена жаднай памятки альбо комплексу памятак данскага ці нарвэскага паходжаньня. Усе знаходкі атрыбуюцца дасьледнікамі як акурат швэдзкія [Sverdlov, Shaskolskii 1986: 113].

Гандлёвы шлях на ўсход меў выключнае значэньне для старажытнай Швэцыі. На ўсход везьлі футра, мячы, медзь, сьвінец, коней. На абшарах усходніх славянаў і старажытных фінаў як падатак зьбіраліся каштоўныя шкуры, воск (тагачасны сьвет меў моцную патрэбу ў свечках), мёд. Важнае значэньне набыў гандаль рабамі, які красаваў у тагачаснай Швэцыі. Рабы былі хадавым таварам на рынках Усходу. Асноўным пастаў-

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

2. Скандынаўскія знаходкі на абшарах Беларусі.
Складальнік Ф.Гурэвіч.

ніком была Ўсходняя Балтыка. Напрыклад, эстонцам (эстам) паходжаньнем быў захоплены калісьці вікінгамі ў рабства нарвэскі кароль Улаф Трыгвасон (Olof Tryggvason) [Karras 1989: 47].

Скандынаўскія русы кантралявалі з IX ст. Чорнае мора, а таксама зрабілі шэраг паходаў на караблех на Касьпі. Апошні швэдзкі паход на Ўсход датуецца другой паловай XI ст., калі караблі вікінгаў на чале зь Ігарам Дальняходам (Ingvar Vittfarne), верагодна, трапілі ў Грузію, але ня здолелі вярнуцца дадому. Успаміны пра гэтую выправу адбітыя на 26 рунічных камянях Уплянду, афармленьне якіх у свой час паграбавала вялікіх сродкаў [Кан 1996:48]. Вядома, што менавіта Ігар Дальняход на чале ўласнай дружыны ля 1030 г. зрабіў рэйд па Дзвіне [Abrahamson 2002].

Што да полацкіх крывічоў, наўгародзкіх славенаў альбо кіеўскіх палянаў, дык скандынаўскія калёні здаваліся выпаскамі ў іх моры. Швэдзкія вікінгі забясьпечвалі збыт прадукцыі тутэйшых гаспадарак ды вызначалі памер, характар («палюдзьдзе») і месца («пагост») збору падат-

каў. Бедныя славянскія плямёны (пра гэта сьведчаць пахаваньні) ня мела аніякага сэнсу рабаваць.

Паступова, на працягу стагодзьдзяў, скандынаўская палітычная эліта асымілявалася ў славянскім асяродзьдзі. Тутэйшыя абшары, населеныя ўсходнімі славянамі, атрымалі назву Русь і вызналі праваслаўе. Вынікам стаўся своеасаблівы скандынаўска-славянскі сымбіёз. Этнолягі даўно заўважылі, што ў адрозьненьне ад звычайных палітонімаў (этнонімаў), палітонім «рускі» адказвае на пытаньне «чый», але не на пытаньне «хто» (паляк, немец і г.д.). Таму ўсходнеславянскія этнасы лічыліся ў сярэднявеччы «рускімі». Акурат таму вызнаюць праваслаўе і лічаць сябе «рускімі» фінамоўныя карэлы й карпацкія русіны, на мову якіх паўплывалі заходнеславянскія гаворкі. Бо ад Карэліі да Карпатаў у паўночным і паўднёвым кірунку сягалі межы старажытнай Русі. Сёньня скандынаўскі карэнь «Русь» захавалі дзьве краіны Ўсходняй Эўропы: Беларусь і Расея.

1.2. Скандынаўскія цэнтры на абшарах Беларусі: Полацак, Маскавічы, Пруднікі, Гнёздава/Сьвінецак

Полацак горда стаіць над Дзьвіной.
Яго землямі зноў авалодаў,
вярнуўшыся ў град
пераможны й свой,
княскі род Рагвалодаў.
ЛАРЫСА ГЕНІЮШ

Полацак. Цэнтрам першага скандынаўскага княства на абшарах сучаснай Беларусі стаўся Полацак. Зь вікінгамі-русамі наўпрост зьвяза- на зьяўленьне места Полацкага ў гісторыі. Першае паведамленьне пра Полацак датуецца 862 г., калі вараскі конунг Рурык (Rörik) аддаў ума- цаванае селішча Полацкае аднаму са сваіх яраў: «*овому Полотеск, овому Ростов, другому Белоозеро*» [Paszkievicz 1963:151]. Падкрэсь- лім, што найбольш раньнія «гарадзкія» памяткі Полацку паходзяць з

другой паловы IX ст. Пра існаванне славянскага «дагарадзкога» селішча сведчыць толькі ляпны посуд VIII – першай паловы IX ст. [Shtykhau 1993:507].

Наступная звестка пра Полацк датуецца 980 г. і зноў звязана з княжаннем у горадзе аднаго з вараскіх конунгаў Рангвальда/Rangvald, які прыйшоў *«із замор'я мае влаць свою в Полот'ске»*. Імя Рангвальд было досыць папулярнае сярод швэдзкіх вікінгаў і рыцараў ажно да XV ст. Напрыклад, Рангвальдам звалі ярла скандынаўскай калёніі Aldegiuborg/Старая Ладага ў пачатку XI ст., які прыбыў на Ўсход са Швэцыі разам з прынцэсай Інгегерд/Ingegerd (†1050), дачкой першага хрысціянскага караля Швэцыі Улафа Шотконунга (Olof Skötkonung, †1020).

Аkurat вікінг Рангвальд стварыў першую гістарычную дзяржаву ў Беларусі, заклаў пачатак дынастыі полацкіх князёў. Княства Рангвальда (15 тыс. кв. км) супадае, згодна з археалагічнымі памяткамі, з абшарамі полацкіх крывічоў [Semyanchuk 1996:42]. Крывічы былі асноўным насельніцтвам гэтай дзяржавы, празваўшы свайго конунга князя славянізаванай мянушкай Рагвалод. Хутка Полацкае княства пашырыла свае межы за кошт земляў ліваў і латгалаў. Апошняя, відаць, і выклікала імкненне канкурэнта – Ноўгараду – на чале зь вікінгам Уладзімерам/Valdemar распачаць татальную вайну. Рэч у тым, што згаданы кіеўска-наўгародзкімі летапісамі клясычны шлях *«з варагаў у грэкі»* быў нашмат менш эфэктыўны за ягоны полацкі варыянт. Праз Рыскую затоку й Даўгаву-Дзвіну (старашвэдзкае *Duna*) можна было хутчэй выйсці ў Дняпро й Чорнае мора. Клясычны «наўгародзкі» шлях: Фінская затока-Нява-Ладаскае возера-Старая Ладага/Aldegiuborg – Волхаў-Ноўгарад/Holmgård-Ільмень-Дняпро – быў больш складаны, доўгі й нязручны. Канкурэнцыя Полацку зводзіла на тлум міжнародны гандаль швэдзкіх купецкіх карпарацыяў Біркі й Сігтуны. Маём на ўвазе перадусім варагаў (varjager) і калбягаў (kulbingar/kylfingar). Гэтыя вараскія карпарацыі кантралявалі Ноўгарад/ Holmgård і Кіеў/ Köpugård. Такім чынам, наўгародзка-кіеўская скандынаўска-славянская дзяржава *«вельмі хутка сутыкнулася са спробаю гегемоніі з боку іншай скандынаўска-славянскай дзяржавы, узніклай, верагодна, адначасова ў басэйне Дзвіны з цэнтрам у Полацку, якая імкнулася пракласці новы шлях з Балтыцкага мора ў Дняпро»* [Stender-Petersen 1953:248]. Аkurat на грошы варагаў і калбягаў наўгародзкі конунг Уладзімер/Valdemar за тры гады (977–980) назьбіраў вя-

3. Скарб скандынаўскіх ювэлірных вырабаў (6 прадметаў). XI ст. Золата 958⁰, ліцьцё. Знойдзены ў Полацку на Ніжнім замку ў 1984 г.

лізарнае войска ў Швэцыі, каб зруйнаваць Полацак і Полацкае княства [Stender-Petersen 1953: 250–251].

Наступная смутная гісторыя – захоп Уладзімерам Полацку, забойства Рангвальда і ўсіх ягоных сыноў, згвалтаваньне Рагнеды/Ragnhild, зруйнаваньне места (якому давялося адбудоўвацца на новым мейсцы) – добра вядомая беларускаму чытачу. Іншая справа, што ключ усіх гэтых падзеяў знаходзіцца ў старажытнай Швэцыі й барацьбе розных купецкіх карпарацыяў (bolag) швэдзкіх вікінгаў за Вялікі Ўсходні шлях (Stogösterled). Нагадаем, што барацьба Полацку з Ноўгарадам і Кіевам праходзіць скрозь усю гісторыю старажытнай Русі: *«и оттоле мечь взимають Рогволожи внуци противу Ярославим внуком»*. Дасьледнікі лічаць, што *«Полацкае княства ўяўляла сабою найбольш самастойную палітычную адзінку старажытнай Русі»* [Alekseev 1966:290]. Мэтаю самастойнай палітыкі гэтай скандынаўска-славянскай дзяржавы быў кантроль над гандлёвымі шляхамі з Балтыкі празь Дзьвіну й Дняпро ў Чорнае мора.

Каб забясьпечыць кантроль і абарону, Полацкае княства заснавала ў XI стагодзьдзі шэраг невялікіх гарадзішчаў-умацаваньняў. У заходнім (неславянскім) кірунку імі былі Герцыке (Gersika, Jersika) й Куkenойс (Koknese). Ува ўсходнім кірунку – Усьвяты, Сураж, Друцк, Кавалі, Каспля, Ворша, Магілёў, Быхаў, Рагачоў, Жлобін, Стрэшын, Рэчыца. Скандынаўская назва Русі – Гардарыка (Gårdaríke) – азначала якраз сеціва ўмацаваньняў-гарадзішчаў, але не краіну заможных местаў. У самой тагачаснай Швэцыі ўмацаваньні селішчаў адсутнічалі, бо не было сталай пагрозы. Прыгадаем, што ў беларускай мове захавалася слова «гарадок» аль-

4. Вараскі меч. X ст.
Франскі майстар
Ульфбэрт. Жалеза,
коўка. Знойдзены на
тэрыторыі Полацку
падчас будаўнічых
працаў у 1957 г.

бо па-старабеларуску «гарадзец» у значэнні «невялікі ўмацаваны горад» [НСБМ 7-1986:86].

Свайго росквіту Полацкая дзяржава дасягнула ў XI ст. Акурат тады князі дынастыі Рангвальда Брачыслаў/Bertsilejf (1003–1044) і Ёсяслаў Чарадзеі (1041–1101) кантралявалі Рыска-Дзвінскі і Дзвінска-Дняпроўскі абшар Вялікага Ёсходняга шляху. Невыпадкова, што, паводле матэр'ялаў раскопак, з другой паловы XI ст. рэзка ўзрастае колькасць заходнеўрапейскіх манэтаў у скарбах, хаваных па Дзвіне [НВ 2000-1:158]. Сымбалем дзяржаўніцкіх амбіцыяў робіцца збудаваная ў сярэдзіне XI ст. у Полацку катэдра Сьв. Сафіі. Апрача Полацку, такі храм маюць толькі Канстантынопаль, Кіеў і Ноўгарад і пазьней – Стакгольм.

Заняпад Полацкага княства наўпрост звязаны са стратай кантролю над воднымі гандлёвымі шляхамі, перадусім над выходам у Балтыцкае мора. У 1212 годзе Полацкая дружына на чале з князем Уладзімерам (†1216) прайграла вайну з рыскім біскупствам і ордэнам мечаношаў за кантроль над Рыска-Дзвінскім шляхам. У сваёй «Славянскай хроніцы» варажы Полацку Арнольд з Любэку (пачатак XIII ст.) паведамляе: «Такім чынам расьцьвёў касьцёл Божы ў Лівоніі дзякуючы біскупу Альбэрту – але кароль Русі з Полацку меў звычай зьбіраць даніну зь ліваяў, у чым яму адмовіў біскуп. Таму гэты кароль (Уладзімер Полацкі. – Аўт.) рабіў жорсткія напады на Лівонію й Рыгу» [1990:365]. Па вайне палітычнае значэнне Полацку падае. У XIII–XIV стст. Полацак, як Віцебск і Смаленск, працягвае гандлёвыя стасункі з швэдзкім Готляндам (да 1361 г.), але ўжо толькі праз пасярэдніцтва Рыгі.

Адначасова зьнікае скандынаўскі матэр'ял археалёгічных помнікаў, пачынаецца так званы безманэжны пэрыяд у гісторыі Беларусі, западаючы

5. *Сыгнэт віты з выспы Готлянд.
XI ст. Золата 900⁰, скань, D-25,0.
Раскопкі В. Булкіна на Верхнім
замку ў Полацку ў 1978 г.*

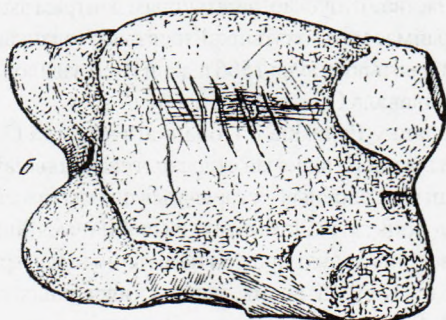
скандынаўскія каленні ў Маскавічах і Прудніках. Новая беларуска-летувіская дзяржава Вялікае Княства Літоўскае, палітычным цэнтрам якой сьпяраша быў Наваградак, пераймае мэты балтыцкай палітыкі Полацкага княства. Кульмінацыяй гэтай палітыкі стаўся 1566 г., калі ВКЛ завалодала Лівоніяй і Рыгай ды зліквідавала Ордэн мечаносаў.

Палітычная гісторыя Полацку/Palteskia й Полацкага княства IX–XII стст., як убачым далей, была добра вядомая старажытнаскандынаўскім крыніцам. Між тым у наш час галоўныя гістарычныя школы (расейская й швэдзкая), якія даследуюць гэтую тэматыку, звычайна змяняшаюць значэньне Полацку, гаворачы толькі пра два палітычныя цэнтры Старажытнай Русі – Ноўгарад і Кіеў. Як вынік, нават у клясычных заходніх працах [Arbman 1961, Sawyer 1971] Полацак адсутнічае на мапах паходаў швэдзкіх вікінгаў. Толькі год таму зьявілася першая швэдзкая публікацыя, прысьвечаная Полацку часоў вікінгаў [Edberg 2001].

Сталая прысутнасьць швэдзкіх вікінгаў у Полацку/Palteskia добра адсочваецца з тагачасных наратыўных крыніцаў. Яны ж гавораць пра суіснаваньне скандынаўскага й славянскага (крывіцкага) этнасаў. Дзяржаўны й юрыдычны лад Полацкага княства быў пераняты са Скандынавіі. Скандынаўскага паходжаньня была «Руская праўда» – збор законаў, якімі рэгулявалася жыцьцё Полацкай дзяржавы [Shcherkin 1915; Karskii 1930]. Полацкае веча («вота» – па-старабеларуску) было аналягам скандынаўскага (старашвэдзкага) «т’юну» («ting»). Скандынаўскай была гандлёвая сыстэма вагі й аб’ёму [Chakvin: 338]. Але хрысьціянства ў Полацак прыйшло з Усходу. Народная месцкая культура, відаць, сынтэзавала культурныя ўплывы й этнічныя традыцыі крывічоў, скандынаваў і балтаў. Вынікам было стварэньне ўні-

a

б

б. Косыць для гульні з рунічным надпісам «карі» (карысьць). Пачатак XIII ст. Полацак.

кальнай асобнай школы старажытнага полацкага мастацтва, архітэктуры й літаратуры.

Згодна з археалагічнымі раскопкамi Полацку, якія ўпершыню распачаў у 1928 г. А.Ляўданскі, асноўным насельніцтвам места былі крывічы. Перавага славянскіх памятак у культурных стратах IX–XIII стст. відавочная. Тым ня менш, за савецкім часам замоўчвалася праўда пра існаваньне вялізнай колькасьці тыпова скандынаўскіх памятак. На жаль, дагэтуль навуковая праца ў гэтым пытаньні адсутнічае. Таму трэба спыніцца на маркерах скандынаўскай прысутнасьці ў месцы. Сярод іх вырабы, якія нясуць адбітак паўночнай школы й міталёгіі вікінгаў. Шмат якія памяткі выкарыстоўваліся як тыповы ўбор і зброя тагачаснага вікінга. Вельмі цікава параўнаць неславянскія памяткі Полацку з адначасна-

совымі адзінкамі культурных стратаў швэдзкай Біркі, Упсолы, Сігуны, Готлянду і адзначыць высокую долю супадзенняў.

Сярод вараскіх маркераў, знойдзеных у Полацку, адзначым каралінгскі меч X ст. франскага майстра Ульфбэрта – тыповую зброю швэдзкіх вікінгаў. Меч выяўлены пры будаўнічых работах выпадкова, у 1957 годзе. У Полацку (а таксама ў Друцку) знойдзены бронзавыя наканечнікі похвы мяча з тыпова скандынаўскім арнамэнтам і выяваю птушак [Laskavy 1992: 40–41]. Залаты віты сыгнэт XI ст. з выспы Готлянд адшуканы ў часе раскопак Полацкага Верхняга замку ў 1978 годзе. Тамсама знойдзены грабяні скандынаўскага тыпу X–XIII стст. і футаралы да іх [Shtykhov 1975: мал. 48]. Касцяная гульнявая біта з рунічным надпісам пачатку XIII ст. адшуканая ў часе экспэдыцыі 1961–1962 гг. у Полацкім Верхнім замку. Рунічны надпіс «карі», пісаны малодшымі швэдзкімі рунамі, азначае «карысьць». Сёньня гэты ўнікальны помнік захоўваецца ў Музэі старажытнабеларускай культуры ў Менску [Melnikova, Sedova, Shtykhov 1983: 187–188]. Яскрава скандынаўская знаходка – ледаходныя шыпы на боты XIII ст. [Shtykhov 1975: мал. 31–23]. Падобная рэч – вельмі рэдкая знаходка на абшарах Усходняй Эўропы й тыповая для Швэцыі [Arbman 1943: 86]. Адзначым таксама знаходкі ключоў ад замкоў X–XI стст. [Shtykhov 1975: мал. 31–18], зробленыя альбо ў Швэцыі, альбо на швэдзкія ўзоры скандынаўскім рамесьнікам у Полацку. Швэдзкія аналягі гэтых полацкіх ключоў часта знаходзяць у стратах Біркі [Arbman 1943 Abb 327 Grab 950].

Сярод іншых памятак:

– падковападобная фібула IX ст.; колцападобная фібула з доўгаю іглой XIII ст. [Shtykhov 1975]. Такія фібулы XI ст. знойдзеныя

7. Скандынаўская срэбная
бляшка-падвеска
з Полацку.

таксама ў курганным могільніку Ізьбішча (Лагойскі раён);
 – касцяная пласьціна XIII ст. у выглядзе галавы пачвары-цмока [Shtykhov 1975: мал. 59]. «Зьвярыны стыль» – папулярная тэма акурат скандынаўскіх рамесьнікаў [Simpson 1967: 89];
 – срэбная сэрцападобная бляшка скандынаўскай вытворчасці X ст. з раскопак А.Ляўданскага 1928 г. Аналягічная па арнамэнце й тыпе знойдзеная ў вараскім магільніку Яраслаўскага Паволжа [Shtykhov 1975: 22]. Шмат гэтых бляшак раскапана ў вараскіх пахаваньнях Фінляндыі.

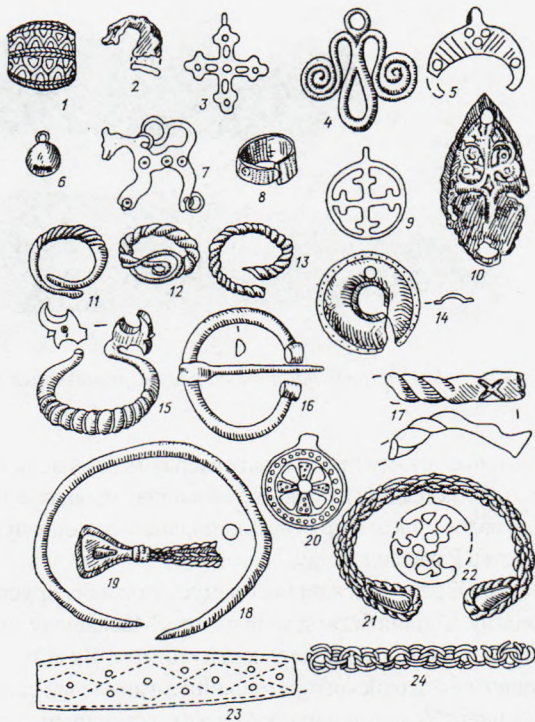
У Полацку знойдзены 8 скандынаўскіх гірак-разнавагаў X ст. Вагі гірак заснаваныя на скандынаўскай сыстэме [Bektineev 1992: 5–6].

Зьвяртае на сябе ўвагу вельмі спэцыфічны абутак полацкіх месцічаў XI–XIII стст., г. зв. пісьненьне скуры «сетачкай». Гэты ўзор прысутнічае таксама на скураных торбачках для нажоў і нажніцаў. Усяго ў Полацку знойдзены 92 падобных боты. З аднаго боку, абутак мае яркавыя скандынаўскія аналёгіі, сустракаючыся ў археалёгічных матэр’ялах Стакгольму. Зь іншага боку, гэты тып абутку не тыповы для месцічэскай культуры Старажытнай Русі [Kurbatov 1999: 100–116].

У 1910 годзе ў Полацку знойдзены багаты скандынаўскі скарб (XI ст.), які складаўся зь вялікай колькасці кавалкаў срэбра, срэбных пласьцінак, кавальскага дроту, фрагмэнтаў упрыгажэньняў. Шмат падобных рэчавых скарбаў знойдзена ў Швэцыі й месціцца сёньня ў экспазыцыі Дзяржаўнага музэю старажытнасьцяў (Statens Historiska Museum).

Найвялікшы ў Беларусі скарб усходніх дырхемаў выяўлены таксама ў Полацку. У 1973 годзе на ўскрайку места (вёска Казьянкі) адшуканы скарб X ст., які складаўся зь 7 660 манэтаў агульнаю вагою каля 20 кг. Частыя знаходкі ў Полацку ювэлірных ды кавальскіх прыладаў [Shtykhov 1975: мал. 31, 32], якія выкарыстоўваліся акурат у майстэрні скандынаўскага рамесьніка. Падобныя памяткі знойдзеныя ў культурных стратах першай старашвэдзкай калёніі на абшарах Усходняй Эўропы – Старой Ладазе [Ryabinin 1980: 161–178]. З Полацкага княства паходзяць брактэаты – унікальныя вараскія манэты-мэдалі [Gurevich 1990: 119].

Такім чынам, комплекс археалёгічных крыніцаў пераканаўча сведчыць пра сталую прысутнасьць скандынаўскай культуры ў Полацку. У сваю чаргу прыгадаем, што наратыўныя крыніцы адкрыта падкрэсьліваюць вялікую ролю вікінгаў у палітычнай гісторыі Полацкага княства.

8. Рэчы
са скандынаўскага
селішча Маскавічы.

Маскавічы. Абарончым фарпостам Полацкага княства на мяжы з балтамі былі Маскавічы. Але галоўнаю мэтай існавання гэтага селішча ў сучасным Браслаўскім раёне быў кантроль волакаў на Браслаўскіх азёрах. Сам назой гарадзішча – Маскавічы – сучасны. Магчыма, старое селішча мела назой Рубеж, бо так называецца суседняя вёска.

Месьцяшча Маскавічы на грудзе плошчай 1 га, на адлегласці 6 км ад Браслава. Забудова селішча тыпова скандынаўская. Плян гарадзішча мае ўласціваю паўночнай традыцыі форму кола [Duchyts&Melnikova 1980:185–186]. Таксама на карысьць гэтага сьведчыць тое, што згодна зь мілітарнай тактыкай вікінгаў лягер ніколі не будаваўся на беразе ракі, але заўсёды «хаваўся» ў глыбі азёраў. Маскавічы знаходзяцца на ўсходнім беразе возера Дзябро, празь якое толькі мінуючы скла-

9. Рунічныя надпісы на косьці, знойдзеныя ў Маскавічах.

даную сыстэму Браслаўскіх азёраў можна выйсьці да рэчкі Друйка, а потым да Дзьвіны. Росквіт Маскавічаў прыпадае на XII–пачатак XIII ст. і супадае з часам магутнасьці полацка-скандынаўскай каралеўскай дынастыі Рагвалодавічаў.

З 1976 г. у Маскавічах працуе сталая беларуская экспэдыцыя археолягаў. Сёньня багаты збор рэчаў з Маскавічаў захоўваецца ў Менскім музэі старажытнабеларускай культуры. Як і Гнёздава/Сьвінецак, Маскавічы былі вайскова-рамесьніцка-гандлёвай скандынаўскай калёніяй Вялікага Ўсходняга шляху. Пра гэта сьведчыць археалгічны матэр’ял, абсалютная бальшыня якога мае выразнае скандынаўскае паходжаньне. Гэта вараская зброя, лянцэтападобныя дзіды й стрэлы, а таксама рэчы з конскай вупражы. На вялікай колькасьці знойдзеных малюнкаў, што выкананыя на косьці і мелі магічнае значэньне, – выявы збройных вікінгаў.

Гандлёва-рамесьніцкая дзейнасьць насельніцтва Маскавічаў цьвердзіцца знаходкамі жалезных і бронзавых прыладаў, формачкі для ліцця, вялікай колькасьці касьцяных вырабаў. Купецкі карабель – частая выява малюнкаў з Маскавічаў. Асаблівае значэньне ў гаспадарцы жыхароў мела рыбалка [Duchyts&Melnikova 1980:190–192].

Відавочна скандынаўскімі маркерамі адзначаюцца каштоўнасьці, аналягі якіх знойдзеныя як у цэнтрах вараскай актыўнасьці старажытнай Беларусі (Полацак, Пруднікі, Гнёздава/Сьвінецак), гэтак і мэтраполіі – Швэцыі (Бірка, Готлянд). Удакладнім паняцьце «скандынаўскія рэчы».

10. Выявы крыжжа й
вікінга на косьці,
знойдзенай
у Маскавічах.

Гэта рэчы, зробленыя скандынавамі-вікінгамі ў Беларусі, скандынаўскі экспарт альбо падробкі паўночных рэчаў мясцовымі, славянскімі рамеснікамі (апошняе давесці немагчыма). Сярод скандынаўскіх рэчаў – шпілька-амулет з косткі з зааморфнаю галоўкай (X–XI стст.). На думку Т. Пушкінай, вырабы такога кшталту належалі рамесніку-скандынаву [Pushkina 1979].

Да згаданых рэчаў належыць даволі рэдкая знаходка ўва Ўсходняй Эўропе – скандынаўская раўнаплечная фібула [Gurevich 1990:114]. Аналягічныя фібулы – даволі частая знаходка ў швэдзкай Бірцы [Arbman 1943:23, Ab. 253:4, 307]. Таксама ў Маскавічах знойдзена іншая выразна скандынаўская рэч – чарапахадобная фібула-брошка XII ст., зробленая на высокім мастацкім узроўні. Сярод іншых вараскіх рэчаў, простыя аналягі да якіх знойдзеныя ўва адначасовых культурных стратах Біркі й Готлянду, адзначым сыгнэты [Arbman 1943:Abb 275], срэбную бляшку з паганскім арнамэнтам [Arbmann 1943:Abb 63], жалезныя шыйныя грыўні [Arbman 1943: Abb 14], паля для гульні ў шашкі. Знаходкі жаночых скандынаўскіх рэчаў – сьведчаньне таго, што швэдзкія вікінгі жылі ў Маскавічах сем’ямі. Невялікая колькасць рэчаў крывіцкай культуры (завушніцы й г.д.) дазваляе меркаваць, што побач са скандынавамі жыхары і грудок славянаў.

Але ўнікальнасьць Маскавічаў у іншым. Падчас археалёгічных раскопак на гарадзішчы знойдзена каля 100 (!) рунічных надпісаў на косьці. Гэта найбуйнейшая знаходка рунічнага пісьма па-за межамі Скандынавіі. Усяго на 86 касьцёх нанесена каля 265 рунічных знакаў малодшага (старашвэдзкага) альфавэту. Сярод надпісаў розныя паганскія магічныя замовы, вараскія імёны. Дзіўна, але сэнасацыйная знаходка вялікага значэньня, якую зрабіла 20 гадоў таму беларускі археоляг Людміла Дучыц, дагэтуль амаль невядомая ў Швэцыі. Між тым матэр’ялы археалёгічных дасьледаваньняў патрабуюць сур’ёзнага ўсебаковага выву-

11. Скандынаўская падвеска
«качка» з Маскавічаў.

чэньня, якое магчыма зрабіць толькі ў межах сумеснага беларуска-швэдзкага праекту. Знаходкі рунічных надпісаў даюць падставы гаварыць пра міжэтнічнае культурнае ўзаемадзеянне паміж швэдамі й крывічамі.

Сярод каля 300 знакаў, якімі карысталася насельніцтва Маскавічаў, ёсць 11 літараў кірылічнага альфабэту [Duchyts&Melnikova 1980: 205].

Даць веры, што крывічы маглі ведаць таемную рунічную пісьменнасць, немагчыма. Таму кірыліцаю карысталіся акурат скандынавы – насельнікі Маскавічаў, якія згодна з полацкай традыцыяй былі фармальна хрысьціянамі ўсходняга абраду. Фармальна, бо на прыкладзе Маскавічаў мы бачым фэномэн «двувер’я». Сярод вялікай колькасці паганскіх замоваў, малонкаў сустракаюцца малюнкі крыжы, мэтальёвыя нацельныя крыжыкі. Дарэчы, простая раўнаплечная форма крыжоў з Маскавічаў нагадвае крыжы рунічных каменяў Уплянду.

Такім чынам, Маскавічы – добры прыклад узаемных культурных уплываў паміж старашвэдзім (скандынаўскім) і крывіцкім (славянскім) насельніцтвам Полацкага княства другой паловы IX – пачатку XIII ст. Пэўная адрознасць рунаў з Маскавічаў ад клясычных швэдзіх рунаў таго часу дазваляе меркаваць, што мы маем справу з скандынавамі, якія нарадзіліся ўжо на Полацкай зямлі. На маю думку, няма аніякіх падставаў сьцьвярджаць, што руны існавалі ў асяродзьдзі «славянізаваных нашчадкаў выхадцаў з Скандынавіі» [Duchyts&Melnikova 1980:215].

Заняпад Маскавічаў у першай палове – сярэдзіне XIII ст. супадае з дзвюма эпахальнымі падзеямі ў гісторыі Полацкага княства й Швэцыі. Па-першае, гэта параза Полацкага княства (эліту якога ў значнай ступені складалі варагі) у барацьбе з нямецкай Рыгай за кантроль Дзвінска-Балтыцкага шляху. Па-другое, гэта спыненне брутальнай вайны паміж Сьвеаляндам/Svealand і Готляндам за панаваньне ў Швэцыі.

У 1212 годзе згодна з «Славянскай хронікай» Арнольда з Любэку «*кароль Русі з Полацку Ёладзімер*» страціў кантроль над Лівоніяй і Латаліяй на карысьць Рыгі [L1 1989:363–365]. З старашвэдзкай «Кронікі Эрыка» ведама, што ў сярэдзіне XIII ст. скончылася грамадзянская вайна ў Швэцыі, калі Ярл Біргер злучыў усе землі і заклаў новую супольную дынастыю Фалькунгаў/Falkungaätten [Svanidze 1999:143–172]. Цалкам

верагодна, што каля 1250 году ўва ўмовах заняпаду міжнароднага гандлю Полацку на Дзвіне й стабільнасьці ў Швэцыі скандынавы Маскавічаў перабраліся на гістарычную радзіму. Пагатоў шлях з Полацку да Швэцыі на ладзьдзях вікінгаў трываў усяго 5 дзён [L1 1989:145]. Да таго ж у 1361 годзе данскі кароль Вальдэмар/Valdemar зруйнаваў Вісьбю/Visby на Готляндзе – галоўнага канкурэнта Ганзы на чале зь Любэкам на Балтыцы. Гандаль паміж Готляндам і Полацкам ды Смаленскам цалкам заняпаў. Гоцкія купецкія двары ў Полацку й Смаленску перайшлі да немцаў [Jansson 1996:100–101].

Пруднікі. Другім пасья Маскавічаў скандынаўскім цэнтрам басэйну ракі Дзвіна была сяліба з сучаснай назвай Пруднікі (Мёрскі раён на Віцебшчыне). Знаходзяцца Пруднікі на рацэ Вята ў адлегласьці 1,5 км ад сутокаў гэтай ракі зь Дзвіной. Археалгічны комплекс складаецца з гарадзішча «Замак» і селішча «Пруднікі» далавах гары.

Раскопкі распачаліся ў 1984 годзе. На сёньня пошук працягваецца. Знойдзена шмат прадметаў, аналягічных цэнтрам скандынаўскай прысутнасьці ў Беларусі (Полацк, Гнёздава/Сьвінецак, Маскавічы), Расеі (Старая Ладага, Прыладажжа, Ноўгарад, Яраслаўскае Паволжа), Украіне (Кіеў, Шаставіцы). Найбліжэйшыя аналёгіі рэчам з Пруднікаў дае матэр’ял у швэдзкай Бірцы [Arbman 1943]. Да прыкладу, тыпова скандынаўскі вусаты рубчатаканечны сыгнэт з Пруднікаў мае просты аналяг у Бірцы [Arbman: Abb 275, Grab: 854 №1, 2d]. Разам з сыгнэтам у Прудніках знойдзена формачка для лішцы сыгнэтаў, якая датуецца другой паловай X–XI ст. [Shadyro 1986:255–262]. Важна, што скандынаўскія рэчы ў Прудніках адшуканыя ў культурных страгах X–пачатку XII ст. Апошняя дата адпавядае часу прыходу швэдзкіх вікінгаў у Беларусь.

Сярод іншых скандынаўскіх рэчаў – мэталёвая скрынька для каганца, бронзавы пярсьцёнак, гірка-разнавага скандынаўскага тыпу (другая палова X–пачатак XI ст.). Знойдзена шмат артэфактаў, якія належаць рэчам міжнароднага гандлю вікінгаў, перадусім гэта пацеркі з шкла бізантыйскай і ўсходняй вытворчасці [Milutin, Shadyro 1994:256–259].

Тыповая для скандынаўскіх сялібаў знаходка – усходнія грошы. На сёньня ў Прудніках выяўлены 6 куфіцкіх дырхемаў (IX–пачатак XI ст.), а таксама ўнікальны рымскі дынары, які быў у паўторным абарачэньні, тыповым для Скандынавіі (выспа Готлянд). Наагул, дырхемя – важны паказьнік актыўнасьці вікінгаў на Вялікім Усходнім шляху.

12. Скандынаўскія рэчы, знойдзеныя А.Семянткоўскім прыканцы XIX ст. на Віцебшчыне: 1 – пацеркі, 2 – чарапахпадобная фібула, 3 – наверхіша дзіды.

Параўноўваючы Беларускае й Латыскае Падзьвіньне, варта падкрэсьліць, што пераважная большыня вялікіх скарбаў дырхемаў знойдзена акурат на абшарах Беларусі. Суадносіны знаходак гэткага кшталту 30:5.

Як іншыя швэдзка-скандынаўскія сялібы Ўсходняй Прыбалтыкі, Пруднікі заняпалі ў пачатку XIII ст. Прычына, верагодна, тая самая – перамога Ганзы зь нямецкай Рыгі ды эканамічны й палітычны заняпад Полацкай дзяржавы. Археаліягічны матэр’ял не дае падставаў сьцьвярджаць, што ў Прудніках вікінгі жылі сем’ямі. Відаць, гэта быў апорны цэнтар скандынаўскага міжнароднага гандлю на валоках Вялікага Ўсходняга шляху.

Гнёздава/Сьвінецак. Калі ў Падзьвіньні цэнтрамі дзейнасьці швэдзкіх вікінгаў быў Полацак, дык на зямлі смаленскіх крывічоў ім сталася Гнёздава.

Скандынаўскі кампанэнт у археаліягічных стратах Гнёздава прасочваецца з IX ст. побач са славянскім [Lebedev 1996:20]. Такім чынам пачатковая археаліягічная дата супадае са звесткамі наратыўных крыніцаў, што апісваюць зьяўленьне варагаў на Русі.

Варта падкрэсьліць, што паняцьце «Гнёздава» ёсьць сучаснай мадэрнізацыяй, выбранай археолягамі ў пачатку XX ст. паводле назову найбуйнейшага побач з курганамі паселішча. Мясцэчка Гнёздава Сма-

ленскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага ўпершыню згадваецца ля 1646 г. у грамаце Ёладзіслава IV Васы [Murzakevich 1804:38–47]. У стараскандынаўскіх крыніцах Гнэздава вядома як *Symes*/Сьірнец [Dzaksón 1986:73–83]. Апошняе дае падставы для рэканструкцыі праўдзівага славянскага назову скандынаўскай сялібы.

Навуцы вядома, што назовы крывіцкіх местаў часьцей за ўсё паходзяць ад імя тутэйшай ракі. Акурат так узьніклі: Вільня ад Вяльлі, Віцебск – Віцьбы, Полацак – Палаты, Слуцак – Случы, Смаленск – Смольні. Таму першапачатковае крывіцкае селішча на рацэ Сьвінец, што цячэ каля Гнэздава, дало ў старабеларускай мове форму Сьвінецак. У сваю чаргу гэты назоў у старашвэдзкай мове даў адпаведнік *Symes* – Сьвіны мыс, бо селішча Гнэздава сапраўды месьціцца на беразе (мысе) ракі Сьвінец (Dzaksón 1986:73–83).

Гнэздаўскі нэкропаль – найбуйнейшая ў Эўропе група з 3 826 скандынаўскіх курганоў, якая знаходзіцца на этнічных абшарах беларусаў (сёньня ў Расеі) і складаецца з шэрагу археалёгічных помнікаў: Заазер’е, Навасёлкі, Кушляншчына, Берасьнікі, Каўшарава.

На сёньня з усіх 3 826 курганоў раскапана каля 500. Падчас другой сусьветнай вайны праз гнэздаўскі нэкропаль прайшла лінія фронту, таму частка курганоў была зьнішчожана. Альшанскую групу курганоў разбурыла ў 70-я гг. XX ст. савецкая ўлада, праклаўшы празь яе аўтатрасу.

Да 20-х гг. XX ст. лічылася, што Гнэздава – гэта толькі нэкропаль, які ня мае селішча. Беларуска экспэдыцыя 1924–1936 гг. пад кіраўніцтвам А.Ляўданскага давялі, што селішча існуе. Памерамі 16 га, яно месьціцца на левым і правым берагах ракі Сьвінец [Pushkina 1974:87]. Аэраздымкі селішча, якія зрабіў К.Шышкін, пацьвердзілі, што плян Гнэздава меў тыповую для калёніяў вікінгаў забудову ў форме кола [Avdusin&Pushkina 1989:80].

Нават першыя археалёгічныя раскопкі канца XIX–пачатку XX ст. пераканалі навукоўцаў, што на месцы Гнэздава існавала найбуйнейшая скандынаўская калёнія ўва Ўсходняй Эўропе [Spitsyn 1905:7]. Але за савецкіх часоў з-за ціску афіцыйнай «антынарманскай» ідэалёгіі гісторыкі мусілі заплюшчыць вочы на факты ды цьвердзіць, што Гнэздава было галоўным чынам «славянскай сялібай», у якой купка скандынаваў хутка асымілявалася [Avdusin 1967]. Навукоўцы «амаладзілі» ўсе скандынаўскія памяткі з Гнэздава на 50–100 гадоў, каб, крыў Божа, ня трапіць у IX ст. – час пранікненьня варагаў на славянскія землі.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Між тым акурат з IX ст. прасочваецца наяўнасць скандынаўскіх памятак у Гнёздаве. Агромністая колькасць знаходак паходзіць з сярэдзіны – другой паловы X ст. Гэта час росквіту Сьвінецку, які цалкам супадае з часамі росквіту швэдзкай Біркі й Готлянду ды таксама са звесткамі пра вялікую актыўнасць вікінгаў на абшарах усходніх славянаў. Унікальнасць Гнёздава ёсць адсутнасць корпусу наратыўных тэкстаў пра селішча. Таму ўсе пабудовы будуюцца выключна на падставе археалагічных памятак. На маю думку, этнічная ідэнтыфікацыя ў гэтым выпадку магчымая. Нягледзячы на існаванне шэрагу рэчаў міжнароднага гандлю (бізантыйскія пацеркі, частка зброі, грошы), якія належалі розным этнасам, існавалі ды існуюць да сёння так званыя этнічныя маркеры. Гаворка ідзе пра элементы матэр’яльнай культуры, якія заўсёды адпавядаюць этнічным межам. Вядома, што культурная разнастайнасць здольная захоўвацца нават ва ўмовах міжэтнічных кантактаў [Jones 1997].

Вызначыць скандынаўскія памяткі ў пахаваннях сёння не складана. Да іх адносяцца каралінгскія мячы, шчыты з мэталевым умбонам, леваручныя кінжалы-скарамаксы, лянцэтападобныя дзіды й стрэлы, баявыя сякіры, амулеты з сякіркамі Тура, рунічныя надпісы на косьці. Але нашы апанэнты лічаць, што ўсе гэтыя рэчы неабавязкова належалі скандынавам. Маўляў, варагі былі сацыяльнай групай вяскоўцаў і гандляроў, а гэта розныя этнасы, у тым ліку славяне [Bulkin 1975:144]. У такім выпадку на дапамогу прыходзіць этналогія. Існуе шэраг прадметаў, носьбітам якіх мог быць толькі скандынаў/ка. Па-першае, гэта жаночыя чарапахпадобныя брошкі-фібулы, да якіх пасуе толькі скандынаўскі (неславянскі!) убор. Парныя фібулы трымалі шлейкі на тыпова старашвэдзкім жаночым уборах, таму не маглі стаць прадметам міжнароднага гандлю на славянскіх абшарах [Jansson 1987: 777–778]. Да таго ж арнамент гнёздаўскіх фібулаў адлюстроўвае матывы скандынаўскай паганскай міталогіі. Як вядома, крывічы мелі ўласных паганскіх бажкоў. Касцяныя выбары Гнёздава з магчымым арнамэнтам выкананы цалкам у скандынаўскай традыцыі й маюць простыя аналогіі ў Швэцыі [Arbman 1943:155-1, 155-2]. Яны мусяць быць толькі вытворчасцю гнёздаўскіх рамеснікаў-скандынаваў [Pushkina 1979:172–173]. У Гнёздаве знойдзена спецыфічная скандынаўская зашчэпка птушкападобнай формы, да якой пасуе толькі скандынаўскі абутак [Avdusin 1974:77]. Сярод побытовых рэчаў увагу маюць касцяныя грабяні ды скандынаўскія торбачкі да іх з бронзавымі заклёпкам і арнамэнтам.

Важны маркер – знойдзеныя ў Гнёздаве (як і ў Полацку) ледаходныя шыпы-«шпорцы». Гэтая дапаможная прылада да прагулянкі па лёдзе ўласцівая выключна скандынаўскай традыцыі. У культурных стратах Упсолы «шпорцы» – частая знаходка, пачынаючы з VII ст.

Як слухна заўважыла Т.Пушкіна, калі мы будзем лічыць фібулы, мэталёвыя грыўні з сякіркамі Тура ды іншыя рэчы звычайным імпартам, тады трэба прызнаць: тутэйшае славянскае насельніцтва карысталася рэчамі, што належалі іншай этнічнай традыцыі. Але для таго часу радыкальная змена этнічнага ўбору была немагчымая [Pushkina 1972:94].

Сярод вялікіх «каралёўскіх» курганоў Гнёздава на тле агромністай колькасці вараскай зброі й рэчаў археолягі адшукалі сьляды тыпова скандынаўскіх абрадаў. Маем на ўвазе пахавальную цырымонію спаленьня вікінга ў ладздыі разам з жонкамі, канём і г.д. Довадам гэтага абраду ёсьць мноства мэталёвых карабельных заклёпак. У кургане №74 знойдзены чэрап і косыці казла ў ахвярным катле. На катле знайшлі скандынаўскі скармакс, ручку якога ўпрыгожвала срэбная маска бога Тура (Тог, швэдзкая літара «о» чытаецца як «у». – Аўт.). Перад намі паўстае досыць папулярны ў стараскандынаўскай міталёгіі рытуал «уваскрашэньня» ахвярных казлоў Тура [Bulkin 1975: 134–145].

З усіх скандынаўскіх паганскіх амулетаў, знойдзеных на абшарах Усходняй Эўропы, 30% паходзяць акурат з Гнёздава [Novikov 1991:175–200]. Усе яны маюць простыя аналёгіі з старашвэдзкай традыцыяй і не сустракаюцца ў тыпова славянскіх пахаваньнях крывічоў. Сярод амулетаў мужчынскія жалезныя грыўны зь «сякіркамі Тура» ды жаночыя шчытападобныя й крэслападобныя пацеркі й мініятурныя ланцужкі. Гэтыя рэчы не былі прадметам міжнароднага гандлю й апынуліся ў Гнёздаве толькі разам з носьбітамі-скандынавамі альбо зробленыя імі на месцы. Распаўсюджанасьць жаночых амулетаў сьведчыць, што вікінгі жылі ў Гнёздаве разам з жонкамі й дзеткамі, таму вайсковае селішча мела й гандлёва-рамецьніцкую накіраванасьць. Сучасныя дасьледнікі рашуча адхіляюць тэзу пра тое, што гэтыя амулеты маглі належаць славянскім накладніцам вікінгаў [Novikov 1991:197].

З 371 лянцэтападобнай скандынаўскай стралы 152, ці 40%, знойдзены ў Гнёздаве [Kainov 1999:49]. Вялікая канцэнтрацыя гэтых стрэлаў суправаджаецца ў Гнёздаве зброяй скандынаўскага кшталту, рунічнымі надпісамі й г.д. Апошнія сьведчыць пра «*беспасярэдні й актыўны ўдзел вікінгаў у жыцьці Гнёздава*» [Kainov 1999:62].

Наступнае важнае пытаньне – ці жылі ў Гнёздаве побач са скандынавамі крывічы, ці адбываліся ў гэтым выпадку нейкія асыміляцыйныя працэсы?

Археалёгічны матэр’ял з Гнёздава дае падставы казаць пра невялічкую прысутнасьць тут крывічоў [Pushkina 1974:89]. Ёсьць адзінкі рэчаў, якія магчыма інтэрпрэтаваць як балцкія памяткі [Shmidt 1970], дарма што згодна зь іншай тэзай крывічы наагул ёсьць зьбеларушчанымі балтамі [Pritsak 1981:26–27].

Савецкія археалёгі цьвердзілі, што асыміляцыя скандынаваў Гнёздава была імклівай. Як довад прыводзілі той факт, што да сярэдзіны X ст. у Гнёздаве зьнікае абрад спаленьня ў ладзьдзі, а ў пач. XI ст. – скандынаўскія амулеты. Шмат гаварылася пра зьяўленьне рэчаў-гібрыдаў. Лічылася, што так зьванае «размываньне» скандынаўскіх абрадаў і рэчаў у Гнёздаве ёсьць яскравым доказам «*наступовай і няўхільнай асыміляцыі чужынцаў са Скандынавіі ды іх культуры*» [Bulkin 1975: 145].

Але, як слушна адзначыў Ю.Жарноў, усе гэтыя факты сьведчаць не пра вынікі асыміляцыі, але пра хрысьціянізацыю вараскай эліты, якая адбывалася ў другой палове X – пачатку XI ст. [Zharnov 1991:220]. Заўважым – апошнія часавыя межы цалкам суадносяцца з наратыўнымі крыніцамі пра час хросту Русі. Археалёгіі вядома, што акурат у скандынаўскіх, а не славянскіх пахаваньнях Старой Русі сустракаюцца першыя памяткі хрысьціянскага культу (крыжыкі, сьвечкі) [Zharnov 1991:220].

Што да памятак-гібрыдаў, іх колькасць надта малая, хутчэй, іх можна лічыць выпадковасьцю. Пад гібрыдамі археалёгі маюць на ўвазе скандынаўскія вырабы, выкананыя з парушэньнем традыцыі, як, напрыклад, меч з кургана Ц-2, ручка якога ўпрыгожана арнамэнтам, уласьцівым для жаночай брошкі-фібулы. З тэзаю пра славянскае паходжаньне гібрыдаў Гнёздава не пагаджаюцца сучасныя швэдзкія дасьледнікі, якія лічаць гэтыя рэчы вытворчасцю другой генэрацыі швэдзкіх рамесьнікаў, якія згубілі сталую сувязь з Радзімай, бо нарадзілася ўжо ў Гнёздаве [Jansson 1987:780].

Як падкрэсьлівае У.Сядоў, пры канцы X ст. на адлегласьці ў 12 км ад Гнёздава засноўваецца іншае селішча – Смаленск/Milinska. У адрозьненьне ад Гнёздава асноўнае жыхарства Смаленску складалі крывічы. Нейкіх сьлядоў міграцыі па лініі Смаленск–Гнёздава археалёгі не знай-

шлі. У XI – пачатку XIII ст. два протагарадзкія цэнтры (славянскі й скандынаўскі) суіснуюць побач [Sedov 1999:206–210].

Такім чынам, на працягу ўсяго ўласнага існавання Сьвінецак быў досыць замкнёным паселішчам. Вайсковы характар Гнёздава відавочны. Колькасьць зброі проста ўражвае. *«Мячы, дзіды, стрэлы знойдзеныя амаль што ў кожным пахаваньні»* [Arcichovskii 1938:60]. Як і ў полацкіх Маскавічах, наўгародзкіх Курэваніхах, кіеўскіх Шаставіцах нейкіх асыміляцыйных працэсаў у скандынаўскім асяродзьдзі Гнёздава не заўважана. Да прыкладу, у Курэваніхах, знаходзячыся цэлыя два з паловай стагодзьдзі (!) у славянскім асяродзьдзі, скандынавы здолелі захаваць уласны антрапалягічны тып [Sankina 2000].

На карысьць гэты пра сталы скандынаўскі характар Гнёздава сьведчыць наступнае:

- Гнёздава захавала замкнёны характар вайскова-гандлёва-рамеўніцкай калёніі вікінгаў;
- пэрманэнтная сувязь Сьвінецку з мэтрапольнай Швэцыяй цьвердзіцца трывалым прытокам у Гнёздава швэдзкіх вырабаў;
- навідавоку сынхроннасьць тыпаў амулетаў, прыладаў і зброі Гнёздава з уласна швэдзкімі аналягамі Біркі й Готлянду.

Усё гэта дае падставы сьцьвярджаць, што гэты пра асыміляцыю скандынаваў Гнёздава – чарговы міт савецкай ідэалёгіі, рэпрэзэнтаванай антынавуковай школай «антынарманістыкі».

Іншае пытаньне ўяўляюць сабой міжэтнічныя дачыненні. Яны, пэўна, былі. Згодна зь сьведчаньнем імператара Бізантыі Канстанціна Парфірароднага (905–959) тыя вікінгі, якія прыходзілі да Царграду з-пад Смаленску, карысталіся дапамогай *«іхных падатчыкаў – славянаў з плямёнаў Крывітэйны й Ленцаніні (ліцьвіны!?)»*. Гэтыя славяне рабілі для вікінгаў узімку ладзьдзі ды дапамагалі спляўляць іх падчас вялікай вады» [Shahmatov&Krimskii 1924:135].

Важным сьведчаньнем міжэтнічных дачыненняў ёсьць таксама найстаражытнейшы беларускі надпіс з гнёздаўскага кургану №13 першай чвэрці X ст. У гэтым тыпова скандынаўскім пахаваньні вікінга й дзвюх жонак знойдзены ахвярны посуд, на якім кірыліцай напісана: *«гороухша»*.

Расейскія дасьледнікі не далі колькі-небудзь імавернага тлумачэньня гэткаму слову, апроч – «горчица» (?) [Avdusin&Tikhomirov 1950:74]. Між тым, надпіс прачытваецца зыходзячы зь беларускай мовы. На маю думку, «гороухша» – старабеларускае «гору вша» альбо па-сучасна-

му «ўгору ўзышла». Маецца на ўвазе душа чалавека, якая пайшла да Багоў на нябёсы. Улічваючы рытуальны характар збана, гэта цалкам верагодна. Менш вядома, што побач з кірылічным надпісам на той самай крыніцы захавалася скандынаўская руна «N», якую можна тлумачыць як сымбаль-пажаданьне багацьця й заможнасьці.

Такім чынам, матэр’ялы Гнэздава/Сьвінецку сьведчаць пра вялікую ролю швэдзкіх вікінгаў у жыцьці гэтага селішча. Заўважым, што ўзаемадзеяньне паміж крывічамі й скандынавамі абумовіла будучы росвіт пераемніка Гнэздава – Смаленску, які разам з Полацкам атрымаў кантроль над беларускаю часткай Вялікага Ўсходняга шляху. У 1229 годзе смаленскі князь Мсьціслаў Давыдавіч накіраваў «на Готляндзкі бераг» двух паслоў, якія ў месьце Вісьбю падпісалі гандлёвую дамову «з усім латыньскім народам» [Jansson 1996:61]. Існаваньне доўгі час у старажытным Смаленску каталіцкай «Вараскай бажніцы» ўскосна сьведчыць пра важную ролю швэдзкіх вікінгаў-купцоў у гандлёвым разьвіцьці гэтага места [Rappoport 1972:283–289].

1.3. Вараскія знаходкі на абшарах Беларусі

Усходняя й Цэнтральная Беларусь. Як адзначаюць дасьледнікі, асноўная колькасьць знаходак скарбаў вікінгаў на абшарах колішняй Русі (Беларусі, Расеі, Украіны) сканцэнтраваная перадусім на паўночным захадзе Расеі й Беларусі [Potin 1970:76].

Скандынаўскія знаходкі ў Беларусі (упрыгажэньні, зброя, манэты й рунічныя знакі на касьцёх жывёлаў) адшуканыя ў асноўным уздоўж Дзвіны й Дняпра [Duchyts 1993,2:113].

З гэтага вынікаюць дзье вельмі важныя высновы. Па-першае, пчыльнасьць знаходак супадае зь межамі старажытнага Полацкага княства [Semianchuk 1996:32–52].

Па-другое, звесткі археалёгіі адпавядаюць паведамленьням скандынаўскіх і «рускіх» (скандынаўска-славянскіх) крыніцаў аб палітычных ды эканамічных стасунках вікінгаў з насельніцтвам Беларусі.

З гледзішча геаграфіі сыстэма дзвінскіх і дняпроўскіх волакаў Беларусі займала выключнае становішча на найкаротшым шляху з Балтыцкага ў Чорнае мора. Грунтоўнае дасьледаваньне вараскіх знаходак на

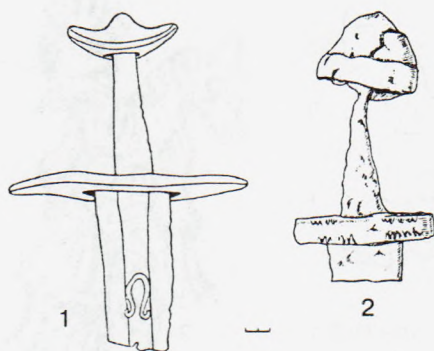

13. Бронзавыя фігуркі вікінгаў:
1 – з кургану ля вёскі Лудчыцы (Быхаўскі раён), 2 – з кургану ля вёскі Калодзецкая (Касцюковіцкі раён).

абшарах Беларусі выходзіць за межы нашай кнігі. Але адсутнасць ма-
награфіі ў гэтай тэме вымушае спыніцца на асабліва цікавых знаходках.

Важным маркерам ёсць усходнія дырхемы – галоўная манэта скан-
дынаўскага міжнароднага гандлю да 1015 г. [Sawyer 1985:168]. Бальшы-
ня знаходак, зразумела, паходзіць з абшараў сучаснай Швэцыі. Напрык-
лад, толькі на высьпе Готлянд знойдзены 372 буйныя скарбы дырхемаў
з агульнай колькасцю 43 000 манэтаў [Potin 1970:65]. У Беларусі зной-
дзеныя каля 40 буйных скарбаў з агульнай колькасцю 16 000 манэтаў
ды звыш 50 адзінкавых знаходак дырхемаў [Gurevich 1990:119]. Падкрэсь-
лю, што бальшыня буйных скарбаў змяшчала таксама тагачасныя за-
ходнеўрапейскія манэты.

У 1973 годзе ў вёсцы Казьянкі, што на ўскрайку Полацку, знойдзе-
ны вялізарны скарб з 7650 усходніх дырхемаў VIII–X стст. На Віцебшчы-
не ў вёсцы Стражавічы (Чашніцкі раён) знойдзеныя два манэтна-рэча-
выя скарбы. Скарб 1898 г. складаўся з 48 (16 цэлых, 32 фрагмэнтаваных)
куфіцкіх дырхемаў Арабскага Халіфату 916–995 гг., 150 заходнеўра-
пейскіх манэтаў (дынарыі ды іх падробкі) і 9 манэтападобных пласьці-
нак. Скарб 1903 г. уключаў рэчы скандынаўскага паходжання: фраг-
мэнты срэбнай шыйнай грыўні, 2 залатыя сыгнэты з круглага чатырох-
граннага дроту. Манэтная частка налічвала 46 куфіцкіх дырхемаў 915–
1011 гг. і іх падробак ды 273 заходнеўрапейскія манэты ды іх падробкі,
сярод якіх 10 дацкіх манэтаў 1035–1047 гг.

14. Мячы вікінгаў:
1 – Горадня, 2 – Полацак.

Буйны манэтны скарб знойдзены ў 1871 годзе ля вёскі Новы Двор Менскага павету. Сярод знаходак – 92 куфіцкія дырхемы і іх падробкі, 273 заходнеэўрапейскія дынарыі ды іх падробкі, адзінкавы бізантыйскі міліярысій.

У пачатку XX ст. у вёсцы Стары Дзедзін (Амсьціслаўскі павет), за 15 мэтраў ад старыцы ракі Астра, знойдзены манэтна-рэчавы скарб. Сярод 170 манэтаў 167 куфіцкіх дырхемаў IX–X стст. і 3 эўрапейскія манэты, бітыя ў Бізантыі (969–976) ды Нямеччыне (936–973). Скандынаўскае паходжаньне скарбу не выклікала ў навукоўцаў сумневу [Kharlamovich 1927 №51].

Падобны скарб са 130 аднолькавымі дырхемамі 913–914 гт. знойдзены ў вёсцы Вець Быхаўскага павету [Тамсама, №64].

Заўважым, што як усходнія, гэтак і заходнія манэты з скарбаў адлюстроўваюць абсягі міжнароднага скандынаўскага гандлю.

Апрача буйных знаходак, сустракаюцца й адзінкавыя. Напрыклад, у 1925 годзе сялянін вёскі Усввіца (Полацкі павет) Рыгор Сьляпнёў знайшоў на левым беразе Дзьвіны ў полі саманідзкі дырхем 907–908 гт. [Kharlamovich 1927 №144].

Важным паказьнікам старашвэдзкай прысутнасьці ёсьць брактэзаты – манэты-мэдалі. Высокамастацкія ўнікальныя брактэзаты выраблялі кавалі швэдзкай Біркі (Birka) і данскага Хедэбю (Hedeby). На сёньня на абшарах старажытнай Русі знойдзены ўсяго 24 брактэзаты й паўбрактэзаты [Potin 1970:75]. Зь іх 5 манэтаў – у Беларусі. У XIX ст. унікальны брактэзат адшуканы ў Менскай губэрні. Дыямэтар манэты складаў 15 мм. З

аднаго боку была выява бога Тура з молатам у левай руцэ й стралою ў правай. Вакол Тура былі адбітыя каршуны – мітычныя падарожнікі скандынаўскіх герояў, якія зьядалі цэлы забітых ворагаў. З адваротнага боку была выява вершніка [Tatur 1892:106].

Два брактэаты знойдзеныя ў 1967 годзе на этнічных абшарах беларусаў у вёсцы Кіслае (Смаленшчына) у скарбе з 600 усходніх дърхемаў [Rotin 1970: 75]. Паўбрактэат 1000 г. выяўлены ля вёскі Новы Двор за тры кілямэтры ад гарадзішча на рацэ Менцы. Апошні пяты брактэат знойдзены ў вышэйзгаданым Старажавіцкім скарбе (між Чашнікамі й Лукомлем).

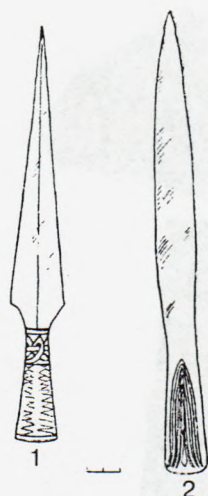
Сярод унікальных скандынаўскіх памятак у Беларусі бронзавыя літыя амулеты-фігуркі вікінгаў. Яны прызнаюцца спецыялістамі безумоўнамі вырабамі скандынаўскага рамесніка [Petrenko 1970:253–261]. Знаходку падобнага кшталту ў кургане ля вёскі Лудчыцы

ля ракі Рдзіца (Быхаўскі павет) зрабіў у 1892 годзе археоляг С.Чалоўскі. Гэта бронзавая фігурка вікінга зь мечам на пасе й вітым колам у правай руцэ. У 1973 годзе ў кургане XI ст. бронзавую фігурку з выявай вікінга адшукаў падчас раскопкаў Я.Рьер. Знаходка трапілася сярод пахаванняў радзімічаў ля вёскі Калодзецкая (Касцюковіцкі раён).

Са зброі, якая, магчыма, належала вікінгам, перадусім адзначым мячы паўночна- й заходнеўрапейскай вытворчасці. Усяго на этнічных

15. Вараскі меч, знойдзены беларускай археалягічнай экспедыцыяй у 2000 г. ля ракі Бярэзіны.

16. Лянцэтападобныя
вараскія дзіды:
1 – Ваўкавыск,
2 – Менск.

беларускіх абшарах з пачатку навуковых археалагічных пошукаў у XIX ст. знойдзены 10 мечаў падобнага кшталту: 1 (Горадня), 1 (Полацк), 1 (Франопаль, Берасьцейскі павет), 1 (в. Студзёнка, Бярэзінскі павет), 2 (в. Гарадзілава, Валожынскі павет) і 4 (в. Гуркавічы, Вялейскі павет).

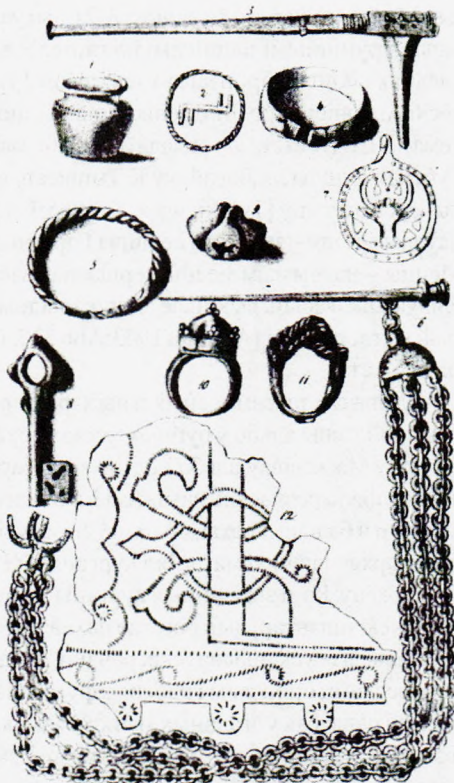
Першую знаходку яшчэ ў XIX ст. зрабіў Адам Кіркор, які й адкапаў ля вёскі Гарадзілава 2 мячы другой паловы X ст. Лязо аднаго зь іх было колькі разоў пераламана згодна з пахавальна-забабонным рытуалам, характэрным скандынаўскай міталёгіі. Побач зь мечамі знойдзена скандынаўская колцападобная фібула з доўгаю (абламанаю) іглой.

Чатыры мячы XI–XIII стст. знойдзеныя ў XIX ст. у адным з усходнебалцкіх курганоў вёскі Гуркавічы Вялейскага павету. Іх собсьнікамі маглі таксама быць вікінгі.

Нарэшце, літаральна два гады таму экспэдыцыя Інстытуту гісторыі НАН Беларусі, шукаючы ля вёскі Студзёнка французскія

скарбы 1812 г., выявіла крыжавіну скандынаўскага мяча X ст. Прыгадаем, што ў гэтым найбольш зручным месцы пераправы празь Бярэзіну ў пачатку XX ст. выпадкова знойдзены заходнеэўрапейскі срэбны дынары (канец X – пачатак XI ст.) [Kharlampovich 1927 №42].

Яскрава скандынаўскія тыпы зброі – лянцэтападобныя дзіды, упрыгожаныя срэбрам [Sawyer 1985:283]. Каля Лукомлю ў пачатку XX ст. і ў 1969 годзе знойдзеныя дзьве падобныя дзіды. Аналягічныя дзіды – частая знаходка на высьпе Готлянд і ў швэдзкіх калёніях Фінлянды [Gurevich 1990:111; Sawyer 1985:282–283]. Яшчэ адна дзіда знойдзена ля Менску [Gurevich 1990:112], іншую знайшоў у пачатку XX ст. у Вяліскам павеце Віцебскай губэрні (сёньня Расея) Е.Раманаў [Romanov 1898:24]. Скандынаўскаі тып зброі – лянцэтападобныя стрэлы. З усіх блізка 400 штук, знойдзеных на абшарах старажытнай Русі, ля 90% (!) паходзяць з этнічнай прасторы беларусаў. 40% сканцэнтравана ў Сьвінецку/Гнёздаве й 50% – на абшарах сучаснай Беларусі (Полацк, Маскавічы, Пруд-

17. Скандынаўскія рэчы
з археалагічных знаходак
Яўстаха Тышкевіча.
Сярэдзіна XIX ст.,
Менскі край.

нікі, Усьвяты, Лукомль, Ваўкавыск і г.д.). Як сьведчаць дасьледнікі, высокая шчыльнасьць гэтых памятак у спалучэньні з іншай зброяй – першая адзнака скандынаўскай прысутнасьці [Kainov 1999:60].

Да пачатку XX ст. ля вёскі Пнеўшчына, што ля мястэчка Дрыбін, стаяў камень з рунічным надпісам. Камень «зь літарамі, якіх ніхто прачытаць ня можа», стаяў ля вёскі Лыскава ў Панямоньні [Federowski 1902:31].

Знаходкі скандынаўскіх памятак у Менску і яго ваколіцах, а таксама ля Лукомлю сьведчаць, што вікінгам быў знаёмы сухадарожны шлях з Дзьвіны й Дняпра ў Нёман. Яшчэ ў 1865 годзе на гэта зьвярнуў увагу беларускі археоляг К.Тышкевіч [Tyszkiewicz, K. 1865:41–62]. У пахавань-

нях Менскага павету ён знайшоў 21 рытуальны збан з попелам нябожчыка й рунічнымі надпісамі на гліне. У адным з курганоў выяўлены касцяк вікінга з бронзаваю «сякіркай Тура» на шыі [Тамсама:41]. Ля вёскі Антоніенбург (Мядзельскі павет) знойдзены скарб куфіцкіх дырхемаў VIII–IX стст., які складаўся зь 500 манэтаў [Gurevich 1990:119]. У Губскай пушчы ля Лагойску К. Тышкевіч выявіў мэталёвыя гіркі скандынаўскага тыпу [Tyszkiewicz, K. 1865:101]. Фібулы й сыгнэты скандынаўскага тыпу – знаходкі селішча Гарадзішча Менскага павету на рацэ Менцы – магчымым месцы першаснай забудовы старога Менску. Асабліваю цікавасьць выклікае адшуканы там ключ відавочна старашвэдзкай вытворчасці [Arbman 1943:Abb 327, Grab: 950] і наверхнік похвы мяча XI ст.

Адзначым таксама сацыяльны характар скандынаўскіх памятак. Усе яны знойдзены альбо ў буйных месцах, альбо ў скандынаўскіх калёніях кшталту Маскавічаў, альбо ў адзінкавых багатых пахаваньнях. Падкрэслім і вялікую рознасьць паміж імі й тагачаснымі сялянскімі ўсходнеславянскімі й балцкімі пахаваньнямі ў Беларусі. Паказальным у гэтым сэнсе ёсьць археалгічны матэр’ял курганоў XI ст. ля вёскі Ізб’ішча Лагойскага раёну. Калі звычайныя курганы даюць звычайна бедны ўсходнеславянскі інвэнтар, дык багатае пахаваньне (курган №26) рэпрэзэнтэуе набор выразна скандынаўскіх рэчаў. Сярод іх сыгнэты, фібулы, маніста з падвескамі, бронзавы грэбень з футаралам ды іншае. Да прыкладу, у якасьці падвесак у згаданых маністах выкарыстаны куфіцкія дырхемя, бізантыйскія міліярысіі, заходнеўрапейскія манэты. Сярод 9 срэбных падвесак адна – унікальны ўзор старашвэдзкага мастацтва стылю «Барэ» з выяваю мітычнага драпежніка [Shtykhaу, Kazej 1993:281–282].

Берасьцейшчына. Найбяднейшым на колькасьць вараскіх знаходак у Беларусі застаецца гістарычная Берасьцейшчына. Археалгічны матэр’ял Турава, Пінску, Берасьця моцна розьніцца ад матэр’ялаў скандынаўскіх калёніяў Полацку, Пруднікаў, Маскавічаў, Сьвінецку/Гнёздава. Ускосныя зьвесткі сьведчаць, што зрэдку вікінгі ўсё ж выкарыстоўвалі шляхі праз гэты абшар.

З геаграфічнага пункту гледжаньня з Чорнага («Рускага») мора ў Балтыцкае («Вараскае») можна было трапіць таксама праз Дняпро–Прыпяць–Піну–Мухавец–Буг–Віслу. Таксама празь Берасьце, праўдападобна, ішоў сухаводны шлях праз Кракаў па Вісьле ў Прагу – адзін з найбуй-

18. Мастацтва вікінгаў.
Срэбная фігурка з швэдзкай выспы
Оланд (Öland) IX–X стст. Дзье
падобныя знаходкі зробленыя ў
Беларусі. Нацыянальны гістарычны
музей Швэцыі (Statens
Historiska Museum).

нейшых цэнтраў міжнароднага гандлю Эўропы IX–XI стст. Згодна са звесткамі Ібрахіма абн Якуба, «русы й славяне (! – Аўт.) прыходзілі да гэтага места (Прагі) празь места Кракаўскае» (ЛІ 1989:29). Пра тое, што гэты шлях пачынаўся ў басэйне Дзвіны й Дняпра й ішоў праз Прыпяць, сьведчаць скарбы арабскіх дырхемаў IX–X стст. Важкі маркер – шматлікія знаходкі ў Беларусі чэскіх «праскіх» дынарыяў [Perkhavko 1992:49]. Як заўважыў В.Янін, гэтыя скарбы ідуць уздоўж Прыпяці акурат у заходнім кірунку [Janin 1981: 102, 120]. Адзін дырхем (Самарканд, 952–953) знойдзены ў 1871 годзе пры аматарскіх раскопках знакамітага каралеўскага кургану – «магілы Войшалка» ў Пінску.

У вёсцы Рагачы Берасьцейскага раёну пры пабудове млына (пачатак XX ст.) знойдзены шклет варага. Сярод знаходак быў срэбны пфэніг XI ст. з Аўсбургу [Kharlampovich 1927 №167]. У часе беларускай палявой экспедыцыі 1989–1991 гг. археолягі ля вёскі Франопаль (20 км ад Берасьця) натрапілі на крыжавіну скандынаўскага мяча канца X ст. Скандынаўскае паходжаньне, як лічаць дасьледнікі, маюць так званыя «каралеўскія» курганы Беларусі. Археолягам на сёньня вядомыя 5 такіх вялізных курганоў: два ў Пінску; адзін («Магіла месяца») на рацэ Буг у вёсцы Гусыньня (цяпер у Польшчы); два – у басэйне ракі Дняпро ля вёскі Азёры Круглянскага павету й ля вёскі Гара Краснапольскага павету [Sedych 1997:31–32].

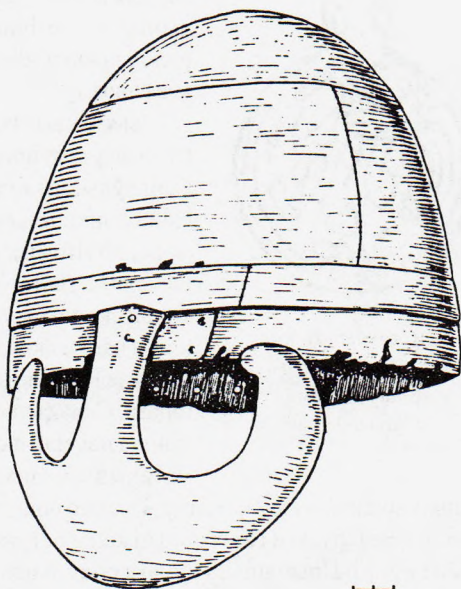
Памямоньне. Шэраг скандынаўскіх памятак знойдзены ўздоўж Нёмну. Гэта невыпадкова, бо Нёман быў натуральным шляхам вікінгаў, празь які яны з Балтыкі рухаліся да Дняпра, а адтуль у Чорнае мора.

Багаты збор скандынаўскіх рэчаў паходзіць з Ваўкавыску. Найперш гэта каштоўная дзіда зь пяром праствакутнай формы, упрыгожаным срэбнай насечкай. Дзіда знойдзена на так званай Мышкавай гары. Сёння яна захоўваецца ў Санкт-Пецярбургскім Эрмітажы [Zvevigo 1975:101]. Аналягічныя дзіды скандынаўскага тыпу X–XI стст. – частая знаходка на швэдзкай высьпе Готлянд [Gurevich 1981:11], сустракаюцца яны амаль ва ўсіх селішчах швэдзкіх вікінгаў на абшарах Фінляндыі.

Шмат скандынаўскіх рэчаў паходзяць з ваўкавыскага гарадзішча Муравельнік, культурныя страты якога належаць да X–XI стст. Гэта колькі лянцэтападобных стрэлаў скандынаўскага тыпу, срэбны амулет-прывеска з малюнкам чатырохрукага бажка і тварам чалавека, жалезны ключ ад кубічнага замка – таксама скандынаўскага тыпу, шпоры з заклёпкамі. Гэтыя рэчы маюць простыя аналёгіі ў тагачасных культурных стратах швэдзкай Біркі і Готлянду [Gurevich 1990:120]. Побач з скандынаўскімі памяткамі адшуканы важны маркер скандынаўскага гандлю – куфіцкі дырхем 738–739 гт.

Шэраг тыпова скандынаўскіх памятак знойдзены ў раньніх стратах Наваградку. Гэта скандынаўскія грабяні з арнамантам ды накладкамі, прымацаванымі цвічкамі. Важны паказьнік скандынаўскай вытворчасці – касцяны футарал на грэбень. Знойдзена таксама колькі лянцэтападобных стрэлаў. Дадам, што якраз у Памямоньні знойдзены вялікі скарб гэтых наверхшаў дзідаў і стрэлаў (гарадзішча Кульбачына). Як вядома, дадзеная зброя была распаўсюджана ў Скандынавіі ў часе вікінгаў [Pivavarchuk 1999: 244]. З Наваградку паходзяць дзьве пацеркі з блакітнага і зялёнага шкла (XII ст.). Найбліжэйшыя аналёгіі гэтым пацерам сустракаюцца ў стратах Біркі. Асобныя знаходкі з Наваградку можна разглядаць як падробку скандынаўскіх рэчаў. Гэта жалезная спражка з увагнутымі бакамі (X ст.). Падобныя сустракаюцца таксама ў Бірцы, але «швэдзкія» інкруставаныя срэбрам. Аналягам рэчаў швэдзкай Біркі ёсьць таксама наваградзкая крыжападобная прывеска і бронзавая шпілька з галоўкай у выглядзе птушкі [Gurevich 1981:100–105].

У Горадні ў 1975 годзе недалёка ад цэнтру места знойдзены абламаны вараскі меч X ст. зь седлападобным перакрыжаваньнем. Лязо

19. Вараскі гельм са знаходак у Слоніме.

абламанае, але ў пачатку ляза з абодвух бакоў захавалася падковападобнае таўро на ўзор скандынаўскага [Nikolaev 1983: 81–82].

Цікавая знаходка зробленая ў Слоніме. У старажытных стратах места адшукалі круглы гельм вэндэльскай эпохі. Аналегіі гэтага вараскага гельму сустракаюцца ў Швэцыі (Готлянд) і Кіеве. Ён добра захаваўся, з кавалкамі скуры знутры [Gurevich 1990: 114]. Зь іншых скандынаўскіх рэчаў, знойдзеных у Панямоньні, адзначу падвеску з Гальшанаў [Pivavarchuk 1999:244] ды вялікі скарб куфіцкіх дырхемаў зь в.Ракаўцы Смургонскага раёну, які налічвае 827 манэтаў 952–953 гт. [Gurevich 1990: 120]. На думку Ф.Гурэвіч, акурат гандлёвага цэнтры Швэцыі зьяўляліся дастаўнікамі медзі ў старажытны Наваградак [Gurevich 1981:100–105]. Вараскае пахаваньне выяўленае ў адным з капцоў верхняга Панямонья [НВ 2000-1:214].

Дасьледнікі заўважылі, што «ўнікальнасьць Панямонья [...] палягае ў тым, што, нягледзячы на невялікую колькасьць гарадоў, у XII–XIII стст. рэгіён дасягнуў высокага эканамічнага й культурнага разь-

20. Скандынаўская
срэбная бляшка-
падвеска
з Ваўкавыску.

віцця» [Pivavarchyk 1999:244]. Адною з прычынаў эканамічнага росквіту была роля гарадоў краю ў міжнародным гандлі Балтыцкага арэалу.

Зьвязваць гэты факт зь дзейнасьцю вікінгаў наагул слушна [Pivavarchyk 1996:19–21]. Сапраўды, знаходкі аднатыповых і храналёгічна сынхронных рэчаў у Беларускам Панямоньні й Швэцыі (Скандынавіі) зусім не выпадковыя. Да таго ж культурныя страгаты знаходак скандынаўскіх рэчаў цалкам супадаюць з часам скандынаўскай актыўнасьці на ўсходзе Балтыкі згодна з наратыўнымі крыніцамі. Складзеная Ф. Гурэвіч мапа знаходак скандынаўскіх памятак добра адлюстроўвае мэтадычны характар паступовага прасоў-

ваньня вікінгаў уздоўж Нёмну. З аднаго боку, знаходкі скандынаўскіх памятак у Беларускам Панямоньні кантрастуюць зь іх адсутнасьцю ў басэйне Бугу й Прыпяці. Зь іншага боку, багатыя скандынаўскія скарбы знойдзеныя таксама ўздоўж летувіскай часткі Нёмну. Такім чынам, гэза пра актыўную дзейнасьць вікінгаў у Панямоньні мае сур'ёзны археалагічны грунт. Напэўна, наперадзе новыя знаходкі.

Такім чынам, археалагічны матэр'ял пацьвярджае паведамленьні наратыўных крыніцаў пра актыўную дзейнасьць швэдзкіх вікінгаў на абшарах Беларусі. Агульная колькасьць такіх знаходак, будучы меншай, чымся ў Швэцыі, Фінляндыі й поўначы Расеі, удвая пераўзыходзіць адпаведную колькасьць знаходак у Нармандыі. Між тым наратыўныя крыніцы з Нармандыі даводзяць вялікую ролю скандынаваў у гісторыі гэтага францускага рэгіёну.

1.4. Полацак і Полацкае княства ў скандынаўскіх сагах

Як вядома, абшары Полацкай і Кіеўскай Русі вікінгі ўважалі за «Вялікую» альбо «Халодную» Швэцыю [Machinski, 1997]. У адрозьненне ад часткі сучасных швэдзкіх дасьледнікаў, якія часам ня ўзгадваюць Полацкага княства ў сваіх працах, не пазначаючы яго на мапах Вялікага Ўсходняга шляху [Mats, Rune 1994:15; Ingelman-Sundberg 2000:2–3; Bente 2000: 9], вікінгі добра ведалі першую сталіцу Беларусі.

У сагах Полацак вядомы як *Palteskia*/Палтеск'я. Адразу падкрэсьлю, што назоў гэты ёсьць транслітарацыяй мясцовай (старабеларускай) назвы. Дарэчы, тычыцца гэта й іншых гарадоў крывічоў. Але славянскія назовы ў старашвэдзкай мове захоўвалі сваю фанэтыку. Да прыкладу, Смаленск/*Smale[n]skia* [Dzhakson 1986:95]. Апрача таго, нямецкі дасьледнік Г.Шрам давёў, што тапонім Полацак перайшоў у стараскандынаўскія мовы ды замацаваўся ў іх не пазьней за сярэдзіну IX ст. Гэта значыць, да канчатковага фармаваньня беларускага поўнагалосся (ал>ола). Бо пазьнейшае за сярэдзіну IX ст. запазычаньне дало б у старашвэдзкай мове форму *Polateskia*, але ніколі не *Palteskia* [Schramm 1982: 283–284]. Высновы мовазнаўцы вельмі важныя, бо супадаюць са зьвесткамі нарагьўных ды археалёгічных крыніцаў, якія датуюць прыход вікінгаў у Полацак аkurat 862 годам.

Пад назваю *Palteskia* наша колішняе «сталечнае» места ўзгадваецца ў шэрагу сагаў ды іншых стараскадынаўскіх твораў. Найстаршы сьпіс, дзе ўзгадваецца Полацак, які захаваўся да сёньня – «Нарыс зямлі I» (апошняя чвэрць XII ст.). Полацак прысутнічае таксама ў сазе «Гісторыя датчанаў» Саксона Граматыка, каралеўскай сазе «Прадзі аб Эймундзе», «Сазе пра Хрост» ды яшчэ ў пяціх сагах. Ува ўсіх творах назва места застаецца нязьменнай: *Pal[1]teskia*. Толькі «Сага пра Одда Стралу» дае трохі іншы варыянт, а менавіта *Pallteskiuborg* (ад *borg* – мур, замак). Верагодна, аўтара сагі альбо ягонага інфарматара моцна ўразіла багацьце Полацку ды моцныя абарончыя збудаваньні з дрэва. Месты вікінгаў, як правіла, абарончых сьценаў ня мелі [Dzakson 2000: 285].

Найдоўжшае апавяданьне пра Полацак захавалася ў сазе «Прадзі аб Эймундзе». Гэтая сага, як высветлілі дасьледнікі, апісвае падзеі 1020–

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

1041 гт. [Zaiats 1992:23–24]. Важна тое, што гэтыя звесткі супадаюць з хронікай, занатаванай ува «ўнутранай» стараславянскай крыніцы «Аповесць мінулых гадоў». Розьніца творы тым, што ўсе галоўныя героі швэдзкай сагі ўважаюцца за вікінгаў, маюць скандынаўскія варыянты імёнаў, дзеюць згодна з вараскай традыцыяй. Паводле «Аповесці мінулых гадоў» усе яны ўважаюцца за тутэйшых гаспадароў і маюць славінізаваныя варыянты імёнаў.

Зь звестак «Прадзі аб Эймундзе» вядома, што князь Эймунд/Eumund з дружынай ваяроў-скандынаваў перайшоў на службу да Брачыслава (які ў сазе названы Варгылавым). Падчас сутычкі паміж Брачыславам і наўгародзкім князем Яраславам (у сазе ён Jarizleifr) Эймунд нібыта спрыяў укладанню мірнай дамовы паміж князямі, згодна зь якой Яраслаў-Ярызлейфр (пазней празваны Мудрым) застаўся князем у Ноўгарадзе, Эймунд атрымаў ува ўладаньне Полацак, а Брачыслаў – Кіеў [НВ I:153].

Адзначу, што выключную ролю скандынаваў у гісторыі Полацкага княства, як падае сага, немагчыма аспрэчыць на падставе іншых крыніцаў!

Наагул колькасць сюжэтаў скандынаўскіх сагаў, якія датычацца Полацку, не саступае іншым вялікім цэнтрам вараскай калянізацыі: Старой Ладазе, Ноўгароду Вялікаму, Кіеву. Інфармацыя скандынаўскіх сагаў пра Полацак сынхронна адпавядае стараславянскім крыніцам [Dziarovich 1998:92].

Часам скандынаўскія сагі цьвердзяць пра выключную ролю вікінгаў у хросьце ўсходніх славянаў. Дзіўнага ў гэтым нічога няма. Акурат вікінг Уладзімер ахрысьціў Кіеўскую й Ноўгарадзкую землі. Скандынаўка Рагнеда/Ragnhild заснавала першы на абшарах Беларусі манастыр у Заслаі. Згодна з тураўскімі паданьнямі вікінг Тур/Тог хрысьціў тутэйшы люд. Як заўважылі археолягі, якраз у скандынаўскіх пахаваньнях Беларусі сустракаюцца першыя прадметы хрысьціянскага культу [Zharinov 1991:220].

Вікінгі нашай часткі Эўропы былі носьбітамі ўсходняй вэрсіі хрысьціянства. У Канстантынопалі амаль што ўся гвардыя часоў Позняй імперыі IX–XII стст. складалася з варагаў, вядомых у бізантыйскіх крыніцах як «варангі-пусь» [Stender-Petersen 1953:252]. Гэтыя скандынавы (як, напрыклад, полацкія Рагвалодавічы) узначальвалі бізантыйскія палкі.

Хрост Русі ў 980–1036 гт. адбыўся сынхронна з хростам іншых скандынаўскіх уладаньняў. У 912 годзе хрост прайшла Нармандыя, у 943 г.

ЧАС ВІКІНГАЎ У БЕЛАРУСІ

скандынаўскае княства Ёрвік у Ангельшчыне, у 965–986 гг. – Данія, у 995–1000 гг. – Нарвэгія, ля 1000 году – Ісьляндыя, у 1008 годзе – Готлянд, нарэшце паміж 1050–1100 гг. – мэтрапольная Швэцыя.

Няма дзіва, што «Сага пра Хрост» пасьяля хрысьціянізацыі Ісьляндыі паведамляе пра хрост скандынавамі Полацкага княства прыканцы X ст.:

«У тое лета, калі было прынята хрысьціянства ў Ісьляндыі, ад нараджэньня Госпада нашага Ісуса Хрыста прайшло 1000 гадоў [...] Торвальд, сын Кадрана, і Стэўнір, сын Таргіля, сустрэліся пасьяля (сьмерці) конунга Алава. Яны падарожжавалі ўдвух па ўсім сьвеце і да самага Ёрсалахейма (Ерусаліму), адтуль – да Міклагарда (Канстантынопалю) і далей да Кёнугарда (Кіева), яшчэ далей (на ўсход) па Непры (Дняпры). Торвальд памёр у Русі недалёка ад Палтэск'і (Полацку). Там ён пахаваны ў адной гары ў царкве Яна Хрысьціцеля, і называюць палачане яго сьвятым. Так гаворыць Бранд Вандроўнік: “Я прыйшоў туды, дзе Торвальду, сыну Кадрана, Хрыстос даў супакой; там ён пахаваны ў высокай гары ўверх па цячэньні Дроўны (Дрэвны) у царкве Яна. Стэўнір накіраваўся тады на поўнач у Данію” [...] так паведаміў Ары Стары» [НВ-І 2000:280].

Пад гідронімам «Дрэвна» ў «Сазе пра Хрост» згадваецца не Дзьвіна, але невялічкая рэчка Друя. Рэч у тым, што маленькая Друя выконвала выключную ролю ў Дзьвінска-Друйскім вузьле Вялікага Ўсходняга шляху [Pritsak 1981:297]. Ананімная сага (канец XII ст.) пералічвае рэкі Ўсходняй Эўропы, якія мелі выключную вагу ўва ўсходнім гандлі вікінгаў. Дык вось, з шасьціх рэчак тры – беларускія! Гэта Дзьвіна (Duna), Дняпро (Nepri) і невялікая Друя (Drofn) [Pritsak 1981:297]. Дадам, што найкаротшы водны шлях вікінгаў з Балтыкі ў Чорнае «Вараскае» мора ішоў якраз празь Дзьвіну. Таму Дзьвіна (Duna, Tuna, Dyna) успамінаецца ў надпісах рунічных камянёў Уплянду. Напрыклад: «Сумір загінуў на ўсходзе ля вусьця ракі Дзьвіна» [Pritsak 1981:363–364].

Усе гэтыя факты сьведчаць пра асаблівае эканамічнае й палітычнае становішча скандынаўскага гандлю для Полацкага княства – аднаго з трох цэнтраў Русі.

1.5. Вікінгі ў беларускім фальклёры

Няма выдумкі бяз праўды.

НАРОДНАЯ ПРЫКАЗКА

Пад мурамі фантастычных
легендаў народу заўсёды
хаваюцца кавалкі праўды.

ЧЭСЛАЎ МІЛАШ

Уяўленьні беларускага народу пра ўласную гісторыю, старажытных суседзяў ёсць складаным, неадназначным сацыякультурным фэномэнам, вывучэньне якога яшчэ наперадзе. Але няма сумневу, што побач з народнай міталёгіяй гісторыі існуе міжпакаленняя павязь ведаў у яе вуснай фальклёрнай форме [Mylnikov 1996:7–16, 322].

Ігнаруючы гісторыю факту (што, дзе й калі адбывалася), народная памяць захоўвае тым ня менш цікавыя «ўяўленьні» пра розныя падзеі мінуўшчыны. Напрыклад, даволі вялікая колькасць беларускіх легендаў пра вікінгаў Рагнвальда, Тура, князёўну Рагнеду сьведчыць пра інтэнсіўнасьць кантактаў нашых народаў з паўночнымі гасьцямі. Да таго ж, пабудова легендарных сюжэтаў пра вікінгаў мае шмат супольнага са скандынаўскай міталёгіяй. Пагатоў вобраз полацкага князя Ёсяслава Чарадзея з дынастыі Рагнвальда мае шмат супольнага са старшвэдзкай мітаэпічнай традыцыяй. У хроніках гаворыцца пра тое, што матка Ёсяслава нарадзіла яго ў выніку нейкага чараўніцтва і «*бысть яму язвено на главе его*» (НВ 1:153). Добра ведамая галоўная рыса вобразу Ёсяслава Чарадзея – ягоная здольнасьць абяртацца ў ваўкалака: «... *Ад іх скачюў зьверам дзікім. Апоўначы зь Белгарада ахутаўся сінй імгой... скачюў ваўком да Нямігі з Дудутак*» («Слова аб паходзе Ігаравым», пераклад Янкі Купалы). Вобраз Усяслава-ваўкалака быў нагэтулькі пашыраны, што захавалася ў былінах як княжа-ваўкалак – «Волх Всеславо-вич».

Заўважу, што ў беларускім фальклёры вобраз ваўкалака хутчэй адмоўны, часам жаласны, і ніколі гераічны. Між тым у скандынаўскай мі-

талёгіі здольнасьць вікінга перакінуцца ў ваўка лічылася галоўнай здольнасьцю вікінга-ваяра, якога пры яе наяўнасьці звалі бярсэркам. На Русі гэты талент меў яшчэ адзін скандынаў, адзін зь бярсэркаў конунга Эйрыка / Eirikr – Грым Эгір. Згодна з «Сагай аб Грольву-Пешаходу» акуррат Грым Эгір захапіў Старую Ладагу, цэнтар вараскай актыўнасьці на поўначы Русі, бо *«ён быў здольны набываць аблічча ваўка й розных іншых зьвяроў так хутка, што гэта ніхто не заўважаў»* [Pankratova 1997:7–12].

Добра вядомы сюжэт у беларускім фальклёры – легенда пра «волатаў» – мітычных асілкаў, якія жылі на зямлі Беларусі ў векапомныя часы. Шмат курганоў наш люд заве «валатоўкамі». Лічыцца, што ў іх пахаваныя «вялікія, доўгія людзі». Цікава, што тэма волатаў ёсьць надзвычай папулярнай таксама ў скандынаўскай міталёгіі. Абшарамі, заселенымі волатамі, скандынавы лічылі найхутчэй нашу частку Эўропы – «Вялікую» альбо «Халодную» Швэцыю. Волаты займалі важнае месца ў эпасе вікінгаў і як захавальнікі глыбіннай мудрасьці [Machinskii 1997: 158].

Між іншым у «Сазе Тыдрэкса» паведамляецца імя галоўнага героя асілка-каваля. Невядомы аўтар кажа, што асілка звалі па-нямецку «Велент» (Velent), а па-вараску Вола[n]т (Volont) [Stender-Petersen 1953:261]!

Зьвернем увагу на выдавочную сувязь паміж беларускімі легендамі пра Тура зь існым у паганскай скандынаўскай культуры богам Турам/Тог.

У тураўскай легендзе «Прарочы сон князя» важную роль выконвае «воз» заснавальніка места вікінга Тура [Pamiats 1994:94]. Між тым вядома, што «воз» – адзін з найгалаўнейшых атрыбутаў бога Тура. Таксама можна гаварыць пра падкрэсьлены ў легендзе матыў рыбы й рыбалкі. Як вядома, рыбалка – улюбёны занятак бога Тура. Таму гаварыць, быццам вараскі князь Тур – выдумка й міт, значыць, супярэчыць адзінай наратыўнай крыніцы пра заснаваньне Турава. На зьмену гэтай крыніцы можа прыйсьці толькі фантазія аўтараў. Гаварыць пра тое, што зь іншых старажытных беларускіх местаў ніводнае не названа «вараскім імем» [НВ-1:171] супярэчыць зьвесткам тапанімікі, згодна зь якой мястэчка Рагнэдзіна колішняга Полацкага княства паходзіць ад імя князёўны-скандынаўкі Рагнеды/Ragnhild.

У беларускіх легендах пра Тура («Турава гара») сустракаецца вядомая скандынаўскай міталёгіі апазыцыя бог Тур / зьмеі. Падкрэсьлю, бадай галоўным сымбалам культу бога Тура ёсьць «кола» – салярны дыск. Выява салярнага дыску часта сустракаецца на срэбных амулетах

старажытнабеларускіх местаў часу вікінгаў. Ведама, гэтыя амулеты належалі эліце грамадства. Цікава, што толькі ў Тураве існаваў унікальны для Беларусі звычай упрыгожваць шчыты хатаў зробленым з дрэва салярным знакам з крыжам угары (сымбалам перамогі хрысціянства). Дарэчы, у гонар «бога» Тура скандынавы дагэтуль называюць сваіх дзетак. Прыгадаем хіба знакамітага нарвэскага падарожніка Тура Хэердала/Thor Heyerdahl.

Цікавымі ёсць таксама полацкія легенды пра курган Рагвалода й Рагнеды, што месціцца ў Расонскім раёне [ЛІР: 279, 280]. Па-першае, легенда дакладна перадае звесткі пра забойства полацкага князя. Дарэчы, у фальклёры бытуе акурат скандынаўская форма князевага імя – Рогвальд [ЛІР:279]. Забойства Рагвалода адбылося «каменным молатам» – рытуальнай мітычнай зброяй скандынаўскага эпасу. Пра папулярнасьць вобразу Рагнеды ў беларускім фальклёры ды пра тое, што частка інфармацыі можа адпавядаць праўдзе, добра напісаў Юрка Віцьбіч: *«У Падзьвіньні між маляўнічымі азёрамі, якіх наблізу амінае рака Дрыса, прытока Дзьвіны, знаходзіцца парослая векавымі дубамі Гара Рагнеды. Паводле народнага паданьня, чэлядзь кіеўскага князя Ўладзіміра забіла тут каменным молатам полацкага князя Рагвалода з сынамі, а потым тут-жа суродзічы пахавалі ягоную дачку Рагнеду-Гарыславу, выконваючы гэтым ейную перадсьмяротную просьбу. Магчыма, гэтае паданьне і адпавядае праўдзе, бо калі ў 1866 г. навукоўцы дасьледавалі магілу Рагнеды ў Заслаўі, дык у знойдзенай і багата звонку аздобленай труне адсутнічаў касьцяк. Затое наступнае паданьне ёсць усяго толькі прыгожы домysl, у якім, аднак, адбіліся адвечныя мары народу: скрозь і на Полаччыне і на Віцебшчыне кажуць, што напярэдадні вайны зьяжджае з Гары Рагнеды на белым кані магутны, увесь закуты ў панцыр коньнік. На Дзьвіне ж, паміж Дрысай і Дзьвінскам, знаходзіцца старажытнае і прыгожэ мястэчка Краслаўка (Kraslava). Калісьці гэта адзін з заходніх полацкіх прыгарадаў, які менаваўся Гарыслаўка, у гонар другога імя Рагнеды-Гарыславы, што цалкам адпавядала ейнаму жыцьцю. Паводле паданьня Гарыслава неаднойчы наведвала сваю Гарыслаўку, і ў гэтым няма падставаў сумлявацца, бо да прыгранічнага заходняга полацкага прыгараду – гістарычнай Герцыке – адсюль 70 кілямэтраў, а яшчэ далей, наблізу сучаснага Ашэрадэна (Aizkraukle), амывала Дзьвіна найбольш заходні з усіх Барысавых камянёў.*

На Раслаўшчыне Ізяслаў і Рагнеда знайшлі адбітак у трох геаграфічных назовах – сяло Саслаўль, мястэчка Рагнедзіна і ўрочышча Ляпёхі. Цяперашняе сяло Саслаўль адзначана на мапах XII ст. як вялікі горад Ізяслаўль. Паблізу ад Саслаўля ў прыгожай мясцовасці на трох рэчках, зь якіх адна Чарняўка сваім назовам нагадвае рэчку Чарніцу ў Заслаўі, разьляглося мястэчка Рагнедзіна. У двух кілямэтрах ад мястэчка знаходзіцца ўрочышча Ляпёхі і адразу ж прыгадваецца Ляпёха – адзін з найбольш прыбліжаных слугаў Рагнеды» [Vitsbich 1956:8].

Народная памяць упарта лічыць першых прадстаўнікоў вараскай дынастыі ў Беларусі ініцыятарамі хросту тутэйшага насельніцтва. Рагнеда згодна з паданьнем была першай хрысьціянкай Беларусі, узяла імя Анастасья ды заснавала ў Заслаўі першы манастыр [ОСМЕ 1878-1:80]. Тураўскі люд дагэтуль верыць, што места было ахрышчана зь ініцыятывы князя Тура [Раміаці 1994:94]. Нагадаем, што час жыцця Рагнеды й Тура (канец IX – пач. X ст.) супадае з пачаткам хросту Русі.

Сярод беларускіх легендаў захавалася адна, у якой дзеюць швэдзкія вікінгі пад сваім імем – «сьвеі». Акурат гэты этнонім (suiaŕ) сустракаецца ў рунічных надпісах магільных камянёў Уплянду [Pritsak 1981: 348]. Побач з «варагамі» назоў «сьвеі» ўжывалі й старажытнабеларускія хронікі [Letapis Avraamki 2000:188]. Дык вось, «сьвеі»-швэды, якія жылі ў Падзвінні, – галоўныя героі беларускай легенды пра паходжаньне назову возера «Сьвеўлівы», што каля Себежу. Нягледзячы на фантастычны сюжэт, легенда адлюстроўвае памяць народу пра колішнія эпахальныя падзеі краіны. Па-першае, гэта барацьба нямецкай Рыгі й Полацкага княства, у вярскай дружыне якога служылі скандынавы. У легендзе «*добрым сьвеям*» супрацьстаіць злавесны «*нямецкі рыцар Ліхадзей*» [LIP 101:86]. Па-другое, побач зь сьвеямі жыве згодна зь легендай іншы неславянскі народ – «лівы», які ўрэшце «*пакінуў сваё гарадзішча ды пайшоў к сінюму мору*» [Тамсама: 89]. Гаворка ідзе пра старажытнае насельніцтва сучаснай Латгаліі – фінавугорскі народ «лівы» альбо «лібь» старабеларускіх хронікаў. Міграцыя ліваў да Балтыкі сапраўды пацвярджаецца археалагічнымі крыніцамі. Цяпер у селішчах каля Рыгі (Livõd Rānda) жывуць і маюць культурную аўтаномію апошнія прадстаўнікі гэтага народу (каля 1 700 чалавек), збольшага асыміляванага латышамі.

1.6. Скандынаўская тапаніміка беларускай зямлі

Разам з наратаўнымі й археалагічнымі звесткамі важным паказьнікам скандынаўскай прысутнасці ў старавечнай Беларусі ёсць тапаніміка. Ведама, паводле агульнай колькасці скандынаўскай тапаніміка нашай зямлі значна саступае, напрыклад, Вялікай Брытаніі, толькі на паўночным узьбярэжжы якой налічваецца каля 1 000 айконімаў скандынаўскага паходжання [Simpson 1967:33]. Але супольная рыса ёсць. Як у Ангельшчыне, дык у Беларусі ўсе скандынаўскія айконімы гуртуюцца ў межах колішняе гістарычнае дзейнасці вікінгаў. У Ангельшчыне гэта паўночнае й паўночна-заходняе ўзбярэжжа. У Беларусі гэта Падзвінне й Падняпроўе – абшары колішняга Полацкага княства. Ёсць паралелі ў характары тапанімікі. Найчасцей гэта вытворныя ад мянушак скандынаўскіх конунгаў, гандлёвыя паняткі, розныя этнонімы паўночных «гасцей». Да прыкладу, вядомы скандынаўскі айконім старажытнага Ноўгараду «Парамонім двор» – славянізаваная назва старашвэдзкага слова «Farmannagarpr», што ад «farman» – купец [Stender-Petersen 1953:257].

На беларускіх землях найбольш значны адбітак пакінула так званая этнатапаніміка, гэта значыць, айконімы, сугучныя старашвэдзкаму этноніму «сьвеі».

Паходжаньне гэтай назвы сувязана з гістарычным айконімам цэнтральнага абшару сучаснай Швэцыі – «Сьвеялянду». У перакладзе з швэдзкай мовы «Сьвеялянд» значыць «зямля сьвеяў». Акурат «сьвеі», а ня «готы» далі назву сучаснай швэдзкай дзяржаве. На зямлі сьвеяў існавалі месцы (Бірка, Сігуна, Упсала), якія мелі гандаль на Вялікім Усходнім шляху. Этнонім «сьвеі» добра вядомы скандынаўскай сагаэпічнай традыцыі, рунічным каменням Уплянду ў форме «suia» [Pritsak 1981: 348]. Беларусы ведалі швэдзкіх вікінгаў пад рознымі назвамі²: «русь», «варагі», «калбягі», «сьвеі». Назва «сьвеі» сустракаецца ў старабеларускіх летапісах [Letapis Avraamki 2000:188], вядомая яна й беларускаму фальклёру [LIP:84–90].

² Гэта залежала ад шэрагу прычынаў, якія патрабуюць спецыяльнага дасьледаваньня.

Сярод тапонімаў гэтага шэрагу рака Сьведзь – прыток Бярэзіны ў басэйне Дняпра [Zhuchkevich 1968:165]. Якраз тут пралягаў шлях вікінгаў у Польшчу (Кракаў), адтуль у Нямецчыну й Прагу. Таксама гэта рэчка Сьвень – прыток Дзясны, адной зь нітак Вялікага Ўсходняга шляху. Прыгадаем яшчэ азёры Падняпроўя: Сьвядзёра й Сьведзкае. У Падзвіньні ёсьць легендарнае возера Сьвеўлівы, існавалае нібыта на мяжы двух народаў: сьвеяў і ліваў. Каля Прапойску–Слаўгараду месціцца вёска Сьвенск [Zhuchkevich 1974:335]. На сучаснай беларуска-расейскай этнічнай мяжы з 1211 г. дзейнічае праваслаўны Сьвенскі манастыр (мястэчка Сьвень, Бранская вобласць, Расея). Манастыр заснаваны як філія Кіева-Пячорскай лаўры. Сярод манахаў лаўры былі вікінгі-скандынавы, між іншым, славуць сьвятых праваслаўных Сымон й Афрыкан [Braun 1902:365]. Заснаваньне манастыра было выклікана вострай патрэбай хрысьціянізацыі радзімічаў, якія забілі першага казаньніка на імя Кукша. Адзначым, што ўсе назовы з асновай «сьвеі», відавочна, неславянскія.

Два вядомыя сёньня скандынаўскія тапонімы паходзяць з Турава. Гэта назоў места, які адказвае на пытаньне: каму належыць горад? Тое, што назоў паходзіць ад імя вікінга Тура /Тог, цьвердзяць як наратыўныя, так і фальклёрныя крыніцы. У прадмесьце Турава, Пагосьце (сёньня гэта асобная вёска), цячэ невялічкі раўчук Тур. Цікава, што акурат «Пагост» быў месцам збору падаткаў, так звананага палюдзды. Таму прысутнасьць тут князя-конунга цалкам верагодная.

Шэраг тапонімаў звязаны з полацкай князёўнай Рагнедай/Ragnhild. Па-першае, гэта возера Рагнедзь на поўначы Заслаўя, горад, пабудаваны Ўладзімерам Вялікім (Valdemar) для Рагнеды, і ў якім яна спачыла.

У XIX ст. возера высахла, але назоў захаваўся [ОСМЕ 1878-1:80]. Падругое, гэтае места Рагнедзіна (сёньня расейскае мястэчка «Рогнедино», сучасная Бранская вобласць), заснаванае згодна з паданьнем Рагнедай [Vitsbich 1956]. Каля возера Дрыса на паўвысьпе Перавоз паміж рэчкамі Дрыса й Вуша стаіць славутая гара «Рогвальда й (Р)Ягнеды».

З старашвэдзкае (а не старанямецкае!) мовы беларусы запазычылі назоў «Інфлянты», які ў старабеларускай мове выкарыстоўваўся для пазначэньня сучасных латыскіх земляў. Гэты назоў латыскага Падзвіньня («Inflanti») значыцца на адным з рунічных каменяў Уплянду [Pritsak 1981:363]. Зрэшты, назоў нашае краіны «Беларусь» утрымлівае скандынаўскі карэнь «русь» (Roslagen).

Наяўнасьць скандынаўскай тапанімікі ў Беларусі сьведчыць пра інтэнсіўнасьць кантактаў паміж продкамі нашых народаў за часам росквіту Полацкага княства. Маючы шчыльную павязь з гістарычнымі фактамі, тапаніміка дапамагае зразумець характар міжэтнічных дачыненняў, тлумачыць некаторыя цьмяныя падзеі даўнейшых часоў.

1.7. Скандынаўскі ўплыў на старажытнабеларускую культуру

Перадгісторыя. Прыкладна ў V ст. верагодныя продкі швэдаў готы, сярод якіх было племя *tervīngi* (людзі дрэва – драўляне), прайшлі праз абшары сучаснай Берасьцейшчыны ды Беласточчыны [Labuda 1960:120–121]. Колькі гадоў жывьця готаў пакінулі на абшарах Беларусі селішчы вяльбарскай культуры. Ці не адсюль паходзіць літоўскі экзэнтным беларусаў «гудзь» ды таксама палескі мікраэнтным «гідунь». З мовы готаў у беларускую трапіла колькі словаў: мыта (*mota*), меч (*mēkeis*), пенязі (*pinnings*), князь (*kuniggs*) [Vasmer 1964–1973].

Час вікінгаў. Тагачасныя культурныя дачыненні паміж Беларуссю й Швэцыяй мелі ўзаемную скіраванасьць. У XI ст. праваслаўная (усходняя) місія, якой кіраваў уладыка Асмунд (*Osmund*), дзеяла ў швэдзкай Сігтуне. Перад тым уладыка Асмунд быў япіскапам альбо ў Полацку, альбо Кіеве: «*a quodam Polaniae archiepiscopo*» [Sjöberg 1985: 69–78]. Пра гэта ўскосна сьведчыць і праваслаўная формула напісанья імя Маці Божай на рунічных каменнях Уплянду, дзе яна названа згодна з праваслаўнай традыцыяй Божая Маці (*Theotokos*), але ня Панна Марыя [Sjöberg 1985:76]. Падмурак дзвюх праваслаўных цэркваў XII–XIII стст. швэдзкія археолягі знайшлі ў горадзе Вісьбю (*Visby*) на Готляндзе. Велікодныя гліняныя яйкі, як мяркуюць дасьледнікі з Палесься, знойдзеныя ў стратах XI ст. у Сігтуне (*Sigtuna*), на Готляндзе й ува Ўпляндзе. У 1967 г. у Бурге/*Burge* (выспа Готлянд) знойдзены скарб другой паловы XII ст., у склад якога ўваходзілі 44 грыўні, зь іх 15 з кірылічнымі надпісамі, сярод якіх імёны «Бынята, Селята, Илия», ды малюнкамі крыжоў [Jansson 1996:68–69]. Шмат у Скандынавіі знойдзе-

21. *Вялікодныя гліняныя яйкі XII ст., знойдзеныя ў Швэцыі, паходзяць з абшараў украінска-беларускага Палесься.*

на каштоўных праваслаўных крыжоў-энкапілёнаў бізантыйскай вытворчасці.

Заўважу, што сярод першых хрысьціянскіх асьветнікаў на абшарах старажытнай Беларусі было шмат скандынаваў, якія бралі хрост па ўсходнім абрадзе ў Бізантыі. Прыгадаем імёны вялікай княгіні Вольгі/Helga й полацкай князёўны Рагнеды/Ragnhild. Адным з заснавальнікаў цэнтру ўсходнеславянскага («рускага») праваслаўя Кіева-Пячорскай лаўры быў швэдзкі вікінг Сымон/Simon, які ў 1073 годзе паstryгся ў манахі й прыняў імя Антоні [Pritsak 1981:419]. Вядомыя яшчэ два вікінгі – найпадобныя ўсходнеславянскай («рускай») праваслаўнай царквы, Афрыкан і Фрыянд [Braun 1902]. Скандынаўскія сьвятцы Магнус і Ко-нут узгадваюцца ў адным з твораў Кірылы Тураўскага XII ст. [Kotliar-chuk 1999:188]. Службы «Памяці Афрыкана» й «Памяці Пр. Магнуса» чыталіся ў беларускай праваслаўнай царкве яшчэ ў XVI ст. [Opisanie №1318, 1322].

Шмат якія дзеянні старажытнабеларускіх князёў можна растлумачыць толькі зыходзячы з скандынаўскай традыцыі. Напрыклад, чаму пасля спробы забойства свайго мужа вялікага князя кіеўскага Ўладзімера/

22. Грыўня з вострава Готлянд (ля Бурге) з кірылічным надпісам «Бынята». Другая палова XII ст.

Valdemar полацкая князёўна Рагнеда/Ragnhild замест пакараньня атрымала сваю полацкую спадчыну? Рэч у тым, што згодна з старашвэдскім звычайным правам па вясельлі жонка павінна атрымаць так званы «ранішні дар» [Svanidze 1999:170]. Памер і склад «ранішняга дару» вызначаўся яшчэ да вясельля пры дамоў аб шлюбе («заручынах»). У выпадку княскай дынастыі гэта было места з ладным абшарам зямлі. Акурат з Рагнедай Полацкай, хрысціянкай і багабойнай скандынаўкай, афіцыйна ажаніўся пры хросьце ў 988 годзе вялікі князь кіеўскі Ўладзімер/Valdemar Вялікі. Зроблена гэта было, відаць, з палітычных прычынаў, а таксама, каб унікнуць скандынаўскага звычайна кроўнай помсты з боку Рагнвальдавічаў. Умоваю шлюбу са скандынаўкаю, відаць, стала атрыманьне «ранішняга дару» – места Ізяслаў/Заслаўе. Цікава, што кароль Даніі Вальдэмар Вялікі (Valdemar I den Store, 1131–1182) пабраўся шлюбом з дачкою князя Менскага Валадара Глебавіча Зоф’яй Менскай (1141–1198).

Трохі пазьней, у 1019 годзе, падобны «ранішні дар» (места Ладага) атрымала ад сына Рагнеды Яраслава/Jartsilejf швэдзкая князёўна Інггерд-Ірына, дачка першага швэдзкага караля-хрысціяніна Улафа Шот-

23. Сьв. Брыгіта.
Малюнак XV ст.
Музей места Лінчопінг
(Linköpings museum).

конунга й славянкі-хрысьціянке Эстрэд з племені абадрытаў. Зазначу, што Рагнеда/Ragnhild шанавалася як першая сьвятая сярод беларускіх крывічоў. Ірына/Ingegerd з Ладагі сталася першаю расейскаю сьвятой. Скандынаўскага паходжаньня традыцыяй трэба лічыць высылку ў 1129 годзе ўсіх полацкіх князёў (Давыда, Расьціслава й Сьвятаслава) у Бізантыю. У той час у Бізантыі служылі тысячы вікінгаў, зь якіх былі сфармаваныя гвардзейскія палкі «варагаў».

У бізантыйскіх крыніцах X–XII стст. гэтая вараская гвардыя з Скандынавіі звалася «варангі» альбо «варангі-Русь» ці «Русь-варангі» [Stender-Petersen 1953:252]. Акурат такую формулу мы сустракаем у «Аповесці мінулых гадоў» каля 944 г., дзе гаворка йдзе пра злучэньне пад уладаю вялікага князя Ігара/Ingvar: «вои многи: варяги-Русь и поляны (и) словяни» [Тамсама]. Падарожжа ў далёкую Бізантыю было звычайнаю зьявай у жыцьці скандынава. Нават старажытнашвэдзкае права мела норму, «што ніхто ня можа атрымаць спадчыну, пакуль застаецца ў Грэцыі» (Бізантыі. – Аўт.) [L1 1990:285].

Апрача Бізантыі, русы-скандынавы служылі ў гвардыі вугорскіх каралёў Іштвана (970/75–1038) і Імрэ (1007–1031). Назоў «рускі» (őrosz) у

сярэднявечнай Вугоршчыне азначаў каралеўскіх драбантаў [LI 1989: 115]. Пахаваньне швэдзкага вікінга ў заможным вугорскім убранны і зброі археолягі адшукалі каля Стакгольму.

Багата паралеляў паміж першымі асьветніцамі і нябеснымі заступніцамі Беларусі й Швэцыі: Сьвятымі Эўфрасіньняй і Біргітай. Як вядома, Эўфрасіньня Полацкая (ля 1110 – ля 1173) са скандынаўскага роду Рагнвальда/Рагвалодавіча заснавала Спасаўскі жаночы манастыр, пабудавала царкву Спаса – вяршыню полацкай архітэктурнай школы. Была кіраўніччай першага скрыпторыя – майстэрні па перапісваньні кніжак. Магчыма, аўтарам уласных твораў (*«нача кнігы пісати сваімі рукамі»*). На яе замову ў 1161 годзе майстар Лазар Богша змайстраваў крыж, які ў XX ст. атрымаў славу нацыянальнай сьвятыні Беларусі. Памерла Эўфрасіньня ў цэнтры ўсходняга хрысьціянства – Ерусаліме. У сваю чаргу, Сьвятая Біргіта (Brigida, Birgitta) (1303–1373) да Рэфармацыі лічылася неафіцыйнай патронкай Швэцыі. У 1343 годзе яна заснавала першы ў Швэцыі зьмешаны (мужчынска-жаночы) кляштар у Вадстэне (Vadstena), які стаў духоўным цэнтрам краіны і паклаў пачатак ордэну біргітак. Біргіта пісала ўласныя творы, занатоўвала сны. Яе кніга «Скарбы нябесных таемніцаў» была вельмі папулярная ў сярэднявечнай Эўропе. Памерла Біргіта ў цэнтры заходняга хрысьціянства – Рыме. У Вялікім Княстве Літоўскім існавалі тры кляштары Сьв. Брыгіты (*«брыгітак»*) – у Вільні (з 1650), Горадні (1624–1830) і Берасьці (1650–1830).

Постаці Рагнеды Полацкай, Эўфрасіньні Полацкай і Сьвятой Біргіты сваёй прагай да ведаў і добрай адукацыяй тыповыя для сярэднявечнай швэдзкай арыстакратыі. У старашвэдзкім грамадзтве жанчына карысталася вялізнаю павагай. Швэдзкая князеўна мусіла валодаць ня толькі пісьменнасьцяй, але наагул быць лепшым кнігазнаўцам пры двары. Дарэчы, нярэдка швэдзкія кабеты валодалі рукапісамі сагаў, розных рэлігійных твораў, перадавалі гэтыя кніжкі ў спадчыну [Svanidze 1999: 170, 175; Sawyer, B 2000].

Як вядома, скандынаўскага паходжаньня быў збор законаў «Руская праўда», якімі кіраваліся Полацкае й Тураўскае княствы [Karskii 1930]. Гэтыя праўныя нормы наклалі свой адбітак і на заканадаўства беларуска-летувіскай дзяржавы Вялікае Княства Літоўскае [Bardach 1988: 112]. Як заўважыў адзін з найлепшых знаўцаў права Вялікага Княства Літоўскага І. Якаўкін (І. Яковкин), без грунтоўных ведаў старажытнашвэдзкага (скандынаўскага) права немагчыма дакладна зразумець праўнай сыстэмы ВКЛ.

Ад скандынаваў продкі беларусаў запазычылі сыстэму вагі, асновай якой стаў «бирковіскь» («берковец») – мера вагі старашвэдзкага места Бірка (Birka). Першая згадка пра беркавец у полацкіх крыніцах датуецца 1135 годам (грамата полацкага князя Ёсяслава Чарадзея з дынастыі Рагнвальда/Рагвалода [Skurat 1974]. І пасля гэтай сыстэма працягвала шырока выкарыстоўвацца пры гандлёвых адносінах Полацку, Віцебску й Смаленску з Рыгаю й швэдзкім Готляндам. Потым беркавец перайшоў у «вялікалітоўскую» сыстэму вагі. Трэці літоўскі статут 1588 г. замацаваў гэта: «*бирковиск [...] яко звыклый а постоновленый обычай есть у великом князстве Литовском...*» [HSBM 1982-1:281–282].

Як пераканаўча даказала Г.Карзухіна [Korzukhina 1963], акурат вікінгі прынеслі на землі старажытнай Русі шахматы. Прыгадаем, што шахматныя фігуркі – частая знаходка ў культурных стратах беларускіх местаў часоў вікінгаў. Уменьне гуляць у шахматы было важкай часткаю выхавання будучага швэдзкага вікінга [Schulz 1889:535].

Першыя скандынаўскія конунгі на абшарах старажытнай Русі прымалі разам з скандынаўскімі славянізаванымі варыянтамі імёнаў. Апошняе сведчыць пра ўзаемную інтэграцыю скандынаўскай эліты і ўсходнеславянскіх этнасаў. У той час са старашвэдзкай мовы ў старабеларускія дыялекты трапілі імёны, якія дагэтуль ёсць пашыранымі як у Швэцыі, гэтак і Беларусі. Маем на ўвазе: Рагвалод/Ragnvald, Рагнеда/Ragnhild, Уладзімер/Valdemar, Алег/Helgar, Вольга/Helga, Ігар/Ingvar, Ірына/Ingegerd. У сваю чаргу, вікінгі запазычылі ад славянаў імя Сьвятаполк, якое ў форме Svante дагэтуль папулярнае ў Швэцыі.

Швэдзка-беларускія лексычныя паралелі. Агульнавядома, што ў нашай мове шмат германізмаў (глядзі, напрыклад, даследаваньне В.Выхоты «Нямецка-беларускія моўныя паралелі» (Менск, 1999). Між тым, з гістарычнага гледзішча актыўная дзейнасьць варагаў на абшарах старажытнай Беларусі павінна была пакінуць адбітак у нашай мове. Але да Новага часу існавалі тры хвалі кантактаў: 1) Протаславянска-германскія; 2) Кантакты за часам вікінгаў; 3) Запазычаньні зь нямецкай мовы праз польскую ці непасрэдна ў XIII–XVI стст. Таму вызначыць розьніцу паміж старажытнымі запазычаньнямі з заходнегерманскіх і паўночнагерманскіх (скандынаўскіх) дыялектаў амаль немагчыма.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Але трэба адзначыць, што рыскія й ганзейскія немцы, якія апанавалі з XIII ст. гандаль на Дзвьіне, запазычылі гандлёвую й геаграфічную лексыку ад сваіх папярэднікаў, швэдзкіх варагаў [Stender-Petersen 1953:258]. Такім чынам, верагодна, шмат якія «германізмы» таго часу з гандлёва-гаспадарскай і дзяржаўнай лексыкі ў беларускай мове насамрэч прыйшлі з стараскандынаўскіх дыялектаў.

Тэма беларуска-швэдзкіх моўных паралеляў яшчэ ня стала спакмянём філялягічнага аналізу. Бракуе беларуска-швэдзкага (швэдзка-беларускага) слоўніка. Пытаньнем расейска-швэдзкіх моўных стасункаў займаліся швэдзкія славiсты Клара Торнквіст [Thörnqvist 1948] і Юліюш Форшман [Forssman 1967] ды іншыя. Важна, што абодва ўзгаданыя навукоўцы ў сваіх аналізах карысталіся слоўнікам беларускай мовы Івана Насовіча [Nosovich 1870]. Не кранаючы складанай праблемы філялягічнага аналізу, разгледзім гэтае пытаньне з гістарычнага й этнакультурнага пункту погляду.

Вялізная колькасць беларуска-швэдзкіх (старабеларуска-скандынаўскіх) лексычных паралеляў належыць да гандлёва-рэчавай сфэры:

- **акула** – стараскандынаўскае «*hakall*»³,
- **бязьмен** – «*besman*»,
- **багор** – стараскандынаўскае «*båtgarr*» (літаральна чаўновая дзіда). Сучаснае швэдзкае «*båtshake*»,
- **бірка** – дошчачка, на якой нарэзамі вёўся ўлік чаго-небудзь. Запазычана са стараскандынаўскай «*birka*». Параўнайце фінскае «*pirkka*», латыскае «*birka*». У беларускай культуры «бірка» захоўвалася ажно да пачатку XX ст. Непісьменны беларускі гаспадар, як трэба, меў колькі біркаў, з дапамогай якіх ён лічыў («карбаваў») копы ў полі, жыта ў гумне, чаркі ў карчме. Заможныя гаспадары лічылі працоўныя дні чаляднікаў. Парабкі лічылі, колькі яны адпрацавалі. Да скасаваньня прыгону біркай лічылі дні паншчыны. Гаспадыня лічыла на бірцы яйкі, сонечныя ці марозныя дні й г.д. Асаблівае значэнне мела бірка з клёну. На ёй занатоўвалі выключна «*шчасьлівыя дзянькі*». Захаваліся прыказкі: «*шчасьлівы дзянёк, хоць на кляновай бірачцы закарбуй*» альбо «*няма нічога на сьвеце лепшага за*

³ «Акула» – пэн-імя вядомага беларускага пісьменьніка з Канады Кастуся Акулы (Аляксандра Качана).

*бірку – закарбуў, і ніхто не са-
трэ»* [Pietkiewicz 1938:6–9, 40],

• **буда** – невялікая гаспадарская пабудова – швэдзкае *«bod»*,

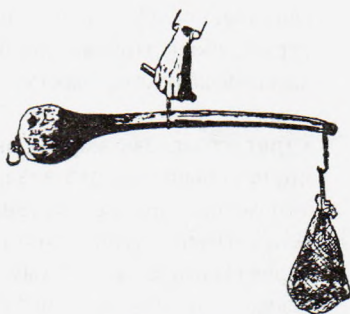
• **буса** (старабеларускае *«нямецкая буса»*) [HSBM 1981-2:255] – замежны гандлёвы карабель з шырокай кармой, – стараскандынаўскае *«bussa»* – вялікі й шырокі гандлёвы карабель. У пачатку XIII ст. гэтае слова ад швэдзкіх купцоў запазычылі рыскія немцы. Ад гэтага слова паходзіць старэлае беларускае *бусак* (назва багра ў Падзвін’ні). Параўнайце ў Якуба Коласа: *«Плытнік, стоячы ў галаве плыта, заганяў у калоду бусак»*,

• **вандраваць** – швэдзкае *«vandra»*. Сучасны «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» [1977-1:460–461] ня бачыць розніцы сэнсу паміж дзеясловамі «вандраваць» і «падарожнічаць». Між тым у старабеларускай мове «вендроваці» азначала падарожнічаць далёка, у іншыя краіны [HSBM 1983-3:101]. Гэтае значэнне фіксуе выдадзены ў другой палове XIX ст. слоўнік Івана Насовіча [Nosovich 1870:43],

• **ворвань** (старабеларускае *ворволь*) – тлушч, здабыты з марскіх жывёлаў альбо рыбаў, – старашвэдзкае *narhval*, швэдзкае *narval*. Запазычана беларусамі з старашвэдзкай мовы [Thörnqvist 1948:225],

• **гандаль** (старабеларускае *гандэл, гандэль*) – швэдзкае *handel*. Калісьці гандаль у беларускай мове азначаў *«мену тавараў альбо рэчаў»*, гэта значыць, архаічную пачатковую форму тавараабмену. Параўнайце: *«на гандаль не хачу, а купі так»* [Nosovich 1870:109],

• **госьць** – гоцкае *gasts*, швэдзкае *gäst*. Адзначу, што ў старабеларускай мове слова «госьць» мела два значэнні: 1. Купец; 2. Чужаземец [HSBM 1987-7:112]. Гэтае слова дало ў тадышні час цэлае гняздо лексычных адзінак: гасьціны люд (чужаземцы), гасьціная справа (справа ў замежжы), гасьціны тавар (замежны та-

24. Беларускі бязьмен
з суцэльнага кавалку дрэва.

вар), гасьцінец (гандлёвы шлях; памяшканьне для прыезджых, гатэль; або падарунак). Як бачым, першапачатковы сэнс слова адсьлаў да чужаземных купцоў, першымі зь якіх у Беларусі былі вікінгі,

- **дрот** – мэталёвы выраб у выглядзе гнуткай ніці альбо ценкага прута. Лічыцца, што гэтае запазычаньне ў старабеларускай мове зь нямецкай праз польскае *drut*. Між тым, акурат Швэцыя была асноўным пастаўніком мэталёвых вырабаў у старажытныя Полацк і Наваградак, а потым ўва ўсё Вялікае Княства Літоўскае. Слова «дрот» сустракаецца ў найранейшых помніках старабеларускай мовы, да часоў актыўных культурных кантактаў [HSBM 9:79]. Швэдзкае «*tråd*»,

- **кראгі** (састарэлае беларускае «*халявы на чобатах*» – састарэлае швэдзкае «*kragstövlar*», сучаснае «*benläder*»). Сучаснае беларускае «кראгі» – раструбы на пальчатках – відавочны русізм,

- **крук** – стараскандынаўскае «*krykr*», швэдзкае «*krok*» (чытаецца «крук»),

- **мармур** – швэдзкае «*marmor*» (чытаецца «мармур»). Нагадаем, што ў XV–XVIII стст. Швэцыя была асноўным пастаўніком мармуру ў Беларусь. Гэтае слова дало яшчэ адну лексычную адзінку ў беларускай мове – «мармурок» – папера, афарбаваная пад мармур [Nosovich 1870:280],

- **скрыня** – швэдзкае «*skrina*»,

- **торг** – швэдзкае «*torg*». Агульнапрызнанае запазычаньне ў швэдзкай мове ад усходніх славянаў,

- **якар** (стараславянскае котва, котвіца) – стараскандынаўскае «*ankari*».

Да моўных паралеляў у дзяржаўна-вайсковай лексыцы належаць:

- **бармы** (старабеларускае – частка сьвяточнага ўбору полацкіх князёў у выглядзе наплечнікаў з залатым шывтом) [HSBM 1980-1:197–198] – «*barm*» (швэдзкае паэтычнае «грудзі»),

- **бірчы** (старабеларускае) – дзяржаўная пасада ў ВКЛ: зьбіральнік падаткаў; бярчэства (старабеларускае) – збор падаткаў. Першы раз гэтае слова ўзгадваецца ў Смаленскай грамаце 1229 г. Запазычана са старашвэдзкай празь «бирка» (палачка, на якой нарэзамі вёўся ўлік чаго-небудзь) – швэдзкае «*björk*»,

- **гельм** – «*hjälmt*»,
- **грыдзь** (старабеларускае – княскі ваяр) – «*hird*» (састарэлае швэдзкае з тым самым значэннем),
- **драбант** (старабеларускае – целаахоўнік): «*дзэве роты былі прэбраных жаўнераў, якабы драбантаў а старажоў цела кралеўскага*» – «*drabant*». Запазычаньне са старашвэдзкай мовы [Thörnqvist 1948:283],
- **кгрот, грот** (старабеларускае – вастрэё, наканечнік). Гэтага слова няма ў сучаснай мове, але яно сустракаецца ў Ф.Скарыны: «*і ў няго грот на канцы кап'я жалезны, важыў есьць трыста лотаў*» [HSBM 1996-15:63]. Стараскандынаўскае (ісьляндзкае) – «*darrdt*», швэдзкае «*grad*» – кант тэхнічны,
- **кляймо, кляйно, кляйнот** (старабеларускае): «*маеце лі вы клейна тыі сваі, іж бы есьце зь века былі баярэ*» (1495); «*шляхта кляйноты свої мае*» (1495) [HSBM 15-1996:110–111] – «*klei-ta*» (стараскандынаўскае),
- **кофта** (старабеларускае – копта) – верхняе кароткае жаночае адзеньне. Адзнака шляхоцкага стану: «*прыбралася ў копту дык і вялікая паня стала!*» [Nosovich 1870:245]. Згодна з М.Фасмерам [Vasmer 1967-2:355] запазычана са старашвэдзкай «*kofta*». Гэтага слова няма ў нямецкай мове,
- **маршалак** (кіраўнік павятовай шляхты, вайсковая годнасьць, дзяржаўная пасада ў ВКЛ, дружка на вясельлі) – «*marskalk*» (старашвэдзкае, кіраўнік аддзелу вікінгаў, потым афіцыйная дзяржаўная пасада ў Швэдзкім каралеўстве да 1676 г.),
- **стод** (паганскі балван) – «*stod*» (швэдзкае сучаснае «балван», «балванка»),
- **сыцяг** – «*stang*». Запазычаньне са старашвэдзкай мовы [Thörnqvist 1948:83],
- **цівун** (старабеларускае – тиюн) – «*thjönn*», «*thiunn*» (старашвэдзкае), *tung* – састарэлае швэдзкае «*сялянскі сход*». Як адзначыў Я.Карскі [Karskii 1930:91], гэтае слова беларускія славяне запазычылі ад скандынаваў. Першым разам яно ўзгадваецца ў зборы законаў XI ст. «Руская праўда». У часы вікінгаў «цівун» азначала хутчэй за ўсё княскага ўрадніка, які кантраляваў валокі на Вялікім Усходнім шляху. Потым гэтае паняццё ўвайшло ў дзяржаўны сыпіс пасадаў Вялікага Княства Літоўскага. Па ўпадку

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

ВКЛ «цівуном» да канца прыгону беларускія сяляне называлі панскага старасту. Захавалася прыказка: «*Баяцца не цівуна, але яго бізуна*» [Nosovich 1870:689].

Лексычны матэр'ял пераконвае, што найбольш моцныя сувязі паміж тагачаснымі беларусамі і швэдзкімі вікінгамі адбываліся перадусім у дзяржаўнай і гаспадарска-гандлёвай сферах. Гэта пацвярджаецца звесткамі наратыўных крыніцаў і археалагічных даследаванняў.

Скандынаўскі ўплыў на традыцыі кавальскага і ювэлірнага мастацтва старажытнай Беларусі. Вікінгі (рамеснікі і купцы) паспрыялі станаўленьню мастацтва Полацкага ды Смаленскага княстваў. На карысьць гэтай тэзы сьведчыць наступнае. Па-першае, скандынаўскія купцы былі пастаўнікамі жалеза і медзі, а таксама шматлікіх вырабаў з гэтых мэталюў у нашу частку Эўропы. Па-другое, вікінгі кантралявалі таксама патокі ўсходняга золата і срэбра. Па-трэцяе, майстэрні скандынаўскіх рамеснікаў існавалі ў Гнёздаве і Полацку. Дарма што працавалі паводле родных узораў, яны мелі сталы кантакт з Мэтраполіяй. Што да ўласна швэдзкіх народных традыцыяў кавальства і ювэлірнага мастацтва, яны дагэтуль застаюцца найбагатшымі ў Эўропе.

Навуковыя факты ў пацвярджаньне нашае тэзы падае даследаваньне гісторыка кавальскага мастацтва Беларусі М. Гурына [Gurin 1997:93:98]. На падставе грунтоўнага аналізу археалагічнага матэр'ялу дасьледнік вызначае ў гісторыі беларускага кавальскага мастацтва VII–XVIII стст. тры этапы:

1. VII–IX стст. – прымітыў
2. X–XII стст. – росквіт
3. XIII–XVIII стст. – заняпад.

Высновы дасьледніка вельмі характэрныя. Да прыкладу, найвышэйшы тэхналягічны ўзровень назіраецца ня ў часе Вялікага Княства Літоўскага, але ў больш раньні пэрыяд Полацкага княства. Больш за тое, якраз XIII ст. азначылася найглыбейшым заняпадам [Gurin 1997:93]. Прыгадаем, што аkurat тады канчаецца прысутнасьць вікінгаў у Беларусі. З гэтага можна зрабіць цалкам імаверную выснову: якраз у часе прысутнасьці вікінгаў у нашым краі адбыўся хуткі пераход ад прымітыву да выдатных тэхналягіяў кавальскага мастацтва.

ЧАС ВІКІНГАЎ У БЕЛАРУСІ

Узровень тэхналогіі кавальскіх майстэрняў старажытнага Полацку, Друцку, Слуцку нашмат пераўзыходзіць адпаведны ўзровень XVIII ст.

Сярод невядомых раней новых тэхналогіяў кавальства ў Беларусі ў X–XII стст. прыйшлі:

- трохпалосная сыстэма зваркі,
- загартоўка, празь якую праходзіла да 90 адсоткаў (!) адказнай вытворчасці,
- гарнавая пайка з выкарыстаннем цвёрдых прыпояў зь медзі,
- інкрустацыя,
- пакрыццё прыладаў з жалеза каляровымі й каштоўнымі мэталюмі, выкарыстанне складаных нікелевых флюсаў,
- мастацкая коўка [Gurin 1997].

У галіне ювэлірнага мастацтва трэба адзначыць новыя для таго часу тэхналогіі, якія пазней атрымалі назовы «зернь», «чэрнь», «кручэньне» і відавочна скандынаўскага паходжання. Вырабы гэтага кшталту зь Беларусі маюць простыя аналогіі з скандынаўскім цэнтрам Усходняй Эўропы (Даўгмаля, Старая Ладага, Ноўгарад) і Швэцыі (Упсала, Сігтуна, Бірка, Готлянд).

Значу, што кавальскія й ювэлірныя вырабы зь местаў Полацкага княства моцна розняцца ад знаходак, напрыклад, старажытнага Берасця, дзе вараскіх слябіаў блізу не было.

З XIII ст. у Беларусі пачаўся моцны заняпад кавальства, які ня быў пераадолены нават да XVIII ст. (!).

Факты сьведчаць, што, напрыклад, у XVIII ст. толькі 15% кавальскіх вырабаў Беларусі праходзілі высокатэхналягічную хіміятэрмічную загартоўку, тымчасам у X–XII стст. гэты адсотак сягаў да 90 [Gurin 1997]. Пацвёрджанне нашае думкі можна знайсці ў беларускім фальклёры. Згодна зь легендай «Заклятае возера» замежныя госьці, якія прыплылі на сваіх караблех па Дняпры (!), навучылі тутэйшы люд здабываць руду й займацца кавальствам [Batskau dar 1985:217–219].

Што да ювэлірнага мастацтва, дык ягоны заняпад, які пачынаецца ў XIII ст., спыняецца толькі ў XVI ст. Выпадкова гэтыя зьявы ў гісторыі не адбываюцца. Верагодна, менавіта з адыходам скандынаваў з абшараў Беларусі ў пачатку XIII ст. адбываецца натуральны заняпад кавальства й ювэлірнага мастацтва. Імітацыя скандынаўскіх вырабаў славянскімі майстрамі, бязь ведання таямніцаў рамяства, вынікаў, відаць, не дала. У савецкай гістарыяграфіі гэты заняпад тлумачыўся татара-манголь-

скай навалай XIII ст. Але Беларусь яе не зазнала! Адсутнасць вараскага сьледу тлумачыцца ціскам савецкае, вялікадзяржаўнае ідэалёгіі на навуку, так званым «страхам» перад «нарманскай канцэпцыяй» гісторыі Старажытнай Русі, панаваньнем замшэлых вольгарна-марксісцкіх догмаў, калі дасьледнік быў запраграмаваны на пошук нейкіх «аб'ектыўных», разумеі – унутраных, – прычынаў разьвіцьця. Між тым, культура кожнага народу ніколі ня ёсьць замкнёнай сыстэмаю і жыве «на ўздыху».

Такім чынам, скандынаўскі (старашвэдзкі) этнакультурны ўплыў быў моцны на землях старажытнай Беларусі. Пра гэта сьведчаць звесткі нарагьўных крыніцаў, археалёгіі, этналёгіі, тапанімікі, лінгвістыкі, анамастыкі. Аналягічны ўплыў мелі вікінгі на старажытнюю Ангельшчыну. Данскія вікінгі прынеслі туды сваю мову, элемэнтны культуры, собскі праўны лад (згадаем пра збор законаў канца X ст. з Дэйнло (Danelaw – абсяг данскага права). Тут з 866 г. існавала скандынаўскае каралеўства са сталіцаю ў сучасным ангельскім месьце Ёрк (York), скандынаўская назва якога гучыць як Ёрвік (Jorvik). Сёньня ў Ёрвіку месьціца найбуйнейшы музэй і цэнтар вывучэньня вікінгаў у Заходняй Эўропе – Jorvik Viking Center. Чарга за Полацкам.

2. Раньні Новы час

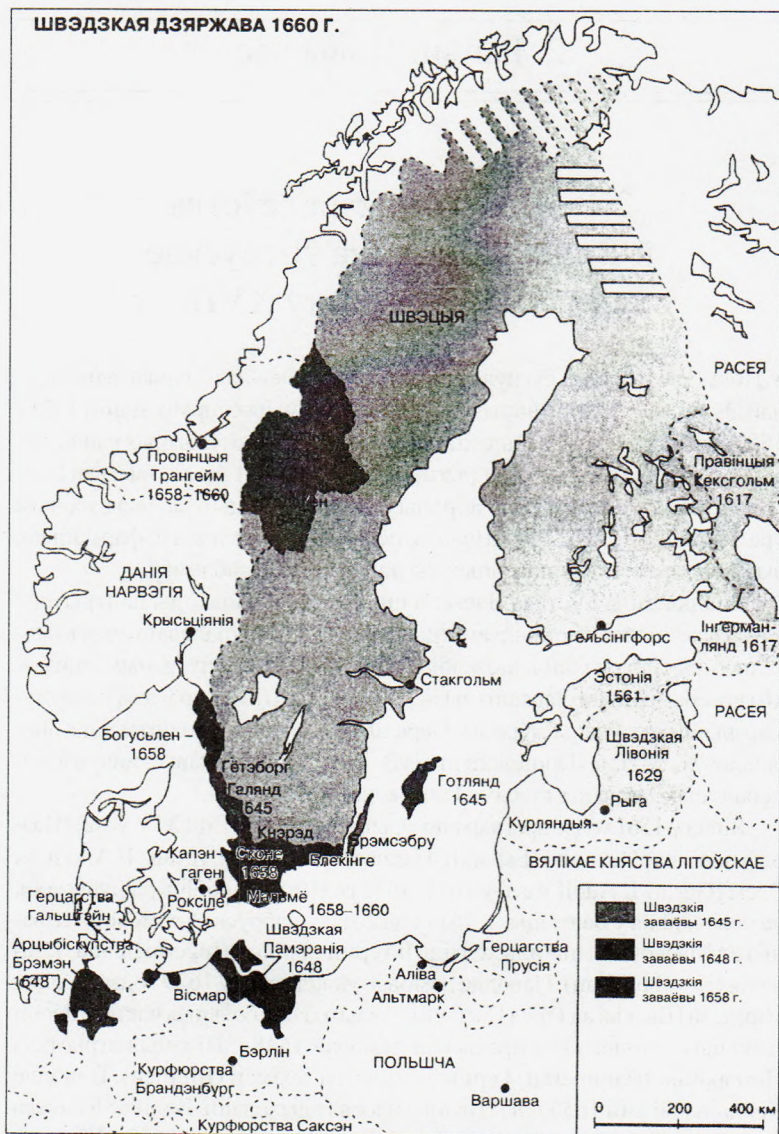
2.1. Швэдзкае каралеўства й Вялікае Княства Літоўскае ў канцы XVI – пачатку XVIII ст.

У Новы час Швэцыя сягнула як маладая незалежная дзяржава паўночнай Эўропы. У выніку нацыянальнага паўстаньня супраць Даніі (1521–1523) на чале з простым шляхціцам Густавам Васам Швэцыя канчаткова аслабанілася ад данскага прыгнёту. У 1523 годзе Густаў Эрыксан Ваза (Gustav Eriksson Vasa) быў абраны каралём Швэцыі. За часы ягонага ўрадаваньня (1523–1560) Швэцыя перажыла й прыняла Рэфармацыю, вырашыла шэраг эканамічных ды палітычных праблемаў.

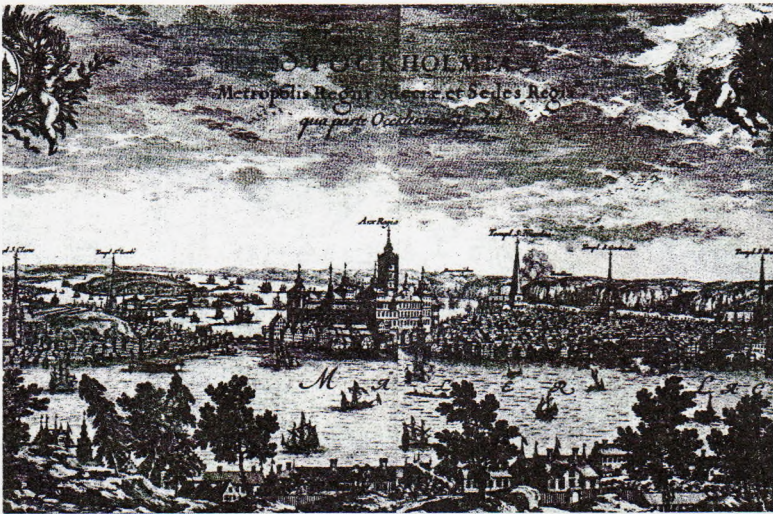
Спадкаемцы Густава Васы на швэдзкім стальцы пры падтрымцы эліты грамадства паставілі амбіцыйную мэту: кантраляваць увесь балтыцкі міжнародны гандаль, зрабіць балтыцкае мора ўнутраным «швэдзкім возерам» (*mare clausum*) ды пераўтварыць Швэцыю ў дзяржаву нумар адзін на поўначы Эўропы. Перашкодаю швэдзкай палітыкі дамінаваньня ў Балтыцы (*Dominium maris Baltici*) былі дзяржавы-канкурэнты: перадусім Данія, ды таксама Рэч Паспалітая й Расея.

Яшчэ ў 1561 годзе пры каралю Эрыку XIV Васу (Erik XIV Vasa) Швэцыя падбівае Эстонію (Estland). Падчас кіраваньня Густава II Адольфа Васы (Gustav II Adolf Vasa) у 1611–1632 гг. Швэцыя робіць рашучы крок да панаваньня ў Балтыцы. У 1617 годзе па Сталбоўскай дамове да Швэцыі ад Маскоўшчыны адыходзіць Інгерманляндцыя (Ingermanland) і Карэлія (Keksholm län). Паводле дамовы, укладзенай у 1629 годзе ў Альтмарку, да Швэцыі ад Рэчы Паспалітай адыходзіць большая частка Лівоніі (Livland). Згодна з Вэстфальскай дамовай 1648 г. Швэцыя атрымала Памэранію (Pommern) і арцыбіскупства Брэмэн (Bremen). Паводле Кейданскай уніі 1655 г. да Швэцыі часова адыходзіць Вялікае Княства Літоўскае (Беларусь і Летува). Паводле дамовы з Даніяй 1658 г. Швэцыя атрымала шэраг скандынаўскіх правінцыяў: Скане (Skåne), Блякінге

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

25. Швэдзкая дзяржава 1660 г.

26. Стакгольм часоў магутнай Швэдзкай імперыі. Гравюра 1669 г.

(Blekinge), Галянд (Halland), Богуслэн (Bohuslän) і Трондгейм (Trondheim). Такім чынам, у сярэдзіне XVII ст. Швэцыя здзейсніла свае палітычныя амбіцыі, зрабіўшыся наймагутнейшай дзяржавай на поўначы Эўропы. Балтыцкае мора ператварылася ўва ўнутранае швэдзкае возера [Weibull 1998:42–50].

«Stormaktstiden», «пара магутнага гаспадарства» – такі назоў атрымаў у швэдзкай гісторыі пэрыяд 1611–1718 гг. Дарэчы, гэтая ўнікальная зьява ў гісторыі Эўропы Новага часу, калі невялікая па колькасці насельніцтва дзяржава здолела падбіць шэраг краінаў Эўропы. Каб утрымаць сытуацыю пад кантролем, Швэцыі ўвесь час былі патрэбныя агромністыя вайсковыя й эканамічныя рэсурсы. Ужо за часоў Густава II Адольфа швэдзкае войска, бальшыню якога складалі свабодныя сяляне, лічылася найлепшым у Эўропе. Рудні Далярны (Dalarna) забяспечвалі краіну срэбрам і медзям. Кантроль над балтыцкімі партамі спрыяў росквіту швэдзкага гандлю.

У адрозьненне ад суседзяў для Швэцыі сярэдзіны XVII – пачатку XVIII ст. была характэрная моцная каралеўская ўлада, якая кантралявала магнатаў. Каб спыніць анархію арыстакратыі, Швэцыя правяла так зва-

27. Заходняя Беларусь на мапе Олаўса Магнуса 1539 г. Вэнэцыя.
З арыгіналу ўнівэрсытэцкай бібліятэкі Ўнсолы (Carolina Rediviva).

ную «рэдукцыю земляў», згодна зь якой усе маёнткі, раздзеленыя каралём перад тым фэадалам, вярталіся ўва ўласнасьць дзяржавы.

Швэдзкае каралеўства XVII – пачатку XVIII ст. было шматэтнічнаю і шматканфэсійнаю дзяржавай. Жыхары Швэцыі гаварылі на швэдзкай, нямецкай, данскай, фінскай, карэльскай, эстонскай, латыскай, расейскай мовах, належалі да лютэранскай і праваслаўнай царквы (карэлы й расейцы). Палову тагачаснага швэдзкага войска складалі няшвэды. Але з гледзішча рэлігіі Швэцыя, у адмену ад Рэчы Паспалітай, уяўляла амаль суцэльны (да 98% насельніцтва) лютэранскі абшар. У тагачаснай Эўропе Швэцыю называлі «лютэранскай Гішпаніяй». Найбуйнейшым месцам тагачаснай Швэцыі была Рыга, якая акумулявала ўвесь гандаль усходніх правінцыяў Швэцыі ды таксама ВКЛ. У месце існавала сталая калёнія беларускіх купцоў праваслаўнага паходжаньня. Менавіта таму лютэранская Рыга сталася пунктам паломніцтва праваслаўных манахаў. Напрыклад, у грамаце япіскапа магілёўскага Серапіёна Палхоўскага (1699) чытаем: «...яко двух монастырей Полацкого Богоявленского и Витебского Марковского братия з послушаньем винны суть ради розширенья хва-

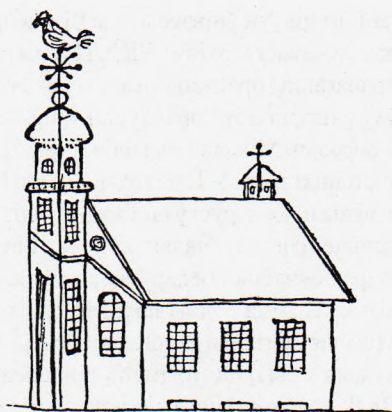
лы Божьей и нравочения и утверждения в вере православной находящиххся церкве сынов до града славного Рыги, в королевстве Шведском обретающающегося каждого року ездити и тамо православных наставляти и учити вере...».

Параза швэдаў пад Палтаваю (28 чэрвеня 1709 г.) ды пагібель Карла XII (30 лістапада 1718 г.) ля нарвэскай фартэцыі Фрэдрыкшальд (Fredrikshald) паклала канец панаванню швэдаў на поўначы Эўропы. Згодна з швэдзкімі гісторыкамі Карл XII, хутчэй за ўсё, загінуў ад здрадніцкай швэдзкай кулі ў выніку змовы швэдзкай арыстакратыі, ачоленай сястрой караля Ўльрыкай Элеанорай (Ulrika Eleonora) [Johansson 2001: 125].

Паводле замірэння з Расеяй, укладзенага ў месьце Нюстад (Nystad, сёньня Uusikaupunki, Фінляндыя) у 1721 годзе, Швэцыя страціла ўсе ўсходнебалтыцкія правінцыі й паўночна-ўсходнюю частку Фінляндыі. Краіна на доўгі час адмовілася ад актыўнай усходняй палітыкі й зноў ператварылася ў невялікую дзяржаву.

У адрозьненне ад Швэцыі Вялікае Княства Літоўскае прыканцы XVI ст. канчальна страціла незалежнасьць і, ня могучы весьці собскую вонкавую палітыку, зазнала ў XVII – пачатку XVIII ст. шэраг страшэнных параз. Росквіт Княства прыпадае на пачатак – сярэдзіну XVI ст. – так званы «залаты век». Нагадаю, што ў той самы час Швэцыя, пазбаўленая незалежнасьці, была пад данскім палітычным й эканамічным уплывам.

Палітычная (беларуска-летувіская) эліта Княства XVI ст., каб пераадолець уплывы каталіцкай Польшчы і праваслаўнай Маскоўшчыны, для ўмацаваньня адметнай палітычнай сьведамасьці жыхароў сваёй краіны зрабіла стаўку на Рэфармацыю. У 1523–1546 гг. лекцыі Марці-

28. Віленскі збор — катэдра беларуска-летувіскіх пратэстантаў. Малюнак менскага шляхціца Яна Цадроўскага. 1682. Певень на вежы — сымбаль лютэранскай і кальвініскай цэркваў.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

на Лютэра ўва ўнівэрсытэце Вітэнбэргу (Wittenberg) праслухалі 20 студэнтаў-арыстакратаў з ВКЛ. Потым ролю інтэлектуальнага асяродку для прапаганды пратэстанцкага веравучэння беларускім студэнтам выконваў унівэрсытэт Караляўца/Königsberg [Mallek 1990:179]. У 1553 годзе ў Берасьці Мікалай Радзівіл Чорны (1515–1565) засноўвае першы пратэстанцкі збор. У 1562 годзе Сымон Будны ды памочнікі выдаюць у Нясвіжы па-беларуску лютэранскі катэхізыс і тэалягічны трактат «Апраўданьне грэшнага чалавека перад Богам», першыя надрукаваныя на абшарах сучаснай Беларусі беларускамоўная кнігі. У прадмове да катэхізысу Сымон Будны заклікае фундатараў Мікалая Радзівіла Чорнага й Мікалая Радзівіла Рудога, як і ўсіх іншых магнатаў Княства, вывучаючы чужыя мовы, падтрымаць старабеларускую мову, дзяржаўную мову ВКЛ: «...*абы ся вашы княжацкія міласьці ня толькі ў чужаземскіх языках кахалі, але бы ся і таго здаўна слаўнага языка славенскага разьмілаваці і оным ся бавіці рачылі [...] бо оным слаўным языком [...] папісаны права. Слушная бо рэч ест, абы вашы княжацкія міласьці таго народу язык мілаваці рачылі, у каторам давеня прэдкі і іх княжацкіе міласьці панове атцы ваших міласьцей слаўне прэднеішые прэлажэньства нясуць*» [Pradmovy 1991:25].

У 1563 годзе ў Берасьці выдаецца поўны пераклад пратэстанцкай вэрсіі Бібліі. У фондах Расейскай Нацыянальнай бібліятэкі Пецярбургу (фонд Яворскага № 22) захавалася прыгожая рукапісная кніжка ліцьвінскіх кальвіністаў, напісаная ў XVI ст. на беларускай мове. У 1580 годзе ў збудаванай на ўласныя сродкі друкарні полацкі пратэстант Васіль Цяпінскі ўпершыню выдае па-беларуску Новы Запавет, дадаўшы таксама да выданьня прадмову, каб «у сваём языку [...] школы залажыці і навуку слова божаго [...] выдзьвігнуці [...] яко то [...] у нам надалёкіх влохаў, немцаў, палякаў, французаў, ганглікаў, гішпанаў, а кратка мовечы, над усіх на сьвеце хрысьціянскіх народаў [...] і па ўсех цэрквах сэрбскіх, маскоўскіх, валоскіх, булгарскіх, харвацкіх і іных чтут уважалі» [Pradmovy 1991:35–36].

За дзесяць гадоў (1553–1563) у ВКЛ узьнікае каля 200 пратэстанцкіх парафіяў [Pachkaeu <http://www.cus.cam.ac.uk/~np214/reform.htm>; Klaczowski 1994:153–164]!

Апроч шляхты, парафіянамі пратэстанцкіх збораў робяцца заможныя беларускія купцы Вільні, Полацку, Віцебску, Магілёву. Віленская парафія нават вяла ліставаньне з Жанам Кальвінам. Напярэдадні Люб-

лінскай уніі з Польшчай (1569) Княства з гледзішча палітычнай эліты зрабілася пратэстанцкаю краінай. З 28 паноў-рады сойму ВКЛ 17 былі пратэстанты, 9 праваслаўныя й толькі 2 каталікі [Ivanova 1997:54–72].

Пратэстанты займалі амаль усе ўплывовыя пасады ВКЛ: вялікіх гетманаў, канцлера, ваяводаў Вільні, Трокаў, Наваградку, Менску, Віцебску, Імсьціславу. Да пратэстанцкай веры належалі радзіны Радзівілаў, Сапегаў, Друцкіх-Сакалінскіх, Глябовічаў, Валовічаў, Кішкаў-Цеханавецкіх ды іншых. Нават каталіцкі біскуп кіеўскі Мікалай Пац перакінуўся у эвангелікі.

Для гэтага пэрыяду характэрны хаўрус паміж пратэстантамі й праваслаўнымі элітамі Княства. Гэты хаўрус быў ня толькі натуральным, але й неабходным. Мэтай яго была абарона незалежнасьці ВКЛ й яго традыцыяў рэлігійнай талеранцыі. Да таго ж паміж пратэстантамі й праваслаўнымі ўсталяваліся моцныя сваяцкія дачыненні [Padokshyn 2000: 62–64]. Напрыклад, ваявода менскі кальвініст Ян Абрамовіч быў жанаты з праваслаўнай Ганнай Валовіч. Праваслаўна-пратэстанцкімі былі радзіны Хадкевічаў, Валовічаў, Нарушэвічаў, Друцкіх-Сакалінскіх, Мірскіх ды іншыя.

Пад ціскам пратэстанцка-праваслаўнага стану ВКЛ кароль Жыгімонт Аўгуст, прызнаючы, што паміж Польшчай й Літвой «рознасьць паўстала», вымушаны быў надаць шляхце ВКЛ прывілей. Згодна з гэтым, пісаным па-беларуску, прывілеем, некаталіцкая шляхта канчаткова ўроўнівалася ўва ўсіх правах з каталікамі [Monumenta Reformationis 1911:14–16]. За год да гэтага ВКЛ здзейсніла апошні буйны паспяховаы прарыў у самастойнай вонкавай палітыцы. У 1562–1566 гг. да ВКЛ, згодна з Вэндэнскай уніяй, далучана Лівонія [Charopka 1994: 67–73].

Палітычнае панаваньне пратэстантаў у ВКЛ не азначала прыгнёту каталікоў. Пра гэта хараша напісаў старабеларускі пісьменьнік, кальвініст, сын праваслаўнага турава-пінскага ўладыкі (!) Хведар Еўлашэўскі (1564–1604). Назваўшы стагодзьдзе талеранцыі «залатым векам», ён прыгадаў у сваім дзёньніку як доказ наступны выпадак з гісторыі дачыненняў паміж канфэсіямі ВКЛ: *«...на он час рознасьць веры не чыніла найменьшай рознасьці прыяцельскай, для чаго самага тамтат век залатым мі се выдаў од ныйнейшага веку, где юж і межы адной веры людзьмі аблуда ўсе аступіла, а пагатою межы рознымі веры ані се пытай а міласць, шчырасць і праўдзіве добрэ захаване, а навенцэй межы сьвецкімі станы. Помню бовем і нядаўно прэшлых часоў, кагды дзісейшы папеж Клемэнс яшчэ кардыналам быў у караля яго міласьці Стэфана ў Вільні, сядзілем у столу*

29. Вялікая дзяржаўная пячатка Швэдзкага каралеўства часоў Жыгімонта III Васы з выявай Пагоні. Дзяржаўны архіў Швэцыі (Riksarkivet).
Фота К. Эрыксана (К. Eriksson).

кнезя Балтрамея Недзьвіцкага, каноніка віленскага, з прэднеішымі слугамі (влохамі) яго, тые жэ се гды давядзели, жэм эвангелік, дзівавалісь барзо, яко ме сьмеў кнезь канонік на абед свой узываці, а гды ім он прэлажыў, жэ ў нас з таго жадна нянавісьць ня быва і мілуемосе яко з добрымі прыятлы, хвалілі то влохі, мовечы, жэ ту Бог жыве; а ганілі свої дамовы права...» [Nadson 1968:284–285]. Сьтуацыя, калі каталіцкі сьвятар на нараду з пасламі Ватыкану запрашае «герэтыка»-кальвініста, была ўнікальная ў тагачаснай Эўропе. Невыпадкова італьянцы сьцьвердзілі пра Вялікую Літву: «жэ ту Бог жыве». Як заўважыў Х.Еўлашэўскі, сьтуацыя хутка пагоршылася прыканцы XVI—пачатку XVII ст., г.зн. адразу (!) пасля Люблінскай уніі з Польшчай 1569 г.

Самабытны шлях разьвіцьця Княства спыніла Полацкая вайна. У 1563 годзе войскі Івана Жахлівага захапілі другое па значнасьці места Вя-

лікага Княства – Полацк. Ня маючы моцы весці вайну з Маскоўскай адзінак, ВКЛ звярнулася па дапамогу да Польшчы. Акураг у 1563 годзе пачаліся перамовы аб злучэнні ВКЛ і Польшчы ў адну дзяржаву. Нягледзячы на прынцыповыя супярэчнасці, у 1569 годзе была падпісаная Люблінская унія. Вялікае Княства Літоўскае пазбаўлялася незалежнасці (захоўваючы аўтаномію), самастойнай вонкавай палітыкі, губляла вялізныя тэрыторыі: этнічна мяшанае, беларуска-ўкраінскае Падляшша, украінскую Валынь, Брацлаўскае і Кіеўскае ваяводства. Але найгоршым вынікам уніі сталася палітычнае дамінаванне ў ВКЛ Польшчы. Пасля уніі польскія палітычныя эліты ўсяляк стараліся зрабіць з насельнікаў Вялікай Літвы «палітычных палякаў», упаасобку прышчапіць пратэстанцка-праваслаўным элітам ВКЛ традыцыі польскага палітычнага мыслення. Асноўнаю мэтай польскай эліты было стварэнне адзінага палітычнага (шляхоцкага) народу ў межах шматэтнічнай Рэчы Паспалітай. Але гэтая палітыка сутыкнулася з супрацівам шэрагу рэгіянальных некатоліцкіх элітаў (ВКЛ, Украіна, Прусія, Інфлянты), вынікам якога сталіся разбуральныя ўнутраныя канфлікты і войны XVII ст. [Gaunt 2001:265,277]. Контррэфармацыя, Берасьцейская унія 1596 г., сеціва езуіцкіх навучальных устаноў, распальваньне рэлігійнай варажнечы паміж католікамі і некатолікамі – усе гэтыя падзеі зь літоўскай гісторыі XVII–XVIII стст. прадыхаваныя палянізацыйнай палітыкай Варшавы. Адчуваючы небяспеку, літоўская шляхта дамаглася ў 1573 годзе ўхвалы Варшаўскай канфэдэрацыі, якая гарантавала свабоду сумленьня жыхарам Рэчы Паспалітай. Гэтая норма пасля была пацьверджаная ў Літоўскім Статуце 1588 г.

Адразу па Люблінскай уніі дзеля дасягнення пасьпяховай кар’еры робяцца католікамі шэраг уплывовых дзеячоў ВКЛ: Леў Сапега, ваявода віцебскі Стэфан Збараскі, староста жмудзкі Ян Хадкевіч [Monumenta Reformationis 1911]. У XVII–XVIII стст. гэты працэс выкліча незваротны наступствы. З кальвіністаў паходзілі два галоўныя творцы ўніяцкае царквы – біскупы Іпаці Пачэй і Язэп Ружкі.

Па Берасьцейскай уніі 1596 г. праваслаўная царква ў ВКЛ засталася па-за законам. Толькі высілкі праваслаўнай шляхты і купецтва ў хаўрусе з пратэстантамі здолелі часткова вярнуць ёй у 1632 годзе легальны статус. Згодна з палітыкай Варшавы, пратэстанты і праваслаўныя абвешчаліся герэтыкамі, «дызунітамі» і «схізматыкамі». У 1574 годзе католікі нападаюць на Віленскі збор, у 1611 годзе ён будзе спалены групай

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

студэнтаў Віленскай акадэміі [Monumenta Reformationis 1911: 83]. У 1638 годзе чыніцца напад на Полацкі кальвінісцкі збор [Tazbir 1957:249]. У 1638 годзе натоўп каталікоў разбурае кальвінісцкі збор і праслаўную царкву ў Наваградку [Arkhiv uniyatskikh mitrapalitau 1999:47]. Па ўсёй краіне да 1632 г. стаяць зачыненыя праслаўныя цэрквы. У адрозьненне ад каталіцкай і ўніяцкай шляхты праслаўным і пратэстанцкай шляхце максымальна ўскладняецца дзяржаўная кар’ера. Прыканцы ўрадаваньня каталіка-швэда караля Жыгімонта Васы сярод сэнатараў Вялікага Княства Літоўскага не застаецца ніводнага (!) пратэстанта альбо праслаўнага [Lulewicz 1977].

У гэтых умовах частка палітычнай эліты ВКЛ (збольшага пратэстанцкага і праслаўнага паходжаньня) хінецца да супрацоўніцтва з «трэцяй сілай» – Швэдзкім каралеўствам, якое ў канцы XVI ст. пачынае межаваць зь Вялікай Літвой.

2.2. ВКЛ і Швэцыя ў 1600–1629 гг.: бітва за Інфлянты

Року 1601. Вялікая вайна была ў Віфлянтах
з кролем швэдзкім за Жыгімонта Трэцяга.
БАРКУЛАБАЎСКАЯ ХРОНІКА

Унія 1562–1566 гг. зь Лівоніяй, укладзеная ў месьце Вэндэн (сёньня Сёсіс, Латвія), была апошнім буйным палітычным посьпехам Вялікага Княства Літоўскага. Уваходжаньне Лівоніі ў склад ВКЛ цягнула за сабой шэраг выгадных наступстваў. Зноў, як і за часоў магутнага Полацкага княства, беларуска-летувіская дзяржава цалкам кантралявала водны шлях на Дзвіне ад Рыгі да Віцебску. У мурах Кукейносу і Дзвінску (Dunaburg, сёньня Daugavpils) атабарылася беларуска-летувіскае войска. Беларуска-літоўская шляхта, перадусім Полацкага, Віцебскага і Імсьціслаўскага ваяводзтваў, месцічы Полацку, Віцебску, Магілёву атрымалі просты канал для пранікненьня на рынкі Заходняй Эўропы. Нарэшце, ВКЛ займела ўласны порт на Балтыцы. Далучэньне Лівоніі да ВКЛ ліцьвіны разглядалі

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

У вайсковым пляне першы этап вайны 1600–1611 гг. быў пасьпяховы для ліцьвінаў. У 1601 годзе гетман польны кальвініст Крыштап Радзівіл Пярун атрымаў перамогу пад Кукейносам. 27(17) верасня 1605 г. вялікі гетман Ян Кароль Хадкевіч бліскуча перамог Карла IX пад Рыгаю каля мястэчка Кіргольм (сёння Salaspils, Латвія). Перамога беларускага магната з Быхава здабыла вялікі розгалас у Рэчы Паспалітай⁴. Адразу ж пасля перамогі Ян Кароль Хадкевіч піша ліст да караля, які захаваны ў архівах [Kötter, Tumulynas 1994 №24]. У 1605–1606 гг. друкарня Віленскай акадэміі выдае шэраг кніг пра «...шчасьлівае зваяваньне Карла Сюдэрмана», «...славу шчасьлівага лёсу ў Інфлянтах дзеля мужнай дзейнасьці Вяльможнага Пана Яна Караля Хадкевіча, гетмана ВКЛ... на ўвесь сьвет вядомую». Сярод панэгірыстаў вылучым Крыштапа Завішу, Сымона Сласкага, Эразма Ржэтоўскага, Хрызастома Гасьнеўскага, Пятра Скаргу [Ivanovic: 199, 200, 569, 570, 623, 629]. Найбольш вядомы «антышвэдзкі» твор, прысьвечаны перамозе Яна Хадкевіча, напісаў швэд-каталік Лаўрэн Бойе (Laurencyus Boye/Laurentijus Boye), які стала жыві у Княстве. Лацінская паэма «Карламахія» (Carolomachia) быда выдздзеная ў Вільні ў 1606 годзе [Index Librorum Latinorum Lituaniae 1998:106].

У 1610 годзе ў Вільні ў друкарні Яна Корцана выдаецца першая гісторыя гэтай вайны «De bello Livinico per decennium gesto». Невядомы аўтар хронікі, удзельнік Хадкевічавага паходу, які схаваўся пад псэўданімам «літоўскі рыцар» (Equitis Litvani), на 79 старонках падрабязна апавядае пра вайну са Швэцыяй.

Як кагадзе зазначана, першы этап вайны высьветліў сур'эзныя разыходжаньні паміж ліцьвінамі і палякамі што да швэдзкага пытаньня [Тула 1979]. Карона Польская імкнулася перакласьці ўвесь цяжар вайсковых выдаткаў на ВКЛ. У выніку ў Літве былі ўстанавлены надзвычай высокія падаткі, ад якіх цяпелі ўсе станы насельніцтва. За 1600–1611 гг. дзяржаўны скарб ВКЛ атрымаў 1843,4 тыс. залатых, але на мэты вайны кіраўніцтва краіны вымушана было выдаткаваць 1888,5 тыс. залатых [Тула 1987:26]. З 1617 г. грашовае забеспячэньне вайны з Швэцыяй, насуперак інтарэсам беларуска-летувіскай шляхты, стала выключным абавязкам ВКЛ. Шляхта, месьцічы, нават сяляне Літвы, асабліва яе ўсходніх ваяводзтваў, былі зацікаўлены ў гандлі з Швэцыяй, а не ў вайне зь ёй. Праз Рыгу

⁴ Зь беларускім паходжаньнем Яна Караля Хадкевіча згаджаюцца нават сучасныя летувіскія гісторыкі, гл. упаасобку працы Генутэ Кіркіене.

йшлі пастаўкі ў Эўропу жыта, канопляў і лёну з шляхоцкіх фальваркаў Літвы. Вельмі важную ролю выконваў рыскі транзыт для гандлю купцоў з Полацку, Віцебску, Магілёва. Праз Рыгу яны збывалі жыта, лес, воск і атрымлівалі амаль увесь заходні імпорт. У Рызе існавала сталая грамада беларускіх купцоў пры царкве Сьв. Мікалая. У сваю чаргу, рыскія нямецкія купцы заснавалі спецыяльную карпарацыю для гандлю зь Вялікім Княствам Літоўскім «Littawische Händler» [Doroshenko 1985].

Посьпехі швэдзкага войска ў бітве за Інфлянты абумовілі зьмены стаўленьня беларуска-летувіскай шляхты да вайны з Швэцыяй. Новы швэдзкі кароль (з 1611) Густаў II Адольф Вялікі (Gustav Magnus) тройчы (у 1617, 1621, 1625) перамог літоўскае войска ў Лівоніі. У 1621 годзе Густаў Адольф авалодаў Рыгаю й вусьцем Дзьвіны.

10 жніўня 1622 г. Крыштап II Радзівіл (з 1617 г. ён кіраваў войскам ВКЛ) і Якуб Понтус Дэ ла Гарды (Jacob De la Gardie, 1583–1652) падпісалі дамову ў Мітаве (сёньня Jelgava, Латвія), згодна зь якой Рыга заставалася за Швэцыяй (яе лацінскі тэкст захаваўся) [Körner, Tamulynas, 1994 №29]. 18 сьнежня 1621 г. ВКЛ і Швэцыя ў Рызе абмяніліся палоннымі. Пасьля 20-гадовага палону на радзіму з Швэцыі вярталіся дзясяткі беларускіх шляхціцаў. Захаваўся сьпіс палонных, складзены на нямецкай мове [Körner, Tamulynas, 1994 №26].

Посьпехі швэдзкага войска сталі магчымымі дзякуючы вайскавай рэформе Густава Вялікага. За яго часоў швэдзкае войска й флёт зрабіліся найдужымі ў Эўропе. Швэдзкае войска ўвесь гэты час колькасьцю ўдвая-ўтвая пераўзыходзіла войска ВКЛ і Польшчы. Швэдзкі флёт рабіў рэйды па Дзьвіне ажно да Дзьвінску й кантраляваў гэты водны шлях. Само ж Вялікае Княства Літоўскае ўласнага флёту ня мела. Насельніцтва краіны ўсё больш цярпела ад непасільных падаткаў. Дзеля забароны ўвесь гандаль усходніх паведаў ВКЛ з Рыгаю быў паралізаваны. На канвакацыі (сойме) 1624 г. літоўская шляхта заявіла, што спыненьне гандлю з швэдзкай Рыгай – катастрофа для краіны. Усходнія ваяводзтвы «задыхнуліся бяз рыскага гандлю», «у местах і вёсках зьніклі соль, селядзец, іншыя неабходныя рэчы»⁵. Было пастаноўлена, што Літве патрэбны мір з швэдамі ды свабодны гандаль праз Рыгу, але не вайна [Tuła 1987:32; Dounar-Zapolski 1994:218–219].

⁵ Рыга была асноўным пастаўніком солі ў Беларусь. Захавалася народная прыказка: «Еду ў Рыгу па соль, па скрыгу».

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Шляхта Полацкага й Віцебскага ваяводзтваў сьцьвердзіла, што вaley разарваць Люблінскую унію з Польшчай, чымся пагадзіцца на забарону гандлю з Эўропай праз Рыгу. Тады ж Крыштап II Радзівіл (лідар незалежніцкай пратэстанцка-праваслаўнай партыі Літвы) адкрыта заявіў Жыгімонту Васу пра неабходнасьць адмовіцца ад мары пра швэдзкі сталец [Augustyniak 2001: 17].

Рэакцыя Польшчы была чаканай. Жыгімонт Васа зьняў Крыштапа Радзівіла з пасады кіраўніка войскаў ВКЛ. На вальным сойме Рэчы Паспалітай у Торуні палякі патрабавалі ад ліцьвінаў спыніць гандаль з Балтыкай (ня толькі праз Рыгу, але праз Кёнігсбэрг, Мэмэль–Кляйпэду), пакуль ня скончыцца вайна з Швэцыяй. Літоўская шляхта адкінула гэтую прапанову як непрымальную. Жыгімонт Васа зрабіў заяву, што будзе выконваць пастановы вальнага сойму 1613 г. ды змагацца за швэдзкую карону да канца.

Між тым, у 1625 годзе швэды распачалі новы наступ. 24 ліпеня 1624 г. падстараста Севярын Танскі здаў швэдам Кукейнос (швэдзкая назва Kockenhusen) – стратэгічную цьвердзь на Дзьвіне. 5 верасьня 1625 г. швэдзкія войскі ўпершыню атакавалі ўласна летувіскія землі й здабылі Біржы – горад, які абараняў поўнач ВКЛ. У гэтых умовах палітычная эліта Вялікага Княства пачынае рыхтаваць сэпаратны мір з Швэцыяй. У Біржах адбываецца таемная сустрэча гетмана ВКЛ, лідара літоўскіх пратэстантаў Крыштапа II Радзівіла й караля швэдзкага Густава II Адольфа Моцнага. Палітычная эліта Вялікага Княства падтрымлівае сэпаратнае пагадненьне з Швэцыяй. Зь вясны 1625 г. ваявода імсьціслаўскі Ян Скумін Тышкевіч падтрымліваў сталае ліставаньне з радаю Швэдзкага каралеўства. У Нацыянальным архіве Швэцыі захоўваецца ліставаньне Яна Сапегі да Густава Горна (Gustaf Horn, 1592–1657), падваяводы смаленскага Самойлы Друцкага–Сакалінскага да Германа Ўрангеля (Herman Wrangel, 1567–1643).

На таемнай нарадзе (сойміку рэляцыйным) 31 сьнежня 1626 г. сэнатары ВКЛ (канцлер і вялікі гетман (былы пратэстант) Леў Сапега, лідар кальвінісцкай шляхты Крыштап II Радзівіл, лідар уніятаў Ян Скумін Тышкевіч, арыяннін Мікалай Кішка, падскарбі літоўскі Крыштап Нарушэвіч, біскуп віленскі Яўстах Валовіч ды іншыя) прымаюць пастанову пайсьці на антыпольскі хаўрус з Швэцыяй...

У памежнае зь Лівоніяй мястэчка Балдэнмойжа (Baldenmuiže) была дасланая дэлегацыя, узначальвалі якую пратэстанты: вэндэнскі палкоўнік, немец Мікалай Корф, стараста наваградзкі, немец Вальтэр Плетэм-

бэрг, падкаморы дорпацкі беларус Гедэон Раецкі ды харужы смаленскі беларус Марцін Карлінскі.

Швэдзкі бок узначальваў рыксмаршал, губэрнатар Эстлянду Якуб Дэ ла Гарды (Jakob De la Gardie) і камандуючы швэдзкім войскам у Лівоніі генэрал Густаў Горн (Gustaf Horn). Вынікам перамоваў было Балдэнмойжскае сакрэтнае пагадненьне ад 19 студзеня 1627 г. Згодна з дамовай вайсковыя дзеянні паміж ВКЛ і Швэцыяй спыняліся. Швэды мусілі пакінуць Біржы. Гарантаваўся вольны гандаль праз Рыгу й абмен палоннымі. Абодва бакі выказалі гатоўнасьць паўплываць на польскага ды швэдзкага манархаў, каб схінуць іх да замірэньня [Wisner 2001: 266–277]. Швэдзкія перамоўнікі, Якуб Дэ ла Гарды й Густаў Горн, адстойвалі таксама інтарэсы рыскага купецтва й лівонскай шляхты, якія былі зацікаўленыя ў спыненні вайны.

Мір паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэцыяй пазбаўляў юрыдычнай сілы Люблінскую унію ВКЛ з Польшчай 1569 г., бо згодна зь ёй Рэч Паспалітая мелася праводзіць адзіную вонкавую палітыку. Літоўска-швэдзкае замірэньне парушала таксама міжнародныя абавязкі Жыгімонта Васы – у прыватнасьці, абяцаньне, дадзенае ім габсбургскай Гішпаніі, ня весьці жадных перамоваў з Швэцыяй, тым больш падпісваць замірэньне [Тула 1987:34]. Польская шляхта была абураная замірэньнем ВКЛ з Швэцыяй і аднаўленьнем вольнага гандлю праз Рыгу. Да прыкладу, польскія дэпутаты неўзабаве на вальным сойме пыталіся ў Лява Сапегі, «хто яму даў уладу, належную толькі Рэчы Паспалітай» [Wisner 2001:273:274]. Кашталян кракаўскі Ежы Збараскі ў лісьце да беларуска-летувіскіх паноў адзначыў, што *«пахне гэта парушэньнем уніі, якая злучыла абодва гаспадарствы»*.

Між тым сэпаратын мір з Швэцыяй ухваліла беларуска-летувіская шляхта [Тамсама]. Крыштап II Радзівіл наагул зрабіў сьмелую заяву пра тое, што дачыненні Вялікага Княства Літоўскага з Швэцыяй – гэта выключна кампэтэнцыя ВКЛ, бо Карона Польская таксама не пытаецца Княства, укладаць ці не ўкладаць дамовы з суседнімі дзяржавамі наконт сваіх заходніх і паўночных межаў [Wisner 2001:274].

Балдэнмойжскую дамову можна разглядаць як генэральную рэпэтыцыю Кейданскай уніі ВКЛ з Швэцыяй – апошняя спробы аднаўленьня незалежнасьці дзяржавы, якую ў 1655 годзе здзейсьніла беларуска-летувіская шляхта на чале з сынам Крыштапа II Радзівіла – Янушам Радзівілам.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Неўзабаве пад націскам палітычнай эліты ВКЛ Жыгімонт Ваза быў вымушаны спыніць вайсковыя дзеянні ды пайсьці на пагадненне з Швэцыяй. 26 верасня 1629г. Рэч Паспалітая і Швэцыя падпісалі мірную дамову ў прускім мястэчку Альтмарк (Altmark). Згодна з дамовай Лівонія (Livland) падзялялася на дзве часткі: швэдзкія і польска-літоўскія Інфлянты. Дзяржаўная мяжа паміж Швэцыяй і ВКЛ да 1721 г. прайшла на поўдні сучаснай Латвіі, пакідаючы ў складзе ВКЛ каталіцкую Латгалію, дзе жыло беларускае насельніцтва [Арпінэ 1995]. Нягледзячы на пратэсты ліцьвінаў, порт места Мэмэль (сёння Кляйпэда) пераходзіў да Швэцыі. Швэдзкая Рыга кантралявала ўвесь гандаль паміж усходнімі павеатамі ВКЛ і балтыцкімі краінамі. Пачаўся кароткі (да 1654–1655 гг.) мірны пэрыяд дачыненняў паміж ВКЛ і Швэцыяй.

Такім чынам, Першая Паўночная вайна выявіла прынцыповыя разыходжанні інтарэсаў Польшчы і ВКЛ, а таксама выпукліла прашвэдзкую арыентацыю часткі эліты ВКЛ. З працяглага ваеннага канфлікту беларуска-летувіская дзяржава выйшла паважна аслабелай, не гатовай да маскоўскай навалы 1654 г.

2.3. Кейданская унія 1655 г. паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэцыяй

Галоўныя ініцыятары уніі са Швэцыяй 1655 г. вялікі гетман Януш Радзівіл (1612–1655) і ягоны стрый князь слуцкі, канюшы ВКЛ Багуслаў Радзівіл (1620–1669) былі ліцьвінамі, людзьмі, выхаванымі абедзвюма мясцовымі традыцыямі: беларускай і летувіскай, патронамі якіх яны, дарэчы, і зьяўляліся.

Януш Радзівіл ведаў летувіскую мову, бо нарадзіўся ў Кейданах/ Kėdainiai на Жамойці, фундаваў летувіскі друк, між іншым, першы кальвінісцкі катэхізіс, выдадзены па-летувіску ў 1653 годзе ў Кейданах. Дзеля рэгіянальнага значэння летувіскай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім Януш Радзівіл часам карыстаўся ёю як сакрэтнай. Да прыкладу, калі ў 1651 годзе Януш апынуўся ўва Ўкраіне, літоўская шляхта дасылала вялікаму гетману лісты, пісанья па-летувіску, каб не перахапілі ды не працьгалі казакі [Wisner 2000:236]. Але лучнасьць Януша Радзівіла

зь беларускай культурай, якая тады вызначала культурную адметнасць Вялікага Княства Літоўскага, была прынамсі ня меншай. Змалку Янушак бавіў час у беларускіх Далятычах (ля Наваградку) і Орлі. Хатнім настаўнікам Януша быў славуты Салямон Рысінскі, пісьменьнік і вучоны зь віцебскіх Кабыльнікаў, які першым падпісваў свае творы «Беларус» (Leukogusus). У Вільні адным зь ягоных настаўнікаў быў швэд Лаўрэн Горн (Laurentius Horn). У 1624–1628 гг. Я.Радзівіл вучыўся ў Слуцкай пратэстанцкай гімназіі, дзе настаўнікамі яго былі Андрэй Дабранскі, Паўла Дземятровіч ды Ян Стэткевіч. Слуцак Янушу спадабаўся, і ён нават падпісваў лісты са Слуцку «Sluck, ex custris Musarum» (Слуцак – сядзіба Музаў). Я.Радзівіл выдатна ведаў беларускую мову, дзяржаўную мову ВКЛ, мову трыбуналу (шляхоцкага суду), мову насельніцтва большай часткі гістарычнай Літвы. Вядома, што Я.Радзівіл быў чытачом бібліятэкі Супрасьельскага праваслаўнага манастыра, дзе між іншым браў «Кройніку рускую». Папличнікамі Я.Радзівіла былі беларускія шляхціцы-дысыдэнты (кальвіністы й праваслаўныя) Гедзён Раецкі, Мікалай Абрамовіч, Рыгор Мірскі ды іншыя. Якраз для праваслаўнай беларускай шляхты Радзівіл збудаваў у 1652 годзе ў жамойцкіх Кейданах царкву Ператварэньня Гасподняга.

Можна сьмела казаць, што кальвіністы Януш ды Багуслаў Радзівілы былі найбуйнейшымі фундатарамі праваслаўнай царквы й беларускай культуры першай паловы – сярэдзіны XVII ст. У 1654 годзе яны заснавалі пратэстанцкую сэмінарыю ў Заблудаве, на якую Януш Радзівіл адпісаў 10 000 злотых, а Багуслаў – 6 000 злотых. Таксама былі пляны адчыніць там жа школу для *«дзетак веры праваслаўнай грэцкай з мовамі рускай і лацінскай»*. У 1655 годзе ў Заблудаве Янушам Радзівілам быў уфундаваны праваслаўны манастыр. Шлюб у 1643 годзе з Марыяй Лупу, дачкою праваслаўнага малдаўскага гаспадара Васіля Лупу (Vasil Lupu), зрабіў Януша Радзівіла ў вачох праваслаўных жыхароў Літвы галоўным абароньнікам свае веры. Вячаньне адправіў 5 лютага 1643 г. у кіеўскім катэдральным саборы мітрапаліт Пётра Магіла. Казаньне пад назваю *«Мова духоўная з нагоды шлюбу Януша Радзівіла»* выйшла з друку па-беларуску ў 1645 годзе. Маршалкамі на вясельле былі запрошаныя праваслаўны беларус Рыгор Мірскі й арыяннін летувіс Ян Мяржынскі. У 1653 годзе, нягледзячы на ціск каталікоў, Януш Радзівіл дамогся перадачы праваслаўнаму брацтву Вільні трох цэркваў. Віленскія беларускія купцы шчыра аддзячылі гетману. Найперш яны дапамаглі Радзівілам

праз сваіх партнёраў з Рыгі ўстанавіць кантакты з Швэцыяй. Па-другое, падчас перамоваў з Швэцыяй пазычылі Янушу Радзівілу 14 000 злотых [Wisner 2000: 197]. У 1653 годзе Януш Радзівіл стаў галоўным патронам Полацкага кальвінісцкага збору. У беларускай Любчы была «Кунсткамера» – музей Радзівілаў з каштоўнай калекцыяй. У 1647 годзе Януш Радзівіл выдаў статут Любчы «Puncta miastu Lubeckiemu». Постаць Януша Радзівіла ўвайшла ў беларускі фальклёр як гераічная [Wisner 2000: 145].

Зь іншых важных рысаў падкрэсьлім выразны антыпольскі кірунак палітыкі Януша Радзівіла. Яму належаць гістарычныя словы, прамоўленыя ў 1636 годзе: *«прыйдзе час, і мы палякаў праз вокны выкідаць будзем»*⁶. Прычынай гэтай рэплікі быў санкцыянаваны дзяржавай гвалт над пратэстантамі і праваслаўнымі Рэчы Паспалітай, умяшаньне Кароны Польскай у справы Вялікага Княства Літоўскага, акаталічваньне шляхоцкай нацыі ВКЛ.

Палітыку збліжэньня Вялікага Княства Літоўскага з Швэцыяй распачаў яшчэ Крыштап II Радзівіл, бацька Януша ды дзядзька Багуслава Радзівіла. Ён патайно сустрэкаўся з каралём Швэцыі Густавам Адольфам II (Gustav II Adolf, 1594–1632) у 1626 годзе ў Біржах. Працягам гэтых перамоваў была сэпаратыная дамова ВКЛ з Швэцыяй у мястэчку Балдэнмойжа на пачатку 1627 г. Невыпадкова пасьля гэтай дамовы стараста жамойцкі каталік Юры Валовіч публічна зьвінаваў літоўскіх пратэстантаў у намеры далучыць сваю краіну да Швэцыі [Kriegseisen 1996: 171].

У адрозьненне ад Януша Багуслаў Радзівіл, князь Слуцкі, тыповы эўрапейскі арыстакрат. Нарадзіўся ён у Данцыгу, дзе быў ахрышчаны ў лютэранскім зборы. Багуслаў меў нямецкія, беларускія ды летувіскія карані. Ягонай маткай была Элізабэт Гогенцолерн (Elizabeth Sofia Hohenzollern). Швэдзкі кароль Карл X Густаў (Carl X Gustaf, 1622–1660), вялікі электар Брандэнбургу і Прусіі Фрыдрых Вільгельм (Friedrich Wilhelm), французскі кароль Луі XIII (Louis XIII) былі ягонымі суродзічамі. Нягледзячы на гэта, Багуслаў Радзівіл ніколі не атрымаў пасаду сэнатара ВКЛ, бо быў зацятым пратэстантам, тым часам як кароль Ян Казімер (былы езуіцкі біскуп) прызначаў на такія пасады перадусім каталікоў. Багуслаў Радзівіл быў галоўным фундатарам праваслаўнай і пратэстанцкай цэркваў у Беларусі. У часе, калі праваслаўная царква ў Беларусі

⁶ Януш Радзівіл, відаць, прыгадаў, як у 1618 годзе чэхі-пратэстанты павыкідалі нямецкіх намесьнікаў-каталікоў з вокнаў Праскага граду.

апынулася па-за законам (1596–1632) і ў краіне трыюмфавала каталіцтва (у заходнім ды ўсходнім абрадах), Слуцкае княства, якое належала Багуславу, захавала ўсю праваслаўную герархію й цэрквы. У Слуцку не было ніводнай грэка-каталіцкай бажніцы, але мірна суіснавалі 14 праваслаўных, 2 кальвінісцкія, 1 лютэранскі храмы й 5 сынагогаў. Багуслаў Радзівіл быў галоўным фундатарам Слуцкай кальвінісцкай гімназіі, праваслаўнай школы, брацтва, дзвюх больніцаў [Digiel 2000].

Ужо ў 1650 годзе Януш Радзівіл адкрыта выказваўся за паляпшэнне стасункаў з Швэцыяй, што праз авантурызм караля Яна Казімера, які марыў стаць швэдзкім каралём, былі ў найгоршым стане. Цікава, што ў 1650-х гадох для «Кунсткамэры» ў Любчы Януш Радзівіл замовіў партрэты швэдзкіх манархаў – каралевы Крысыціны (Kristina, 1626–1689) і Карла X Густава.

Януш Радзівіл пасьялядоўны прыхільнік рэлігійнай талеранцыі. Яго вабіла таксама ідэя стварэння адзінай пратэстанцкай царквы ВКЛ, якая б уллучыла кальвіністаў, лютэранаў, арыянаў. Гэтай тэме была прысьвечаная сёньня забытая кніга Януша Радзівіла «Ad epistolam Synodi Warsaviensis... ad eosdem dissidentes eodem in negotio diploma Ordinum evangelicorum responsio», выдданая ў Лёндане ў 1645 годзе. Гэтую кнігу меў ува ўласным кнігазборы Карл X Густаў, які быў таксама прыхільнікам паяднаньня ўсіх пратэстантаў.

Імя Януша Радзівіла было добра вядомае ў Эўропе як галоўнага абароньніка пратэстантаў у Рэчы Паспалітай. Кальвініст Януш Радзівіл фундаваў лютэранскія парафіі ў Венграве, Біржах, Кейданах. У 1653 годзе ён заўважыў, *«што калі лютэранаў у Польшчы ня будзе, дык і свабоды ня будзе»*. Добрыя дачыненні мелі ў Літве пратэстанты ды праваслаўныя. Ад пачатку Контрарэфармацыі ў Рэчы Паспалітай праваслаўныя й пратэстанты тварылі на шляхоцкіх соймаках супольны фронт. У 1599 годзе паўстала Віленская дэкларацыя – палітычны хаўрус паміж праваслаўнай і пратэстанцкай шляхтай. Калі ў XVI ст. пратэстанцкія тэолягі разглядалі праваслаўе як памылковую веру [Lastouski 1926: 390–391], стопаклонства (Сымон Будны), дык ува ўмовах каталіцкай рэакцыі ў XVII ст. яны кардынальна змянілі гэты свой погляд, разглядаючы праваслаўную веру як роўную веру, якая мае ўласны, альтэрнатыўны шлях да Богага паратунку [Digiel 2000: 19].

Ува ўмовах вайны Рэчы Паспалітай з Маскоўшчынай Швэцыя пастанавіла заняць бок ВКЛ. Гэты крок аўтаматычна азначаў пачатак вай-

31. Дзевяньні швэдзкіх аддзелаў падчас акупацыі войскам на чале зь Ёханам вон Уленброкам (Johan von Ulenbrock) Браслаўскага павету. Травень 1655 – чэрвень 1656 г.

ны з Маскоўшчынай, таму прынятае Швэцыяй пасля кансультацыяў з Радзівамі рашэнне было досыць важным. 10 ліпеня 1655 г. швэдзкае войска на чале з генэралам Густавам Адольфам Левэнгаўптам (Gustav Adolf Lewenhaupt, 1619–1656) на вачох у расейскай аблогі ўвайшло ў найважнейшы стратэгічны пункт Падзвіньня – Дзвінск (швэдзкае Düpnaburg, сёння Daugavpils). Мясцовая шляхта з захапленьнем прыняла апеку Швэцыі.

Губэрнатар Лівоніі Магнус Дэ ла Гарды (Magnus Gabriel De la Gardie, 1622–1686) выдаў унівэрсал да шляхты ВКЛ, у якім было казана, што «*кароль польскі Ян Казімер давёў Вашу краіну да руінаў і ня можа абараніць Вас ад Масквы. Мы, швэды, абаронім*» [Kubala 1913:86]. Ідучы за прыкладам Швэдзкага каралеўства, швэды зьбіраліся даць волю ўсім сялянам ВКЛ, але натыкнуліся на шляхоцкі супраціў. За лета 1655 г. швэды авалодалі Жамойцю, часткай Троцкага й Віленскага ваяводзтваў. Агулам колькасьць швэдзкага войска ў ВКЛ складала 7 000 жаўнераў. Вайсковымі дзеяньнямі на абшарах сучаснай Беларусі (паўночная Віцебшчына) кіраваў капітан Ёхан вон Уленброк (Johan von Ulenbrock). З аддзелам рэйгараў (117 вершнікаў) пры падтрымцы пяхоты ён у ліпені 1655 г. заняў Браслаўскі павет. Праз памежнае мястэчка Плюсы швэды прайшлі ў Браслаў, адтуль у Друю, Дрысу, Дрысьвяты, Іказьнь і Пеліканы [Pufendorf 1696:§46:85]. Швэдзкі гарнізон атабарыўся ў Друі, на бе-

32. Ініцыятар уніі паміж
Швэцыяй і ВКЛ
Магнус Габрыэль Дэ ла Гарды.
Мастак М. Мэрыян (M. Merian).
Малюнак 1649 г.
Замак Скуклостэр (Skoklosters slott).

разе Дзьвіны, у кляштары бэрнардынаў Сапезынскай слабады [Ткачов 1998:34]. 28 жніўня 1655 г. у Браславе акт падданства Швэцыі падпісала беларуская шляхта, сьвятарства й месцічы. Сярод іх былі 116 шляхціцаў Браслаўскага павету, 38 полацкіх і ашмянскіх шляхціцаў (уцэкачоў ад маскоўскай акупацыі), тры сьвятары й тры полацкія месцічы, заможныя купцы [Wisner 2000:202]. Пра гэтую падзею Ёхан вон Уленброк даклаў у лісьце да губэрнатара Лівоніі Магнуса Дэ ла Гарды. Сёньня гэты ліст захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Швэцыі [Riksarkivet, Esplunda arkiv 1655/1].

Такім чынам, адзін год (ліпень 1655—ліпень 1656) жыхары Браслаўскага павету былі ў складзе Швэдзкага каралеўства. Пра тое, што мясцовае насельніцтва пачало лічыць швэдзкую ўладу легітымнай, сьведчыць прывілей, выдадзены Магнусам Дэ ла Гарды ў Рызе 19 сакавіка 1656 г. беларускаму шляхціцу Мікалаю Вайтовічу на ягоны маёнтак Зайнава. Сёньня лацінскі арыгінал гэтага прывілею захоўваецца ў архіве Летувы [Körner & Tamulynas 1994 №31].

У барацьбе паміж Польшчай, Расеяй і Швэцыяй праваслаўныя беларускія месцічы Вільні, Полацку, Віцебску былі зацікаўленыя ў хаўрусе з Швэцыяй. Калі Польшча мела порт Данцыг (Гданьск), Жамойць —

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

прускі Кёнігсбэрг, дык для беларускага гандлю адзіным зручным выходам у Балтыку была швэдзкая Рыга. Праз Рыгу ў Эўропу йшло зь Беларусі збожжа (са шляхоцкіх маёнткаў! – Аўт.), мёд, воск, шкуры, дрэва. Швэдзкая Рыга была галоўным пастаўніком у Беларусь солі, жалеза, медзі, фаянсу, зброі, мармуру, хатніх рэчаў [Копорczynski 1935:21, 41]. Дзьвіна была адзіным выйсьцем Беларусі ў Балтыку, таму ўтрыманьне гэтага шляху – важная мэта ў вонкавай палітыцы ВКЛ другой паловы XVI–XVII ст., што, у сваю чаргу, абумовіла паляпшэньне дачыненняў з Швэцыяй.

Пра падтрымку беларускімі месьцічамі швэдаў у вайне 1655–1660 гг. сьведчаць нешматлікія захаваныя факты. Напрыклад, заможны полацкі купец Васіль Гіра пазычаў напярэдадні вайны ў Рызе Карлу X вялікія грошы – 2 700 талераў «на патрэбу караля швэдзкага» [Gardzeiau 1999 №8]. Акурат віленскія беларускія купцы дапамагалі наладжваць кантакты паміж Янушам і Багуславам Радзівіламі й губэрнатарам Лівоніі Магнусам Дэ ла Гарды. Пра гэта проста кажа ліст Магнуса Дэ ла Гарды да швэдзкага караля Карла X ад 22 ліпеня 1655 г. з Нацыянальнага гістарычнага архіву Швэцыі. Гэта другі ліст, у якім ён паведамляе пра жаданьне літоўскай шляхты [Razowil, Sopiha från Litwania] атрымаць швэдзкі пратэктарат. Да таго ж асобна падкрэсьліваецца, што ўсталяваўся гэты кантакт дзякуючы беларускім купцам зь Вільні (vitryska köpman från Vilna – Аўт.) [Livonica II Generalguv i Livland till K. MAJ: T 1655-56 A.2 адв.–А.3]. Вядома, што тагачасным бурмістрам Вільні быў Пракоп Дарафеевіч, брат якога Даніла Дарафеевіч быў намесьнікам Віленскага праваслаўнага манастыра Сьвятога Духу. Як было сказана, тры полацкія месьцічы падпісалі акт Швэдзкага падданства ў Браславе. Віленскія праваслаўныя купцы фундавалі свайго патрона Януша Радзівіла. У адказ швэдзкі кароль Карл X 20 сакавіка 1656 г. выдаў унівэрсал з гарантыяй усіх правоў праваслаўнаму насельніцтву ВКЛ.

Падзеі Кейданскай уніі ВКЛ з Швэцыяй 1655 г. (насамрэч былі тры пагадненьні 29.07.1655 – Вільня, 10.08.1655 – Рыга, 17.08.1655 – Кейданы) асьвятляліся ў беларускай [Sahanovich 1995], летувіскай [Šaroka 1990, Tuła 1978], польскай [Kubala 1913, Wisner 2000], швэдзкай гістарыяграфіі [Englund 2000]. Таму спынімся толькі на некаторых важных момантах.

Ініцыятарам хаўрусу з Швэцыяй была літоўская шляхта пераважна пратэстанцкага й праваслаўнага веравызнаньня. Акурат яна, выкарыстоўваючы факт пагрозы з боку Масквы, паўплывала на каталіцкі клір і жамойцкую шляхту. Калі практычныя пытаньні вырашаў Януш Радзівіл,

33. Карл X – кароль Швэцыі (1654–1660), вялікі князь літоўскі (1655–1656). У траўні 1657 г. Карл X на чале швэдзкага войска прайшоў праз Падляшша й Заходнюю Берасьцейшчыну. Замак Грыпсгольм (Gripsholm). Мастак Абрагам Вухтэр (Abraham Wuchter).

дыпляматычныя дачыненні рэгуляваў Багуслаў Радзівіл. У Дзяржаўным архіве Швэцыі захаваліся 28 лістоў Багуслава Радзівіла да свайго стрыя швэдзкага караля Карла X за 1655–1656 гг. У выніку перамоваў ВКЛ уклала ня акт далучэння, але роўную унію з Швэцыяй. Згодна з тэкстам «мы, сэнатары й усе станы ВКЛ, абяцаем і даем прысягу ад нашага ім'я й ім'я нашчадкаў нашых захоўваць вернасць яго Найвышшаму Майстату каралю швэдзкаму як вялікаму князю літоўскаму й пану нашаму ўва ўсіх справах» [Копорczyński, Lepszy 1935]. Кароль швэдзкі абвясчаўся спадчынным вялікім князем літоўскім. Збройныя сілы злучаліся й дзейлі разам супраць Расеі й Польшчы. Кароль швэдзкі абвясчаў аслабаныць захоплення Маскоўшчынай Віцебскае, Імсьціслаўскае й Смаленскае ваяводзтвы. Гарантавалася свабода сумленьня й веравызнання, вяршэнства права. Літоўская шляхта дала дазвол швэдзкаму войску ўвайсці ў ВКЛ ды

заяць Жамайць, Біржы/Biržai, Вількамір/Ukmerge і Упіты/Upytė [Tyla 1978]. Ад швэдзкага боку дэлегацыю ўзначальваў Бэнгт Шутэ (Bengt Skytte, 1614–1683), якога кароль прызначыў сваім намесьнікам у Вялікім Княстве ды генэрал Генрык Горн (Henrik Horn, 1618–1693). Згодна з дамовамі для часовага кіраваньня ВКЛ была створана спэцыяльная рада, сябрамі якой было па 3 шляхціцы ад кожнага павету.

Кейданскую унію падпісалі 1163 беларускія й летувіскія шляхціцы. Для параўнаньня, элекцыю Ўладзіслава Васы ў 1632 г. у мірных умовах падпісалі 696 шляхціцаў ВКЛ. Падкрэсьлю, што важную ролю ў перамовах з швэдамі выконвалі шэраг беларускіх рыцараў. Натуральна, большыню дробнай шляхты складалі летувісы (асноўная частка Беларусі была захоплена расейскім войскам). Але сярод уплывовай «сярэдняй» шляхты, якая займала не абы-якія пасады і падтрымала швэдаў, вялікую частку складалі беларусы.

Сярод праваслаўных верны супрацоўнік Януша Радзівіла стражнік ВКЛ Рыгор Мірскі, маршалак браслаўскі, чалец атачэньня Багуслава Радзівіла Самуэль Пуцята; падстолі браслаўскі Ўладзіслаў Пуцята. Скарбнік браслаўскі Аляксандар Чапінскі падпісаў Кейданскую унію «*як пасол усіх абываталяў браслаўскіх*». Сярод пратэстантаў зь беларускай шляхты былі стараста ашмянскі Адам Мацей Саковіч, маршалак лідзкі Тахвіль Дунін-Раецкі, палкоўнік войска ВКЛ Гедэон Дунін-Раецкі, ваяводзіч менскі Юры Дунін-Раецкі, стараста старадубскі Самуэль Абрамовіч, харужы чарнігаўскі Габрыэль Гулевіч, харужы віцебскі, галоўны патрон Віцебскага кальвінісцкага збору Ян Храпавіцкі. Сярод уплывовых хаўрусьнікаў Швэцыі й падпісантаў уніі таксама былі: стольнік троцкі Ян Быхавец, стараста гомельскі й прапойскі Адам Слушка, харужы надворны ВКЛ Жыгімонт Слушка, пісар вялікі ВКЛ Ян Станкевіч, стольнік наваградзкі Войцех Дэмбавецкі, падчашы ашмянскі Стэфан Беліковіч, маршалак ашмянскі Ян Дэспат-Зяновіч, стольнік імсьціслаўскі Ян Ядкоўскі, стараста мазырскі Уладзіслаў Палецкі, судзьдзя віленскі, стараста індурскі Павал Дانیлевіч, Андрэй Сакалінскі, Даніэль Шчука, Стэфан Сарока, Станіслаў Мацкевіч ды шмат іншых. Адзіны прадстаўнік полацкай шляхты харужы полацкі Казімер Корсак, які належаў да славутага арыстакратычнага роду полацкіх баяраў, на палёх тэксту Кейданскай уніі ля подпісу дадаў проста ад сябе, што пераходзіць у падданства швэдзкае, «*маючы сваю маёмасьць у ваяводстве Полацкім у кінцоўрах маскоўскіх, а на гэты час тут будучы як выгнанец*» [Konopczynski, Lepszy 1935:199–220].

34. Шлях швэдзкага войска на чале з Карлам X да Берасьця.
Травень 1657 г.

У Кейданах прысутнічаў таксама «беларускі палкоўнік» Кастусь Паклонскі з уласным палком. Гэта выклікала пратэст жамойцкай шляхты, якая празь біскупа П.Парчэўскага патрабавала асобных перамоваў, бо авантурыст Паклонскі разам зь беларускімі казакамі разрабаваў мястэчка Сапежышкі (Zaryškis) [Wisner 2000:210].

Такім чынам, роля ў Кейданскім пагадненьні беларускай (у культурным сэнсе) шляхты была важкай.

Пасьля ўрачыстай цырымоніі абвешчання акту ў Кейданах адбыўся баль, на які прыбыў губэрнатар Лівоніі Магнус Дэ ла Гарды. Ён урачыста ўручыў Янушу Радзівілу найвышшы каралеўскі ордэн «Імя Ісуса». Да 1914 г. гэтая ўзнагарода знаходзілася ў Нясьвіскім замку Радзівілаў. Сёньня гэты ўнікальны залаты ордэн з 16 дьямэнтамі захоўваецца ў стагольмскім музэі «Каралеўскі цэйхгаўз» (Livrustkammaren). У кальвінісцкім, лютэранскім і праваслаўным храмах мястэчка прайшлі сьвяточныя набажэнствы. На загад Магнуса Дэ ла Гарды з нагоды да-

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

лучэння ВКЛ да Швэдзкага каралеўства ў Рызе ды ўва ўсіх зборах Лівоніі адбыліся ўрачыстыя службы [Kubala 1913:90–91].

Адначасова патранат над ВКЛ прапанавала Маскоўшчына. На запрашэнне цара Аляксея Міхайлавіча Януш Радзівіл адказаў, што ўжо выбраў Швэцыю, «*бо ў няволі ніколі не бываў... а ў нявольніках быці ня хочат*» [Zaborovskii 1994 28–30].

Кейданская унія падзяліла літоўскую шляхту на дзве партыі. Частка не падтрымала хаўрусу з Швэцыяй ды ўзяла бок Польшчы. Узначалі гэтую партыю падканцлер ВКЛ Крыштап Пац, гетман польны Вінцэнт Гансеўскі й ваявода віцебскі Павал Сапега. У Беларусі пачалася грамадзянская вайна. Парушаючы Літоўскі статут 1588 г., кароль Ян Казімер выдаў загад канфіскаваць усе маёнткі Януша Радзівіла на карысьць сваіх літоўскіх хаўрусьнікаў. Жаўнеры пачалі рабаваць маёнткі. 31 сьнежня 1655 г. у Тыкоціне памёр (верагодна, быў атручаны) Януш Радзівіл. У красавіку 1656 г. супраць Швэцыі падняла бунт жамойцкая каталіцкая шляхта, якая зьнішчыла частку швэдзкіх аддзелаў. Швэдзкі ўрад паставіў вывесці ўсе войскі з ВКЛ. Кейданская унія сышла на нішто. На баку швэдаў застаўся толькі Багуслаў Радзівіл з двума палкамі, якія налічвалі 2 000 вершнікаў, ды Слуцк – адзінае места ВКЛ, якое ня здолела ўзяць расейскае войска. Дзякуючы палітыцы Багуслава Радзівіла Слуцк увесь час лічыўся пад швэдзкім пратэктаратам. Бурмістар места беларус Самуэль Стэфановіч, губэрнатар шкот Вільям Патэрсан (William Paterson) ды кашталян немец Ян Грос (Jan Gross) знаходзіліся ў сталым кантакце з фэльдмаршалам швэдзкага войска Багуславам Радзівілам. Узначаленая імі абарона Слуцку ад расейскіх жаўнераў і ўкраінскіх казакоў была надзівана пасьпяхова.

З восені 1656 г. дзеянні швэдзкага войска перакінуліся на беларускае Падляшша, якое згодна з Кейданскай уніяй вярталася ў склад ВКЛ. Кіраваў швэдзкім войскам фэльдмаршал Багуслаў Радзівіл, у падпарадкаваньні якога былі два швэдзкія генэралы Ізраэль Рыдэргельм (Israel Ridderhielm) і Робэрт Дуглас (Robert Douglas). 8 кастрычніка 1656 г. войска Багуслава Радзівіла, прускага генэрала Георга фон Вальдэка (Georg Waldeck) і швэда Ізраэля Рыдэрхельма атрымала цяжкую паразу ля польскага мястэчка Просткі ад войска свайго былога паплечніка Вінцэнта Гансеўскага ды татараў Будзяцкай Арды, ачоленых ханам Суфан Газы (Suphan Gazi). Цяжка паранены ў галаву, Багуслаў Радзівіл трапіў у татарскі палон. Але за 11 дзён, у часе вольнага маршу войска Вінцэн-

та Гансеўскага ў Жамойць, швэдзкае войска на чале з генэралам Густавам Стэнбокам (Gustav Otto Stenbock, 1614–1685) ушчэнт разьбіла гэтае войска ля мястэчка Філіпаў Троцкага ваяводзтва, нечакана аслабаны ўшы Багуслава Радзівіла, які ў часе палону, каб пазбавіцца татарскай апекі, даў прысягу больш ніколі не служыць у швэдзкім войску й слова сваё выканаў. Як паведаміла ў кастрычніку 1656 г. парыская газэта «Gazette de France», «*пасьля сутычкі генэрал Стэнбок знайшоў у лесе на адным з вазоў зьвязанага князя Радзівіла*» [Wasilewski 1979:71].

6 сьнежня 1656 г. у замку Раднот (Трансыльванія) некаталіцкія хаўруснікі Швэцыі – Трансыльванія, Усходняя Прусія і Ўкраіна – уклалі з Карлам X дамову пра падзел каталіцкай Польшчы. Гэта першы ў гісторыі плян падзелу Рэчы Паспалітай. На нарадзе ўдзельнічалі паслы Багуслава Радзівіла Самуэль Прышпоўскі й Ян Мяржынскі. Інтэрэсы Багуслава прадстаўляў таксама лідар украінскіх пратэстантаў Юры Нямірыч. Згодна з дамовай да Швэцыі адыходзіла частка заходняй Беларусі (Віленскае й Троцкае ваяводзтвы), Усходняя Беларусь адыходзіла да Ўкраіны. Са Слуцкага княства й Наваградзкага ваяводзтва стваралася спадчыннае княства Багуслава Радзівіла. Падляшша й Берасьцейскае ваяводзтва адыходзілі да Трансыльваніі [Bely 2001].

Выконваючы свае абавязаньні, зацьверджаныя дамовай, увесну 1657 г. хаўруснікі пачалі наступ на Польшчу, а ў траўні 1657 г. абклалі Берасьце. Апэрацыяй па аблозе Берасьця кіраваў асабіста швэдзкі кароль Карл X ды швэдзкі генэрал Якуб Казімер Дэ ла Гарды (Jakob Kasimir De la Gardie, 1629–1658). Апроч швэдзкіх зьвязаў Берасьцейскую фартэцыю браліся здабыць вугорскія аддзелы Д’ёрдзя II Ракочы (Gyorgy II Rakoczy, 1621–1660), украінскія аддзелы палкоўніка Антона Ждановіча й «*генэрала швэдзкай службы*» Юр’я Нямірыча.

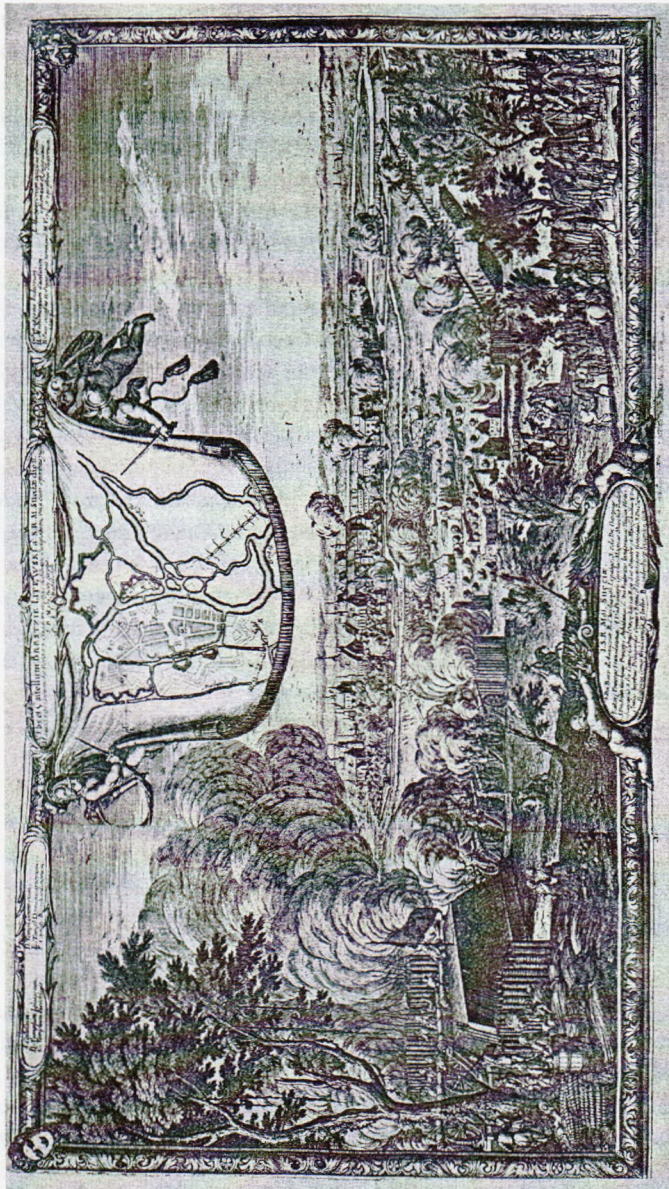
Цяжка паранены ў галаву, Багуслаў Радзівіл ня браў удзелу ў кампаніі, але даслаў адзін з сваіх палкоў на чале зь інфлянцкім шляхціцам, «*палкоўнікам швэдзкай службы*» Эбэрхардам Путкамэрам. І красавіка 1656 г. Багуслаў Радзівіл выслаў лісты да шляхты Берасьцейскага ваяводзтва з просьбаю пакласьці зброю ды здаць Берасьце пад пратэкцыю швэдаў [Radziwiłł 1979:222–223]. Шляхта адказала адмоваю [Тамсама 224–226].

8 траўня 1657 г. празь Мінск-Мазавецкі, Венграў, Гродзіск, Астражаны, Смятычы, Высока-Літоўск швэдзкае войска на чале з Карлам X выйшла да Берасьця. Моцным берасьцейскім гарнізонам кіраваў кашталян, доктар тэалёгіі каталік Мэльхіёр Станіслаў Савіцкі [Lulewicz 1977:

439]. З аблогі Берасьця пачалася бліскучая кар’ера мастака-баталіста й найвыдатнейшага дзяржаўнага дзеяча Швэцыі XVII ст. Эрыка Дальбэрга (Erik Dahlberg, 1625–1703). Будучы генэрал-губэрнатар Лівоніі Эрык Дальбэрг – аўтар найцікаўшага дзёньніка паходу Карла X у Беларусь [Dahlberg 1962:61–92; Bely 1999]. Акурат Эрык Дальбэрг, апынуўшыся ў Берасьці як закладнік, правёў агітацыю сярод нямецкіх жаўнераў-наймітаў, зрабіў плян Берасьцейскага замку ды паспрыяў добраахвотнай здачы места Берасьцейскага швэдам 23 траўня 1657 г. У сваім дзёньніку Эрык Дальбэрг занатаваў, што Берасьцейскія мury належаць да найлепшых абарончых замкаў Эўропы. Найвыдатнейшы мастак-баталіст Эрык Дальбэрг пакінуў гравюру «*Аблога Берасьця*», копія якой упрыгожвае сёньня экспазыцыю Нацыянальнага музэю гісторыі й культуры Беларусі. Унікальнасьць гравюры палягае ў тым, што гэта адзіная дэталёвая выява старога места, ушчэнт разбуранага расейцамі ў XIX ст. падчас пабудовы новай фартэцыі.

У 1660 годзе дамоваю ў польскім мястэчку Аліва ля Гданьску скончылася другая, альбо малая, Паўночная вайна. Вынікі яе супярэчлівыя для Беларусі. З аднаго боку, дзеля Кейданскай уніі Вялікая Літва, у адрозьненьне ад Польшчы, унікла швэдзкіх рабункаў бібліятэкаў і замкаў, бо швэды разглядалі нашу краіну як хаўрусніцу. Дзякуючы швэдзкаму пратэктарату Слуцк аказаўся адзіным месцам Беларусі, якое не пашкодзіла вайна, што абумовіла першынство Слуцку ў беларускай культуры другой паловы XVII – XVIII ст.

У выніку войнаў сярэдзіны XVII ст. Беларусь загубіла больш за палову свайго насельніцтва. Што праўда, у адрозьненьне ад расейцаў, швэды не практыкавалі масавага вывазу рамесьнікаў і сялянаў. Але ад наступстваў вайсковых дзеяньняў паміж Швэцыяй і Расеяй толькі насельніцтва Браслаўскага павету скарацілася на 56,8% [Sahanovich 2001:402]. За супрацоўніцтва з швэдамі Варшава беларускіх пратэстантаў абвесьціла здраднікамі. У 1660 годзе згодна з пастановай вальнага сойму 1658 году ўсе арыяне (найбольш радыкальная частка пратэстантаў) мусілі пакінуць краіну. Асяродкам пратэстанцкай эміграцыі стаўся Кёнігсбэрг, дзе Багуслаў Радзівіл зрабіўся губэрнатарам Усходняй Прусіі. Пратэстантам забаранялася ўдзельнічаць у паседжаньнях вальнага сойму, займаць сэнатарскія пасады. Паміж 1660–1664 гг. паміраюць апошнія сэнатары Рэчы Паспалітай ад ВКЛ некаталікі – кашталян полацкі Ян Сасноўскі й кашталян віцебскі Тамаш Касакоўскі. На 1668 год усе сэната-

35. Аблога Берасьця швэдзкім войскам на чале з каралём Карлам Х. Травень 1657 г. Гравюра Эрыка Дальбэрга (Erik Dahlberg) з кнігі Самуэля Пуфэндорфа (Samuelis de Puffendorf) «Рэбус Карла Х...». 1696 г.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

ры ВКЛ былі выключна каталікі [Lulewicz 1977:427]. Застаўшыся без уплывовых патронаў, кальвінісцкая царква ВКЛ лучыла пад прэсінг каталікоў. У 1670-х гадох былі зруйнаваныя й зачыненыя каля паловы збораў «*Беларускага дыстрыкту*» (Менск, Полацак, Віцебск, Шацак, Галоўчын, Сакольнія, Сэрвач) [Kriegseisen 1996:109]. Кульмінацыяй каталіцкай рэакцыі стала чарговае зруйнаванне пратэстанцкай катэдры ў Вільні ў 1682 годзе [Zwolski 1937]. Калі прыканцы XVI ст. у ВКЛ было ля 140 пратэстанцкіх парафіяў, у 1655 г. – 110, дык у 1696 г. – толькі 46 збораў [Sahanovich 2001:94; Kriegseisen 1996:100–101].

Рэпрэсіі нанеслі моцны ўдар па старабеларускай культуры, бо амаль пры кожнай парафіі існавалі школа й бібліятэка. Шмат беларускіх інтэлектуалаў-пратэстантаў падаліся на эміграцыю. У Кёнігсбэргу апынуўся найлепшы картограф матэматык і гісторык Язэп Нарановіч-Наронскі, у Лёндане – гісторык царквы Ян Краінскі, у Амстэрдаме – друкар і перакладнік Гальяш Капіевіч, у Маскве – філэзаф Ян Мануіл Белабоцкі. Засталася без уплывовых патронаў і праваслаўная царква, якая ў 1667 годзе страціла апошняга патрона-магната Аляксандра Агінскага. Ад 1678 г. больш за 10 гадоў катэдра магілёўскага ўладыкі заставалася бяз пастыра. Акурат у другой палове XVII ст. адбыліся зьмены ў сьведамасьці беларускай шляхты, якая стала суцэльна каталіцкай, ад усьведамленьня сваёй палітычнай самабытнасьці да польскай рэгіянальнай ідэнтычнасьці – «*паходжаньнем ліцьвін (русін), але па нацыянальнасьці паляк*»: *gente Lithuanus (Ruthenus) natione Polonus*.

2.4. Паміж молатам і кавадлам: Беларусь у Вялікай Паўночнай вайне. Паход Карла XII па Беларусі (1702–1708)

Прыканцы XVII ст. Расея, Польшча й Данія ўтварылі антышвэдзкую кааліцыю, мэтай якой было пазбавіць Швэдзкае каралеўства панаваньня на абшарах Балтыкі.

Ужо 31 ліпеня 1698 г., вяртаючыся зь «вялікага пасольства» ў Эўропу, Пётар I (1672–1725) у м. Рава-Руская (Украіна) сустрэўся з каралём польскім і вялікім князем літоўскім Аўгустам II (1670–1733), немцам-

MANIFEST

Des
Hochgehoehren Herrn Graffen auf Zaslaw/
Byschof und Dombrowna

CASIMIR JOHANN SAPIENA

Palatini von der Witda und Groß-Heid. Herrn
des Groß-Fürstenthums Litthauen

Welches
In seinem sovröht als des ganken Copiehsischen-Hauses/
wie auch der Litthauschen Herren Senatoren, Dignita-
rien &c. und der ganken Nobt- leydenden Litthauschen
Republic, wie auch derselbigen Armee von der alten
Verbung/wieder den Lubimischen Reichs-Zug und
dessen Constitution eingerichet/ und denen
Konigt. Pohnanischen Burg-Gerichts

Wächtern iogrossires worden.

In welchem auch die Ursachen mit verfasst
warumb die Herren Capiehn

Groß Maj. von Schweden

Schutz und Protection angenommen/ und noch seine
Friedens-Tractaten vor sich gehen können/
publiciret den 3. Novembr. Anno 1703.

36. Маніфэст
Казімера Сяпэгі
з абвешчаньнем

швэдзкага пратэктарату
над усімі беларускімі
маёнткамі.
Друк. 1703 г.

лютэранінам, які, каб атрымаць польскую карону, перайшоў у каталіцтва. Два маладыя манархі (Пятру было 26 гадоў, Аўгусту – 28) дамовіліся пра тайны хаўрус супраць Швэцыі ды ейнага караля-падлетка Карла XII (1682–1718). Як занатаваў перакладнік той сустрэчы, украінскі магнат Ян Ябланіўскі, «каралі падпісалі паміж сабою дамову бяз Рэчы Паспалітай, без магнатаў і шляхты», бо Аўгуст II парушыў векавы праўны ўклад Рэчы Паспалітай, калі прыняў лёсавызначальнае рашэнне бяз згоды на гэта шляхты [Istoria vneshej politiki 2000:29]. Акурат таму Аўгуст II пачаў Вялікую Паўночную вайну (1700–1721) з дапамогай уласнага саксонскага войска й без дазволу вальнага сойму. У лютым 1700 г. ён напаў на Швэцыю ды аблажыў 10-тысячным саксонскім войскам Рыгу. У сакавіку 1700 г. данскі кароль Фрыдрых IV на чале 15-тысячнага войска напаў на хаўрусніка Швэцыі герцагства Гальштэйн. Расея пачала рыхтаваць напад на швэдзкую правінцыю Эстлянд.

Аднак 18 траўня 1700 г. Карл XII імкліва напаў на Данію, якая хутка выйшла з вайны, потым цалкам зьнішчыў расейскае войска пад швэдзкаю Нарвай (19 лістапада 1700 г.) і нарэшце разьбіў Аўгуста II, зьняўшы

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

аблогу з Рыгі (20 ліпеня 1701 г.). У сакавіку 1702 г. Карл XII вырашае распачаць свой першы літоўскі паход. З курляндзкага места Лібава (Libau, сучаснае латыскае Ліеража) швэдзкае войска ўваходзіць у Вялікае Княства Літоўскае. Пачынаецца сямігадовы пэрыяд «кружляння» Карла XII й швэдаў па Рэчы Паспалітай.

У швэдзкай гістарыяграфіі існуюць два пункты погляду што да мэтаў тагачаснай палітыкі Карла XII у Рэчы Паспалітай. Згодна зь першым вайсковыя дзеянні швэдаў былі прадыктаваныя асабістым авантурызмам Карла XII, яго намерам ажыццявіць мару «*Dominum maris Baltici*»: ператварэння Балтыцкага мора ўва ўнутранае возера Швэдзкага каралеўства. Пакуль швэдзкае войска ваюе ў Беларусі, расейскае войска захоплівае значны кавалак Эстоніі й Інгерманлянды. 1 траўня 1703 г. расейцы захапілі места Нюэн (Nyen/Nyenstad) з замкам Нюэшанц (Nyenskans) – цэнтар правінцыі Інгерманлянды, другі па значнасьці пасяля Або (Åbo) горад Фінляндыі, ды заснавалі ў Нюэшанц сваю новую сталіцу Санкт-Пецярбург [Kersu 2000]. У 1704 годзе Расея захоплівае Дорпат (Dorpat, Tartu), места, дзе месціўся другі паводле велічыні швэдзкі ўнівэрсытэт. Швэдзкае, фінскае ды эстонскае насельніцтва ў паніцы пакідае абжыттыя землі. Тутэйшая шляхта літаральна закідвае швэдзкі ўрад лістамі аб дапамозе. У адказ Карл XII забараняе дасылаць новыя швэдзкія аддзелы ў Эстонію й Інгерманляндыю [Englund 1995:34–35].

Тым ня менш частка швэдзкіх гісторыкаў лічыць крокі Карла XII досыць рацыянальнымі. Вайна распачалася на грошы буйных швэдзкіх капіталістаў, якія перадусім былі зацікаўленыя аднавіць старажытны шлях вікінгаў з Швэцыі празь Дзьвіну й Дняпро ў Міжземнае мора. Злучыць наўпрост швэдзкую Рыгу з турэцкім Істанбулам і бязьмежнымі рынкамі Ёсходу – гэтакая была амбітная мэта Карла XII у Рэчы Паспалітай [Hildenbrand 1964:40–64]. Калі прыняць гэтую тэзу, зрабяцца зразумелымі крокі Карла XII у Рэчы Паспалітай. Пасланец Турэччыны ў 1703–1708 гг. двойчы сустракаўся з Карлам XII. Турэччына наагул была хаўрусьніцай Швэцыі ў той вайне. Швэды мелі шэраг сымпатыкаў у ВКЛ, на базе якіх паўстала моцная прашвэдзкая партыя Сапегаў. На перамовах Карла XII з украінскім гетманам Іванам Мазэпам Швэцыя і Ёкраіна дамовіліся пра стварэнне свабоднага гандлёвага шляху праз Дняпро ў Чорнае мора [Englund 1995:45].

Ці мелі швэды нейкую палітычную падтрымку ў тагачасным беларускім грамадстве? Звычайна лічыцца, што не, бо бальшыня шляхты

падтрымала тады Расаю [Sahanovich 2001:308]. Сапраўды, на баку Расае ў той вайне былі Рыгор Антоні Агінскі, стараста жамойцкі; Марцыян Агінскі, кашталян віцебскі; Міхал Вішнявецкі, гетман літоўскі; Людвік Пацей, падскарбі літоўскі; Ян Пацей, маршалак надворны літоўскі; Міхал Коцел, ваявода троцкі; Кароль Станіслаў Радзівіл, канцлер вялікі літоўскі; Міхал Халецкі, стараста мазырскі; Жыгімонт Храноўскі, чашнік берасьцейскі, ды іншыя. Але апошняе зусім не азначае, што Швэцыя ня мела свайго ўплыву й падтрымкі сярод палітычнай эліты беларускага грамадства.

Асноўным хаўруснікам Швэцыі ў Беларусі й Летуве былі Сапегі. Гэты магутны беларускі магнацкі род прайграў так званую «хатнюю вайну» 1700 г. супраць Агінскіх і шляхты. 18 лістапада 1700 г. сапегаўскае войска пацярпела паразу ў бітве ля мястэчка Волкінікі, пры гэтым Міхал Сапега (1670–1700) быў забіты, а Казімер і Банадысь Сапегі здолелі ўцячы. Сапегаў абвесьцілі ворагамі Рэчы Паспалітай, пазбавілі пасадаў, канфіскавалі шэраг маёнткаў. Лідарамі роду былі Бэнэдыкт (Банадысь) Паўла Сапега (1643–1707) і ягоны брат Казімер Ян Паўла Сапега (1642–1720). Важную ролю адыгрывалі іхнія сыны: Георгі Сапега (1668–1732), сын Казімера, і сын Бэнэдыкта Міхал Язэп Сапега (1670–1738). Да радзіны Сапегаў належалі таксама магнаты Дамінік Міхал Слушка (1655–1713), ваявода полацкі (Тэрэза Слушка была жонкаю Казімера Яна Паўла Сапегі), і стараста менскі Крыштап Завіша. Ужо ў верасні 1701 г. Швэцыя паабяцала абарону ўсім маёнткам Сапегаў, забраных уладаю Рэчы Паспалітай. «*Feltherren Saphias gods i Littauen och Samojeten*» [Konung Karl XII:S. 237, 249]. У сакавіку 1702 г. у вёсцы Бецігола ля мястэчка Расаіёны (Raseiniai) у Жамойці адбываецца першая сустрэча Казімера Сапегі з Карлам XII, падчас якой яны дамаўляюцца аб вайсковым хаўрусе [Wisocki-Hochmuth 138]. У кастрычніку 1703 г. «*Казімер Ян Паўла Сапега, ваявода віленскі, граф Заслаўя, Быхава й Дуброўны*» (Palatin Wilnensis, Graffen auf Zaslau, Bychow und Dombrowna) выдае маніфэст згодна якому перадае ўсе свае маёнткі ў Беларусі й Летуве пад швэдзкі пратэктарат, а сам прымае швэдзкае падданства. Тэкст маніфэсту 3 лістапада быў надрукаваны ў Стакгольме, яго асобнік сёння захоўваецца ўва ўнівэрсытэцкай бібліятэцы Ўпсолы. У адказ на вальным сойме 1703 г. Сапегаў канчаткова пазбавілі ўсіх пасадаў.

Патэнцыйным хаўруснікам Швэцыі была літоўская пратэстанцкая шляхта, якую ў другой палове XVII ст. каталіцкая эліта Рэчы Паспалітай

ізалявала, пазбавіла часткі палітычных правоў ды абвесьціла патэнцыйнымі здраднікамі. Сярод пратэстантаў былі ўплывовыя прадстаўнікі сярэдняй шляхты: мечнік літоўскі Крыштап Казімер Сеницкі, ягоны брат падстоля Людвік Сеницкі, палкоўнік Аляксандар Корф, мечнік менскі Яраслаў Мацкевіч, ягоны брат Аляксандар Мацкевіч, харужы ваўкавыскі Юры Аледзкі, ягоны брат пісар гродзкі ваўкавыскі Гедэон Аледзкі, скарбнік літоўскі, лівонскі немец Ян Шрэтэр, лоўчы наваградзкі Ян Воўк-Ланеўскі, харужы старадубскі Міхал Воўк-Ланеўскі, войскі ашмянскі Крыштап Камінскі, чашнік ашмянскі Тамаш Волан ды іншыя. Усе яны, досыць уплывовыя чальцы палітычнай нацыі Беларусі й Летувы, выбіраліся шмат разоў пасламі на вальны сойм, абаранялі кальвіністаў й лютэранаў Беларусі ад сваволі каталікоў і ўніятаў. У вайне паміж Масквою й Стакгольмам іхныя сымпатыі былі, безумоўна, на баку швэдаў.

Разумеючы гэта, Казімер Ян Павал Сапега яшчэ ў 1696 г. пачаў шукаць хаўрусу з пратэстантамі ВКЛ. Кальвінісцкія пастары зрабіліся частымі наведнікамі ў палацах Ружанаў, Горадні й Вільні, што выклікала варожасьць да Сапегаў каталіцкага касьцёлу. Ужо ў 1700 г. генэральны сынод літоўскіх пратэстантаў уважаў Казімера Сапегу за свайго галоўнага патрона [Kriegseisen 1996:251]. У 1703 годзе паралельна Сапегам літоўскія пратэстанты ўсталявалі кантакт з Карлам XII. Амбасадар Прусіі пры Карлу XII перадаў пасланьне з просьбай аб дапамозе аднавіць старыя гарантыі правоў і вольнасьцяў «Notitia circa Liberum Religionis Evangelicae exercitium in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithauniae iisque annexis provinciis» [Kriegseisen 1996:228]. Такім чынам, Карл XII добра ведаў пра становішча братоў па веры ў Беларусі. На жаль, дачыненні беларуска-летувіскіх пратэстантаў са Швэцыяй вывучаны досыць слаба. Напрыклад, амаль невядомыя прычыны абароны Быхава 1707 г., калі браты-кальвіністы Казімер і Людвік Сеницкія паднялі паўстаньне супраць Расеі й накіравалі ліст швэдзкаму каралю Карлу XII й Казімеру Сапегу з просьбай аб дапамозе. Яе адсутнасьць прымусіла быхаўскі гарнізон капітуляваць. Браты Сеницкія былі сасланыя ў Сібір, места й замак разбураныя расейскім войскам. Нагадаем, што Сеницкія належалі да патронаў кальвінісцкага збору ВКЛ і кіравалі Быхавам, які да 1703 г. быў уладаньнем Казімера Сапегі. Адзін зь верных хаўрусьнікаў швэдаў іншы пратэстант, курхмістар літоўскі Якуб Гружэўскі, забіты каталіцкай шляхтай у 1709 годзе, верагодна, за супрацоўніцтва з Швэцыяй [Kriegseisen 1996:109].

Нягледзячы на дзяржаўны ціск, кальвіністы й лютэране ВКЛ здолелі ў другой палове XVII – пачатку XVIII ст. захаваць уласную арганізацыйную структуру. На 1696 год у ВКЛ было 46 кальвінісцкіх збораў, з іх палова – на беларускіх этнічных землях ВКЛ [Kriegseisen 1996:100–101]. «Ядноту літоўскую» (назоў кальвінісцкага збору ў ВКЛ) складалі 6 дыстрыктаў: Віленскі, Наваградзкі, Беларускі, Жмудзкі, Падляскі, Завялейскі. На беларускіх землях цалкам месціліся зборы Беларускага, Наваградзкага й Падляскага дыстрыктаў. Наваградзкі дыстрыкт складаўся з Слуцку (катэдральны збор), Беліцы, Капыля, Асташына, Любчы, Дакудава, Зарою (ля Любчы), Арлова. Беларускі з Койданава (катэдральны збор), Копыся, Сяменавічаў, Айнаровічаў. Падляскі дыстрыкт улучаў зборы ў Заблудаве, Венграве, Ямне, Нурцы, Непакойчыцах, Сідры.

Беларускія парафіі існавалі таксама і ў Віленскім дыстрыкце: Лебедзева (ля Маладэчна), Жупраны, безумоўна, катэдральны збор усяго Вялікага Княства Літоўскага ў Вільні.

Мощныя лютэранскія грамады існавалі ў Вільні, Слуцку, Гайцёнішках, Венграве. З-за сталага ціску каталікоў толькі ў другой палове XVII ст. зачыніліся шэраг збораў у Беларускай дыстрыкце: у Менску, Полацку, Віцебску, Шацку, Сакольні, Галоўчыне, Сэрвачы.

У адрозненне ад Кароны, дзе пратэстантызм быў пашыраны звольна ў нямецкіх месцах на захадзе краіны ды ў асяроддзі дробнай шляхты, у ВКЛ пачатку XVIII ст. пратэстанты захоўвалі ўплывовыя пазыцыі сярод палітычнай эліты. Да «Ядноты літоўскай» у другой палове XVII – пачатку XVIII ст. належала 156 радзінаў шляхты ВКЛ і Падляшша [Kriegseisen 1996:121]. У вайне паміж Швэцыяй, Польшчай і Расеяй яны патэнцыйна былі хаўрусьнікамі Карла XII, імкнуліся завязаць са швэдамі кантакты. Пра тое, што дачыненні былі, сьведчаць перадусім швэдзкія крыніцы, бо па вайне беларуская пратэстанцкая шляхта зьніштажала дакумэнты, за якія можна было атрымаць абвінавачаньне ў здрадзе.

Да прыкладу, у лютым 1708 г. пастары з войска Карла XII сустракаліся з лютэранамі Вільні. Для аховы лютэранскага збору Вільні Карл Магнус Пасэ (Carl Magnus Posse) выслаў з Лоску аддзел на чале з капітанам Карлам Горнам (Carl Jochen Horn) [Posse 1901:302]. Швэдзкі пастар Свэн Агрэль (Sven Agrell) занатаваў у дзёньніку, што ў сакавіку 1708 г. ён сустракаўся з кальвіністамі мястэчка Беліца на Нёмне (Лідзкі павет) і нават чытаў казань жаўнерам у кальвінісцкім зборы: «Under dhenna tiden prädijskade jag en gång för några compagnier uti en Calvinisk

kyrkia i Bilitzi wijd Miemen strömmen» [Agrell 1909:10]. Адзін швэдзкі афіцэр пакінуў нарыс лютэранскага збору ВКЛ, які налічваў тады 9 парафіяў: катэдра ў Вільні, зборы ў Слуцку, Гайцюнішках, Венграве (Беларусь); Біржах, Коўне, Кейданах, Жэймах/Žeimai, Таўрогах/Tauragė (Летува). Згодна з швэдзкай інфармацыяй пачатку XVIII ст. «*Лютэранскі збор трымаецца ў ВКЛ, але гэтыя гаротныя лютэране жывуць пад моцнаю пагрэзай і ціскам з боку каталікоў. Яны жаліліся нам са сьлязьмі на вачох аб вялікіх крыўдах і гвалтах. Выглядалі бедна, у кепскай вопратцы, таму што расейскі праціўнік забраў усю іх маёмасьць. Напрыклад, пакуль мы (швэды) былі ў Вільні на кватэрах, гэтыя людзі нашай веры моцна радаваліся й выказвалі наждаданьне, каб мы ніколі больш адсюль не зыходзілі*» [Lyth:50–51].

У 1706 годзе ў Слуцку (калі там быў Карл XII) і ў 1708 годзе ў Кейданах (зноў пад швэдзкім кантролем) адбыліся генэральныя сьynоды пратэстантаў ВКЛ, на якіх яны з надзеяй на лепшую будучыню паставілі адбудаваць шэраг занядбаных храмаў. Невыпадкова па вайне й сыходзе швэдаў зь Беларусі духоўны лідар беларускіх кальвіністаў койданаўскі пастар Багуслаў Капіевіч у сваёй праграме рэформы пратэстанцкай царквы ВКЛ раіў абапірацца на ўласныя сілы, будаваць школы, прабіваць стыпэндый студэнтам на заходніх унівэрсытэтах, падтрымліваць пратэстанцкіх рамесьнікаў, купцоў, бо «*Швэцыя больш ня будзе біцца за нас лоб у лоб з Польшчай*»⁷ [Kriegseisen 1996:234].

Як мы ўжо гаварылі, патэнцыйнымі хаўрусьнікамі Швэцыі былі месьцічы-купцы беларускага Падзьвіньня й Падняпроўя. Калі Польшча мела ўласны выхад у Балтыку (Данцыг–Гданьск), беларускія месцы яго ня мелі, і з гэтай мэтай выкарыстоўвалі швэдзкую Рыгу. З прыходам швэдаў гэтая падтрымка ўвасобілася ў шэрагу гучных акцыяў, якія, аднак, па вайне старанна замоўчваліся, бо перамагла Расея й яе марыянэтка Аўгуст II Сас. Да прыкладу, месьцічы Воршы ў 1706 г. (калі швэды былі ў Беларусі) узнялі паўстаньне супраць расейскага гарнізону, зьнішчылі жаўнераў ды абвесцілі пра пераход места пад швэдзкі пратэктарат [Feldman 1925:180]. У ліпені 1708 г. месьцічы Магілёва ўрачы-

⁷ Постаць беларускага сьвятара Багуслава Капіевіча, сваяка славутага Гальяша Капіевіча, вартая напісаньня асобнай кнігі. Падарожнік па краінах Эўропы (Шатляндія, Ангельшчына, Нямецчына), ён назьбіраў шмат грошай на патрэбы беларускіх адзінаверцаў, уладкаваў шэраг студэнтаў-пратэстантаў ува ўнівэрсытэты Заходняй Эўропы.

ста сустракалі Карла XII і падаравалі швэдзкаму каралю, як патрону, «*на чырвоным ручніку ключы ад места*». Вялізарнае швэдзкае войска абслугоўвалі з някепскім для сябе прыбыткам купцы. Сярод іх былі беларускія купцы з Вільні, летувіскія купцы з Коўны, жыдоўскія купцы, рыскія купцы (як немцы, гэтак і латышы «*undeutschen*»), літоўскія татары, нямецкія купцы з швэдзкага Шчэціна (Stettin, сёння Польшча) [Крман 1969:629–634].

Антышвэдзкая кааліцыя ВКЛ («*рэспубліканты*») на чале з Рыгорам Агінскім пачала амаль сінхронна з Сапегамі кансультацыі з галоўным ворагам Швэцыі Расеяй. Узначальваў перамовы з літоўскага боку буйны каталіцкі герарх канонік віленскі Крыштап Белазор. Гэты факт падкрэсьлівае адвечную антышвэдзкую пазыцыю каталіцкага касьцёлу ВКЛ абодвух абрадаў што да пэрспэктывы пратэктарату пратэстанцкай Швэцыі над Беларусыяй. Ужо 3 красавіка 1702 г. у Маскве было падпісана першае пагадненьне паміж ВКЛ і Расеяй, згодна зь якім у Беларусь уваходзілі 36 000 жаўнераў Пятра I ды на патрэбы «*войска літоўскага*» царскі ўрад ахвяраваў шалёныя грошы – 40 000 рублёў ды яшчэ 15 000 рублёў канкрэтна канфэдэрацыі рэспубліканцаў. Агінскія (як і кароль Аўгуст II) атрымлівалі сталую грашовую падтрымку з Расеі. Напрыклад, у ліпені 1708 г. у Горках «*на войска літоўскае з новым гетманом дано 12 000 рублёў*» [РІВРВ 1951-8-2:513]. Дамова рэспубліканцаў з Расеяй фактычна падцінала сувэрэнітэт Рэчы Паспалітай. Згодна з яе сакрэтным пунктам ВКЛ перадавала ў карыстаньне Расеі Друю. Гэтая беларуская цвёрдзь (якая належала Сапегам!) мела выключнае стратэгічнае значэньне, бо кантралявала ўвесь рух па Дзвьвіне ў Швэцыю. Як адзначыў у 1925 годзе польскі гісторык Юзаф Фэльдман, упершыню ў гісторыі ВКЛ добраахвотна адарвала адвечнаму супраціўніку ўласны кавалак зямлі, што стварыла вельмі небясьпечны прэцэдэнт на будучыню [Feldman 1925:11]. Таксама Агінскія абяцалі, што ВКЛ будзе трымаць вечны хаўрус з Расеяй, нават калі Польшча выйдзе зь яго. Невыпадкова ў інструкцыі Пятра I расейскаму амбасадару ў Рэчы Паспалітай Паўлу Патоўцаву (Павел Потовцев) быў пункт: «*дамагацца поўнай інкарпарацыі Літвы пад высокую ўладу цара*» [Feldman 1925:13].

19 чэрвеня 1702 г. Пётар I пастанавіў звярнуцца да беларускіх месцічаў. У грамаце да «*литовских бургомистров, райцев, лавников, мещан и всего поспольства*» цар абяцаў клопат і палёгкі, ды спадзяваўся, што ўваход вялізарнай расейскай армады не парушыць пакою бела-

SACRÆ REG. MA JEST.
SVE CIÆ
UNIVERSALES
ad Inclitos Ordines
Magni Ducat. Lithuaniae.

Threr Königl. Majest.
von Schweden
UNIVERSALES
an die Hoch- und Wohlgebohrne Stände des
Groß-Fürstenthums Lithauen.

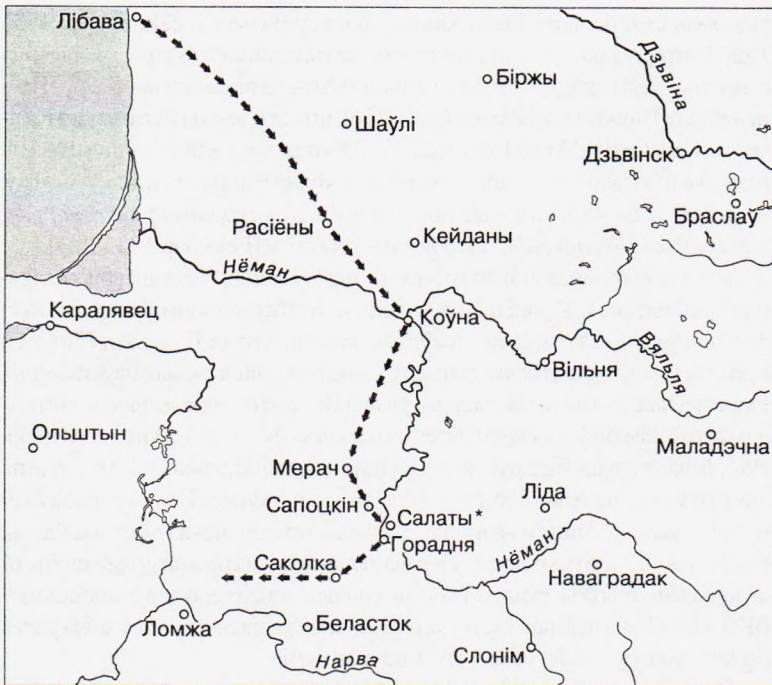
37. Унівэрсал Карла XII
беларуска-летувіскай шляхце.
Стакгольм. Друк. 1706 г.

рускіх местаў [PIBPV 1889-2 №545]. 9 ліпеня 1702 г. ВКЛ і Расея падпісалі новую дамову, згодна зь якой «Рэч Паспалітая Літоўская» (вяртаньне тэрміну XVI ст. – Аўт.) пагаджалася быць «под опекой і помощью великого царя». Маскоўскі ўрад зноў даваў 30 000 рублёў. Рэспубліканты ў адказ на гэта заявілі, што, нават калі Карона будзе захоўваць нэўтралітэт, Літва будзе змагацца за цара супраць швэдаў [Feldman 1925:15]. Нарэшце, 13 сьнежня 1703 г. была падпісана трэцяя дамова, згодна зь якой Агінскія атрымалі 60 000 рублёў ды згадзіліся «лічыць Сапегаў ворагамі Айчыны нароўні швэдаў». Апошняя азначала пачатак грамадзянскай вайны ў Беларусі й руйнаваньне Агінскімі ды Масквой усіх сапегаўскіх местаў і маёнткаў у Літве. Да таго ж Пётар I абяцаў па вайне «ўшанаваць інтарэсы ВКЛ» [Feldman 1925:45].

У адказ Швэцыя зрабіла захады, перш-наперш скіраваныя на ўмацаваньне хаўрусу з Сапегамі ды пратэстантамі ВКЛ. У канцы 1703 г. швэдзкі ўрад пастанавіў па вайне ўлучыць ВКЛ (Інфлянты, Летува, Беларусь) у склад Швэдзкага каралеўства [Feldman 1925:75].

Такім чынам, пачалася вялікая палітычная й вайсковая гульня Расеі й Швэцыі, у цэнтры якой воляю лёсу апынулася Беларусь. Становішча нашмат ускладняла грамадзянская вайна паміж антышвэдзка і прашвэдзка настроенай шляхтай. Ужо ўлетку 1703 г. адзел Рыгора Агінскага (500 верхнікаў) заатакаваў людзей Казімера Сапегі ля Баранавічаў, але з да-

РАНЬНІ НОВЫ ЧАС

38. Першы поход Карла XII празь Вялікае Княства Літоўскае.
Сакавік – красавік 1702 г.

памогаю швэдзкага рэгіменту апошні здолеў адбіцца. У 1704 годзе стараста менскі Крыштап Завіша ўшчэнт разьбівае аддзелы Рыгора Агінскага пад Друяй [Feldman 1925:142]. Пасля гэтай паразы Агінскі просіць Пятра як мага хутчэй прыйсьці ў Беларусь.

У сваю чаргу, забойства на загад Пятра І уніяцкіх манахаў у Полацку ў 1705 годзе адштурхоўвае ўніяцкую шляхту ад супрацоўніцтва з Расеяй [Deruga 1936]. Хадзіла пагалоска, што ўніятаў забілі нібыта за сувязь з Сапегам ды швэдамі. Шмат найвышшых уніяцкіх герархаў, напрыклад,

* Месца бітвы 15 лютага 1703 г. паміж швэдзкім войскам на чале з Адамам Людвікам Левэнгаўптам і прарасейскімі зьвязамі беларуска-летувіскай шляхты на чале з Рыгорам Антоніем Агінскім.

пратамандрыгт полацкі Лявон Кішка, уцяклі на Вальнь [Feldman 1925:151–152]. Патроху прарасейскія настроі шляхты сталі саступаць на карысьць сымпатыі да Швэцыі. У 1705 годзе Рыгор Агінскі піша ліст канцлеру Швэцыі Карлу Піпэру (Karl Piper, 1646–1716), што згодны на перамовы з Казімерам Сапегам [Feldman 1925:162]. У 1706 годзе на бок швэдаў пераходзіць гетман вялікі літоўскі й кашталян менскі Міхал Вішнявецкі, які зазначае, *«што калі Маскаль выб’е Швэда, то будзе гэта горшы пратэктар, які адразу Русь (Беларусь. – Аўт.) возьме да сябе»* [Feldman 1925:224].

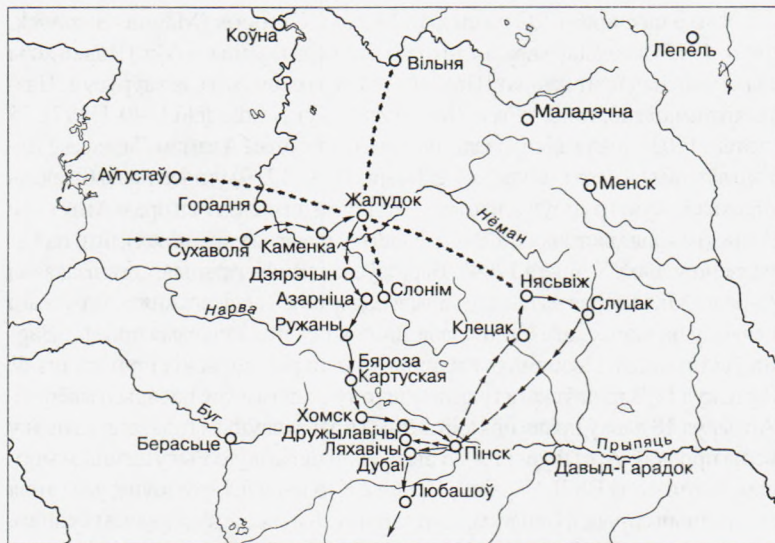
Агулам сытуацыя ў Вялікім Княстве часоў вайны была досьць складаная й заблытаная. У палітычным сэнсе спачатку легітымнымі былі хаўруснікі Расеі, бо за імі стаяў праўдзівы кароль Аўгуст II Сас. Ад 1704 г. па выбарах каралём швэдзкага пратэжэ Станіслава Ляшчынскага паўстала альтэрнатыўная, *«швэдзкая»* сыстэма ўлады ВКЛ. *«Швэдзім»* вялікім гетманам літоўскім быў Казімер Сапега, *«расейскім»* – Рыгор Антоні Агінскі. На соймах паміж беларускай шляхтай тачыліся спрэчкі. У 1706 годзе па дамоўе ў месьце Альт-Ранштат (Alt-ranstädt) Аўгуст II вымушаны быў канчаткова адмовіцца ад кароны. У выніку прарасейская сыстэма ўлады ВКЛ страціла легітымнасьць. Перавага засталася за прашвэдзкай партыяй беларускай шляхты, якая да Палтавы цалкам кантралявала становішча ў ВКЛ. Параза швэдаў пад Палтавай (1709) зноў кардынальна зьмяніла ўвесь расклад беларуска-летувіскай палітычнай эліты.

Паўночная вайна 1702–1708 гг. у Беларусі яшчэ чакае свайго дасьледніка. Таму спынімся толькі на асобных момантах побыту швэдзкага войска ў Беларусі. Як ужо гаварылася, у красавіку 1702 г. швэдзкае войска на чале з Карлам XII упершыню ўваходзіць у межы ВКЛ. Ад Расіёнаў яно рухаецца разам з аддзелам Казімера Яна Паўла Сапегі. Швэдзка-беларуска-летувіскае войска ўваходзіць у Коўна. Адтуль Карл XII празь Мерач/Merkine, Лейпуны/Leipalingis, Сапоцкін, Саколку й Васількаў кіруецца ў Польшчу. Тым часам 5 красавіка 1702 г. адзін швэдзкі адзел уваходзіць у Вільню. Як падае храніст Віленскага каталіцкага біскупства, *«5 красавіка а 4-й гадзіне раницы дзьве тысячы швэдаў увайшлі ў места. Вельмі палохалася іх прыходу нашае сьвятарства зь вядомых прычынаў (ціску пратэстантаў. – Аўт.). Але ўсё абышлося кантрыбуцыяй»* [Protokoły aktów kapituły Wileńskiej 1895-1:117]. 16 красавіка 1702 г. у захопленую бяз бою швэдамі Вільню з трыюфам уваходзіць Казімер Сапега [Mörner 1912:7]. 9 траўня 1702 г. нейкі швэдзкі адзел абрабаваў Ашмянскі земскі архіў [Jankowski 1896-1:11–12].

Ужо 3 сакавіка 1702 г. генэрал Магнус Стэнбок (Magnus Stenbock, 1664–1717) дакладаў каралю, што меская рада (купцы. – Аўт.) Вільні хоча перайсьці пад пратэктарат Швэцыі. Таксама схіляецца да хаўрусу з Швэцыяй «*шмат шляхты з Русі*» (Беларусі. – Аўт.) [Adlerfeld 1740-1: 197]. 15 лютага 1703 г. швэдзкія аддзелы на чале з генэралам Адамам Людвікам Левэнгаўптам (Adam Ludvig Lewenhaupt, 1659–1719) ушчэнт разьбіваюць прарасейскую групуюку літоўскай шляхты на чале з Рыгорам Антоніем Агінскім каля мястэчка Салагы (Saladen у швэдзкіх крыніцах), што на Гарадзеншчыне⁸. У ліпені 1704 г. Варшаўская канфэдэрацыя, арганізаваная Карлам XII, выбірае на пасаду караля польскага і вялікага князя літоўскага ваяводу познаньскага Станіслава Ляшчынскага, а таксама прымае Варшаўскі трактат. Познань была адным з цэнтраў польскіх пратэстантаў. Артыкул 17 Варшаўскага трактату вяртаў Сапегам усе пасады і маёнкі. Артыкул 18 даваў права пратэстантам і праваслаўным гадаваць дзяцей у веры продкаў. Артыкулы 19–26 вызначалі швэдзкую Рыгу адзіным морскім портам для ВКЛ, Украіны, Прусіі і Курляндыі. Безумоўна, усе гэтыя палажэньні спрыялі Сапегам, пратэстанцкай шляхце, беларускім купцам, а таксама мацвалі пазыцыі Швэцыі ў Беларусі і Летуве.

У сьнежні 1705 г. Карл XII зноў рушыць у кірунку Беларусі. Ягоная мэта – прымусіць прарасейскую частку беларуска-летувіскай шляхты перайсьці на бок швэдаў і Станіслава Ляшчынскага. Першым беларускім мястэчкам на шляху была Сухаволя. Спыніўшыся ў мястэчку Каменка Карл выдае ўнівэрсал да беларуска-летувіскай шляхты (*Littauen Noblessen*). Пазьней тэкст унівэрсалу ў перакладзе на швэдзкую мову надрукаваў храніст Карла XII Ёран Нордбэрг (Jöran Nordberg, 1677–1744) [Nordberg 1740:675–678]. Унікальны арыгінал напісанага на лаціне й на нямецкай мове ўнівэрсалу мне пашанцавала на собскія вочы пабачыць ува ўнівэрсытэцкай бібліятэцы Ўпсолы [Carolina Rediviva, Acta Sveco-Polonica. Palmsk. 96:513–524]. Маніфэст мае назву «*ad Inclitos Ordines Magni Ducat Lithuaniae*» («*Слаўнай эліце Вялікага Княства Літоўскага*»). Упершыню ў афіцыйным назове майстату Карла XII зьяўляецца новы радок: «*Generosis Ordinibus in Magno Ducutu Lithvaniae*» («*Генэральны распарадчык Вялікага Княства Літоўскага*»). У сваім прывілеі Карл XII абяцаў захаваць усе правы і свабоды шляхты, даць усім канфэсіям надзейную ахову, абараніць ад «*маскоўскага барбарызму*» (*Moscorum barbararum*).

⁸ У швэдзкай гістарыяграфіі гэтае сутыкненьне памылкова лякалізуецца ў Прусах.

39. Другі паход Карла XII празь Вялікае Княства Літоўскае.
Студзень – травень 1706 г.

11 студзеня 1706 г. Карл XII нечакана для расейцаў бярэ ў аблогу Горадню. 15-тысячнае расейскае войска цудам пакідае места, затапіўшы ў Нёмне ўсе гарматы. Пры канцы лютага 1706 г. швэды выходзяць да мястэчка Жалудок на Горадзеншчыне. Тут 3 сакавіка 1706 г. пастаноўлена зрабіць галоўную стаўку Карла XII: «*Littauiska staden Scheludok under nåra två månader Carl XII:s högkvarter*» [Gederhielm 209]. Выбар Жалудка не выпадковы – мястэчка належала Сапегам. Карл XII на 2 месяцы спыніўся ў Жалудку ў кляштары францішканаў. Станіслаў Ляшчынскі – у Васілішках [Adlerfeld 2-1740:205]. З Жалудка швэдзкія аддзелы расцярушыліся па ўсёй Заходняй Беларусі з мэтай знішчыць прарасейскія дружыны Агінскіх і Радзівілаў ды назбіраць кантрыбуцыі. Каля мястэчка Волкінікі (Летува) палкоўнік Карл Дзюкер (Carl Gustaf Düker, 1663–1732) разьбівае кааліцыю войскаў Рыгора Агінскага й Станіслава Заранка, узмоцненую расейцамі. Карл Густаў Крэйц (Carl Gustaf Creutz, 1660–1728) бярэ влізную кантрыбуцыю з Горадні. 25 лютага 1706 г. Карл Дзюкер разам зь вернымі Станіславу Ляшчынскаму жаўнерамі ўваходзіць у Вільню. Толькі на віленскіх езуітаў накладаецца кантрыбуцыя для швэд-

40. Швэдзкі кароль
Карл XII.
У 1702–1708 гг. ён
тройчы прайшоў
на Беларусі.
Мастак Я. Вэдэкінд
(J. Wedekind).
Малюнак 1719 г.
Замак Грыпсгольм
(Gripsholms slott).

зкага войска ў памеры 2 000 талераў. Кожны месяцч мог адкупіцца ад рабункаў жаўнераў пэўнай сумай грошай. Згодна з швэдзкімі крыніцамі гэта выглядала так: «Палкоўнік Дзюкер 25 лютага ўступіў у Вільню. Расейцы ўцяклі. Швэды адначылі ў месьце колькі дзён ды наклалі на горад кантрыбуцыю» [Adlerfeld 1740-1:211].

Перамога швэдзкага войска на чале з генэралам Карлам Рэншкельдам (Karl Gustaf Rehnsköld, 1651–1722) над расейска-саксонскай арміяй Аўгуста II пад месам Фраўштат (Fraustadt) змяніла да лепшага становішча швэдаў у Беларусі. Як занатаваў Густаў Адлерфэльд: «Вестка пра перамогу пад месам Фраўштат нарэзіце дайшла да ліцьвінаў. Таму паўстанцы, верныя Аўгусту II, адракліся ад яго і прысягнулі Станіславу Ляшчынскаму, які своечасова абвесьціў амністыю. Штодзень у Васілішкі прыбывалі дэпутацыі шляхты й магнаты, якія давалі прысягу каралю Станіславу. Толькі Радзівіл, заклаты вораг Сапегам, таксама як і Агінскі, не прыехаў, таму намі было вырашана знішчыць усе ягонья (Радзівілавы. – Аўт.) уладаньні, якіх было шмат у гэтай краіне, якія й спутшылі польскія ды швэдзкія

жаўнеры» [Adlerfeld 1740-2: 211]. Гаворка ідзе пра канцлера вялікага Караля Станіслава Радзівіла (1665–1715). Прарасейску настроены Кароль Радзівіл сустракаўся ў 1705 годзе ў Карэлічах з Пятром I. У 1704 годзе ён атрымаў ад Аўгуста II Слонім і Слонімскую эканомію, адабраныя ў Бэнэдыкта Сапегі.

У выніку мэтанакіраваных карных апэрацыяў швэдзка-польскіх аддзелаў былі панішчаныя Радзівілавыя месцы Беларусі: Нясьвіж, Мір, Сьвянцянны, Наваградак, Карэлічы, Слонім. Палітычны вынік гэтых апэрацыяў быў дасягнуты. У чэрвені 1706 г. Кароль Радзівіл перайшоў на бок швэдаў ды ў ліпені сустрэўся з Карлам XII. Пакуль той рабіў конныя прагулянкі вакол Жалудка (падчас адной зь якіх праваліўся ў ваду з-за благога мосту ды ледзьве не загінуў) і прымаў дэлегацыю віленскіх месцічаў, швэдзкія аддзелы на чале з Карлам Крэйцам захапілі Нясьвіж – сталіцу Радзівілаў. Места баранілі ўкраінскія казакі на чале з старадубскім палкоўнікам Міхайлам Міклашэўскім. Згодна з швэдзкімі крыніцамі казакі парабілі барыкады на гандлёвай плошчы места, але швэды пры сутыкненьні забілі 300 зь іх, засталых пабралі ў палон [Adlerfeld 1740-2:214]. Паводле ўкраінскай Чарнігаўскай хронікі швэды, якія *«пред тым у мншоко людских в кляшторе ховались 3 дни»* (?!. – Аўт.), падрадніцку пабілі казакоў у часе ранішняй царкоўнай службы: *«в Несвиже на консистенции под час утрени, здрадецо шведы напавши полковника Миклашевского, да зятя его Гамелея і інших козаків забили»*.

Ад таго, якому шляхоцкаму роду належала тое ці іншае места Беларусі, часта залежаў ягоны лёс – расейцы палявалі на прашвэдзкую партыю палітычнай эліты Вялікай Літвы, швэды, наадварот, на прарасейскую. Да прыкладу, Пінск, насупраць цьверджаньням «Энцыкляпэдыі гісторыі Беларусі», ня мог быць *«спалены»* швэдамі [1999-5:444], бо месцам кіраваў *«староста пінскі Бабравіцкі, які належаў да партыі Сапегі»* [Adlerfeld 1740-2:220].

У пачатку красавіка 1706 г. войска Карла XII выйшла з Жалудка й праз Дзярэчын і Азарніцу 14 красавіка ўвайшло ў мястэчка Ружаны (Ражааны), адну з рэзыдэнцыяў Сапегі, але *«Рыгор Агінскі й расейцы знішчылі мястэчка, якое належала Сапегам, і палац, які ляжаў у руінах. Апроч жыводу, якія трымалі тут ешыбот, мы не сустрэлі тут ніводнага жыхара»* [Adlerfeld 1740-2:219]. Наступным месцам прыпынку караля была вёска Альба, *«найзамажнейшая цудоўная сядзіба Сапегі, дзе мы як мае быць адначылі»* [Гамсама, 220]. 18 красавіка 1706 г.

Карл XII з войскам дзень адпачываў у Бярозе Каргускай. Кароль наведаў кляштар картузаў, «які шчодро фундавалі *Canegi*» [Тамсама].

Неўзабаве праз Хомск, Дружылевічы й Ставок Карл XII 24 красавіка 1706 г. рушыў на Пінск. Тут Карл XII падняўся на вежу кляштара езуітаў (*Jesuiternas Closter*) (калегіюму? – Аўт.), якая была найвышэйшай у месце (*som det högsta i staden*), і дзьве гадзіны размаўляў на лаціне зь сьвятаром, рэктарам езуіцкага калегіюму (*talade han Latin under två fulla timmar*) [Nordberg:690; Konung Karl XII:s №189:276–278]. На жаль, падрабязнасьці гэтай гутаркі невядомыя, бо ў вежы бракавала месца для іншага ўдзельніка. Але вядома, што, пазіраючы на бязмежнае «Палескае мора», уражаны бязмежнымі прасторамі вады навокал, швэдзкі кароль напісаў на мурах вежы: «*non plus ultra*» («на тым баку анічога няма»). Надпіс гэты добра ілюструе эрудыцыю Карла XII, бо дэвіз «*non plus ultra*» доўгі час упрыгожваў дзяржаўны герб Гішпаніі, якая лічылася апошняй краінай тагачаснага сьвету. Але калі Хрыстафор Калюмб адкрыў Амэрыку, дэвіз «*non plus ultra*» зьмянілі на «*plus ultra*» («ёсьць яшчэ зямля») [Abrahamson 2000:117]. Пакуль Карл XII каля месяца жыў у Пінску, швэдзкія войскі здабылі перамогу над расейцамі пад Клецкам, пасья аблогі захапілі Ляхавічы. 12 траўня 1706 г. Карл XII наведаў пратэстанцкую «сталіцу» Беларусі Слуцак – места, дзе адбываўся генэральны сынод кальвінісцкага сьвятарства й шляхты. Места належала прынцу Карлу Нэйбургу (*Karl Philip Neuburg*, 1661–1742), мужу апошняй пратэстанткі з роду Радзівілаў Людвікі Шарлёты Радзівіл (1667–1695), дачкі папличніка Карла X Януша Радзівіла. Згодна з Адлерфэльдам «*Карл XII не спыніўся на ноч у гэтым месце, адным з найбольшых у гэтай краіне, ды вярнуўся з эскортам у Пінск*» [Adlerfeld 1740-2:232].

23 траўня 1706 г. войска Карла XII, дачакаўшы добрага надвор'я ды сходу вады, рушыла праз Дубаі й Любашоў у кірунку Ўкраіны па сьлядох расейцаў. Каб кантраляваць сытуацыю ў Беларусі, Карл XII пакінуў у Берасьці швэдзкі гарнізон на чале з генэралам Ёханам Мэерфэльтам (*Johan August Meijerfelt*, 1664–1749). Згодна з швэдзкімі крыніцамі «*Пакуль Мэерфэльт стаяў у Берасьці, астатняя частка шляхты й магнатаў гэтай краіны прысягнула каралю Станіславу, каб пазьбегчы лёсу Радзівілаў*» [Adlerfeld 1740-2:233–234]. Швэдзкі паход 1706 г. скончыўся ўсталяваньнем кантролю Швэцыі над Заходняй і Цэнтральнай Беларусыяй.

таксама польскія аддзелы караля Станіслава Ляшчынскага. У Польшчы засталася 8 000 швэдзкіх жаўнераў на чале з генэралам Эрнэстам Кра-савам (Ernst von Krassow), каб падтрымліваць уладу Станіслава Ляш-чынскага [Stille 1918:289].

Асноўны хаўруснік Карла XII беларускі магнат Казімер Сапега й ягоны пляменьнік Ян Сапега меў досыць буйное войска, якое налічва-ла 16 000 жаўнераў [Nordberg 1740:849]. Варта адзначыць, што Сапегі мелі ўплыў на швэдзкую палітыку. Асабліва трэба вылучаць фігуру дарадцы Карла XII Бэнэдыкта Сапегі. Крыніцы сьведчаць, што акурат князь Бэнэдыкт падказаў Карлу ідэю дэтранізацыі Аўгуста II [Feldman 1925:276]. Згодна з швэдзкімі крыніцамі часам уплыў Бэнэдыкта Сапегі († 12.08.1707) на Карла XII перавышаў уплыў швэдзкага канцлера Кар-ла Піпэра: «*hans råd ofta förmådde lika mycket eller mer än den försiktige Pipers*» («ягонья парады былі больш моцныя, нават мацнейшыя за ась-цярожныя Піпэра») [Konung Karl XII:s 1893 №189]. Пасьля сьмерці Бэ-нэдыкта Сапегі ягонае месца ля Карла XII заняў Казімер Сапега, які ні на крок не адыходзіў ад швэдзкага караля ў часе беларускага паходу. Ка-роль Станіслаў Ляшчынскі абураўся, што падпісаў афіцыйныя папе-ры апошнім, калі там ужо стаялі вырашальныя подпісы Карла XII (Ca-rolus Rex) і Казімера Сапегі (Sapieha Dux) [Feldman 1925:278–279].

3 18 сакавіка па 6 чэрвеня 1708 г. галоўны табар Карла XII стаяў у Радашкавічах. Тут Карл XII праводзіў вялікія вучэньні для жаўнераў. 11 сакавіка з Радашкавічаў у Вільню выехаў Станіслаў Ляшчынскі. Віленскі магістрат ува ўрачыстай атмасфэры ўручыў ключы ад места. 31 сака-віка 1708 г. у Радашкавічы для ўдзелу ў паседжаньні швэдзкай вайсковай рады прыбыў генэрал Адам Людвік Левэнгаўпт [Adlerfeld 1740-3:9–17]. 7 траўня 1708 г. у мястэчку адбыўся экзамен зь лёгікі й філязофіі (logicis och philosophia) для новых лютэранскіх пастараў, якія прынялі сан і былі накіраваныя на службу ў Паўднёва-Саксонскі аддзел рэйтараў (Södra Skånska gutteriet) [Westerman: 283]. Акурат у Радашкавічах швэды адчулі харчовую праблему: «*Мы былі зноў у гэтай краіне, але зямля ня ро-дзіць столькі, колькі трэба нашаму войску. Нават калі б мы пазьбі-ралі ўсю еміну гэтай краіны, яе ня стала б...*» [Adlerfeld 1740:3–12]. У гэтых неспрыяльных умовах швэдзкія войскі перайшлі да практыкі та-тальнай канфіскацыі хлеба й іншых прадуктаў харчаваньня ў вёсках і шляхоцкіх маёнтках, чым адштурхнулі ад сябе беларускае насельніцтва. Тады ж сярод простага люду ўзьніклі легенды пра чарадзейства швэдаў,

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

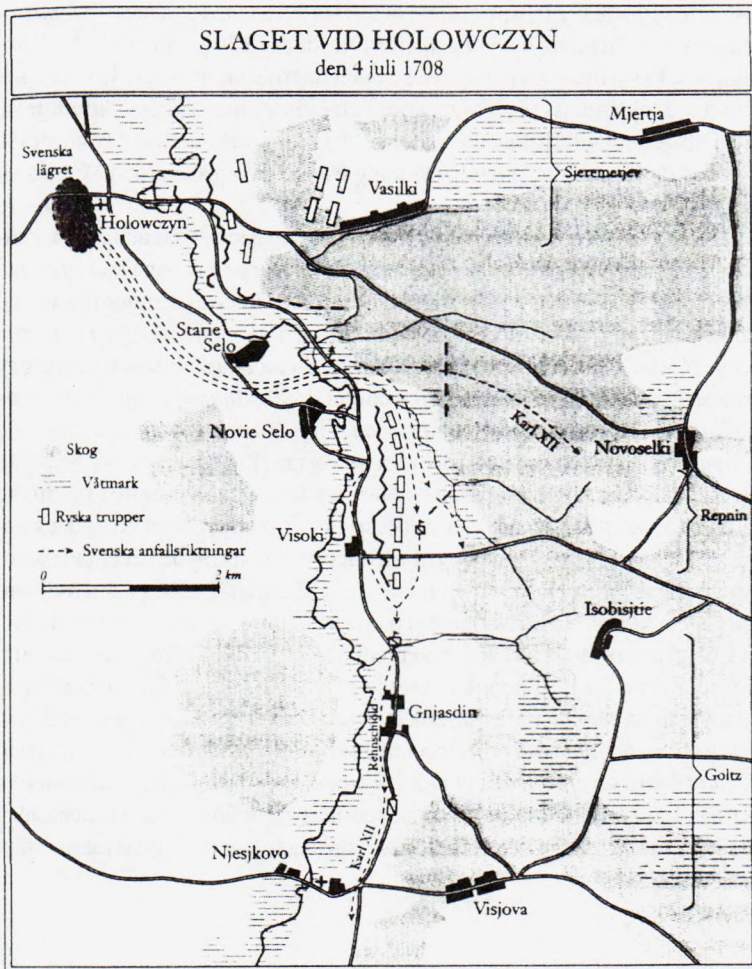
бо, ведаючы законы тэрмадынамікі, швэды лёгка знаходзілі схаваны ў ямы хлеб.

У траўні 1708 г. у Радашкавічах памёр швэдзкі генэрал Арвід Аксэль Мардэфэльт (Arvid Axel Mardefelt, 1660–1708) [Jeffryes 1953: 47]. Неўзабаве ў Радашкавічах быў выбраны новы вялікі гетман – стараста бабрыйскі Ян Сапега (?–1730). Апошні крок выклікаў рознагалосьсі сярод літоўскай шляхты, бо прыхільнікі Міхала Вішнявецкага хацелі бачыць апошняга на пасадзе гетмана. Замест таго, каб мацаваць пазыцыі, Ян Сапега пастанавіў адпомсціць сваім ворагам, рабуючы маёнткі Людвіка Пацея, Рыгора Агінскага ды іншых, чым таксама выклікаў незадавальненне сярэдній і дробнай шляхты.

У Радашкавічах у швэдзкім табары 15 красавіка 1708 г. польскія магнаты Яраслаў Любамірскі й Януш Вішнявецкі ды таксама шэраг іхнай кліентуры-шляхты прынялі ў палітычных мэтах лютэранства. Магнаты й шляхта нават падпісалі дакумэнт «Wyznanie wiary prawdziwej chrześcijańskiej Ewangelicznej...» [Chodzka 1870:125]. Апошні крок ствараў вельмі небяспечную сытуацыю для каталіцкага касьцёлу, бо ў выпадку перамогі швэдаў палітычная ўлада ў Рэчы Паспалітай перайшла б да пратэстантаў. Таму каталіцкі клір узмацніў антышвэдзкую прапаганду ў рыма- й грэка-каталіцкіх касьцёлах. Шмат яе сюжэтаў перайшло ў беларускі фальклёр.

6 чэрвеня 1708 г. швэдзкае войска выйшла з Радашкавічаў і праз Гарадок рушыла на Менск. Станіслаў Ляшчынскі вярнуўся да Польшчы. 8 чэрвеня 1708 г. швэды на чале з Карлам XII увайшлі ў Менск. Далейшы шлях швэдаў ува Ўсходнюю Беларусь закрывала 57-тысячная расейская групоўка. Але нечаканым манёўрам празь Сьмілавічы, Ігумен, Бярозу Сапескую (Бярэзіну) войска Карла XII выйшла скрозь балоты й лясы на рэдуцы левага расейскага фронту ля мястэчка Галоўчын. Тут адбылася апошняя вялікая бітва, у якой швэды атрымалі бліскучую перамогу. Расейскае войска страціла каля 6000 жаўнераў, усе гарматы, амуніцыю й абоз. Быў забіты расейскі генэрал Вільгельм Швэдэн (Wilhelm von Schweden) і шэраг вышэйшых афіцэраў [Jeffryes 1953:52]. Расейскі генэрал Анікей Рапнін (Анікей Репнин) быў разжалаваны ў жаўнеры, генэрал Іван Чамбэрс асуджаны на высылку. Гэтая бліскучая тактычная перамога Карла XII, жаўнеры якога з дапамогай пантонаў і пабудаваных грэбляў выйшлі празь непраходныя балоты да пазыцыяў непрыяцеля. Рэляцыі пра бітву ля беларускага мястэчка Галоўчын (Но-

РАНЬНІ НОВЫ ЧАС

42. Бітва ля Галоўчына. Швэдзкі плян (04.07.1708)

lofszin), «што месціцца пасярод лясоў на беразе рэчкі Бабеч, якая цячэ праз гэтую частку Літвы і ўпадае ў рэчку Друч», ёсць амаль ува ўсіх дзёньніках швэдзкіх вайскоўцаў. У гонар Галоўчынскай вікторыі

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

3–4 ліпеня 1708 г. у Швэцыі былі выбітыя 2 мэдалі з дэвізам: «*Пераможаны лясы, балаты й непрыяцель*» [Nordberg 1740:856–859]. У Стакгольме й Рызе пра гэтую перамогу былі надрукаваныя тры ўлёткі, якія сёньня захоўваюцца ўва ўнівэрсытэцкай бібліятэцы Упсолы «*Berättelse från Fält-Lägrret vid Holofczin*» (Stokholm, 1708); «*Berättelse om staget vid Holofczin*» (Stokholm, 1708); «*Tidning från Riga om slaget vid Mohilow*» (Riga, 1708).

Нягледзячы на відавочны факт вялікай перамогі, пазьнейшая расейская гістарыяграфія зводзіла бітву пад Галоўчынам да невялікай сутычкі, якая ня мела жаднага ўплыву на хаду вайны. Пачатак гэткай традыцыі паклаў Пётар I, які ў лисьце да кароннага (польскага. – Аўт.) гетмана Адама Сяняўскага цьвердзіў, што насамрэч пад Галоўчынам перамогу атрымалі расейцы, якія захапілі ў палон «*100 одних высших офицеров [...] что и сам король Швецкій едва в трех или четырех особах до пехоты своей ушел и в великом опасении был*» [РІВРВ 1948-8-1 №2499]. Пасьля паразы пад Галоўчынам расейскае войска ў паніцы пакінула абшары Ўсходняй Беларусі, перайшоўшы Дняпро, не спыняючыся нават у Магілёве. Пра характар гэтага адступленьня, якое расейскі гісторык Я.Тарле назваў «*планомерным*» [Tarle 1958:167], сьведчыць тое, што ўсе расейскія жаўнеры, якія мелі раны на сьпіне, згодна з загадам Пятра I, былі асуджаныя на кару сьмерцый. Незалежны назіральнік славацкі лютэранскі пастар Даніэль Крман, які адразу пасля бітвы ехаў праз Галоўчын да Магілёва, занатаваў у дзёньніку: «*Мы пабачылі на дарозе шмат паламаных вазоў расейцаў ды безьліч зьмерлых коняў, смурод ад якіх ішоў на мілі, усё гэта цягнулася ажно да самага Магілёва*» [Kрман 1969:598]. Сёньня швэдзкае грамадзтва добра ведае пра перамогу пад Нарваю (у цэнтры Стакгольму ёсьць нават вуліца Нарвы), але забылася пра Галоўчын.

2.5. Швэдзкі лягер у Магілёве

...золотые дни настоят.

ПЁТАР I

Пасля перамогі над расейскім войскам каля мястэчка Галоўчын 3–4 ліпеня 1708 г. швэдзкае войска праз 3 дні бяз бою заняло Магілёў. Месячны побыт швэдаў у месце зь 7 ліпеня па 5 жніўня 1708 г.⁹ дагэтуль застаецца адной з найцямнейшых старонак Вялікай Паўночнай вайны ў Беларусі. Дарма што гэтыя падзеі добра адлюстраваныя ў тагачасных беларускіх крыніцах. У пазьнейшай расейскай савецкай ды беларускай савецкай гістарыяграфіі запанавалі іх фальшывыя трактаваньні. Таму на падставе беларускіх і швэдзкіх крыніцаў паспрабуем рэканструяваць тыя драматычныя здарэньні.

НАПЯРЭДАДНІ

Падчас вайны другое па заможнасьці места Літвы апынулася ў вельмі складаных варунках. Геаграфічнае становішча Магілёва як «усходняе брамы» ВКЛ на шляху да Расеі вызначыла асаблівае значэньне места ў швэдзкіх ды расейскіх вайсковых плянах. Доўгую маскоўскую акупацыю зьмяніла швэдзкая, пасля якой расейскае войска проста зьніштожыла места.

Як ужо гаварылася, шляхта ВКЛ падзялілася на прамаскоўскую ды прашвэдзкую. У Рэчы Паспалітай былі два каралі. Адзінага войска ВКЛ

⁹ 28.06. – 26.07. паводле старога швэдзкага календара. Даты ўсіх падзеяў падаюцца паводле сучаснага календара. Швэдзкі юліянскі каляндар на адзін дзень забягаў за праваслаўны («рускі») юліянскі каляндар. Напрыклад, 28 чэрвеня 1708 г. паводле швэдзкага календара было 27 чэрвеня 1708 г. паводле праваслаўнага календара. Таму розьніца для XVIII ст. паміж старым швэдзкім і сучасным календаром складала плюс 10 дзён (паміж старым праваслаўным і сучасным календаром розьніца ў XVIII ст. складала 11 дзён). Беларусь (Вялікая Літва) з канца XVI ст. перайшла на сучасны грыгарыянскі каляндар за выняткам праваслаўнай царквы. Расея як праваслаўная краіна ўжывала выключна юліянскі каляндар да 1917 году. Прагэстанцкая Швэцыя карысталася сваім варыянтам юліянскага часазьлічэньня да 1753 г. – Аўт.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

не існавала, нават каб яно існавала, не дало б рады вялізным армадам Пятра I або Карла XII. Бараніць Айчыну са зброяй у руках месыцічы ня мелі аніякай магчымасці.

Таму, каб захаваць места ад знішчэння, магілёўцам нічога не ставалася як з пакораю трываць войскі абедзвюх імперыяў. Да прыходу швэдаў месцам звыш трох месяцаў валодалі расейцы на чале з генэралам Аляксеем Меншыкавым (Алексей Меншиков). Як падае магілёўскі храніст Арэст, *«князь Меншыкаў на места Магілёўскае быў моцна злы, таму месыцічы адразу надавалі яму рознага хабару. Між іншым збан хрусталёвы Гданьскі, у срэбра апраўлены, коштам 1000 золтых»* [Arest: LIII].

Прычынай кепскага стаўлення расейцаў да места была нядаўняя гісторыя, а менавіта магілёўскае паўстаньне супраць расейскага гарнізону ў 1661 годзе, падчас крывавай вайны Вялікага Княства Маскоўскага з Вялікім Княствам Літоўскім. Мэтаю гэтай вайны з боку Расейскай дзяржавы было канчатковае вырашэнне «літоўскага пытання»: зруйнаваньне адвечнага канкурэнта. Вайна вялася брутальнымі мэтамі. Амаль што палова насельніцтва беларускіх паветаў ВКЛ была выгубленая. Расейскія жаўнеры не шкадавалі нават жонак і дзетак. На перамовах 1655 г. літоўская шляхта закідала расейцам: *«людей пачалі пасякаць, мужыкоў і жонак і младзенцаў пабівалі і дамы папалілі... Вінен кароль, вінна панства, а нашы дамы і белагаловы бабы і рабята малыя за што сеч і дамы паліць, недзе такога разарэння нет сякуць усякага старога і малаго і дамы паліць без астатку»* [Zaborovskii 1994:27–28]. Больш за ўсіх пацярпелі «адзіныя з расейцамі па веры» ўсходнія Імсьціслаўскае й Віцебскае ваяводзтвы ВКЛ. Зло нараджала помсту. Праваслаўныя жыхары Магілёва выразалі 2000 маскоўскіх (праваслаўных) жаўнераў. Вернасьць краіне была высока адзначана ўрадам ВКЛ. Згодна з пастановай сойму ўсім сябрам магістрату была нададзена шляхоцкая годнасьць, купцы й рамеснікі атрымалі правы й свабоды, роўныя сталечнай Вільні. Герб места ўпрыгожыў дзяржаўны герб ВКЛ – Пагоня. Няма дзіва, што, хапіўшы места праз сорак гадоў, расейскія афіцэры марылі пра адплату. Упершыню гэтую думку ў часе балю, зладжанага магістратам у гонар расейцаў, выказаў Меншыкаў. Але яе аспрэчыў уплывовы генэрал Барыс Шарамецёў (Борис Шереметьев):

«Александр Данилович! Полно говорить на то, су была война, можно разуметь, полна-ста и наши были виноваты.. Посмотри нынче

РАНЬНІ НОВЫ ЧАС

город Могилёв нас самих и солдат драгун и офицеров царских хлебом-солью кормит, а беды нам не творит, а от них благодарны. Нехай себе здравствуют» [Arest: LIV].

Але магілёўцы ўвесь час чакалі горшага. Згодна з народным паданнем толькі заступніцтва цудатворнае іконы Маці Божай ўратавала места ад помсты. Як падае ігумен Арэст, «*Меншыкаў меў звычай хадзіць на набажэнства да Брацкае царквы. Дык вось аднаго разу, калі ён абмяркоўваў плян зруйнаваньня Магілёва, абраз Маці Божай упаў да лоўкі. Меншыкаў моцна спужаўся ды пачаў ад таго часу хадзіць да царквы Спаса».*

З расейскай вайсковай традыцыі места мелася палкам задарма ўтрымліваць войска, даючы штодня вялізную колькасць харчоў і сена. Да таго ж, уцякаючы зь места, расейцы забралі «*гару правіянту й 200 бочак солі, каб нічога не пакінуць швэдам*». Як сьведчыць хроніка, «*дзіўна, як наагул места Магілёўскае вытрывала ўсю гэтую маскоўскую навалу. Што да гэнага заклятага чарвя (Меншыкава. –Аўт.) з кагалам сваім, дык ён літаральна стачыў места*» [Тамсама].

Па выхадзе расейцаў месцічы чакалі швэдаў з надзеяй, пагатоў у сваіх унівэрсалах Карл XII заяўляў, што збавіць Літву ад маскоўскай тыраніі і падтрымае новага караля Станіслава Ляшчынскага.

СУСТРЭЧА

Нягледзячы на перамогу пад Галоўчынам, шлях швэдзкага войска з Радашкавічаў да места Магілёўскага быў цяжкі. Улетку 1708 г. з-за расейскай тактыкі «оголожэння» мясцовасці ўсходнія паветы ВКЛ зрабіліся татальнаю пустэчай, вёскі былі спаленыя («выжжаны»), ацалелае насельніцтва хавалася ў лесе [РІВРВ 1948-8-1 № 2507, 2533, 2539, 2599, 2606, 2611, РІВРВ 1951-8-2 № 2599, 2604]. Пасля пажараў пайшлі моцныя дажджы.

З лістоў швэдзкіх жаўнераў можна даведацца аб сапраўднай катастрофе Магілёўшчыны. Напрыклад, Карл Магнус Пасэ пісаў: «*Наш шлях да места быў вельмі цяжкі. Дожджэ ішоў звыш 6 тыдняў, дарогі ўлетку былі горшыя за лістапад. Адзін Бог ведае, колькі мы намучыліся. Па дарозе мы не сустрэлі аніводнага чалавека. Я сьведчу, што ніхто з нас ня змог купіць ані хлеба, ані пітва» [Posse 314–315]. І яшчэ адно сьведчаньне: «*Дарога на Магілёў была жахліваю. Войска здэ-**

43. Сьцяг Ётляндзкага зьвязу (Götalands regemente) войска Карла

маралізавалася, усе хацелі есьці, плюс дождж ліў без перастанку на працягу б тыдняў. Кароль настанавіў на доўга затрымацца ў Магілёве, каб даць войску адпачыць» [Adlerfeld 1740-3:31].

У прыватным лісьце зь Магілёва да сястры Ульрыкі Элеаноры Карл XII пісаў: «Усё гэтае лета было вельмі цяжкае дзеля благога надвор'я й жудасных дарог. Праціўніка мы амаль ня бачылі й ня бачым, толькі зрэдку мільгаюць ля рэчак ягонья маленькія аддзелы... Калі наша войска ўвайшло ў Магілёў, непрыяцель пакінуў у горадзе невялікую варту, якая неўзабаве зьбегла. Але яна пасьпела разбурыць мост праз Дняпро й зруйнаваць кладкі...

Мы спыніліся табарам каля Магілёва, частка ў месцы, частка ў акалічных вёсках» [Konung Karl XII:s. Egenhändig brev 1893:91–93].

Першым у места 7 ліпеня ўвайшоў аддзел малдаўскіх верхнікаў, «валахаў» Карла XII, пад кіраўніцтвам Колкі Сандула. Кожны зь іх паводле швэдзкага вайсковага звычайу меў жмуток саломы на шапцы, каб пазнаць адзін аднаго. Пасьля спусташальнага побыту расейскага войска, месцічы сустракалі швэдзкае войска з надзеяй. Да прыкладу, адна зь мяшчанак, калі верхнікі праяжджалі праз рынак, закрычэла «швэдам»: «Мосьце панове, баранеце нас ад тых Маскалёў, бо юж яны нам да жывога даелі». Валахі шукалі расейцаў, але тыя пасьпелі разбурыць масты ды схаваліся на іншым беразе Дняпра. Адтуль расейскія гарматы абстралялі места, але забілі толькі аднаго магілёўскага месціча, які неабачліва прахаджаўся ўздоўж ракі [Arest LVI].

8 ліпеня празь Віленскаю браму на кані ўрачыста ўехаў Карл XII. 9 ліпеня магістрат зладзіў на чэсьць Карла бал. Зьвесткі пра гэта захаваліся толькі ў швэдзкіх крыніцах, тым часам як хроніка Магілёва маўчыць, бо пасля Вялікай Паўночнай вайны каралём Рэчы Паспалітай стаўся прарасейскі Аўгуст II, вораг Карла XII. Згодна з успамінамі швэдзкага вайскоўца Андрэаса Вэстэрмана (Andreas Westerman) «9 ліпеня бургамістар і сябры магістрату сустракалі яго Каралеўскую Вялікасьць. Паводле свайго звычайу яны паднеслі хлеб і соль. Потым ка-

ралю (як *гаспадару места*) уручылі на чырвоным ручніку ключы ад места» [Westerman 284]. Швэды «сталі табарам з правага боку ад места, пакінуўшы ў самім месьце варту, колькі аддзелаў і генэралаў» [Posse: 315]. Местам швэдзкага лягеру сталася Буйніцкае поле, вядомае з XVIII ст. як Карлава даліна.

Як паведамляў храніст швэдзкага войска, «нічога цікавага ў Магілёве ня дзеялася, апроча хіба вылазак калмыкаў, якія пераплывалі раку ды кралі нашыя коні. Спыніўшыся ў Магілёве, мы нарэшце атрымалі час і магчымасьць адпісаць лісты нашым сваякам. Кароль пісаў канцлеру ў Стакгольм» [Adlerfeld 1740-3:32].

Але з магілёўскіх крыніцаў, шматлікіх лістоў швэдзкіх жаўнераў, данясеньняў расейскае выведкі ў месьце адбылося шмат падзеяў. Па-першае, калмыкі ня проста кралі швэдзкія коні. Насамрэч, як паведамляе ў сваім дзёньніку Я. Норсбэрг, «калмыкі пераплывалі раку ды забівалі нашых жаўнераў» [Norsberg: 197]. Беларускае хроніка ўдакладняе: «Гэтыя калмыкі галяком з шаблямі пераплывалі раку ды забівалі швэдаў» [КМ: 273]. Ведама, будуючы сваімі гісторыямі «вечны помнік» каралю храніст Густаў Адлерфэльд проста змоўчаў гэты нязручны факт.

Места Магілёўскае, згодна з швэдзкай вайскавай практыкай, мусіла заплаціць так званы «brandskatten» (падатак, нявыплата якога каралася падпалам места). Карл XII гэтак сыцьвердзіў сябрам магістрату неабходнасьць кантрыбуцыі: «Паневаж маскалём давалі, трэба абмысьце й мне далі» [КМ:272]. Кароль падзяліў места на 16 кватэраў, выдаў з гэтай нагоды «ардынэнт», за якім кожная кватэра штодзённа мусіла выдаваць швэдзкаму войску 12 500 фунтаў хлеба й 960 гарнцаў піва [КМ: 272]. Нягледзячы на стому, у швэдзкім войску сьпяраша панаваў бадзёры настрой. Швэдам мроілася блізкая мэта паходу – Расея, Масква. Пра гэта можна даведацца зь ліста афіцэра Ёхана Сэдэргельма (Johann Cederhielm) брату Гэрмунду: «Пишу тебе з Магілёва, спадзяюся, наступныя ліст будзе ўжо з Масквы!» [Cederhielm: 105].

Адрозна ад расейцаў швэды плацілі за ежу: «нягледзячы на дарагоўлю як у месьце, гэтак і ў лягеры, за рэчы страўныя бяз спрэчак плацілі» [Arest LVIII]. Але хутка з харчамі ўзьнікла праблема. Места ня мела магчымасьці доўгі час карміць вялізнае войска (звыш 15 тысячаў жаўнераў). У сваім дзёньніку адзін швэдзкі афіцэр заўважыў: «Колькі аддзелаў спынілася ў месьце, большыня стала табарам каля места. Нестаяе фуражу. Вораг зьёў усё. Мы павінны шукаць ежу для жаўнераў. Ад-

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

чыняць хлебныя яміны, касіць атаву, зьбіраць і малаціць новы хлеб. Гэта было вельмі цяжка. Да таго ж заўсёды дождж папсаваў нашыя ранейшыя запасы» [Gyllenstiern: 55]. «Хлебныя» аддзелы швэдаў у пошуках збожжа даходзілі ажно да Шклова [Lyth: 56]. Шмат швэдаў «пасья нэндзы, якую дазналі ў паходзе, памерлі адразу, прыйшоўшы ў Магілёў» [Arest: LVII].

У войску пачаліся эпідэміі. Хроніка Магілёва сьцісла паведамляе, што «ў швэдаў памерла шмат коняў, бо палі іх у Дняпры, пасья чаго яны здыхалі» [КМ: 272]. Палонныя пад Магілёвам швэды апавядалі расейцам, што ў месьце «ад кровавых ляксаў» памірае шмат жаўнераў, «таму што п'юць ваду з ракі, а піва ня маюць» [TIRVIO №19, 171]. Загад Карла XII браць ваду з Дуброўны спазьніўся [КМ: 272]. Каб спыніць наступства эпідэміі, ён загадаў «зрабіць у магілёўскім замку шпіталь для хворых» [Cederhielm 1912:91]. Адзін з хворых, Ёнас Стольгамар (Jon Stålhammar), які памёр у Магілёве, пісаў да жонкі Сафіі: «Цяперака я вельмі хацеў бы апынуцца далёка адсюль. Але гэта немагчыма. Мы цяпер настолькі далёка ад Радзімы, што адзінае выйсьце – ікнуцца выжыць, таму што схавацца няма куды. Божа, памажы мне!» [Liljegren 2000: 158].

Са зьвестак расейскай выведкі (ад 19 жніўня 1708 г.), «во время бытия Шведского в Могилеве погибло их шведов с голоду и от мыту с четыре тысячи» [TIRVIO №170:148–149].

Адзін з расейскіх шпегаў распаўсюдзіў у месьце пісанья па-нямецку «прелестныя лісты»: «в Могилеве в швецком войске по улицам разметал, а иные у ворот прибил» [TIRVIO №79]. У цяжкіх умовах на гэтую расейскую прапаганду купіліся нямецкія найміты ў швэдзкім войску (Tysk nation), якія пажадалі перайсьці да расейцаў. Каб супакоіць немцаў, Карл XII загадаў надрукаваць улёткі, якія расклеілі ў месьце і ў швэдзкім лягеры. У іх, між іншым, гаварылася: «...Ідзеце й далей за намі. Мы наймалі вас за вашы здольнасьці і таму дамо вам добрыя грошы за працяг маршу на нашым баку. Памятайце жа, што расейцы імат вашых суродзічаў-немцаў перабілі як здраднікаў» [Cederhielm 1912:104].

У пошуках сродкаў, у тым ліку для выплаты заробкаў нямецкім наймітам, Карл XII перайшоў да жорсткай палітыкі. Згодна з каралеўскім «ардынентам» (загадам) усе магілёўскія цэрквы павінны былі выдаць срэбра. Каб атрымаць патрабаванае, швэды мучылі «месьцічаў знатных», бо акурат яны былі старастамі парафіяў і распарадчыкамі царкоў-

ных каштоўнасьцяў. З канфіскаванага срэбра (падрабязны пералік якога склаў магістрат) швэды ў лягеры білі манэту [КМ: 273–274]. Тым часам, каб працягнуць паход, «швэдзкія і фінскія майстры пабудавалі два масты праз Дняпро (*Nieperen*) на дарозе на Смаленск» [Posse №18; Arest: LVIII]. Каб забясьпечыць сябе дрэвам, швэды разьбіралі пустыя будынкi «знатных магілёўскіх месьцічаў уздоўж берагоў Дуброўны. Масты пабудавалі ў раёне Папінка, насупраць дому Гараніна й царквы Сьв. Ільі» [Arest: LVIII].

Зрабіўшы масты, швэды пакінулі вартаваць кожны зь іх па 5 гарматаў, якія схавалі пад купамі з лому. «14 жніўня паводле старога календара кароль швэдзкі перайшоў на другі бок Дняпра на новым мосьце ды начаваў разам з абозам пад гарою на валоках мескіх, якія й цяпер завуць «Зьмена швэдзкая», – паведаміў магілёўскі храніст [КМ: 274]. Разам з каралём за два-тры дні места пакінула ўсё войска, разам 10 366 жаўнераў [Norsberg: 197]. Дзеля параўнаньня: расейская групоўка ў Беларусі на той час налічвала агулам да 40 тысячаў жаўнераў.

Са швэдамі пайшлі ваяваць колькі месьцічаў, якія добраахвотнікамі запісаліся ў швэдзкае войска. Сярод іх нейкі Андрэй Іваноўскі (TIRVIO №226:259). Напрыклад, у расейскі палон лучылі два магілёўскія шляхціцы, якія служылі ў швэдаў, – Аляксандар Загурскі ды Рыгор Жыркевіч [РІВРV 1946-7-2:902; 1948-8-1:2655].

Выходзячы зь места, швэды набралі ў дарогу шмат правіянту ды забралі чальцоў магілёўскага магістрату. Праз колькі дзён шляхетных паноў-радцаў «за 100 чырвоных залатых і 100 талераў бітых адкупіў камісар швэдзкі ягамосьць пан Станіслаў Панятоўскі» [Arest: LX]. Згодна з завышанымі падлікамі магілёўскага храніста, чальца магістрату Трафіма Сурты, побыт швэдаў абышоўся месту ў 100 тысячаў талераў. Сурта за прычынененьне гэтых выдаткаў назваў Карла XII Люцыпарам [КМ: 274].

Але горшае чакала наперадзе. Як занатаваў храніст Арэст, «хаця места магілёўскае было абрабаванае швэдзкім войскам, дамы, крамы, царквы й касьцёлы – усё засталося ў цэласьці й захаванасьці» [Arest: LXI]. Зруйнавалі «праваслаўнаю сталіцу» Рэчы Паспалітай, роўную заможнасьцяй Маскве й Вільні, «браты па веры» – расейцы. Пра гэта паведамляе Хроніка Магілёва: «Году 1708 месяца верасьня 8-га дня, на святаго мучаніка Сазонта, напярэдадні Нараджэньня Найсьвяцейшай Панны, Пан Бог, які доўга дзякаў караць места за нашы

цяжкія грахі, дапусціўся да таго, што Магілёў, дарма што быў абрабаваны швэдамі, але захаваў непашкоджанымі дамы, крамы, на Божыя сьвяты абярнуўся за адзін дзень ад агню ў попел і парахню, бо на загад цара Пятра Аляксеевіча масква, калмыкі і татары ў вышэй-памянёны дзень, роўна з усходам сонца, абкружылі места з усіх бакоў. [Месьцічы] пазачынялі брамы, на трывозе ўдарылі ў званы, раптам заўважылі, што замак ужо гарыць. Адчынілі брамы, прасілі літасьці, але дарэмна, толькі дадзена гадзіна вольнага часу і прыстаўлена варты, каб зьнесьці з ратушы ў склеп гарадзкія кнігі. Тут калмыкі крамы разьбіваюць, рабуюць, з другога канца паляць, заўважым між іншым, людзей з адзеньня абіраюць, грошы мацаюць, цэрквы адчыняюць, рабуюць, і калі ўжо, адным словам кажучы, заняўся замак, кінуліся на прадмесьці і найперш абрабавалі багатыя дамы. А калі агонь заняўся з усіх бакоў, зрабаваўшы места да асновы, ад'ехалі вон.

У гэты ж час, калі ўжо Божы гнеў, гарачнасьць Божая за грахі людзкія расплыліся агнём па ўсім месьце, муж пра жонку, а жонка пра мужа нічога ня ведаючы, хапалі толькі малыя дзеці, куды маглі прэч зь места ўцякалі, да лясоў, да яроў, да Буйнічаў, да Котуша, хаваліся хто дзе мог. А калі места занялося, то некаторыя галасілі: «Гэта ўжо Масква высыкае места!». Не ў аднаго тады з такога вялікага страху вырываліся з сэрца апакаліпсічныя словы: «Горы-горы, прытуліце нас, бо хто ж сьцэрпіць дзень гневу Божэга...». У гэты час набожны і скамянелы люд выплакаў апошнія сьлёзы, бачачы, як багата аздобленыя Божыя сьвятыні, арнамэнтаваныя крыжы, Божыя цэрквы патроху, заняўшыся агнём, валяцца на зямлю, царкоўныя купалы, адрамэнтаваныя зь немалым выдаткам, гараць, а бляхі ад агнянага шалу лятаюць па наветры, як птушкі, званы самі звоняць, гаспадарскія дамы безь ніякага паратунку ў агні ў пыл абарочваюцца, страх гэты цяжка выпісаць, ласкавы чытачу. Дай, Міласэрны Пане, каб да апошняга дня такое няшчасьце мы не дазналі на сабе» [КМ: 273–274].

Адзіная цытадэль праваслаўя ў Рэчы Паспалітай была зруйнаваная на загад «праваслаўнага белага цара» [Arest: LXI–LXII]. У выніку Магілёў назаўсёды страціў значэньне найбуйнейшага гандлёвага цэнтру Ўсходняй Эўропы, канкурэнта Данцыгу, Рыгі, Вільні й Масквы. Апавядаючы пра тыя падзеі, магілёўскі храніст падсумаваў, што не ад «лява», але ад «магілы» пайшоў насамрэч назоў места. У пошуках нармальна-

га жыцця пасля пажару з Магілёва да іншых местаў сышлі амаль што ўсе купцы [КМ: 274]. Ужо ў 1709 годзе найзаможнейшыя магілёўскія купцы, сябры магістрату паны Казімер й Сымон Маслокі, стала жылі ўва северскім Старадубе. З тых часоў месцічы Магілёва атрымалі сярод беларусаў мянушку «магілёўцы – камінары альбо трубалёты», бо ўсё іх багацце з-за катастрофы «вылецела ў комін».

На жаль, дагэтуль у грамадзкай думцы Беларусі пануе стэрэатып, што Магілёў знішчылі швэды, дарма што асноўныя беларускія крыніцы ў гэтым пытанні былі надрукаваныя за расейскім ды савецкім часамі.

Расейскія крыніцы аб загалдзе знішчыць Магілёў былі надрукаваныя ў 1948 ды 1951 «сталінскіх» гадох. Публікацыі паспрыяла, напэўна, іх эзопава мова. Быццам баючыся суду гісторыі, Пётар I завуляваў загад пра зруйнаванне места. 5 верасня 1708 г. Пётар I піша ліст да генэрала Радзівона Боўра (Родион Христофорович Боур): «*Господин генерал-порутчик. Письмо Ваше (без числа писаное) я получил, на которое ответственю. Первое, чтобы всё (как уже и прежде указ дан вам) пред неприятелем жечь, не щедя отнюдь ничего, а именно знатных мест (Магілёў. – Аўт.)... и Витепский уезд, сим куды обращение ваше будет разорять без остатку (хотя Польское или свое). Впрочем, наказую словесно сему доносителю, почему не испуская времени, постыпайте, понеже золотые дни настоят. Piter*» [РІБРВ 1948-8-1:118 №2604; 1951-8-2:648]. Такім чынам, загад пра знішчэнне Магілёва Пётар I пастанавіў перадаць вусна праз свайго «доносителя» ад'ютанта Хведара Барценева (Федор Бартнев), якому даручыў «*говорить наказ и смотреть за его выполнением*». 6 верасня генэрал Боўр адказаў Пятру: «*В Могилев сего числа отправил в партию майора Видмана, с ним драгун 300, казаков 500 и по указу вашего величества приказал упрavit повеленное, а со оными майором поехал вашего царского величества господин атьютант Бартнев*» [РІБРВ 1951-8-2:648].

Пасля выканання загаду 10 верасня 1708 г. генэрал Боўр дакладаў цару: «*Отъютант Бартнев вчерашнего 9 дня сентября из Могилева приехал в добром здорovie и по указу вашему исполнено*» (РІБРВ 1948-8-1 №2619). 10 верасня сваю справаздачу цару напісаў таксама Барценеў: «*А местечка (?! – Аўт.) Могилев в замке и предместье все выпалили...а от Мозилёва по дороге деревни и местечка Дрыбин и Горы все попалили*» [РІБРВ 1951-8-2:650]. Як бачым, вялізнае мураванае ме-

ста, велічны выгляд якога ўразіў у 1699 годзе расейскага амбасадара, масквіча Пятра Талстога [Tolstoi 1888:175], Барценеў сьвядома назваў «мястэчкам». Нарэшце 12 верасня Пётар I, адпісаўшы ўдзячны ліст «К Федору Осиповичу Бартеневу», паставіў кропку ў гісторыі старога Магілёва: «*Письмо твое и венгерское (вино. – Аўт.) до нас дошло, за который подарок и за бытъе ваше в партии благодарен*» [РІВРВ 1948-8-1:128 №2621].

Празь нейкі час па катастрофе, ужо на Ўкраіне, Пётар I абвінавачіў Карла XII, нібыта швэды разбурылі й зрабавалі Магілёў. Пра гэта йдзе гаворка ўва «*Указе всему малороссийскому народу*» Пятра I ад 6 лістапада 1708 г.:

«Король Шведский... великом княжестве Литовском церкви православные грабить и осквернять допущал, а именно: в Минску, в Борисове, особливе в Могилеве, как оттуду в войско наше Могилевское благочестивые монахи и священники заподлинно со слезами писали последующие мерзости запустения, которые Шведы тамо чинили то изо всех церквей потиры и оклады св. икон серебрянные обдирали и пограбили [...] в церкви соборной Могилевской святейший сакрамент тела Христова на землю выброся и оный потир похитя, вино из оно-го пили. Таго ж и народ [...] литовский (беларусаў. – Аўт.) таким де прельщением обманув и назвався им оборонителем вольностей» [РІВРВ 1948 8:1–№2816:281]. Зьвернем увагу на некаторыя моманты гэтай прапаганды да праваслаўных украінцаў Гетманату. Па-першае, тэкст пісаны пасля таго, як на загад Пятра I места Магілёўскае разам з усімі праваслаўнымі цэрквамі было разбурана дашчэнту. Па-другое, расейская прапаганда выкарыстоўвае відавочна «фальклёрныя», «знакавыя» антызаходнія сюжэты. Па-трэцяе, расейская ўлада, ведаючы, што афіцыйнаю мовай Украінскага гетманату ёсьць украінская, сьведама зьвяртаецца да ягоных жыхароў на расейскай актавай мове.

16 сьнежня 1708 г. на абвінавачаньне ў разбурэньні Магілёва расейцам адказалі швэды. Ува ўнівэрсале, пісаным да ўкраінцаў, але не маларосаў («*Да ўкраінскага народу*»), пісаным украінскаю мовай, Карл XII на закіды Пятра I зазначыў: «*А что оголошает о озлобленіи от нас в Ингрии, альбо где инде Греческой веры людей, мерзостнейший так же есть вымысл, равное зухвальство, иж церквей превращение нам задает, gdy святынъ Божіих всякое насиліе всегда возброялісма, установивше каранье, если бы хто оные насильствовати дер-*

знул. *О церквах Могилевских ничего нам неизвестно, леч то паки явственнейшее есть ли оны по выходе нашом, безбожными Московскими руками ограблены и в пепел обращены»* [Bantysh-Kamenski 1859-II:209].

Такім чынам, звесткі аб зруйнаванні расейцамі Магілёва дайшлі да швэдзкага войска. Верагодна, на Украіне швэды даведаліся пра гэта ад шматлікіх магілёўскіх уцекачоў. Паказальна, што ў адказе на швэдзкі зварот Пётар I цалкам здымае «магілёўскае пытаньне».

3 лютага 1709 г. расейцы друкуюць адказ на *«безстыдной универсал на Малороссийском языке [...] выданный за подписью и печатью Короля Шведского 16 декабря месяца, прошлого 1708 году»*, у якім ёсьць толькі кароткая й цьмяная згадка пра беларускія падзеі: *«для прикрытия показанного грабежу и ругательства Шведского церковей благочестивых и святынь в Литве [...] о чем пространение прежде сего объявлено...»* [Bantysh-Kamenski 1859-II:221].

Палітыку замоўчвання магілёўскай катастрофы 8 верасня 1708 г., распачаюць прапагандай Пятра I, пераняла расейская ды савецкая гістарыяграфія. Пра магілёўскія падзеі Вялікай Паўночнай вайны альбо не гаварылі зусім, як, напрыклад, у фундаментальнай манаграфіі Е.Тарле [Tarle 1958], альбо сьмела вінавацілі ў трагедыі швэдаў. Да прыкладу, апошняя савецкае выданьне «История Северной войны» 1987 г., нягледзячы на існаваньне друкаваных крыніцаў, сьцьвярджала, што: *«Заняв Могилев, шведы подвергли город ограблению и разрушению, но продовольствия не добыли»* [1987:78].

На грунце гэтай хлусьні ды хвалях антызаходняй рыторыкі беларускія савецкія гісторыкі стваралі міты пра *«оборону Могилева»* ды *«заботу Петра I о горожанам Могилева»* [Ignatenko 1957:46–48]. Да стварэньня антышвэдзкай справы далучыліся й «работники культуры». Пасьля другой сусьветнай вайны створаны музей вёскі Лясная, дзе наведнікі маглі ўбачыць карціны, прысьвечаныя мітам Паўночнай вайны кшталту *«Белорусский Сусанин»* (аўтар М.Бельскі), *«Народная война»* (А.Казанцаў), *«Запись добровольцев на российскую гарнизонную службу в Могилеве»* (Ю.Тулін), на якой магілёўскія месцічы былі намаляваная чамусьці ў расейскіх нацыянальных строях [Koryskii 1958]¹⁰. За

¹⁰ Сёньня музей зачынены з прычыны моцнага радыеактыўнага забруджваньня вёскі Лясная.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

аналягічным прынцыпам збудаваная існуючая дагэтуль экспазыцыя Магілёўскага абласнога гістарычнага музэю.

Фрыдрых Ніцшэ казаў, што часам гісторыкам ня трэба «варушыць праўды» пра былыя канфлікты, войны і несправядлівасьці паміж народамі. Але час казаць праўду, відаць, надыйшоў. Толькі праўда дапаможа нам рэканструяваць беларуска-швэдзка-расейскае гістарычнае мінулае.

2.6. Швэдзкая катастрофа пад Лясной

У другой палове жніўня—першай палове верасня 1708 г. войска Карла XII вымушана затрымалася на абшарах беларускага Падняпроўя. Папершае, швэдзкі кароль не губляў надзеі пайсьці на Маскву. Па-другое, акурат у Вялікай Літве Карл XII меўся сустрэцца з корпусам Адама Людвіка Левэнгаўпта (Adam Ludvig Lewenhaupt). Без абозу Левэнгаўпта працягваць паход на Маскву ня мела сэнсу. Да таго ж галоўнае швэдзкае войска прыкрывала аддзелы Левэнгаўпта, якія не маглі ўчыніць паважны супраціў 40-тысячнаму расейскаму войску.

11 верасня 1708 г. войска Карла XII спынілася каля Старышаў — памежнага мястэчка Вялікай Літвы на смаленскім гасьцінцы. Ісьці далей было немагчыма. «Непрыяцель», як называлі швэды расейцаў, зьнішчыў («выталіў») усе ўсходнія паветы ВКЛ. Насельніцтва Смаленшчыны было этапавана ў глыб краіны, вёскі таксама спаленыя [РІБРВ 1948-8-1 №2599, 2606]. Навокал ляжала пустэча. Швэдзкая вайсковая апэрацыя ў ВКЛ паступова ператваралася для саміх швэдаў у барацьбу за выжываньне. У гэтых умовах Карл XII пастанавіў рушыць да свайго новага стратэгічнага хаўрусьніка гетмана Ўкраіны Івана Мазэпы.

Тым часам празь Летува ў Беларусь другі месяц рушыў корпус Левэнгаўпта. У складзе корпусу было 11 450 жаўнераў, якіх набралі ў войска з швэдзкай Лівоніі. Паводле словаў каралеўскага пісара Густава Адлерфэльда «*гэты генэрал рухаўся вельмі марудна*» [Adlerfeld 1740-3:33]. Паход пачаўся 1 жніўня 1708 г., калі дзеве групойкі швэдзкіх войскаў, якія рухаліся зь Янішкаў (сучаснае Joniškis) і Загораў (Žagarė), злучыліся ў Анікштах (Anykščiai) Віленскага ваяводства. Прайшоўшы скрозь летувіскія мястэчкі Аланту (Alanta), Маляты (Molėtai),

Лабанары (Labanoras), войска Левэнгаўпта ўвайшло ў беларускія паветы ВКЛ. Швэдзкі генэрал не сьпяшаўся, бо на сустрэчы з Карлам XII у Радашкавічах (красавік 1708 г.) абяцаў прывезьці вялізны абоз з грашыма, амуніцыяй і харчаваньнем. На загад Карла XII ад 14 ліпеня 1708 г., які Левэнгаўпт атрымаў прыканцы ліпеня з Магілёва, ён павінен быў выйсьці ў раён Магілёва, каб злучыцца з Карлам XII каля мястэчка Чавусы [Hallendorff 1902:93]. Нічога так не перашкаджала швэдзкаму генэралу выканаць загад, як прага назьбіраць найбольш кантрыбуцыяў з ВКЛ.

Расейская выведка доўга ня ведала, дзе дакладна знаходзіцца корпус Левэнгаўпта. Напрыклад, 4 жніўня 1708 г. Пётар I пісаў, што *«Левенгопт конечно приехал к королю»* [РІВРВ 1951-8-2:513]. Але швэдзкі генэрал рухаўся вельмі марудна. Празь Сьвянцянны, Лынтупы, Кабыльнікі й Мядзел 15 жніўня 1708 г. Левэнгаўпт прыйшоў у Даўгінаў, дзе спыніўся аж на два тыдні (!), да 2 верасьня, бо чакаў збору кантрыбуцыяў зь Менскага ваяводзтва ды віленскіх і прускіх купцоў з таварам [Bring 1918: 294]. Збор кантрыбуцыі быў звычайна зьявай у вайскавай практыцы швэдзкага войска на абшарах Эўропы. Але каб атрымаць кантрыбуцыю з ваяводзкіх местаў ВКЛ (Вільні, Менску, Полацку, Віцебску), Левэнгаўпту трэба было заходзіць у іхныя межы й чакаць, калі вернуцца верхнікі. Таму далейшы шлях ішоў празь Бярозу Сапескую, Пышну, Лепель, Лукомль, Чарэю, нарэшце Талачын (17 верасьня 1708 г.). У кожным мястэчку Левэнгаўпт спыняўся на 1–2 суткі. Да прыкладу, два дні ён бавіў час у дамініканскім кляштары Бярозы Сапескай, мястэчку, якое знаходзілася пад швэдзкім пратэктаратам, бо належала Сапегам. Зь 10 верасьня 1708 г. швэды прабылі колькі дзён (*«pågra dagar»*) у Чарэі, зьбіраючы навокал кантрыбуцыю [Petre: 153].

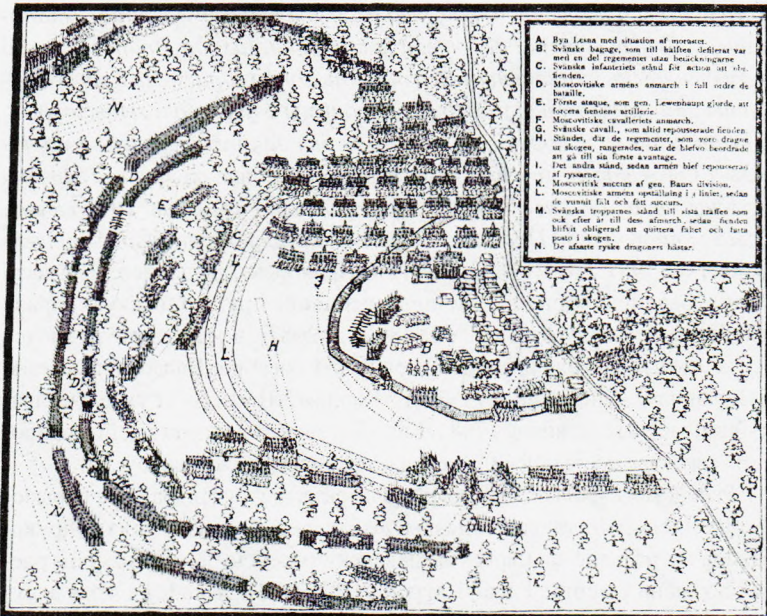
Згодна зь Віцебскай хронікай швэдзкае войска Левэнгаўпта забрала *«6 000 талераў кантрыбуцыі, захапіла ў ратушы бурмістра ды 12 іншых важных асобаў, якіх усіх завезьлі да Астроўны (мястэчка ля Віцебску), адкуль места іх выкупіла за 1 000 бітых талераў»*. Увесь шлях Анікшты–Талачын (каля 400 км) войска Левэнгаўпта прайшло за паўтара месяца (1.08–16.09.1708), прасоўваючыся ў сярэднім у дзень на 8 км. Да прыкладу, Карл XII з Кароны Польскай да Смургоняў (каля 600 км) узімку прайшоў за 41 дзень (з 30.12.1707 – па 8.02.1708), прасоўваючыся ў сярэднім 14,3 км у дзень [Hallendorff 1902:96–98].

З Талачына 18 верасня 1708 г. вершнікі Левэнгаўпта завіталі ў Магілёў. Месьцічы прасілі прабачэння, што «ня маюць магчымасці падзяліцца правянтам, бо самі церпяць вялікую нястачу дзеля падпаду места маскалямі» [Arest: LXIV].

23 верасня 1708 г. Левэнгаўпт падшоў да Шклова. Гэта адзінае буйное места Ёсходняй Беларусі, якое яшчэ ня знішчылі расейцы (TIRVIO №200). Яно належала адланаму хаўрусніку Карла XII вялікаму гетману літоўскаму, старасту берасьцейскаму, графу заслаўскаму, быхаўскаму і дубровенскаму Казімеру Яну Сапегу (1642–1720). Гетман добра дбаў пра ўмацаваньні Шклова, якія, хай сабе і драўляныя, лічыліся найлепшымі на ўсходзе ВКЛ. Расейцы авалодаць Шкловам ня здолелі. Хроніка Магілёва паведамляе, што «ў Шклове Левэнгаўпт узяў вялікі правянт і кантрыбуцыю грашым» [KM: 276]. Апошняя супярэчыць швэдзкім крыніцам. Места шклоўскае было на той час адзінай антырасейскай цыгадзельлю на ўсходзе ВКЛ, якую ня здолелі авалодаць войскі Пятра I. Праваслаўны ігумен магілёўскі Арэст наагул напісаў, што «швэды зруйнавалі Стары Шклоў», які пасля нібыта паўстаў на новым месьце» [Arest: LXIV]. Насамрэч Стары Шклоў быў зруйнаваны яшчэ ў 1580 годзе расейцамі. Акурат у Новым Шклове Левэнгаўпт бяспечна пераправіўся праз Дняпро. Швэдзкі афіцэр Робэрт Пэтрэй (Robert Petre) занатаваў 23 верасня ў сваім дзёньніку: «23 верасня нарэшце дайшлі да места Шклоў (Schlowa), збудаванае цалкам з дрэва і разьмешчанае на рацэ Дняпро (Nieper). Места належыць дабрачэсьліваму гетману Сапегу. 24 верасня мы перайшлі адсюль праз Дняпро на пантонным мосьце» [Petre: 153].

27 верасня ўвесь корпус Левэнгаўпта («hela armaden») выйшаў да вёскі Лясная (Jesna) [Bring 1918:302]. Даведаўшыся, што Чавусы захапіла расейскае войска, Левэнгаўпт пастанавіў рухацца далей на Прапойск, але на час прэдыху загадаў зрабіць зь вёскі Лясная варэнбург (wagenburg) – умацаваны лягер. Загад быў своечасовы, бо на наступны дзень, у нядзелю, на поле каля Лясной выйшлі галоўныя сілы Пятра I на чале з царом. Пасля палудня пачалася бітва, якую пазьней Пётар I назаве «маткай Палтаўскай перамогі», бо наступная перамога ля Палтавы адбылася за 9 месяцаў.

На сёння мы маем два супрацьлеглыя трактаваньні бітвы пад Лясной. Згодна з швэдзкай гістарыяграфіяй бітва працягвалася да позьняй начы. Мэтаі расейцаў было захапіць зроблены з вазоў абозу швэдзкі ва-

44. Бітва ля вёскі Лясная паміж швэдзкім і расейскім войскамі.
 Расклад стану на 11-ю гадзіну раницы 28.09.1708. Швэдзкі плян.
 Унівэрсытэцкая бібліятэка Ўпсолы (Carolina Rediviva).

рэнбург. Жорсткі рукапашны бой скончыўся нічыёй. Расейцы адышлі ў лес, швэды, падхапіўшы параненых, павярталіся ў свой варэнбург. Калі страляніна скончылася, блакітныя мундуры яшчэ трымалі вёску за сабою [Englund 1995]. Войска Левэнгаўпта налічвала крыху болей за 11 000 жаўнераў, з якіх на полі ля Лясной засталася ляжаць каля 4 000. Колькасьць расейскага войска швэды ацэньвалі ў 40 000 жаўнераў. Уночы, каб выратаваць войска, Левэнгаўпт пастанавіў не працягваць ранкам новага бою і сысьці. Але ўсюды навокал былі расейцы. Швэды пусьціліся ў хітрыкі. Яны ціха сышлі ўночы, пакінуўшы цэлы варэнбург з 2000 вазоў, палову гармат і, галоўнае, запаленыя паходні. Калі ўранку расейцы на чале з Пятром I памкнуліся з аголенымі сыцягамі на швэдаў, яны неўспадзеўкі пабачылі пусты табар [Adlerfeld 1740-3:47-48; Petre 1901: 159-160]. Дамо слова аднаму з удзельнікаў падзеяў, швэдзкаму жаўнеру

Ф.Вее: «Мы б выйгралі бітву, калі ў нас бы было зручнейшае становішча... Левэнгаўпт аддаў загад ісьці ціха лесам да Прапойску, каб там стварыць умацаваны лягер ды даць адпор ворагу. Па дарозе гарматы нашыя загрузлі ў балоце. Два дні мы спрабавалі выцягнуць іх. Шмат жаўнераў адстала. Да таго ж мы пакінулі ўсе вазы з маркітанкамі і жыдамі, пры якіх было шмат віна і піва, тытуню й гарэлки. Кожны з нас узяў ежу ў хатуль, якой хапіла на тыдзень. 30 верасня, калі мы падышлі да Прапойску, места аказалася знішчаным расейцамі» [Vee 1931:218–219]. Якраз тут ля Прапойску, дакладней, каля вёскі Рудня, расейскі корпус А.Меншыкава нанёс другую цяжкую паразу жаўнерам Левэнгаўпта [РІВРВ 1948-8-1 №2687]. Але Левэнгаўпт здолеў усё ж уцячы ад пагоні расейцаў, перайсьці Сож і праз Валасовічы, Немкі й Верашчакі выйсьці на злучэньне з Карлам XII у вёсцы Рухава (Старадубшчына). 11 лістапада 1708 г. Карл XII замест вялізнага войска з аборам і гарматамі ўбачыў 6 000 змучаных швэдзкіх жаўнераў.

Расейская вэрсія падзеяў бярэ пачатак зь лістоў Пятра I пра перамогу пад Лясной ды таксама адозвы («объявления»), якая была надрукавана хутка па бітве па-царкоўнаславянску, расейску й галяндзку ды распаўсюджана ў месцах Расеі й Эўропы [РІВРВ 8-1 №2840]. Гэтыя дакумэнты маюць відавочную тэндэнцыю перабольшваць агульную колькасць швэдзкага войска й колькасць забітых швэдаў у паўтара-два разы ды зьмяншаць колькасць уласных ахвяраў. Калі на наступны дзень па сутычцы (29 верасня 1708 г.) Пётар I піша пра 16-тысячнае войска Левэнгаўпта й 8 тысячаў забітых швэдаў [РІВРВ 1948-8-1 №2681], дык потым (6 лістапада) зьяўляецца ўжо лічба ў 20 тысячаў швэдзкіх жаўнераў [РІВРВ 1948-8-1 №2704], зь якіх засталася ў жывых толькі 3 [РІВРВ 1948-8-1 №2816]. Таксама Пётар I цьвердзіў, што ўпершыню былі пабітыя «природные Шведы» [РІВРВ 1948-8-1 №2684], якіх на «6 тысяч больше было нас» [РІВРВ 1948-8-1 №2704]!

Насамрэч большасць корпусу Левэнгаўпта складалі швэдзкія грамадзяне няшвэдзкага паходжання: этнічныя латышы, эстонцы ды немцы. Каля 12 000 швэдзкіх жаўнерам супрацьстаяла магутная расейская групойка з войскаў Пятра I, А.Меншыкава й Р.Боўра, якая нават паводле расейскіх крыніцаў налічвала больш за 20 тысячаў жаўнераў. Згодна з расейскім гісторыкам Я.Тарле [Tarle 1958:211] яны ля Лясной мелі ўсяго 10 000 жаўнераў, зь якіх загінула 1 110 й паранена было 2 856. Насамрэч больш, бо расейцы атакавалі! Швэдаў, піша Тарле, было 16 000

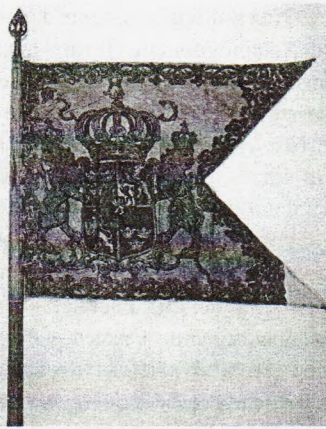
жаўнераў (насамрэч 11 375), зь якіх загінула 6 000 і ўзята ў палон 3 376¹¹. Насамрэч, згодна з расейскімі крыніцамі, у палоне апынулася па бітве ўсяго 385 швэдаў [РІБРВ 1951-8-2:743].

Гэта, бесьпярэчна, была першая буйная расейская перамога над швэдамі ў Вялікай Паўночнай вайне пасля цяжкіх паразіў пад Нарваю й Галоўчынам.

Іншая рэч, трэба здаваць сабе справу з таго, што тагачасныя расейскія рэляцыі мелі, безумоўна, прапагандысцкі характар. Працягвалася вайна, якая мела статус эўрапейскай. Была праблема Ўкраіны. Але ўсё гэта не перашкодзіла гэтым тэндэнцыйным матэ-

р'ялам трапіць у падмурак расейскай ды савецкай гістарыяграфіі, адкуль яны прыйшлі ў беларускую гістарычную навуку. Акурат Пётар І паклаў пачатак міту пра «*партызанскую барацьбу*» беларускага народу супраць швэдзкіх захопнікаў. У лісьце ад 6 лістапада Пётар І выказаў прагноз: «*едва 1000 человек от сих дватцать (20) тысяч к королю и в Ригу войдут, понеже и по лесам мужики zelo бьют их*» [РІБРВ 1948-8-1 №2704]. Менавіта з гэтага кароткага сказу нарадзіўся міт савецкай гістарыяграфіі пра «*партызанскую барацьбу*» беларускага народу [Тарле 1958:212] і «*белорусских мужиков*», якія «*короткими и внезапными ударами добивали противника*» [Ignatenko 1957:55].

Насамрэч пасяля Лясной ува ўмовах вялікай галечы, як адзначала Хроніка Магілёва, узнікла шмат рабаўніцкіх хеўраў з магілёўскай шляхты й сялянаў [КМ: 274]. Часьцей за ўсё яны рабавалі швэдзкіх жаўнераў. Да прыкладу, генэрал А.Рапнін дакладаў Пятру І, што «*здесьние (магілёўскія. – Аўт.) мужики пеших шведов грабят и ружье и платье отбирают [...] поймали наши фуражиры 7 человек (швэдаў. – Аўт.), а ружья, сказывают, отняли мужики*» [РІБРВ 1951-8-2:722].

45. Эстонская харугва ў войску Карла XII.

¹¹ Лічба 10 000 расейцаў у расейскай гістарыяграфіі азначала згоду зь першымі падлікамі Пятра І, паводле якіх швэдаў мелася быць 16 000.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Для пошуку швэдзкіх жаўнераў, якія адсталі ад войска Левэнгаўпта, на Магілёўшчыне Пётар I стварыў спецыяльныя аддзелы з калмыкаў, казакоў ды «*смаленскай шляхты*» [РІБРВ 1948-8-1 №2687]. Акурат казакоў меў на ўвазе Х.Барценеў (Ф.Бартенев), калі рапартаваў Пятру I, што «*черкасы шведов по лесам zelo много бьют*» [РІБРВ 1951-8-2:781]. Знойдзеных жаўнераў калмыкі й казакі ў выпадку супраціву забівалі, а калі швэды добраахвотна здаваліся ў палон, бралі іх на расейскую службу. Гэтак былыя жаўнеры швэдзкага войска Франц Дупольнд (Franz Dupontе) ды Ёхан Опэрдэн (Jochen Operden) былі запісаныя ў Казанскі полк прапаршчыкамі. Расейскія калмыкі рабавалі й абразалі насы й вушы віленскім купцам, якія везьлі тавары да Карла XII [TIRVIO №199]. Такім чынам, галоўнымі антышвэдзкімі партызанамі былі расейскія войскі, украінскія казакі новага прарасейскага гетмана Івана Скарападзкага ды беларускія крымінальнікі, якія, дарэчы, ахвотна рабавалі й адсталых ад войска расейскіх жаўнераў [РІБРВ 1948-8-1 №2739].

У кастрычніку—лістападзе 1708 г. Магілёўшчына й Імсьціслаўшчына ўўяўлялі сабой выпаленую зямлю. Усе месцы апроч Шклова былі зруйнаваныя, вёскі спаленыя. Расейцы палілі лясы, каб пазбавіць швэдаў дрэва, зь якога тыя будавалі пераправы (Adlerfeld 1740-3:56). З паказаньняў швэдзкіх палонных, захопленых ля вёскі Добрая, вядома, што Карл XII «*ради великого маршу и голоду многих больных и мертвых оставил (у Беларуси. — Аўт.)[...] болия часть оных не погребена осталась, и болезнь де и кровавый понос таковым образом умножились, что при некоторых ротах едва по 60 и по 50 человек осталось, которые служить могли. Люди же от голоду и болезни тако опухли, что едва маршировать могут*» [РІБРВ 1951-8-2:633].

Шмат швэдаў загінула альбо адсталі на шляху Карла XII у другой палове верасня 1708 г. са Старышаў праз Малятычы, Крычаў, Лобжу, Касьцюковічы, Канічы на Ўкраіну, першым мястэчкам якой былі Касьценічы (ля Імгліну). Расейская выведка дакладала, што «*которым трактом шел Швед и тем трактом везде пометано больных живых многое число, такожде и мертвых пометано многое число*».

Перад пераправай праз Сож ля Крычава Карл XII адпусьціў усіх жонак швэдзкіх афіцэраў разам з рыскімі купцамі дахаты. Усе яны былі забітыя «ў *крычаўскім лесе*» невядомымі [РІБРВ 1951-8-2:632–633].

Тыя швэды, якія адсталі ад корпусу Левэнгаўпта ля Прапойску, здолелі згуртавацца і, ачоленыя вайсковым судзьдзем Ёханам Бэнэке (Johann Be-

46. Выбар швэдзкіх
рэкрутаў у войска
Карла XII.
Мастак Г. Сэдэрстром
(G. Cederström).
Малюнак XIX ст.

пеке), прабіліся напачатку ў хаўрусны Шклоў, а потым швэдзкую Лівонію, куды ўсяго вярнулася каля 1 000 жаўнераў [Vee 1931:219]. Гэты ўчынак можна сьмела назваць геройскім. Бо жаўнеры прайшлі па выпаленай зямлі, без харчовых запасаў, церпячы перасьлед з боку ворага, сотні кілямэтраў Усходняй Беларусі. Пагатоў, мала хто зь іх ведаў мясьціны, таму яны пыталіся ў тутэйшых людцоў дарогу на Шклоў [Vee 1931:219]. Расейская выведка рапартавала 4 кастрычніка 1708 г., што «*пеших Шведов в лесах множество до самой нашей границы [...] чинят немалую шкodu и все спрашивают дорогу на Шклов*» [РІВРВ 1948-8-1 №2701]. Хутка харчы ў швэдаў высіліліся. Згодна зь беларускімі паданьнямі яны «*йшли харчуючыся толькі зьмерзлымі журавінамі*». Замест эўрапейскага войска Левэнгаўпта месцьціцы Магілёва пабачылі сотні галодных, блага апранутых жаўнераў. Але рухаліся яны не натоўпам, а шыхтамі, і кожны трымаў стрэльбу [КМ: 276].

Пасьля сыходу швэдзкага й расейскага войскаў Усходняя Беларусь уяўляла сабой выпаленую зямлю з тысячамі непахаваных жаўнераў. У такіх умовах хутка пачаліся пошасьці, перадусім чума, ад якой у Беларусі памерла каля 34 000 чалавек [Rudnev 1899:110]. Людзі ад голаду елі сабакі. У 1709 годзе за людажэрства ў ВКЛ было пакарана сьмерцай 8 асобаў [Тамсама].

Гэтыя змрочныя падзеі арыгінальна адлюстравала Хроніка Магілёва [КМ: 276]:

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

«Дня 18 верасня 1708 году генэрал Leonhofft пайшоў на Шклоў. У Шклове ён узяў вялікі правянт і кантрыбуцыю грашымі ды павернуў на Лясную, маёнтак ягамосьцяў паноў Серафіновічаў, шукаючы караля. На той час войска Маскоўскае вялізнае каля Лясной на тым беразе Дняпра ўстала, і сам цар ягамосьць Пётар Аляксеевіч быў на той баталіі. Адбылося гэта на першыя прымаразкі. Абкружыла Масква паўсюль таго Левэнгаўпта з абодвух бакоў вершнікамі. Сам цар, ягамосьць кружляючы паміж палкамі, крычэў: “Радейце, братцы, Богу і Государю” ... Шмат швэдаў на пушчах ды лясох паўцякала ... Тутэйшай шляхце і сялянм засталося скарбаў шмат, коняў, сукна, вазоў з розным швэдзкім майном. Гэтае войска Швэдзкае нават масты скураныя за сабою вазіла, для пераправы праз рэкі, але ж, бач, усё роўна загінула пад Лясною. За колькі тыдняў ля поля той бітвы немагчыма было праехаць, бо наўсуцэль ляжалі трупы, жаўнеры швэдзкія, целы якіх сабакі і дзярлівыя зьвяры грызлі. Толькі вялікім грудам са стрэльбамі людзі ездзілі. Тым часам шмат швэдаў «недабойкаў», якія ў лясы паўцякалі, да Магілёва дабраліся. Ішлі празь места зьніжкавелья, зрэдку хто ў барве (уніформе. – Аўт.), часьцей у рагожску апранутыя. Але строй трымалі, не натоўпам, але аддзелам на 10–15 на вуліцах маршавалі. Дужа мала хто зь іх дайшоў да Радзімы, бо шмат шляхты і сяляне на вёсках забілі з прычыны таго, што, калі швэды ішлі на Ўкраіну, люд тутэйшы мучылі з-за правянту».

У бітве 1708 г. пад Лясной загінула каля 4 000 швэдзкіх жаўнераў і колькі тысячаў расейцаў. Думаецца, што сёньня побач з помнікам палеглым расейскім жаўнерам варта паставіць манумэнт і ў гонар загінулых швэдаў.

2.7. Швэды на землях Беларусі. Грэгэр Лаўрэн Барастус

Адным з наступстваў актыўнай палітыкі Швэцыі ў Рэчы Паспалітай (1588–1709) быў прыход у тагачасную Літву этнічных швэдаў. За часоў панаваньня караля (вялікага князя) Жыгімонта III (IV) Васы (1588–1632) швэдзкая каталіцкая эміграцыя ў Рэчы Паспалітай складала 383 асобы,

сярод якіх было 18 дзяржаўных сакратароў і 13 пісараў [Wieselgren 1882: 150].

Шмат швэдзкіх эмігрантаў асела ў ВКЛ. Напрыклад, у сэмінарыі пантыфіка Рыгора XIII, якая ўваходзіла ў склад езуіцкай акадэміі, навучаліся 35 швэдаў. Каля 1602 г. швэды складалі 17,5% ад колькасці ўсіх студэнтаў [Litwin 1993:61–65; Grickevičius 1997:79–82]. Сярод іх найлепшы паэта-лацініст Беларусі й Летувы канца XVI – першай паловы XVII ст. Грэгэр Лаўрэн Барастус (Greger Larsson, псеўданім Gregorius Laurentii Borastus) і вядомы мастак Конрад Гётке (Konrad Götke), які ілюстравалі выданні Віленскай акадэміі й малявалі партрэты магнатаў, між іншым, Хадкевічаў, паэт Лаўрэн Бойе (Laurencijus Boije/Laurentijus Boye). Разам зь імі ў Вільні вучыліся іншыя землякі Олаўс Лаўрэцый (Olaus Laurentii), Андрэас Олаі (Andreas Olaii), Магнус Аяндэр (Magnus Agander), Пэтрус Монтанус (Petrus Montanus). Перабываньне на стальцы Рэчы Паспалітай каталіка-швэда стварала для эмігрантаў з Швэцыі цудоўныя магчымасці кар’еры. Шмат зь іх назаўсёды засталася на землях Летувы й Беларусі.

Сябрамі швэдаў па навучанні ў Акадэміі былі беларусы-ўніяты, будучыя лідары новай царквы. Сярод іх Павал Аўлучынскі (Paulus Ovluczynski), Афанасі Форс (Athanasius Fors), Банадысь Глінскі (Benedictus Glincki), Язэп Градзіцкі (Joseph Grodzicki), Міхал Пашкоўскі (Michael Paszkowski – будучы біскуп смаленскі), Рыгор Бянькоўскі (Gregorius Bienkowski – будучы генэральны прадстаўнік уніяцкай царквы ў Рыме) ды шмат іншых. Напрыклад, у часе сьвяткаваньняў кананізацыі Сьв.Казімера (1604) сярод 84 беларускіх і летувіцкіх студэнтаў, якія рабілі арачы, былі 4 швэды, 4 датчаніны і 1 нарвэжац [Lipnicki 1858:296-297]. У той час існавалі таксама шчыльныя сувязі паміж пратэстантамі ВКЛ і Швэцыі. Каля 25 студэнтаў-швэдаў прыканцы XVI–пачатку XVII ст. вучыліся ў Галоўнай пратэстанцкай школе Вільні, сярод іх будучы настаўнік Януша Радзівіла швэд Лаўрэн Горн (Laurentius Horn) [Kosman 1973].

47. Адзін з малюнкаў
Конрада Гётке,
мастака швэдзкага
паходжанья, які ў
XVII ст. працаваў
у Беларусі.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Наступная хваля вымушанай швэдзкай міграцыі прыпадае на часы Вялікай Паўночнай вайны. Воляю лёсу колькі швэдзкіх жаўнераў застаюцца на землях ВКЛ. Дарма што расейская выведка ў верасьні 1708 г. пахапала ў Магілёве ўсіх параненых швэдзкіх жаўнераў (каля 30 чалавек), аднаму зь іх паталаніла схавацца. Ягоны сын Яраш Швэд узгадваецца ў паперах першай паловы XVIII ст. у сувязі з крымінальнай справай што да бакаляраў Магілёўскага езуіцкага калегіюму, якія, «у жыдоўскім квартале гвалт чынячы, адрывалі стаўні дамоў» [IUM 1888-18:401–402]. Другі швэдзкі жаўнер застаўся ў Віцебску. Ягоны сын Казімер Швэд зрабіў бліскучую кар’еру, стаў сябрам магістрату і атрымаў шляхоцкую годнасьць. Ён нават прадстаўляў інтарэсы Віцебску на вальным сойме Рэчы Паспалітай у 1766 годзе [IUM 1888-17:81, 162]. Верагодна, нашчадкі гэтага роду грэка-каталікі Стэфан Швэд, Ісак Швэд ды Павал Швэд жылі ў Віцебску падчас перапісу насельніцтва, зробленага ў 1812 годзе на загад Напалеона Банапарта [Vitsebski sshytak 1993-3:122–136, 184].

Вымушаная эміграцыя швэдзкіх жаўнераў па Вялікай Паўночнай вайне знайшла адбіцьцё ў беларускім фальклёры. Жыхары вёсак Швэды (Слуцкі павет), Іванічы (Ігуменшчына), Селішча (Стара-Юркавіцкая воласьць Магілёўшчыны, сёньня Заходняя Браншчына) уважалі, што іхныя селішчы заснаваныя швэдзкімі жаўнерамі за часоў вайны [LIP: 545]. Этноляг М.Каспяровіч у 1929 годзе па выніках экспэдыцыі на Ігуменшчыну адзначаў, што жыхары помняць пра тое, што «швэдзкія войскі праходзілі цераз сучасную Чэрвенішчыну, ёсьць нават паданьне, што вёску Іванічы насяляюць нашчадкі швэдаў, што засталіся тады тут» [Kaspiarovich 1929:43].

У беларускай вёсцы Вярхоўе, што ля мястэчка Шумячычы (колішняе Імсьціслаўскае ваяводзтва ВКЛ, сёньня Смаленшчына, Расея), было занатавана паданьне пра параненага швэдзкага жаўнера, якога выхавала адна сялянская сям’я. Жаўнер ажаніўся і па вайне пастанавіў не вяртацца дахаты. Нібыта ад гэтага швэда й пайшла мясцовая радзіна Швэдавых [Putilov 2000:225]. Дадам, што сапраўды ваколіцы Шумячычаў у верасьні 1708 г. былі месцам цяжкіх баёў паміж войскамі Карла XII і Пятра I.

Падзеяў Вялікай Паўночнай вайны ў Беларусі тычыцца тастамэнт швэда, капітана каралеўскіх драбантаў Сьцяпана Батуры Юр’я Караля Шэлпахавон Штэтэнбэрга (Georg Schelbach von Stetenberg) (Горадня, датаваны 9 верасьня 1586 г.) да свайго сына Томаша (Tomas Schelbach

von Stetenberg) і ўнука Марціна (Martin Schelbach von Stetenberg): «... и тому ж Тумашу, сыну моему, записую маетность свою вечистую в Швецкой земле в повете Упсальском, шесть мил от места Упсальска лежачею...» [Arkhivaryus 2001:71–72]. На думку гісторыкаў Г.Люлевіча і А.Радамана, пісаны па-беларуску швэдзкі тастамэнт, які захоўваецца сёння ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, ня мае аніякіх адносінаў да часоў караля Сьцяпана Батуры. Гэты фальсыфікат пачатку XVIII ст., згодна зь якім нашчадкі швэда прэтэндавалі на ладны кавалак зямлі ля Ўпсолы, падроблены ў 1706 годзе ў Горадні швэдзкім афіцэрам войска Карла XII Шэлпахам вон Штэтэнбэргам, зразумела, з дапамогай мясцовага пісара. Гэты дакумэнт выразна сьведчыць пра адзінства эканамічна-праўнай прасторы тагачаснай Эўропы, часткай якой была Беларусь.

На працягу свайго існаваньня беларуска-летувіская дзяржава была часткаю заходнеэўрапейскага сьвету. Згодна з Статутам ВКЛ 1588 г. (артыкул 16, разьдзел 3) усе свабодныя жыхары Княства мелі права выехаць за мяжу. У сваю чаргу, кожны замежнік, калі ён не прадстаўляў варажай краіны, меў права прыехаць на сталае жыхарства ў Літву. Акурат дзеля гэтага ў Беларусі і Летуве ў XVII–XVIII стст. паўсталі нямецкая (Вільня, Горадня, Слуцк), галяндзкая (Нэйдорф, Берасьцейскае ваяводзтва), шатляндзкая (Кейданы, Слуцк) грамады [Ericsonas 2000]. Зрэдку гэтым правам карысталіся і швэды. Да прыкладу, у 1777 годзе ў ВКЛ са Стакгольму пераяжджае «майстар канатных рамёстваў» Самуіл Вэбэр (Samuel Weber). Ён зьвярнуўся ў магістрат Вільні з просьбай увайсці ў склад месьцічаў. Выбар Вільні быў невыпадковы. Папершае, наша сталіца была буйным эканамічным цэнтрам Рэчы Паспалітай. Па-другое, у шматэтнічнай, шматканфэсійнай Вільні існавалі моцныя традыцыі талеранцыі. Па-трэцяе, у месьце існавала лютэранская парафія, якую і пачала адведваць швэдзкая сям'я. З матэр'ялаў справы можна даведацца, што швэдзкі рамесьнік паходзіў з заходняй Швэцыі, места Крысьцінагамн (Kristinehamn) правінцы Вэрмлянд (Värmland). Пра тое, што ён застаўся ў ВКЛ, сьведчыць захаваная грамада, пісаная на пэргамэне па-швэдску. Гэта адзін з рэдкіх швэдамоўных дакумэнтаў што да гісторыі стасункаў паміж ВКЛ і Швэцыяй. Назаву яшчэ ліст Адама Людвіка Левэнгаўпта (ад 18.01.1705) ды кантрыбуцыйны квіток, які капітан швэдзкага войска Андэрс Робэртсан (Anders Robbertson) выдаў 25 траўня 1708 г. уладальніку маёнтка Барацын

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

(Наваградзкі павет) С.Вайніловічу. Сёння гэтыя дакумэнты захоўваюцца ў архівах Летувы [Körner, Tamulynas 1994:35, 39].

Маладаследаваным пытаннем застаецца гісторыя шляхоцкіх беларускіх родаў швэдзкага паходжання. Вядома, што бальшыня швэдзкіх шляхціцаў асела на землях ВКЛ у XVIII ст. Тады на службу ВКЛ паступіў швэд Густаў Нолькен (Gustav Nolcken). Ужо прыканцы стагоддзя гэты род разгалінаваўся ў Беларусі на два атожылькі: адзін у Наваградзкім, другі ў Імсьціслаўскім ваяводзтвах. Абедзве галіны роду хутка зьбеларусіліся. У 1765 годзе кароль Станіслаў Аўгуст надаў прыватнаму Івану Нолькену пасаду «стражніка старадубскага». Сын Івана Нолькена, таксама Іван, купіў у 1817 г. маёнтак Баянічы. Другая новаградзкая галіна роду была ўніяцкай. Існуе крыніца 1802 г., якая ўзгадвае а.Аляксандра Нолькена ды ягоных братоў Івана, Тахвіля, Восіпа. Іншы беларуска-швэдзкі род Сволкеняў (Svolcken) валодаў у XIX ст. маёнткам Барані Астравецкага павету. Зусім нядаўна супрацоўнік беларускай міліцыі А.Мядзелец выпадкова знайшоў у лесе фамільную капліцу Сволкеняў. Напаўразбураная капліца патрабуе тэрміновай рэстаўрацыі, раскіданыя навокал косьці – перазахаваньня [Кантакты і дыялёгі 2001-6:54].

Але найвядомейшым беларуска-швэдзкім шляхоцкім родам у Беларусі была радзіна Ашторпаў. Заснавальнік роду пан Францішак Ашторп (Frans Asturp) быў сынам швэдзкага жаўнера, які па Вялікай Паўночнай вайне застаўся ў Беларусі. Ф.Ашторп робіць выдатную кар’еру ў войску ВКЛ. Узнагародай за службу стаўся маёнтак Дукоры ля Менску. Дзеля сваёй дбайнасьці ў другой палове XVIII ст. маёнтак робіцца найзамажнейшым на Меншчыне, а Ашторпы – уплывовай шляхоцкай фаміліяй. Але да поўнага шчасьця Ашторпам не хапала больш вытанчанага радаводу. Біяграфіі звычайнага швэдзкага жаўнера яўна бракавала. Ашторпы падрабілі свой радавод, згодна зь якім яны паходзілі з каралеўскай дынастыі швэдзкіх Васаў (!), а маёнтак Дукоры нібыта заснаваў калісьці рымскі легіянер Дук (ад лаціны «dux» – князь), вой мітычнага Палямона, продка беларуска-летувіскай шляхты.

За Ашторпамі вёска Дукоры ператварылася ў заможнае мястэчка. Прыканцы XVIII ст. Ашторпы пабудавалі ў Дукорах шыкоўны палац, уфундавалі вядомы на ўсю Літву цырк і аркэстру. Нашчадак Ашторпаў Лявон Ашторп у сярэдзіне XIX ст. лічыўся найбольш жорсткім прыгоннікам. Калі ў 1851 годзе Лявон Ашторп трагічна загінуў (карэта па дарозе зь Менску ў Дукоры зьехала з мосту празь Сьвіслач ля вёскі Пяскі

ў ваду), народ успрыняў гэтую навіну як Божае пакараньне Ашторпам за жорсткую паншчыну. Менскі паэта Ігнат Легатовіч стварыў з гэтай нагоды эпіграму:

Сьмерць Ашторпа ў Дукорах
зробіць зьмену значну.
Паны піць кінуць,
мужыкі есьць пачнуць.
[VITSVICH 1956:37–38].

Этнічным швэдам быў сьняня забыты, але калісьці вядомы беларускі мастак Канстанцін Геда (Konstantin Godée, 1851 г. Вільня – 1977 г. Буэнас-Айрас). Продкі К.Геды прыехалі ў пачатку XIX ст. з Швэцыі ў Беларусь, якая на той час была правінцыяй Расейскай імперыі. Гадаваўся К.Геда ў Магілёве, там жа скончыў рэальную вучэльню. З 1919 па 1944 г. жыў у Магілёве, выкладаў мастацтва, афармляў гістарычныя кампазыцыі Магілёўскага гістарычнага музэю. У 1944 г. эміграваў на захад. Далёкі суродзіч Канстанціна Геды – вядомы сучасны швэдзкі сьпявак Мікаэль Геда (Mikael Godée).

Выхадцы з Швэцыі пакінулі свой сьлед у гісторыі Беларусі. Кожны зь іх шырыў зьвесткі пра сваю краіну сярод беларускага грамадства. Згодна з апошнім перапісам жыхарства Беларусі (1999 год) сьняня грамадзянінам нашай краіны ёсьць адзін швэд, які да таго ж валодае беларускаю мовай.

Як мы кагандзе гаварылі, у раньні Новы час швэд Грэгэр Лаўрэн Барастус (Gregorius Laurentii Borastus) здолеў стаць выдатным дзеячом старабеларускай культуры. Імя гэтага выдатнага беларуска-швэдзкага паэта й гісторыка сьняня, на жаль, забытае на ягонаі Бацькаўшчыне. Не вядомае яно й у Беларусі. Між тым Грэгэр Лаўрэн Барастус (яго сапраўднае швэдзкае прозьвішча Greger Larsson – Грэгэр Ларсэн) зрабіў важкі ўнёсак у старабеларускую лацінамоўную літаратуру. Нарадзіўся Грэгэр Ларсэн ля 1577 г. у месьце Нурчопінг (Nortköping) у каталіцкай сям'і. У гэты час у пратэстанцкай Швэцыі каталікоў моцна перасьледавалі, яны, у прыватнасьці, не маглі займаць дзяржаўных пасадаў. Ля 1593 г. Грэгэр Ларсэн выяжджае ў сталіцу ВКЛ Вільню, дзе паступае ў Віленскую езуіцкую акадэмію [Wieselgren 1882:149]. Ларсэн выбраў Вільню таму, што ў той час вялікім князем літоўскім і

каралём польскім быў швэд-каталік Жыгімонт Васа. Гэта заахвочвала эміграцыю швэдаў-каталікоў у Літву. У 1593 г. разам з каралём з Швэцыі прыяжджае каля 400 швэдаў, пераважна каталікі. Сярод іх каронны «швэдзкі» пісар Пэтэр Браск (Peter Brask), гісторык Ёнас Вастэссон (Joannes Vastovius, лацінскі псэўданім), манах-падарожнік Эрык Фальк (Erik Falk). Апошні вельмі цікавіўся ўсходнім хрысьціянствам, адведаў ВКЛ, Турэччыну, Крымскае ханства, Эгіпт, Сырыю, Ерусалім¹².

Шчыльныя стасункі з Швэцыяй мелі віленскія езуіты. Першы рэктар Віленскага калегіюму Станіслаў Варшавіцкі (паляк паходжаньнем) на даручэньне Папы Рымскага зрабіў у 1574 годзе падарожжа ў Швэцыю, каб пераканаць швэдзкага караля Ёхана III (Johan III, 1537–1592) прыняць каталіцтва. З Швэцыі ў Вільню айцец Станіслаў прывёз адзін з найславутшых швэдзкіх сакрамэнтаў – рэліквар Сьвятога Вульфiлы. Сьвяты Вульфiла (Wulfila) быў першым біскупам готаў – продкаў швэдаў, стваральнікам гоцкага альфабэту. У IV ст. Сьвяты Вульфiла зрабіў пераклад Бiблiі з грэцкае на гоцкую мову. У Вiльнi рэліквар Сьвятога Вульфiлы стаўся галоўным сакрамэнтам віленскай капліцы Цела Божага пры касцёле Сьвятога Яна й найбольш шанаванай сьвятыняй брацтва Цела Божага, якое дзеяла ўва ўсіх местах ВКЛ [Makarii 202].

Вiленскi пэрыяд жыцця Грэгэра Ларсэна (1593–1611) вельмі цікавы ў гісторыі старабеларускай культуры. Акурат у гэты час у Вiльнi склаўся моцны гуманiстычны асяродак з удзелам каталікоў паляка Пятра Скаргi й лiцьвіна-беларуса Валяр’яна Пратасевiча, беларускiх унiяцкiх дзеячоў Лява Крэўзы й Язэпа Ручкога, праваслаўных Мялета Сматрыцкага, Стэфана Зiзанiя, Лявона Карповiча, пратэстантаў паляка Андрэя Волана й беларуса Салямона Рысiнскага. Усе яны выдатныя дзеячы старабеларускай культуры. Некаторыя зь iх вучылiся разам з маладым швэдам. Вiдаць, з усімi iмi Грэгэр Ларсэн пазнаёмiўся асабiста, пагадоў што ў тагачаснай Вiльнi панавала атмасфэра гуманiстычных дыспутаў памiж прадстаўнiкамi розных веравызнаньняў.

Малады швэд абiрае сабе грэцкi псэўдонiм Грыгоры Лаўрэн Барастус, якi адсылаў да далёкай Радзiмы паэта – Швэцыi. «*Борэас*» па-грэцку азначае «поўнач» (швэдзкае «погт»), «*Асту*» азначае «места» (швэдз-

¹² Расеi няма ў гэтым пералiку таму, што гэтая дзяржава трымала свае межы зачыненымi для каталiцкага клiру.

кае «stad»). Выходзіць «паўночнае места» – Norrköping, паэтава бацькаўшчына.

Праз год побыту ў Вільні, у 1594 годзе, Барастус выдае першую кнігу «Panegyrica illustris: mo domino D. Nicolao Christophoro Radzivilo ... post auspaticissimo initium Vilnae Palatinatum...» (Vilna, 1594). Гэтая панэгірычная паэма, прысьвечаная Мікалаю Крыштапу Радзівілу Сіротку (1549–1616), колішняму пратэстанту, а потым каталіку. Мікалая Радзівіла ўважалі галоўным фундатарам Віленскай акадэміі. У 1585 годзе ён падараваў Акадэміі берасьцейскую друкарню свайго бацькі.

У 1602 годзе выходзіць другая кніга паэзіі Барастуса «Πανηγυρικος illustri magnifico domino D. Leoni Sapiehae M. D. Lithuaniae cancellario...» [Braunsberg, 1602]. Гэта панэгірык, або на старабеларускай мове «эпіграма», найславутшаму дзеячу нашай гісторыі канцлеру ВКЛ Ляву Сапегу. Кніга выдадзеная коштам езуіцкага калегіюму, што месціўся каля Каралёўца ў месьце Браўнсбэрг (Braunsberg, Усходнія Прусы – сёньня Бранева / Braniewa, Польшча). У 1604 годзе ў Вільні пабачыла сьвет новая кніга паэта, так званы «вянок паэзіі»: «Theatridium poeticum sanctissimo et castissimo poetae D. Casimiro...» (Vilna, 1604) [Ericsson 1924:452–455].

Шукаць сёньня звесткі пра гэтыя тры Барастусавы кнігі ў каталёгах старадрукаў дарэмна. Ня ведаюць пра іх у Летуве й Беларусі – такіх кніжак няма ў кнігазборах гэтых краінаў.

Урэшце ў 1611 годзе была апублікаваная адзіная вядомая сёньня беларускім і летувіскім навукоўцам кніжка-панэгірык каралю Жыгімонту Васу «Panegyricus Sigismundi III Poloniae et Sueciae regi invictissimodivatus» (Vilna, 1611). Гэта адзінае віленскае Барастусава выданьне, якое маюць кнігазборы Польшчы, Летувы, Расеі [Index Librorum Latinorum Lituaniae: 109].

Выданьне ажно чатырох кнігаў лацінамоўнае паэзіі ставіць Рыгора Барастуса на віднае месца сярод паэтаў-лаціністаў Летувы й Беларусі канца XVI – пачатку XVII ст.

Прага ведаў заносіць Барастуса ў Рым, дзе ён атрымлівае ступень доктара тэалёгіі. У Парыжы вучоны здабывае годнасьць доктара права. Пасьля студыяў паэт ужо ня вернецца ў ВКЛ. Кароль Жыгімонт Ваза прапаноўвае Барастусу высокую пасаду кароннага пісара, так звананага «швэдзкага канцлера». На Радзіму Барастус не вярнуўся таксама, але, відаць, увесь час марыў спрычыніцца да добра Бацькаўшчыны. Пра

гэта сьведчыць заснаваньне ім у Кракаве за ўласныя грошы школка (Bursa Borastus) для швэдаў-каталікоў. У бурсе навучалася каталіцкая моладзь як з самой Швэцыі, так і з усходніх правінцыяў Швэдзкага каралеўства: Эстоніі, Латвіі, Інгерманляндыі [Pilichowski 1957:455].

З успамінаў Альбрэхта Радзівіла аcurат «сьвятар Барастус» чытаў у 1632 годзе па-швэдзку канфірмацыйны ліст з нагоды абраньня Ёладзіслава Васы каралём Рэчы Паспалітай [Wieselgren 1882:153]. Прыканцы жыцьця Барастус піша гісторыю Швэцыі «Historia Sueciae ab anno Christi 800 ad Ericum fere. Nam et Gustavum attigi rerum et religionii novatorem». Мэтай кнігі было пазнаёміць чытача Рэчы Паспалітай з гісторыяй Швэцыі, асабліва Рэфармацыі за часоў Густава Васы.

Памёр Барастус у 1654 годзе.

2.8. Беларусь і Летува ў швэдзкай навуковай думцы другой паловы XVI – пачатку XVIII ст.

Першым швэдзкім дасьледнікам, які зацікавіўся нашай краінай, быў швэдзкі гісторык Олаўс Магнус (Olaus Magnus, 1490–1557). Нарадзіўся Олаўс Магнус у месьце Лінчопінг (Linköping) у набожнай каталіцкай сям’і. Стаўшы каталіцкім ксяндзом, ён зьдзейсьніў шэраг вандровак па краінах Паўночнай Эўропы, падчас якіх назапашваў веды пра традыцыі, побыт і культуру мясцовых народаў.

З пачаткам швэдзкай Рэфармацыі каталік Олаўс Магнус быў вымушаны шукаць прытулку за мяжою. Ён выбірае Рэч Паспалітую, а менавіта Данцыг (Гданьск), дзе пад апекай караля й вялікага князя літоўскага Жыгімонта Старога працягвае навуковую й сьвятарскую дзейнасьць. Абвешчаньне лютэранства дзяржаўнаю рэлігіяй Швэдзкага каралеўства (1527), гвалт над нязгоднымі ксяндзамі (якія цяпер павінны былі браць жонак ды рабіцца пастарамі) пазбавіў Олаўса Магнуса магчымасьці вяртаньня на Бацькаўшчыну.

У гісторыю эўрапейскай навукі Олаўс Магнус увайшоў як аўтар двух славурых твораў. У 1539 годзе ў Вэнэцыі (Venice) ён апублікаваў «Carta Marina» – першую ў Новым часе дакладную мапу Паўночнай

48. Хрост Ягайлам балтаў-паганцаў у 1386–1387 гг.
Гравюра Олаўса Магнуса. 1555 г*.

Эўропы. У 1555 годзе ў Рыме (Rome) ён выдаў на лаціне фундаментальную «*Historia de gentibus septentrionalibus*» («Гісторыю паўночных народаў»). Бадай што ўпершыню эўрапейскі гісторык імкнуўся распавесці не пра палітыку кіраўнічых дынастыяў, а пра культуру й звычай народаў Балтыкі.

Верагодна, у Данцыгу Олаўс Магнус назбіраў звесткі пра Літву й ліцьвінаў, якія выкарыстаў у сваіх працах [Broberg 1992–1994:136–141]. Места Данцыскае ў XVI ст. было важным гандлёвым партнёрам беларускіх купцоў зь Вільні й Полацку. Надрукаваная ў цэнтры тагачаснай цывілізацыі – Вэнэцыі – «*Carta Marino*» ўпершыню прадставіла эўрапейскаму чытачу краіны Поўначы, а перадусім Вялікае Княства Літоўскае. Выданьне гэтай карты Олаўс Магнус разглядаў як уступ да «Гісторыі паўночных народаў».

Згодна з тагачаснай традыцыяй на абшарах Літвы Олаўс Магнус вылучыў дзве тэрытарыяльныя адзінкі: перш-наперш Літву (*Litvanie*) зь Віленскім, Полацкім, Віцебскім і часткай Менскага краю ды Жамойць

* Падчас хросту балтаў была ахрышчаная й рэшта крывічоў-паганцаў з абшараў Панямонья. Выява «Вужынага караля» на гравюры Магнуса сымбалізуе паганскую міталёгію летувісаў і беларусаў. Зьвязваць гэты вобраз выключна з балцкай традыцыяй памылкова, бо «Вужыны кароль» – цэнтральны персанаж міталёгіі лужыцкіх сэрбаў.

(Samogethia) – балцкія паветы ВКЛ. Рэгіён з назовам Беларусь (Russia Alba) разьмешчаны Магнусам на поўначы Расеі. Акурат там лякалізавала Белую Русь значная бальшыня эўрапейскіх картографаў XVI–XVII стст. Дарма што Олаўс Магнус адлюстравяў толькі заходнюю й паўночна-ўсходнюю часткі ВКЛ, ягоная мапа мае вялікую інфармацыйную вартасць. На мапе ВКЛ Олаўс Магнус зрабіў некалькі досыць цікавых малюнкаў. Гэта дзяржаўны герб Пагоня, малюнак вялікага князя й караля Жыгімонта Старога. Карціна «Ласаваньне мядзьведзяў» адлюстроўвала важны занятак ліцьвінаў-беларусаў – бортніцтва. Шматлікія караблі з Балтыкі, якія Олаўс Магнус намалюваў каля Вільні, у сымбалічнай форме падкрэсьлівалі значную ролю сталіцы ў паўночна-эўрапейскім гандлі. Сёньня ў сьвеще захаваліся толькі два асобнікі гэтай унікальнай мапы: адзін у Швэцыі (бібліятэка ўнівэрсытэту Ўпсолы), другі – у Нямецчыне (месцкая бібліятэка Мюнхэну).

Гістарычнай Літве прысьвечаныя тры разьдзелы кнігі «Гісторыя паўночных народаў». Першы мае назоў «Пра скамарохаў». Аўтар піша: *«Русіны і ліцьвіны харобрыя вяўнічыя народы, найбліжэйшыя суседзі швэдаў і готаў на ўсходзе. Яны знаходзяць асаблівае задавальненьне, прыручаючы дзярлівых мядзьведзёў, пасья чаго гэтыя зьвяры робяцца такімі паслухмянымі, што выконваюць іхны кожны загад. Гэтыя навадыры-скамарохі зь Літвы вандруюць па ўсіх заходніх краінах. Кажуць, што яны таксама выконваюць шпіёнскія абавязкі»*. Олаўс Магнус дадае да свайго апавяданьня два малюнкi беларускіх скамарохаў-мядзьведнікаў, напэўна, першы вядомы малюнак з выяваю беларускіх скамарохаў [Magnus 2000:846–847].

У частцы, прысьвечанай ВКЛ, Олаўс Магнус падрабязна распавядае пра дыпляматычныя сувязі Літвы з Маскоўшчынай. Цікава, што галоўным героем гэтага разьдзелу выступае шляхціц «Матэвуш Баўтрамеевіч Гедройц са знакамітага ў Літве места Вільня». Аўтар апавядае пра «экзатычнае» для эўрапейца падарожжа Гедройца ў далёкую Маскоўшчыну (1551).

Інфармацыя Олаўса Магнуса – адзіная грунтоўная крыніца пра гэтае дыпляматычнае падарожжа. Хутчэй за ўсё, падчас побыту ў Польшчы Олаўс Магнус быў асабіста знаёмы з Гедройцам альбо падтрымліваў з ім сталае ліставаньне. Апавядаючы пра хрост Ягайлам балтаў-паганцаў, Олаўс Магнус згадвае вельмі цікавы прыклад паганскай веры: *«ля дзяржаўнай мяжы паміж ліцьвінамі і маскавітамі ля шырокага*

гасьцінца стаіць стод, які на мясцовай мове завецца “Залатая баба” (у арыгінале Zlotababa – Аўт.), што ў перакладзе азначае “залатая старая”¹³, якой кожны падарожнік мусіць ахвяраваць нейкі малы падарунак» [Magnus 2000: 131]. Імя Олаўса Магнуса вельмі папулярнае ў сучаснай Швэцыі. Але спадчына швэдзкага гісторыка мае таксама вартасьць для пазнаньня праўдзівай гісторыі беларусаў.

Актыўная мілітарная ды палітычная дзейнасьць Швэцыі на ўсходзе Балтыкі ў XVII – пачатку XVIII ст. выклікала ўздым зацікаўленьня швэдаў да ўсходніх суседзяў. У 1620 годзе ў Стакгольме (Holmiae) выдаецца праца доктара тэалёгіі Ёхана Гота Батвіда (Johannes Gothos Bot(h)vidi, 1575–1635) «Ці можна лічыць маскоўцаў хрысьціянамі?» («Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani?»). Прысьвечаная пачынальніку «ўсходняй палітыкі» каралю Густаву II Адольфу Васу, кніга разьвязвала важнае для швэдзкага кіраўніцтва пытаньне: «хрысьціянскае» альбо «нехрысьціянскае» Маскоўскае гаспадарства. Аўтар дасьледаваньня ўваходзіў у кола паплечнікаў караля. Як вайсковы пастар (будучы біскуп) Батвід суправаджаў швэдзкага караля падчас вайсковых дзеяньняў у Нямецчыне [Tigerström 1986]. Дадатны адказ на заданае пытаньне паўстаў у дыскусіі Батвіда з магістрам філязофіі Андрэасам Ёханам Прытцам (Andreas Johannis Prytz, 1590–1655), якога часам памылкова прызнаюць аўтарам твору. Апроч «расейскай праблематыкі» з Батвідавай кнігі швэдзкі чытач мог даведацца пра гісторыю Ўкраінска-Беларускай праваслаўнай царквы (Кіеўскай мітраполіі). Батвід, напрыклад, ведаў пра папулярнае сярод нашых кніжнікаў паданьне аб тым, што апосталам Русі быў Сьвяты Андрэй, хрышчоны першаапосталам Пятра. Асобныя бачыны кніжкі прысьвечаныя ролі Бізантыі й Канстантынопальскай патрыярхіі ў царкоўнай гісторыі ўсходнеславянскіх народаў, цяжкаму становішчу экуменічнага патрыярха ўва ўмовах Атаманскай імперыі. Паведамляе Батвід таксама пра асьветніцкую дзейнасьць сьвятых Кірылы й Мятода, распрацоўку апошнімі кніжнай царкоўна-славянскай мовы (Linguam Sclavicam).

Вельмі важным для нас фактам у Батвідавай кнізе ёсьць пералік народаў, якія гаворыць на славянскіх мовах. Да шэрагу славянамоўных народаў Батвід залічаў гістарычных «ліцьвінаў»: «*Illyricam voco Lin-*

¹³ Як вядома, летувіскія землі ніколі не межавалі з Расеяй. Такім чынам, гаворка тут пра Беларусь. – Аўт.

РАНЫЇ НОВЫ ЧАС

49. Беларусь на шведзкай мапе Паўночнай Эўропы 1626 г. «Orbis Arctoi nova et Accurata Delinatio». Аўтар Андрэас Бурэ (Andreas Bure).
 Адрзел мапай унівэрсытэцкай бібліятэкі Ўпсолы (Carolina Rediviva), Друкуецца ўпершыню.

guam qua Sclavis, Croatis, Bohemis, Dalmatis, Polonis, Lithvanis, Russis, Muschovitis alias populi est communis» – «Ілірыйскаю (славянскаю) моваю гавораць склавы (сэрбы, славенцы? – Аўт.), харваты (Croatis), чэхі (Bohemis), далматы (Dalmatis)¹⁴, ліцьвіны (Lithvanis), русіны (Russis), расейцы (Muschovitis), вядомыя таксама адметнасьцю свайго грамадства» [Botvidi 1620:a3].

Зь цягам часу Батвідаў твор набыў зўрапейскую вядомасьць. Пра гэта сьведчыць другое яе выданьне ў 1705 годзе ў Ляйпцыгу (на лаціне Lipsiae).

У 1626 годзе Андрэас Бурэ (Andreas Bure 1571–1646, лацінскі псэўдонім *Andrea Bureo Sueco*) выдаў мапу «Паўночныя землі» («Orbis Arcto i nova et Accurata Delineatio»), частка якой прысьвечаная ВКЛ. Аўтар быў буйным палітычным дзеячом – камісарам Выбаргу (Viborg), кіраўніком групы па дэмаркацыі мяжы паміж Швэцыяй і Расеяй, амбасадарам Швэцыі ў Расіі. Назапашаныя веды ды шырокае кола памочнікаў дазволілі Бурэ зрабіць адну з найлепшых мапаў свайго часу, над якой ён працаваў 23 гады. Што да Вялікай Літвы, дык па дакладнасьці з гэтай мапай можа паспрачацца толькі славутая «Радзівілаўская мапа» работы Тамаша Макоўскага (1613). Усе назовы беларускіх і летувіскіх местаў ды мястэчак перададзены лацінкай згодна з тагачаснай беларускай правапіснай традыцыяй ды правіламі швэдзкага правапісу. Да прыкладу: Vilna, Slonim, Creva, Kaidonaw, Radoskoviki (чытаецца «Радошковічы»).

Сёньня адзіны арыгінал гэтай вялізнай мапы памерам 160 x 150 см захоўваецца ўва ўнівэрсытэцкай бібліятэцы Ўпсолы [Carolina Rediviva: Kartos Scandinavien, 1619–1650]. З гэтага арыгіналу на працягу XVII–XVIII стст. быў зроблены шэраг копіяў. Ақурат гэтай мапай карысталіся падчас побыту ў Беларусі Карл X ды Карл XII. Дарма што ў 1936 годзе ў Люндзе мапа выйшла друкам, яна амаль не вядомая беларускім і летувіскім дасьледнікам. Ня згадвае пра яе й апошняе фундаментальнае выданьне «Lithuania on the map» [Vilnius, 2001].

У 1632 годзе кароль Густаў II Адольф заснаваў другі ў Швэцыі ўнівэрсытэт у Дорпаце (Academia Dorpatensis). Дорпацкі ўнівэрсытэт (сёньня Тарту, Эстонія) павінен быў рыхтаваць кадры для «культурнай экспансіі» Швэцыі на ўсходнім узьбярэжжы Балтыкі. Пасьля сьмерці караля канцлер Швэцыі Аксэль Оксэньшэрна (Axel Oxenstierna) заявіў, што ўнівэрсытэт «месціцца ня там, дзе мае быць, валеі збудаваць у

¹⁴ Сёньня жыхары гістарычнай Далматыі ёсьць часткаю харвацкай нацыі.

гэтым месяце замак». З аднаго боку, швэдзкі палітык меў рацыю – уні-
вэрсытэт быў разбураны ў 1708 годзе расейскім войскам (адноўлены
Расейй толькі ў 1802 годзе). Зь іншага боку, за кароткі час першага пэ-
рыяду свайго існавання Дорпацкая акадэмія зрабілася навучальнай
установай, дзе навучалася моладзь з мэтрапольнай Швэцыі, земляў су-
часных Латвіі, Эстоніі, Беларусі, Летувы, Расеі, дзе вяліся даследаваньні
па розных кірунках усходне-балтыцкай праблематыкі.

Акурат у Дорпаце (Tartu) у 1642 годзе пабачыла сьвет першая швэдз-
кая навуковая праца, прысьвечаная гісторыі Польшчы, Беларусі й Лету-
вы. Гэта забытая сёньня доктарская праца швэдзкага гісторыка Ёханэса
Пэтрэюса (Johannes Petrejus Junecorensis) «Гісторыя Польскага кара-
леўства» («Regnii Poloniae Historia»), шмат старонак якой адведзеныя
ВКЛ. Нарадзіўся Ёханэс Пэтрэюс (ня блытаць зь іншым вядомым швэдз-
кім гісторыкам Пэтэрам Пэтрэюсам/Petrejus Peter, Persson Per) у мес-
це Ёнчопінг (Jönköping) правінцыі Смольянд (Småland). На жаль, Ё.Пэтрэ-
юс не захацеў зрабіць навуковую кар’еру. Пасьля абароны дысэртацыі
ён вярнуўся ў родны кут, дзе атрымаў высокую пасаду ў судзе Ётэлянду
(Göta hofrätt). Сярод дорпацкіх апанэнтаў Пэтрэюса былі знаўцы ўсход-
няй праблематыкі, між іншым, прафэсар грэцкай мовы Ёхан Георгі Гізэль
(Johannes Georgis Gezelius). Ягоны суродзіч Інакенці Гізэль (1600–1683)
быў рэктарам Кіеўскай калегіі й адным з найлепшых знаўцаў грэцкай
мовы ўва Ўкраіне XVII ст.

Зразумела, што ў кнізе Пэтрэюса выкладаюцца вядомыя факты з
нашай гісторыі. Найцікавейшымі фактамі з гісторыі ВКЛ з швэдзкага
пункту гледжаньня былі наступныя: а) каранаваньне Вялікага Князя Лі-
тоўскага, Жамойцкага й Рускага (Lithuanian, Semogitia, Roxolaniae)
Уладзіслава Ягайлы (Vladislavs Jagello) на польскі сталец у 1386 годзе й
наступны хрост Літвы ў 1387 годзе; б) разгром польска-летувіска-бела-
рускімі харугвамі Тэўтонскага ордэну пад Грунвальдам у 1410 годзе; в)
разгром 6 жніўня 1506 г. вялікім князем Аляксандрам татараў пад Клец-
кам, пасьля чаго вялікі князь памёр: «Alexander Dux Lithuaniaen 1506
Tartaros vincie post victoria cmoritur»¹⁵ [Petrejus 1642:a 9].

Асобная старонка твору прысьвечаная бітве пад Воршай 8 верась-
ня 1514 г., калі, паводле словаў швэдзкага гісторыка, «*ліцьвіны атрымалі*

¹⁵ Насамрэч сьмяротна хворы вялікі князь Аляксандар знаходзіўся тады ў Вільні, а
войскам камандаваў беларускі магнат, маршалак Міхал Глінскі.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

бліскучую перамогу над царом Маскоўскім» [Petrejus 1642:a 9]. Пры гэтым Ёханэс Пэтрэюс зусім не згадаў пра ключавую падзею ў гісторыі Рэчы Паспалітай – Люблінскую унію 1569 г. Магчыма, таму, што пытаньне незалежнасьці ВКЛ ад Польшчы тады яшчэ стаяла на парадку дня.

Адрозна ад Люблінскай уніі Пэтрэюс падрабязна спыняецца на Вэндэнскай уніі 1566 г. паміж ВКЛ і Лівоніяй, якая была падпісаная ў 1562 годзе ў Рызе й зацьверджаная ў 1566 годзе на сойме ў Берасьці. Скасаваньне Лівонскага ордэну й пратэктарат ВКЛ над Лівоніяй быў апошнім вялікім посьпехам у самастойнай вонкавай палітыцы ВКЛ [Шагорка 1994:67–73]. Зь іншага боку, гэтая падзея істотна паўплывала на тагачасную гісторыю Латвіі. Як занатаваў Ё.Пэтрэюс, «*5 сакавіка 1562 г. у Рыскім замку лівонскія рыцары перадалі ваяводу Віленскаму Мікалаю Радзівілу Чорнаму (Nicolaο Radzivillo, Palatino Vilnensi) ключы ад Рыгі ды іншых местаў Лівоніі*» [Petrejus 1642:a 9 адв].

Аўтарам асабліва падкрэсьліваўся факт абраньня 6 жніўня 1587 г. швэда Жыгімонта Васы каралём польскім і вялікім князем літоўскім. Апошнія старонкі працы Ё.Пэтрэюса прысьвечаныя падзеям Смаленскай вайны 1609–1611 ды 1632–1634 гг. Наступная праца швэдзкага гісторыка з гісторыі Беларусі пабачыць сьвет толькі ў 1997 годзе!

Апошнім буйным дасьледнікам беларускай культуры раньняга Новага часу ў Швэцыі быў Ёхан Спарвэнфэльд (Johann Sparwenfeld, 1655–1727). Гэты навуковец, дыплямат, падарожнік і паліглёт (ведаў 14 моваў) заклаў асновы швэдзкай славістыкі, славянскую катэдру Ўпсольскага ўнівэрсытэту, якая спраўна працуе з 1687 г. У 1684–1687 гг. Ёхан Спарвэнфэльд жыве ў Маскве, сьпяраша як супрацоўнік швэдзкай амбасады, пасьяя як адмысловы каралеўскі стыпэндьянт для вывучэньня расейскай і царкоўнаславянскіх моваў. У часе побыту Спарвэнфэльд знаёміцца з вучнем Сімяона Полацкага Сылвэстрам Мядзьведзевым, ад якога даведваецца пра існаваньне яшчэ адной літаратурнай усходнеславянскай мовы – старабеларускай (стараўкраінскай) [Birgegård 1975: 29–55]. Дзякуючы руплівасьці Спарвэнфэльда ў кнігазборы Ўпсолы захаваліся ўнікальныя беларускія кнігі й рукапісы, якія швэдзкі навуковец прывёз з Расеі. Між іншым, Статут ВКЛ 1588 г., рукапісны слоўнік Сымона Полацкага («Отца Н.Еромонаха Симеона Полоцкого словник Полоно-Словенский») [Kotliarchuk 2001], «Лексикон славяно-росскій» Памвы Бярынды (Куцейна, 1653) ды іншыя ўнікальныя друкі. На падставе сабранай калекцыі выданьняў Спарвэнфэльд у 1688 годзе распачынае

«працу жыцця» – фундаментальны лаціна-царкоўнаславянска-расейска-старабеларускі слоўнік «Lexicon Slavonicum», скончыць які ён здолеў толькі ў 1705 годзе. На жаль, але Вялікая Паўночная вайна, параза Карла XII пад Палтавай і зыход Швэцыі з Усходняй Балтыкі адмоўна паўплывалі на лёс найвыдатнейшага помніка. Толькі ў 1987–1990 гг. рукапіс гэтай працы знойдзены, узорна падрыхтаваны і выдадзены швэдзкай славісткай Уляй Біргегорд [Spragwienfeld: 1987–1990]. Сучаснай беларускай лексыкаграфіі гэтае выданьне дагэтуль не вядомае. Няма гэтага выданьня ў кнігазборах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Такім чынам, швэдзкая гуманітарная навука раньняга Новага часу мае вялікія здабыткі ў вывучэньні ВКЛ і старабеларускай культуры. Праўда, зыход швэдаў з Усходняй Балтыкі пасля падзеяў 1709–1710 гг. і зьнікненьне ліцьвінаў-беларусаў з палітычнай ды культурнай мапы Эўропы гвалтоўна перапынілі ў XVIII–XX стст. працэс узаемадзеяньня. Цяпер нашыя народы пачынаюць наноў пазнаваць адзін аднаго. Але, як заўважыў старарымскі гісторык Тытус Лівіюс (Titus Livius): *«лепей позна, чымся ніколі»*.

2.9. Беларусь пачатку XVIII ст. вачыма швэдзкіх жаўнераў

У архівах і бібліятэках Швэцыі захоўваецца каля 20 дзёньнікаў швэдзкіх жаўнераў з часоў Вялікай Паўночнай вайны, а таксама шмат лістоў, пісаных швэдамі ў Смургонях, Пінску, Радашкавічах, Менску, Магілёве ды іншых местах і мястэчках Беларусі. Дзяржаўная пошта ВКЛ працавала выдатна. Напрыклад, толькі Ёнас Стольгамар у чэрвені 1708 г. адпісаў 6 лістоў зь Менску, якія праз Рыгу прыйшлі ў Швэцыю [Stålhammar: 170–182]. Што да зьместу дзёньнікаў і лістоў, ён тыповы для вайсковага эпістэляру. Асноўныя зьвесткі тычацца пройдзеных мясьцінаў, баёў з расейцамі, побыту, асабістых справаў. Але часам трапляюцца ўнікальныя зьвесткі пра Беларусь. Унікальныя, бо XVIII ст. дагэтуль застаецца малавывучаным пэрыядам гісторыі Беларусі, дасьледаваньні якога толькі пачынаюцца. Каштоўнасьць такіх зьвестак яшчэ ў тым, што зь іх швэдзкі чытач упершыню даведваўся пра Беларусь.

50. Афіцэры Карла XII. Швэдзкі малюнак 1696 г.

КРАІНА Й НАСЕЛЬНІЦТВА

Па-першае, швэды ў Беларусі пачатку XVIII ст. ня ведаюць слова «Беларусь». «Беларусь» ня згадваецца ў швэдзкіх крыніцах часоў Вялікай Паўночнай вайны. Наша краіна мела назоў Літва (Littowen, Littauen). Вылучна гэты назоў сустракаецца ў швэдзкіх дакумэнтах. Ня толькі Вільня, Жалудок, Горадня, Наваградак, Нясвіж, Слуцк, Менск, Радашкавічы, Смургоні, але й Магілёў, Ворша, Імсьціслаў, Крычаў – месцы «літоўскія». Па-другое, у межах Літвы швэды вылучалі толькі два гістарычна-культурныя абшары, якія мелі, на іх думку, адрозны ад карэннай Літвы характар. Гэта Жамойць (Samogiten) з балцкім насельніцтвам, якая пачыналася «за Вільняй» [Petre 152]; і Палесьсе – перадусім Берасцейскае ваяводства, населенае палешукамі [Adlerfeld 1740-2:222, 233]. Што да тэрмінаў «Беларусь, беларускі», дык гэты цьмяны геаграфічны панятак меў у той час вузкаканфэсійны сэнс. «Беларусцамі» называлі праваслаўных жыхароў Рэчы Паспалітай, прычым не абавязкова продкаў сучасных беларусаў. Праваслаўны з Валыні альбо Львова быў таксама «беларусцам» [Floria 1997:21–24]. Праваслаўная вера жыхароў дзяржавы вызначалася таксама як «беларуская». Да прыкладу, украінскія казакі «запорожские де черкасы посылали на сойм к королю, чтоб их белорусские веры король не велел нарушать» [Floria 1997: 22].

51. Вялікая Паўночная вайна ў Беларусі. Швэдзкі малюнак часоў вайны.

Акурат таму адзіная (!) у Рэчы Паспалітай XVIII ст. праваслаўная Магілёўская епархія атрымала ў 1634 г. назоў «*беларуская*». У нашай старой літаратурнай мове XIV–XVI стст. (у крыніцах «*рускаяй*», бо на пісьме ўжывала кірылічныя «*рускія*» літары, альбо «*літоўскай*», бо была гутарковаю мовай «*ліцьвінаў*») паняцці «*Беларусь, беларускі*» тычыліся да сучаснай поўначы Расеі. Напрыклад: «... у Пскове месцьце *беларускім*» [HSBM 1982-1:271]. У эўрапейскай гістарыяграфіі XVI–XVIII стст. Белая Русь атаесамляецца з Маскоўшчынай [Мульніков 1999: 64–65]. Напрыклад, у працы швэдаў Нікалаюса Бэргіюса (Nikolaus Bergius) і Гудманда Крука (Gudmondo Krook) «*Exercitatio historico-theologica de statu ecclesiae et religionis Moscoviticae*» (1704) Белай Русыя называецца поўнач Маскоўшчыны, пры гэтым абодва швэдзкія навукоўцы добра ведалі этнапалітычную сытуацыю на мяжы швэдзкай Лівоніі з Рэчай Паспалітай і Расеяй [Мульніков 1999:64–65].

Упершыню паняцце «*япархія бела Рускай*» у дачыненні да Магілёўскай япархія ўжываецца літаральна праз год па легалізацыі праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай, юрыдычна забароненай па уніі 1596 г. Паступова на працягу XVIII ст. назоў Беларусь замацоўваецца за пераважна праваслаўнымі абшарамі Імсьціслаўскага ды часткова Віцебскага ваяводзтваў ВКЛ. Толькі прыканцы XIX ст. (!) гэтае паняцце пачынаюць ужываць для пазначэння ўсяго беларускага этнасу.

Такім чынам, на пачатку XVIII ст. швэдзкія жаўнеры яшчэ ня ведаюць «Беларусі» ў яе сучасным значэнні. Разам з тым, швэды выразна адчувалі розніцу паміж Польшчаю й Літваю. Паводле швэдзкіх крыніцаў, гістарычная Літва гэта не рэгіён Польскай Кароны, але самастойнае гаспадарства, якое перабывае ў фэдэратыўнай лучнасці з Польшчай. Пра гэта сьведчыць прысутны ўва ўспамінах эпізод пра пераход швэдамі заходняй дзяржаўнай мяжы ВКЛ. Напрыклад, мілітарны пастар Андрэас Вэстэрман занатаваў падчас маршу з Варшавы на Горадню: «24 студзеня 1708 году мы ўвайшлі у межы Літвы, першай вёскай якой была Новая Воля» [Westerman 282]. Швэды, якія рушылі ў Вялікае Княства Літоўскае з боку Аўгустава, прыгадалі, што «мяжою паміж Польшчаю й Літваю ёсьць рака Бебра (*Biebra*)» [Spierling: 47]. Паказальна, што швэды падалі аkurat беларускі варыянт гідроніму, бо па-польску гэтая рэчка сучаснай Беластоцчыны завецца Бебжа.

У швэдзкіх успамінах акрэсьліваецца і ўсходняя мяжа ВКЛ. Швэдзкія жаўнеры выдатна разумелі, што падчас вайсковай кампаніі 1702–1709 гг. яны ў Расею так і ня лучылі. Адзін з удзельнікаў «смаленскага» паходу Карла XII увосень 1708 г. пісаў: «10 верасня, вёска Раёўка. Мы спыніліся за паўмілі ад Расей (*Rysslandh*) ля так званай Смаленскай граніцы... якая атрымала гэты назоў таму, што размяжоўвае Смаленскае ваяводства Расей і Літву» [Norsberg: 199]. Далей кароль, як вядома, пастанавіў рушыць у кірунку Ўкраіны, гетман якой Іван Мазэпа разарваў хаўрус з Расеяй і ўстаў на бок Швэцыі. «20 верасня мы нарэшце выйшлі з Літвы ў Казаччыну (*Kossak land*), а менавіта яе правінцыю Севершчыну, першаю вёскай якой была Буда» [Norsberg: 201].

Швэды падчас кампаніі 1708–1709 гг. наагул не пабачылі Расей. Сьпярыша яны рухаліся праз Рэч Паспалітую, пасыла патрапілі ў аўтаномны ўкраінскі Гетманат, стасункі якога з Расеяй былі напружаныя, што скончылася пераходам казакоў на чале з Іванам Мазэпам на бок Швэцыі. Таму пануючае ў сучаснай расейскай ды швэдзкай гістарыяграфіі вызначэнне гэтага этапу Вялікай Паўночнай вайны як «швэдзкага паходу ў Расею» ёсьць грубай мадэрнізацыяй. Адбываецца накладаньне палітычных рэаліяў канца XVIII–XX ст. (перабываньня Беларусі й Украіны ў складзе Расейскай імперыі, потым Радзецкага Зьвязу) на пачатак XVIII ст., калі існавалі беларуска-летувіская (ВКЛ) і ўкраінская (Гетманшчына) дзяржавы. Навуковы прафэсіяналізм патрабуе сёньня рашучага перагляду існуючых стэрэатыпаў.

Якіх насельнікаў пабачылі швэды ў гістарычнай Літве? Па-першае, ліцьвінаў (Litauen nation) – палітычную нацыю, шляхту Вялікага Княства Літоўскага. Жыхары беларускіх местаў выступаюць як адзіная рэгіянальная група (віленчукі альбо магілёўцы), якая ў этнічна-канфэсійным пляне распадаецца на каталіцкую (заходняга і ўсходняга абрадаў) бальшыню й меншыню (апошнюю ўтвараюць «грэкі» (праваслаўныя), жыды й жменька пратэстантаў). Сялянаў-беларусаў швэды не вылучаюць наагул. Такі падыход уласцівы эўрапейскай сьведамасьці XVIII ст. Эўрапейскія сяляне практычна ня маюць нацыянальнасьці да XIX ст. – часу

нараджэньня нацыянальных рухаў і ўзьнікненьня канцэпцыі нацыянальнай дзяржавы. Толькі аднаго разу трапілася нататка швэдзкага афіцэра, якому падалося, што сяляне з-пад Барысава гаварылі зь ім «па-польску» [Cederhielm 1912:62]. Няма дзіва, бо мова беларуская для сучаснага швэда падасца вельмі блізкай да польскай. Цікава, але швэды нічога ня згадваюць пра такую калярытную групу насельніцтва ВКЛ, як літоўскія татары-мусульмане.

Апрача тутэйшага насельніцтва, швэдам запомніліся палякі (Polakarna) з войска хаўрусніка, «караля Літвы» Станіслава Ляшчынскага, сьпярша варожых, адлі хаўрусных украінскіх казакоў (Kosackerna) пад кіраўніцтвам генэрала Андрэя Апостала.

«Вораг» – акурат так, зь вялікай літары швэдзкія жаўнеры найчасцей называлі войска Пятра I, якое таксама складалася зь некалькіх народаў. Апрача жаўнераў-расейцаў (Rysserna) у швэдзкіх мэмуарах ёсьць

52. Беларускі шляхіц часоў Вялікай Паўночнай вайны. Швэдзкі малюнак.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

згадкі пра калмыкаў (Kalmucker), татарарэ (Tatarer), данскіх казакоў (Don Kosacker).

Калі беларускія месцы, як пабачым далей, мелі з гледзішча швэдаў выразна эўрапейскае аблічча, дык прырода й клімат краіны нямала здзівілі. У ліпені 1708 г., прайшоўшы скрозь беларускія лясы й балаты, Карл Магнус Пасэ пісаў брату з Магілёва: «*На мне багата куртак. Усю дарогу даводзіл ся пераходзіць рэкі праз глыбокія броды на грудзі ў вадзе. Халодны дождж ішоў дзень і ноч*» [Posse 1882:18]. У сваёй «Гісторыі» сведка падзеяў швэд Густаў Адлерфэльд гэтак абмаляваў прыроду Беларусі: «*Наш чытач, пэўна, ведае, што Літва – гэта краіна, у якой наагул лясоў нашмат больш за палёў. Лес, які мы прайшлі сёлета [1708], цягнецца на сотні кілямэтраў бяз жаднай прагаліны. Толькі зрэдку мы сустракалі невялічкія, занядбаныя вёскі, вакол якіх толькі лес [...] ніколі ня бачыў такога багацьця дзікіх птушак, паляваньне на якіх – незабыўны занятак для паляўнічага*» [Adlerfeld 1740-3:12–13].

МЕСТЫ ВКЛ

Вільня. «*У Вялікай Літве сталечным месцам ёсьць Вільня (Wilna). Места Віленскае стаіць каля ракі Вяльля (Wilja), якая й дала месцу імя. Збудавана места вельмі прыгожа, але ня мае добрых умацаваньняў. Купцы места маюць гандаль з Данцыгам, Каралюцкам, Гамбургам, Масквою. У гэтым месьце безьліч кляштаруў, якія належаць розным законам, ёсьць і лютэранскі збор*» [Luth: 50–51].

Горадня. «*Мы прыйшлі з Мэмэлю (сёньня Клайпэда, Летува. – Аўт.) у места Гарадзенскае. Места гэтае мае колькі прыгожых кляштаруў. Найлепшы зь іх той, што належыць езуітам. З касьцёлаў найпрыгожы той, які фундуоўць Сапегі. Расейцы абрабавалі гэты касьцёл, а таксама палац Сапегуў, які стаіць побач. Наагул дзеля Сапегуў быў збудаваны кляштар і шмат прыгожых будынкаў у гэтым месьце, як і іншых месцах Польшчы й Літвы*» [Westerman: 282].

Нясьвіскі замак. «*Гэты замак лічыцца найлепшым у Польскім каралеўстве, ён умацаваны чатырма каменнымі вежамі, якасна збудаванымі. Здаецца, кожная дэталё гэтага замку прызначаная для абароны... Грозна выглядалі 17 гарматаў жоўтай медзі й 4 жалезныя. Але*

Яго Вялікасьць загадаў гарматы пераплавіць, а вежы ўзарваць, таму што места належала князю Радзівілу»¹⁶ [Adlerfeld 1740-2:230].

Пінск. *«Гэтае места стаіць у цэнтры краю вялізных балотаў, якія тут у пэўную пару году разьліваюцца як мора. Апошняе дае цудоўныя магчымасьці для навігацыі. Месьцічы баржамі зь вялікімі грузамі ходзяць уніз па цячэньні, у места Кіеў, праз раку Піна, якая, дарэчы, іншым шляхам злучаецца зь Нёмнам. Пасярод балотаў высіцца шмат выспаў, якія дапамагаюць тутэйшаму жыхарству рабіць далёкія вандроўкі на звычайных чаўнох. Што да чужынцаў, дык гэтае багацьце стварае сапраўдны лябірынт. Але што да тутэйшых, дык яны заўсёды дапльваюць туды, куды ім трэба, як падарожнікі па каналах Галяндый.*

У месьце існуе калегіюм езуітаў, якія трымаюць тут аптэку, установу, вельмі рэдкую ў гэтай краіне¹⁷. Насельніцтва места складаецца зь людзмі найразьнейшых рэлігіяў і звычай. Але пераважаюць грэкі¹⁸ і жыды. Апошніх наагул тут вялікая колькасьць, і яны маюць сваю бажніцу.

Трэба дадаць, што жыхары гэтай правінцыі разумнейшыя і працаўліўшыя за жыхароў засталых мясьцінаў краіны¹⁹. Месьцічы маюць нават сваю мануфактуру «рускай шкуры» (беларускай. – Аўт.), вытворчасць якой лічыцца лепшай у Каралеўстве.

Ніколі яшчэ замежнае войска не заходзіла гэтак далёка. Жыхары верылі, што прайсьці праз тутэйшыя балаты наагул немагчыма, таму былі вельмі здзіўленыя, пабачыўшы нас»²⁰ [Adlerfeld 1740-2:224].

Берасьце. *«Гэта сталіца Палесься на рацэ Буг, якая, дарэчы, зьяўляецца натуральнаю дзяржаўнаю мяжой Літвы з Польшчай. Места гэ-*

¹⁶ Усё ж такі адну з нясьвіскіх гарматаў працы славутага нямецкага майстра Германа Мольцфельта (Herman Moltzfelt) швэды забралі. Сёньня яна захоўваецца ў Вайсковым музэі Швэцыі (Armémuseum).

¹⁷ Грамадзкія аптэкі, трыманьня езуітамі, існавалі таксама ў Вільні й Берасьці.

¹⁸ Беларусы-праваслаўныя, якія называлі сябе ў той час «людзьмі грэцкае веры».

¹⁹ Цікава, што насельніцтва гістарычнай Піншчыны (колішняга Пінскага павету Берасьцейскага ваяводзтва – сёньня гэта край ад Пінску да Турава) дагэтуль вылучаецца сваёй працавітасьцю й заможнасьцю.

²⁰ Заходняе войска, бо, напрыклад, крымчакі альбо расейцы былі ў Пінску. Таксама трэба зважаць на тое, што гэты паход адбыўся ўвесну, калі Палесьсе падчас паводак робіцца натуральнаю непрыступнаю цвёрдыяй.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

тае слыне ў Эўропе найперш сваім жыдоўскім унівэрсытэтам. Штогод тут зьбіраецца мноства жыдоўскае моладзі зь Нямецчыны, Італіі, Маравіі, Сьлезіі. Усе яны тут вучацца і атрымліваюць навуковыя ступені.

Ваяводзтва атрымала назоў ад імя гэтага места, але некаторыя ўсё роўна завуць яго Палесьсем»²¹ [Adlerfeld 2:222,233].

Магілёў. *«Рака Дняпро, альбо Барысфэн (Nieper eller Borysthenes), цячэ праз Магілёў, якое разам з прадмесцямі на абодвух берагох ракі складае даволі вялікае места. Места добра збудаванае і мае заможны, дыхтоўны выгляд. Мае земляны вал, які абкружае колам увесь Магілёў, нават прадмесце на гэтым беразе ракі таксама абаронена валам» [Cederhielm 90].*

Як бачым, для швэдзкіх назіральнікаў беларускія месцы мелі цалкам эўрапейскае аблічча. Гэта тычыцца ня толькі архітэктуры, але і сыстэмы адукацыі. Тыпова эўрапейскім было суіснаваньне розных канфэсіяў, наяўнасьць гандлёвых і культурных сувязяў з Заходняй Эўропай. Часам зьвесткі швэдзкіх крыніцаў сапраўды ўнікальныя, упасобку пра пінскую мануфактуру (важны паказьнік разьвіцьця айчынай прамысловасьці), берасьцейскі жыдоўскі ўнівэрсытэт, магілёўскія ўмацаваньні.

АДМЕТНАСЬЦІ НАРОДНАЙ КУЛЬТУРЫ

Сярод дакумэнтаў швэдзкіх жаўнераў, якія прайшлі празь Беларусь пад час Вялікай Паўночнай вайны, трапляюцца нататкі пра асаблівасьці народнай культуры ліцьвінаў-беларусаў.

Бортніцтва. *«У гэтай краіне мы ласаваліся надзвычайнай колькасцю мёду, які мы называлі па-тутэйшаму «тіод». Ён быў вельмі смачны. Нідзе таксама мы ня бачылі такой колькасці воску, які быў якасны і танны. Але самі бортнікі часам церпяць ад нападаў медзьвядзёў. Ім цяжка ахоўваць дуплы, якія робяць у дрэвах і ў якіх жывуць пчолы.*

Добра вядома, што медзьвядзі ласяся на мёд. Менш вядома, што ў празе мёду гэты зьвер здольны забірацца, як альпініст, на

²¹ Берасьцейскае ваяводзтва альбо Палесьсе. Цікавасьць выклікае суіснаваньне адміністрацыйнага і гістарычна-геаграфічнага назову краю.

РАНЬНІ НОВЫ ЧАС

*самыя высокія верхавіны. Але тутэйшыя сяляне прыдумалі дзей-
сную абарону ад нападаў. Вакол дрэваў уніз і ўверх яны расстаў-
ляюць вострыя калкі, якія фіксуюцца на грубых дошках-насьці-
лах. Гэтая засьцярога працуе выдатна, перашкаджаючы дра-
пежніку дабірацца да борцяў, поўных смакаты» [Adlerfeld 1740-
3:13].*

Бортніцтва – архаічны лясны промысел беларусаў, заснаваны на ўтрыманьні лясных пчолак-баровак у штучных дуплах-борцях, вывучаны вельмі добра [Gurkov, Terekhin 1980]. Але швэдзкія зьвесткі каштоўныя тым, што яны даюць дакладнае гістарычнае апісаньне сродкаў аховы борцяў. У іх ідзеца пра «подкур» – драўляны памост вакол бортнага дрэва, і «воспы» – вострыя дубовыя крукі, якія забівалі ў зямлю і ў подкур. У швэдзкіх зьвестках нічога ня згадваецца пра іншую досыць папулярную ахоўную прыладу – «самабітку», падвешаную на вяроўцы ўздоўж камля цяжкую калоду. Калі яе мядзьведзь адштурхоўваў убок, яна вярталася назад і зьбівала ласуна з дрэва. Магчыма, самабітка зьявілася пазней. Апрача гэтага, патрабуе перагляду выснова некаторых дасьледнікаў пра заняпад беларускага бортніцтва з канца XVII ст. [ЕВ: 84]. Швэдзкія крыніцы пачатку XVIII ст. сьведчаць іншае.

СМУРГОНСКАЯ АКАДЭМІЯ

«Тут у Смургонях дрэсавалі медзьвядзёў для публічнага паказу. Кажуць, што ўсе скамарохі-павадыры медзьвядзёў, зь якімі яны вандруюць па сьвеце, маюць у Смургонях сваю Вышэйшую Школу (Högskola), таму гэтае мястэчка для іх «зямля запаветная». Усе скамарохі, як і іншыя рамесьнікі, плацяць падаткі. Але сёньня нікога зь іх у шkolцы не відно, дарэчы, у мястэчку наагул мала мужчынаў» [Cederhielm: 64, Nordberg 1:846].

Мядзьведжыя пацехі былі адвеку складоваю часткай беларускай народнай культуры. З пракаветных часоў беларускія правадыры з «вучоным медзьвядзём» хадзілі па местах Польшчы, Нямецчыны, Італіі, Вугоршчыны, Расеі, Швэцыі [ЕВ: 330]. У 1516 годзе італьянскі паэта Людвік Арыёста ў паэме «Шалёны Раланд» прадстаўляе эўрапейскаму чытачу беларускага мядзьведніка. Раланд «ня палохаецца ворага, як мядзьведзь рускага ці літоўскага фокусьніка не пужаецца брэху сабача-

53. Беларускія скамарохі на гравюры Олаўса Магнуса. 1555 г.

га»²². Пра беларускіх (літоўскіх) скамарохаў-мядзведнікаў піша ў сваёй «Гісторыі паўночных народаў» (1555) швэд Олаўс Магнус, дадаючы нават дзве гравюры зь іх выявай [Magnus 2000].

У XVII ст. Радзівілы ставяць скамарошную справу на прафэсійны грунт, заснаваўшы ўнікальную навучальную ўстанову – «Смургонскую акадэмію», якая рыхтавала скамарохаў і выхоўвала медзьявдзёў. Школа існавала да падзелаў Рэчы Паспалітай, мела практычны характар і была арыентаваная на заходнеэўрапейскага спажыўца. Увесну скамарохі разыходзіліся па сьвеце. Узімку яны вярталіся ў Смургоні, плацілі падатак Радзівілам і заставаліся тут да вясны. Апрача скокаў, смургонскія медзьявдзі круцілі жорны, лавілі рыбу, сілялі ваду. Канец XVII – канец XVIII ст. – час росквіту «Смургонскай акадэміі».

У беларускай камэдыі «Вакханалія» (1725) чараўнік Дыяген робіць з пана смургонскага медзьявдзя («каб быў зь яго смургонскі медзьявдзь»). Смургонскі настаўнік з «наравістым вучнем» былі ў XVIII–XIX стст. папулярным пэрсанажам народнага лялечнага тэатру «батлейка». Захавалася нават іранічная прыказка: «вучань Смургонскай акадэміі». З упадкам Вялікага Княства Літоўскага пры канцы XVIII ст. супадае заняпад і Смургонскай акадэміі. Яна заняпала, а сама прафэ-

²² У XIV–XVIII стст. беларусы называлі сябе русінамі альбо ліцьвінамі. Прыклад Францішка Скарыны гэтаму сьведчаньне.

сія перайшла да цыганоў [Druts Gessler 1990: 46]. Таму швэдзкія звесткі пра гэтую ўнікальную «*зямлю запаветную*» беларускіх скамарохаў маюць асаблівую каштоўнасць.

МОВА Й ЛАЯНКА

Будучы ў 1708 годзе пад Барысавам, швэдзкі жаўнер Ёхан Сэдэргельм у лісьце да брата Гермунда занатаваў народны беларускі зварот: «Калі ты па-тутэйшаму хочаш папрасіць “дай есьці”, трэба сказаць: “стаўляй на стол” (det står på bordet). Гэтую цікавую акалічнасць тутэйшай мовы растлумачыў мне адзін гэташні гаспадар» [Cederhielm: 62].

Іншы ўдзельнік паходу, Ян Норсбэрг, напэўна, ніколі не зразумеў, што крычэлі з муроў Старадубу швэдам казакі (сярод якіх пераважалі беларусы з паходжаньня) [Kotliarchuk 2001, 3: 3–5], але, тым ня менш, дакладна запісаў лаянку ў дзёньніку: «*Haa, Haa! Sokurfwissine Schwede! Japtke Tuoije Mattre!*»²³ [Norsberg: 202].

Наваткі швэдзкіх жаўнераў пра Беларусь – унікальны погляд звонку на беларускую высокую й народную культуру пачатку XVIII ст., сьведчаньне неабьякавасьці швэдаў да культуры нашай краіны ў суровых варунках вайны.

2.10. Беларусіка ў зборах Швэцыі

Кнігазборы Швэцыі маюць адну з найлепшых у сьвеце калекцыю беларускіх старадрукаў і рукапісаў. Амаль усе яны датуюцца часамі швэдзкай актыўнасьці ў ВКЛ. Перадусім гэта творы на старабеларускай, царкоўнаславянскай, польскай, лацінскай, жыдоўскай, летувіскай, латыскай мовах, створаныя ў ВКЛ.

Даводзіцца часам чуць, што, маўляў, усе гэтыя дакумэнты швэды захапілі ў часе шмаглікіх войнаў. Ля вытокаў гэтага стэрэатыпу, магчыма, стаіць гісторык Сямён Пташыцкі, які лічыў, што ў вайну 1655–1660 гг. «*швэды захапілі Літоўскую Мэтрыку [...] частка якой патанула ў Балтыцкім моры*» [Ptashytski 1887: 11]. Да апошняга часу яго падтрым-

²³ «Гаа, Гаа! Сукіны сыны, Швэды! Я... тваю матку!».

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

ліваў шэраг беларускіх гісторыкаў, між іншым А.Калубовіч ды Ў.Свяжынскі [Sviazhynski 1998:50].

Памылковасць гэтага стэрэатыпу яшчэ ў 1984 годзе давала амэрыканская дасьледніца Патрыцыя Грымстэд (Grimsted 1984:12). Як вядома, у вайне 1655–1660 гг. палітычная эліта ВКЛ на чале зь Янушам Радзівілам была хаўрусніцай Швэцыі. Таму швэды ўспрымалі Летува й Беларусь як частку новапрыдбанай зямлі, таму й не практыкавалі вывазу культурных каштоўнасьцяў. Калі з Польшчы сапраўды была вывезеная Каронная Мэтрыка, абрабаваны шэраг кнігазбораў, дык Вялікае Княства Літоўскае гэтакі лёс тады не напаткаў [Pilichowski 1957:451–479].

У сваю чаргу, у часе Вялікай Паўночнай вайны швэды лічылі ўладаньні прарасейскіх магнатаў (Агінскіх, Пацаў, Радзівілаў) варожымі, і таму практыкавалі канфіскацыю й вываз пераважна юрыдычных дакумэнтаў. Да прыкладу, у 1702 годзе аддзелы Карла XII абрабавалі архіў Ашмянскага павету [Jankowski 1896:11–12]. Але ўвесь абозны архіў швэдзкага войска быў на загад Карла XII спалены па Палтаўскай паразе [Karlsson 2002: 35].

Швэдаў перш-наперш цікавілі юрыдычныя паперы. Ува асабістым кнігазборы губэрнатора Лівоніі (Livland) Магнуса Дэ ла Гарды (Magnus De la Gardie) захоўваліся 4 рукапісы, якія паходзілі з ВКЛ. Гэта інвэнтары каралеўскіх эканоміяў:

- *Inwentarz zamku, miasta, miasteczek... Oekonomiemy Mohilowskiey (1649)*;
- *Rewisja Oekonomiemy Olitskiey (1649)*;
- *Inwentarz Oekonomiemy Grodzienskiey (1650)*;
- *Rewizye Oekonomiemy Szawelskiey księstwa Żmudzkiego (1649)*.

Усе гэтыя дакумэнты мелі вялікае практычнае значэньне для швэдаў, бо Магілёў, Горадня, Аліта/Alitus й Шаўлі/Šiauliai былі каралеўскімі эканоміямі й па Кейданскай уніі перайшлі ўва ўласнасьць швэдзкага караля Карла X. Аніякіх іншых дакумэнтаў з ВКЛ у кнігазборы Магнуса Дэ ла Гарды не было [Annerstedt 1894:88–99].

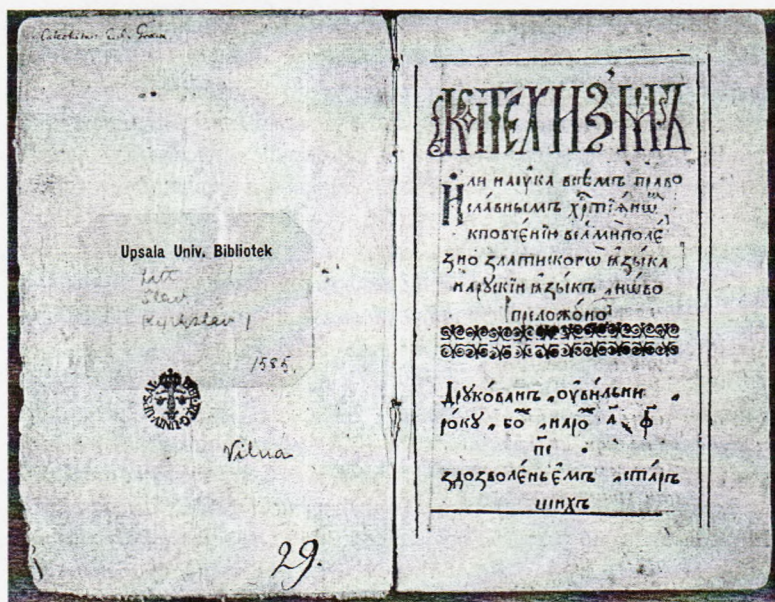
Між тым зборы толькі ўнівэрсытэцкай бібліятэкі Ўпсолы (Carolina Rediviva) налічваюць сотні помнікаў кніжнай культуры ВКЛ. Паўстае пытаньне: адкуль паходзяць гэтыя кнігі? Па-першае, ужо ў XVII ст. бібліятэка ўнівэрсытэту Ўпсолы купляла кнігі беспасярэдне ў Рэчы Паспалітай, у тым ліку і ў ВКЛ.

Па-другое, бальшыня старадрукаў ды рукапісаў на беларускай ды царкоўнаславянскай мовах з ВКЛ паходзіць з калекцыяў двух выдатных

швэдзкіх славістаў канца XVII – пачатку XVIII ст. Перш-наперш гэта філэляг, паліглёт Ёхан Спарвэнфэльд (Johann Sparwenfeld, 1655–1727), які прывёз у Швэцыю з Масквы Статут ВКЛ 1588 г., слоўнік Сімяона Полацкага, куцейнскае выданьне слоўніка Памвы Бярынды [Birgegård 1975: 39]. Другім аматарам славянскага прыгожага пісьменства быў швэдзкі лютэранскі пастар з Нарвы, пазьней генэрал-супэрінтэндант біскуп Лівоніі (Livland) Нікалаюс Бэргіюс (Nicolaus Bergius, 1658–1706). Зь яго нага кнігазбору ў бібліятэку Ўпсолы трапілі ўнікальны рукапіс Стэфана Зізанія «*Казанье Кирилла, патриарха иерусалимского об антихристе*» (Вільня, 1596), «*Зерцало Богословия*» Кірыла Транквіліёна (Чарнігаў, 1646), іншыя творы [Davidsson 1975:72–73].

На сёньня буйныя зборы беларусікі ў Швэцыі маюць тры бібліятэкі. Перадусім гэта бібліятэка ўнівэрсытэту Ўпсолы (Carolina Rediviva), каралеўская бібліятэка ў Стакгольме (Kungliga biblioteket) ды месцкая бібліятэка Вэстэрос (Västerås stadsbiblioteket). Матэр’ялаў кожнай зь іх хопіць на зьмястоўную навуковую манаграфію. Гаворка йдзе пра сотні кнігаў, шмат зь якіх няма ў Беларусі, а некаторыя наагул існуюць у адным асобніку. Толькі ў кнігазборы Carolina Rediviva старабеларускія выданьні рэпрэзэнтаваньня друкарнямі Вільні, Магілёва, Куцейна. Першае месца, зразумела, займае Вільня – цэнтар тагачаснай беларускай культуры. Сярод віленскіх выданьняў: *Статут ВКЛ (1588)*; *Псалтырь (1630)*; *Буквар славенскага языка (1645)*; *Полуустав (1695)*; *Молитвы повседневные (1609)*; *Дневник всегдашних молитв (1652)*; «*Грамматика славянская*» Мялета Сматрыцкага (1619).

Асобна вылучу два асобнікі ўнікальнага каталіцкага Катэхізісу (Вільня, 1585; шыфр: Kyrkslav 1, Kyrkslav 157). Дагэтуль лічылася, што гэтая кніга, друкаваная па-беларуску, у Вільні цалкам не захавалася. Былі добра вядомыя толькі 10 бачынак, якія належаць кнігазбору Расейскай Нацыянальнай бібліятэкі (РНБ, Санкт-Пецярбург). Гэтая кніга ўяўляе сабою вялізную нацыянальную каштоўнасьць, бо ёсьць першым друкаваным па-беларуску каталіцкім выданьнем. Аўтару гэтых радкоў пашанцавала пагартаць гэтае цікавае выданьне. Нягледзячы на назоў «*Кітэхізмъ или наука всем православнымъ хрстіяномъ к повечию вельми полезно з латинскаго языка на русскій языкъ ново преложено. Друкованъ оу Вильни року (1585) з дозволеньемъ старшихъ*», выданьне гэтае каталіцкае. Падрыхтавалі і выдалі яго віленскія езуіты, пра што сьведчыць клясычная езуіцкая формула: «*з дозволеньемъ старшихъ*».

54. Унікальны каталіцкі катэхізыс, друкаваны беларускаю мовай у Вільні ў 1585 г. Са збораў універсытэцкай бібліятэкі Ўпсолы (*Carolina Rediviva*). У іншых кнігазборах сьвету не зафіксаваны. Друкуецца ўпершыню.

Зроблена гэта было ў мэтах пашырэння каталіцкіх уплываў сярод праваслаўных Віленшчыны. Тады ў Вільні адначасова выйшлі тры каталіцкія катэхізысы на беларускай, летувіскай і латыскай мовах.

Пра характар катэхізысу сьведчыць перадусім каталіцкі сымбаль веры, у якім згадваецца Папа («наместнік Пятра»), адзіная «повселенная» сусьветная царква, выкладзена каталіцкая канцэпцыя паходжаньня Сьвятога Духу (ад айца й сына): «*Что осьмое: Верую в дух святого. Проповедую нам во третьей твари Троицы святыя духа святого иже ото оца и сына походит единым праведным и вечным Богом есть [...] тому тая церква повселенная есть бо по всему миру разшырена [...]*». Падрабязна тлумачыцца сутнасьць каталіцкага касьцёлу: «*Святая царква повселенная: Первое же есть храм божий единый разумей во едином дусе Исусавым Хрвым, во единой вере и сакраментях, во единой главе (!) владети царквой повселенную то ж есть в на-*

стоянію *Исус Хрыстовым намесцу Петровом*». Асобная частка прысьвечана «схізматыкам» (праваслаўным): «*Которые суть от царквы удалены Надтож схисматицы которые сами (!. – Аўт.) от еднотности и покою повселейнаго удаляются [...] еретиков и схисматиков, яко поветра злога страшного стеречися и отрицатися треба*».

Досыць цікавая мова твору. Каталіцкія перакладнікі атрымалі цяжкое заданьне. Ня маючы права ўжываць царкоўнаславянскую тэалогічную мову, яны пастанавілі карыстацца «*простаю рускаю мовай*»²⁴. А для гэтага трэба было фактычна ўпершыню распрацаваць беларускую тэалогічную тэрміналёгію. На маю думку, невядомыя перакладнікі цудоўна справіліся з гэтым заданьнем. Для прыкладу працтуем колькі фрагмэнтаў: «*Которые добродетели грехом главным суть противны, тых седмь: Покорение, Гоїность, Чистота, Ласкавость, Зычливость, Мерность і охота ку службе Божіей. Которые же суть учинки телесныя Святый Павел так их вычитает: Нечистота, Скверность, Виеточность, Кажение и долохвальство, Чары и спрыязни, свары, ненависть, гнев, свады, незгоды, распры, зайздость, мужеубийство, паньство, объядание и тым подобит. Колико есть учинков милосердных духовных, також седмь: Грешного от греха отводити. Неразумнага наказати. Вопливамү добро порадити. За бліжнего Господа Бога просити. Смутнаго потешити. Неправды претерпети. Досажение отпустити*».

Сярод магілёўскіх выданьняў *Carolina Rediviva*: «*Буквар славянского языка*» (1649), «*Псалтирь*» (1693), «*Молитословец*» (1695), «*Часослов*» (1697) ды іншыя. Выданьні Куцейна (ля Магілёва) прадстаўленыя кнігамі «*Псалтирь*» (1642); «*Диоптра или зерцало...*» (1651); «*Лексикон славено-росскій*» Памвы Бярынды (1653) [Kjellberg 1951].

Да старабеларускіх друкаў можна залічыць таксама ўнікальны «*Alfabetum Rutenogum*», выдадзены ў Стакгольме ля 1638 г. Мэта гэтага выданьня была растлумачыць швэдзкаму чытачу асаблівасці кірылічнага альфавэту. Як заўважыў Андэрс Шобэрг (Anders Sjöberg), выданьне

²⁴ Старабеларускую мову часам называлі «простаю» не таму, што яна была мовай сялянаў (ёю гаварыла таксама шляхта, магнаты, судзьдзі), але таму, што яна ў параўнаньні з царкоўнаславянскай выкарыстоўвалася выключна па-за царквою, у сьвецкім жыцці.

мае простую сувязь з старабеларускай пісьмовай традыцыяй, бо ў альфабэце мы сустракаем тыпова старабеларускую літару «э». Гэтая літара, добра вядомая зь беларускіх помнікаў XVI–XVII стст., трапіла ў расейскі альфабэт толькі ў 1735 годзе [Sjöberg 1975:20]. Магчыма, выданьне альфабэту, якое зьбіраліся выкарыстоўваць пастары Эстоніі й Інгерманляндзіі, рыхтаваў у Швэцыі невядомы ліцэвін зь ліку палонных вайны 1605–1629 гг. Зь беларускіх рукапісаў Упсольскага кнігазбору адзначым перадусім польска-царкоўнаславянска-старабеларуска-расейскі слоўнік, які належаў Сімяону Полацкаму [Kotliarchuk 2001]. Таксама ўнікальны рукапіс «*Казаньне Сьв. Кірыла*», пісаны ўласнаю рукою знакамітага віленскага праваслаўнага палеміста й казаньніка Стэфана Зізанія. Вялікую цікавасьць выклікаюць два асобнікі «*Ірмалягіёна*» – беларуска-ўкраінскага расьпеву XVII ст. [Glubokovskii 1918].

Кніжная калекцыя *Carolina Rediviva* мае таксама шматлікія выданьні ВКЛ на польскай, жыдоўскай, летувіскай, латыскай мовах. Сярод іх каля сотні дысэртацыяў («*Assertiones*»), абароненых у Віленскай езуіцкай акадэміі. Адзначым грунтоўную калекцыю пратэстанцкай літаратуры, выдадзенай у ВКЛ. Між іншым, гэтакія рэдкія выданьні, як «*Katechizm zborów ewangelickich (Нясьвіж, 1563)*»; «*Katechizm albo krótkie [...] zebranie wiary*» (Вільня, 1594); «*Pieśni pospolite przy obraniu Ministrów albo Seniorów*». Шмат лацінамоўнай паэзіі, друкаванай у Вільні, сярод твораў якой сустракаюцца выразна славянскія прозьвішчы. Прыгадаем таксама кнігу, якую ня згадвае апошні каталёг польскіх выданьняў ВКЛ XVII ст.²⁵, – польскамоўнае праваслаўнае выданьне «*Modlitwy Doktorów według S. Wschodniey Cerkwie... W Wilnie, roku 1656*», кніжку Міхала Вайніловіча пра імсьціслаўскага ваяводу Яна Агінскага «*Śnieg i ogień: Iasnie oświeceni Ierzy woiewodzie Trocki, Ian marszałek Brasławski z Kozielska Oginscy...*» (Wilno, 1680), каталіцкі катэхізіс, выдадзены Даніэлем Лянчыцкім у 1585 годзе ў Вільні.

Сярод беларускіх рукапісаў каралеўскай бібліятэкі Стакгольму – уніяцкае «*Жыцьцё й цуды Сьв. Базыля*» («*Vita & miracula S. Basilii nova*»), пісанае па-царкоўнаславянску зь выдавочнымі беларусізмамі («*паньство*», «*Тройца*»). Гэты самы канвалют пад нумарам 793 зьмяшчае ўнікальную «*Повесть о Таксіоте воіне*» на старабеларускай мове. Іншы цікавы рукапіс належаў найвыдатнейшаму беларуска-летувіска-

²⁵ Ivanovič, M. XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontrolinis sąrašas. Vilnius. 1998.

55. Малюнак з рукапіснай кнігі
«Казаньне Сьв. Кірыла...»,
пісанай уласнаю рукою
Стэфана Зізанія ў 1596 г.
«въ Вильно мая 20...». Унікальны
асобнік з унівэрсытэцкай
бібліятэкі Ўпсолы (Carolina
Rediviva). Друкуецца ўпершыню.

польскаму навукоўцу другой паловы XVIII – пачатку XIX ст., матэматыку й астраному, прафэсару Віленскага ўнівэрсытэту Марціну Пачобуту-Адлянцкаму (1728–1810) – «*Pamiętka złożona w Wilnie 1783 r.*». Прыгадаем, што М. Пачобута-Адлянцкага, які нарадзіўся на Горадзеншчыне (в. Смальянцы), Францішак Багушэвіч уважаў за першага збіральніка беларускага фальклёру.

Сярод друкаванай беларусікі каралеўскай бібліятэкі Стакгольму: «*Poemate*» Мікалая Сарбеўскага (Vilnae, 1757); першае выданьне гісторыі Беларусі й Летувы «*Historia Lithuanae pars prior*» Войцеха Каяловіча (Danzig, 1650); гісторыя беларуска-летувіцкіх езуітаў «*Lithaanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium partes prima et altera*» Станіслава Растоўскага (Vilnae, 1768); «*Historia Polonia at M. Ducat Lithuaniae*» ў чатырох тамах (Warszawa, 1761) і інш.

Сярод старадрукаў, якія захоўваюцца ў месцкай бібліятэцы Вэстэрроз, вылучым наступныя кнігі: поўны збор пратэстанцкай Берасьцейскай Бібліі Мікалая Радзівіла Чорнага «*Biblia święta... w Brześciu Li-*

tewskim, druk nakładem Mikolaja Radziwiłła» (Берасьце, 1563)²⁶; «...Молитвослов альбо Требнік» Пятра Магілы (Кіеў, 1646); «Latina grammatica», лацінскі правапіс пратэстанта са Слуцку Гальяша Капіевіча (Amsterdam, 1700); Нарыс Польшчы й Вялікага Княства Літоўскага Андрэаса Цэларыюса (Andreas Cellarius) «Regni Poloniae, Magnae Ducetus Lituaniae... novissima descripto...» (Amsterdam, 1659); Нарыс Эўрапейскай Сарматыі «Sarmatiae Europaeae descripto, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Moschoviae» Аляксандра Гваньіні (Alessandro Guagnini, 1538–1614) 1581 г. выданьня. Як вядома, італьянец Гваньіні прыканцы XVI ст. служыў у Віцебску. Таксама прыгадаем першую публікацыю аднаго з найцікавейшых твораў старабеларускай літаратуры «Пэрэгрынацыя..» Мікалая Крыштапа Радзівіла «Hierosylumitana Peregrinato...» (Braunsberg, 1601); малавядомыя «Rituale sacramentorium» (Vilnae, 1648); шэраг кніжак Сымона Полацкага «...Обед душевный» (Москва, 1681), «Вечеря д[у]шевная» (Москва, 1681–1683), «Комидия или действие евангельския притчи о блудном сыне» (Москва, 1685) [Slavica Arosiensia 1957–1961: 1–3].

Унікальныя дакумэнты зь беларускай гісторыі захоўваюцца ў архівах Швэцыі, перадусім Нацыянальным архіве Швэцыі (Riksarkivet). Гэта лісты літоўскіх магнатаў Лява Сапегі, Яна Караля Хадкевіча, Багуслава й Януша Радзівілаў, Казімера Сапегі да швэдзкіх каралёў і генэралаў і арыгінал дзёньніка Лява Сапегі за 1608–1611 гг.

Выдатны збор малюнкаў Марка Шагала захоўваецца ў Нацыянальным Мастацкім музэі Швэцыі (Nationalmuseum) і Музэі сучаснага мастацтва (Moderna Museet). Старабеларуская зброя, узнагароды, вопратка, харугвы ў музэях «Каралеўскі цэйхгаўз» (Livrustkammaren) і Скуклостэр (Skokloster).

Кнігазборы, музэі й архівы Швэцыі захоўваюць унікальныя для беларускай нацыянальнай культуры творы, якія абавязкова будуць выкарыстаныя пры наступных дасьледаваньнях.

²⁶ Кнігазборы Беларусі ня маюць поўнага асобніка гэтай кнігі.

3. Вобраз швэда ў беларускай культуры

3.1. Швэд-чараўнік

Мы любім даўнія паданьні
Быліцы сівых песьняроў
Няхітрыя іх апавяданьні
Аб справах мінулых часоў.
УЛАДЗІМЕР ЖЫЛКА

Створаны народнай культурай беларусаў вобраз «Швэда» неадрыўны ад тэмы чараўніцтва. Згодна зь легендай, занатаванай у другой палове XIX ст. у Ваўкавыску, «у паўночна-ўсходняй частцы места знаходзяцца батарэйныя акопы і насыпы... На думку месьцічаў, гэтыя насыпы зрабілі швэды ў часе вайны з расейцамі. Да таго ж патрэбную дзеля гэтай справы зямлю швэдзкія жаўнеры нанасілі ў шапках. Насыпаўшы гару, швэды наклалі закладьце, згодна зь якім яе можна зруйнаваць толькі тады, калі ўсю зямлю занесьці жаўнерскімі шапкамі туды, адкуль яе прынеслі» [Shein, 1893: №268–446].

Згодна зь іншай тутэйшай легендай «над гэтай гарою швэды пахавалі свайго генэрала, у гонар якога нанесьлі зямлю шапкамі» [Federowski 1902. 2:№382–323]. «Швэдзкая гара» дагэтуль існуе ў Ваўкавыску. Гэта курган увышкі ад 28 да 32,5 м. Пляц гарадзішча амаль круглы, памерамі 55х56 м. Археалгічныя раскопкі ў 1925 годзе пад кіраўніцтвам Ю.Ядкоўскага давялі, што насамрэч гэта месца старога гарадзішча X–XIV стст., якое, безумоўна, ня мае ніякага дачынення да швэдаў.

Падставы для веры сялянаў у чарадзеіную моц швэдаў былі наступныя. З пачаткам кожнай чарговай вайны, аж да другой сусьветнай, беларускі люд хаваў жыта ў так званых хлебных ямах. Але швэды добра ведалі законы тэрмадынамікі. Выходзячы раніцай, яны шукалі мясціны, дзе не было расы (жыта выдзяляла цяпло), потым капалі й заў-

сёды дакладна знаходзілі схаванае жыгта [Adlerfeld III:43; Nordberg:846–848].

Натуральна, сяляне тлумачылі гэта выключна чараўніцтвам. Да таго ж па Вялікай Паўночнай вайне ў Беларусі быў вялікі недарод. Народныя забабоны зьвязвалі гэты факт з швэдзкім чараўніцтвам: *«Паўсюль, дзе Швэд ішоў, была нужа, па вайне на палёх недарод вялікі колькі гадоў. Таму сяляне ралілі свойскія сьвяцілі, вадою сьвятою кранілі й малітвы набожныя чыталі. Ня хутка, але празь некаторы час паслаў Пан Бог наш ласкавы добрае збожжа»* [КМ:276].

Войска Карла XII было бадай што адзінае ў тагачаснай Эўропе, у складзе якога вялізная частка афіцэраў хадзіла ў паходы разам з жонкамі й дзецьмі. Былі ў войску й швэдзкія служэбкі-маркітанкі. Усяго швэдзкі табар у 1708 годзе налічваў каля 1 700 жонак, служэбак і дзетак. Вобраз швэдкі-чараўніцы, маркітанкі (служэбкі) у войску Карла XII выразна вымалёўваецца ў балядзе Яна Чачота «Наваградзкі замак» (1818–1819), у аснову якой пакладзеная папулярная на той час у Наваградку легенда: *«Наш наваградзкі замак меў калісьці 7 вежаў; на кожнай па колькі гарматаў; вакол замка быў глыбокі роўчак з вадою, які цяпер высох. Кажуць, што, калі швэдзкае войска ўваходзіла ў замак, немаўля адной швэдзкі-маркітанкі ўпала з мосту ды захлынулася. Тая швэдка-маркітанка, яна ж і чараўніца (!), у роспачы заклала ваду, якая з таго часу зьнікла ў зямлі»* [Dmitriev 1853:240]. Цікава, што Ян Чачот моцна перапрацаваў сюжэт легенды, захаваў вобраз швэдзкі-вядзьмаркі:

Роў той высох у даўнія часы,
Праз швэдкі той чары ліхія.

Вобраз чужаніцы-чараўніцы (швэдкі, цыганкі, італьянкі) і схемы «загубленае дзіця—заклятае возера» наагул досыць папулярныя ў беларускім фальклёры [ЛІР: 1983].

Прыканцы XIX ст. фальклярыст М. Федароўскі запісаў ад народнага казачніка Яна Дзежкі з Сакольшчыны (сёньня ў Польшчы) легенду, згодна зь якой швэды, ня ведаючы беларускай мовы, хутка празь нейкія чары ёй авалодалі:

«Як то было кедысь цяжка на сьвеці, неспакой, от шведзка вайна была, мноства рознага войска цяглося па сьвеці. От тады ішлі якіясьці Сасы, Тарантасы, ня зналі нашай мовы, а мы іх. Бог іх ведае,

як яны гаварылі, толькі ўвойдзе да хаты і крычыць: «Пекі курно!», то ледва дамысьліліся, што ён кажа: «Палі печ!». Забіралі людзям хлеб, авёс, на фурманкі гналі, а некаторыя як паехалі, то і прапалі зь імі заўсім. От, кажучь, з Дрыгі неякі Баран Мацей і Балдыка стары прапалі. А возьмуць дзяцей, пазасаджаюць шыямі за лаву, прыціснуць лаваю і падушачь. А старшыя паўцякалі да лесу, дзеўкі ўсе ў лесе сядзелі, бо ня можна было быць дома. Так, бывала, яны падыходзяць пад лес і крычаць:

– Крыся, Марыся, жані валэ дадому, жані!

А як катора выйдзе зь лесу, то ўжо яе ўхопяць і робяць, што хочучь зь ёю» [Federowski 1935:12]. Цікава, што падобныя легенды беларусы-палешукі складалі й пра туркаў.

Трапілі швэды і ў беларускія легенды пра «мерцяў-ведзьмакоў». Згодна зь легендай, занатаванай П.Шэйнам у вёсцы Лыскава, што на Берасьцейшчыне: «Каля вёскі ёсьць невялічкі лясок з курганамі, які сяляне завуць «акопы». Кажучь, што ў часе вайны паміж расейцамі й швэдамі на акопах засталося шмат мерцьвякоў, якіх сяляне павінны былі пахаваць. Хаваючы аднаго забітага швэда, мужыкі ўбачылі каштоўны сыгнэт. Пачалі здымаць, ня выйшла, таму настанавілі адцяць таго пальца. Такім чынам завалодалі гэтым сыгнэтам. Але пасля таго доўга ў вёску прыходзіў уночы бяспалы мярцьвяк, асабліва ў тую хату, дзе знаходзіўся сыгнэт. Нічога ня зробіш, вымушаны былі сяляне той сыгнэт разам з палцавай косткай пакласьці ў магілу» [Shein 1893:446]. У вёсцы Скварцы, што на Койданаўшчыне, людзі гукалі, «што ў швэдзкім кургане пахаваны швэд-жаўнер, які выказаў усю вёску. Калі яго забілі і пахавалі, забыліся пакласьці рукавіцу ў магілу. З таго часу швэд-мярцьвяк блукае ўночы па вёсцы ды шукае сваю рэч» [Duchyts 1993:26]. Матыў прэтэнзіі мерцяў на забраную ад іх маёмасьць ёсьць вельмі папулярны ў фальклёры беларусаў, украінцаў ды іншых эўрапейскіх народаў. Створаны народнай культурай, гэты забабон утрымліваў важную маральную норму: бараніў могілкі ад праяваў барбарызму.

Свае легенды маюць шмат якія «швэдзкія» могілкі й курганы Беларусі. Трапіла тэма чараўніцтва швэдаў і ў царкоўныя легенды. Згодна з адной зь іх пасля пальбы швэдзкіх жаўнераў па абразу Маці Божай у вёсцы Валокі Барысаўскага павету ніхто з сялянаў ня мог узяць абраз зь зямлі ў рукі. Толькі тады, калі векавы старац прысьніў, што

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

«толькі дзіця здолее гэта зрабіць [...] абраз паднялі зь зямлі» [Shein 1893:420].

Зразумела, абвінавачаньне швэдаў у чараўніцтве цягнула для апошніх змрочныя наступствы. Магілёўскі храніст піша, што ў 1709 годзе магілёўскія сяляне спалілі цэла швэда-ведзьмара на ростанях [КМ:276].

Вобраз «швэда-чараўніка» цалкам адпавядаў народнай мэнтальнасьці. Для беларусаў «чужынец» заўсёды ўяўляў прыбыша зь іншага варожага сьвету. Вораг-чужынец заўсёды ў народнай культуры выклікаў страх і асацыяваўся з пагрозай агрэсіі. Жорсткасьць швэдзкіх аддзелаў у Вялікую Паўночную вайну абумовіла ўзьнікненьне шматлікіх паданьняў пра нялюдзкае стаўленьне жаўнераў да насельніцтва. Часам гэтыя паданьні закраналі тэму чараўніцтва. Згодна зь легендай «Адкуль ў нас узяліся кнігаўкі» гэтую птушку, якая часта фігуруе ў чарадзейных казках, завезьлі ў Беларусь падчас вайны швэды: *«Пры сустрэчы з чалавекам гэтая кнігаўка (іншая назва «каня») заўсёды гучна крычэла. Тады швэды йшлі на кліч птушак і мардавалі людзей. І цяпер кнігаўкі, як убачаць людзей, гучна крычаць»* [LIP:69].

Апазыцыя «мы—яны» працавала адносна ўсіх суседзяў за выняткам палякаў, летувісаў ды ўкраінцаў, зь якімі беларусы мелі доўгую супольную гісторыю жыцьця. Чараўнікамі, напрыклад, лічыліся прадстаўнікі этнічных мяншыняў Вялікага Княства Літоўскага. У беларускіх замовах ад сурокаў фігуруе як шкадлівае *«вока цыганскае, жыдоўскае, татарскае»*. Часам вобраз чараўніка «швэда» спалучаўся з вобразам чараўніка *«татарына альбо турка»* [Jelenska 1893:589–590].

Беларусы лічылі чараўнікамі расейцаў-«маскалёў» [Demidovich 1896:112], маскалёў-старавераў [Barszczeuski 1990:98]. У беларускім фальклёры чорт выступае часьцей за ўсё ў вобразе «маскаля», «немца», «паніча». Важкую ролю ў вызначэньні чужынца-чараўніка выконвала незразумелая мова («гергатаньне») альбо асабісты надзвычайны здольнасьці.

Напрыклад, беларусы Падзьвіньня лічылі чараўнікамі сваіх суседзяў-латышоў. Бо, па-першае, яны гаварылі на незразумелай мове, па-другое, вельмі хутка і ўмела спраўлялі па Дзьвіне свае чоўны-«лайбы». Вяртаўшыся з Рыгі, беларусы звычайна апавядалі гісторыі пра дзіўных латышоў, некаторыя вазілі нават да іх гасьцінца [Podbiarezki 1844:79–82].

Згодна з уяўленьнямі беларуса існавалі два асноўныя віды чараўніцтва: спадкаемны і набыты. Інакшая этнічнасьць, іншая прафэсія

(млынар, буднік) давалі падставы лічыць чалавека чараўніком. Беларусы ўважалі, што чараўніцтва гэта пераважна мужчынскі занятак [Nikiforovskii 1897:282–290]. Іншая мова, веравызнаньне, дзіўная зброя й форма жаўнераў швэдзкага войска (якое складалася ня толькі з швэдаў, але і зь фінаў, латышоў, эстонцаў, немцаў) лёгка стваралі вобраз чараўніка.

3.2. Швэды ў рэлігійных легендах беларусаў

Есть образ мыслей и чувствований,
есть тьма обычаев, поверий и привычек,
принадлежавших исключительно
какому-нибудь народу.

А Л Я К С А Н Д А Р П У Ш К И Н

Вобраз швэдаў у царкоўных легендах беларусаў пачынае фармавацца ў раннім Новым часе (сярэдзіна XVII–пачатак XVIII ст.). Адразу адначым – створаны народнай культурай вобраз швэда быў адмоўны. Шматлікія легенды апавядаюць пра «бязбожнасьць» швэдзкіх жаўнераў – «недаверкаў». Зьяўленьне гэтых легендаў – вынік як аб’ектыўных, гэтак і суб’ектыўных прычынаў.

Па-першае, адначым надзвычай складаную канфэсійную структуру беларускага насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага. Культуратворчы этнас ВКЛ – ліцьвіны-беларусы – быў падзелены ў той час на шэраг хрысьціянскіх веравызнаньняў. Паводле падлікаў дасьледнікаў у XVIII ст. пераважная большыня беларусаў (каля 75%) вызнавала ўніяцкую веру, каля 18% – рыма-каталіцтва, 6,5 – праваслаўе, 1–1,6% – пратэстанцтва [Турачак 1995:78]. Апрача беларусаў у месцах жыхарылі жыды (да 20% агульнага насельніцтва), літоўскія татары (мусульмане), летувісы, палякі, немцы (каталікі й пратэстанты). Прыканцы XVII ст. на тэрыторыі Беларусі зьяўляецца папуляцыя расейцаў-стараабрадцаў, якія шукалі ў ВКЛ паратунку ад перасьледу ў Расеі. 3-за стракатасьці этнічнага складу насельніцтва Рэч Паспалітую ў Эўропе называлі «*новым Бабілёнам*» (Poloniae bene nova Babiloniae).

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Апісаная канфэсійная структура беларускага насельніцтва азначае, што для пераважнай бальшыні нашых продкаў як швэдзкія, гэтак і расейскія войскі былі «чужынскія» з гледзішча веры. Зыходзячы з гэтага, прынамсі, дзіўна выглядае меркаваньне некаторых сучасных беларускіх гісторыкаў, нібыта ў часе Вялікай Паўночнай вайны «*бальшыня беларусаў, у асноўным праваслаўных (?!), прыхільна (?!) сустрэлі расейскае войска і дапамагалі яму чым маглі – ад прадуктаў харчаваньня да сумесных (?!) ваенных дзеяньняў*» [GB 1998-1:213]. Зь іншага боку, для жаўнераў Карла XII (у асноўным лютэранаў) і жаўнераў Пятра I (у асноўным праваслаўных, а таксама мусульманаў, будыстаў) уніяцкія цэрквы й каталіцкія касьцёлы, да якіх належалі 93% ліцьвінаў-беларусаў, былі сьвятынямі іншай «чужой» веры. Як ужо гаварылася, швэдзкі бок меў кантакты з пратэстантамі ВКЛ, расейскі бок празь сьвятароў – з праваслаўным насельніцтвам. Але гэта не перашкаджала швэдзкім ды расейскім жаўнерам рабаваць касьцёлы й цэрквы. Не паталаніла таксама й праваслаўным цэрквам. Напрыклад, у Магілёве іх сьпяраша абрабавалі швэды, а потым дашчэнтну зруйнавалі расейцы. У 1714 г. беларускае праваслаўнае сьвятарства (архімандрэнт Слуцкі Язэп Лапіцкі, прэсьвітар Тураўскі Лявон Салавевіч ды іншыя) жалілася канцлеру ВКЛ Каралю Радзівілу на вялікія кантрыбуцыі падчас Паўночнай вайны, якія зьбіралі як свае, ліцьвіны (Lituanis), так і браты па веры расейцы (Moschis), а таксама швэды (Suecis) [AS 1870-7:172–173]. Шмат шкоды нарабілі жаўнеры-дзэрціры. Расейскі жаўнер элітнага Праабражэнскага палка Ягор Лявонцьеў (Егор Леонтьев), які ўцёк у 1706 годзе з палка ў Полацку, па дарозе «*покрал католицкий костел в местечке Бешанковічи*» [РІВРВ 1948-8-1:222].

Пра тое, што ў часе Вялікай Паўночнай вайны беларускае насельніцтва апынулася паміж «*молатам і кавадлам*», трапна сьведчыць народная прыказка: «*Стуль маскалі, а сьсюль швяды, дзе пазбыцца з такой бяды*». Пункт погляду адукаванай часткі ліцьвінскага грамадзтва на гэтую праблему выклаў 9 лістапада 1708 г. віцебскі лоўчы Міхал Біруля ды ягоная жонка Настасья ў заяве да Віцебскага гродзкага суду: «*Калі ў 1708 годзе Найяснейшы кароль Ягамосьць Швэдзкі шоў з войскам празь Літву, вялікія рабункі чыніў абываталям ВКЛ, нават не спыняючыся перад Сьвятынямі Божымі. Калі генэрал швэдзкі Каніфэр (Gabriel Kanifer) выйшаў з Магілёва празь Віцебск, таксама разнастайныя кантрыбуцыі зь места на войска швэдзкае гвал-*

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

тоўна ўзяў. Але потым з усходняга боку на Віцебск расейцы, нейкія капітан Салаўёў ды маёр Шышкін з 5 сотнямі казакоў ды калмыкаў. 28 верасня 1708 г. ранкам расейцы загадалі месьцічам пакінуць горад, даўшы толькі дзеве гадзіны на зборы. Потым запалілі места разам з цэрквамі й касьцёламі. Віцебск абрабавалі, ня толькі маёмасьць усялякую пахапаўшы, але да цела жыхароў распранаўшы бяз жаднае літасьці.

Святыні Божыя Рымскія й Грэцкія, кляштары й манастыры, палацы й двары панскія абрабавалі й папалілі дашчэнту. Рэчы царкоўныя й мескія набралі ўсе, рэшту спалілі. Люд наспаліты ледзь да лесу пасьпеў уцячы» [ІУМ 1888-18 №21 190–194].

Цікава, што, калі ў тагачасных пісьмовых памятках зь іншых паветаў ВКЛ найперш апісваюцца зьлачынствы расейскага войска, у фальклёры беларусаў Магілёўшчыны й Віцебшчыны захаваўся толькі «швэдзкі» сюжэт. Чаму?

Каб адказаць на гэтае складанае пытаньне, недастаткова прыгадаць цензуру, якая панавала ў Расейскай імперыі й, натуральна, забараняла публікаваць творы антырасейскай скіраванасьці. Гэты фактар, на маю думку, ня быў вырашальным. Нагадаю, што пануючыя ў ВКЛ каталіцкая і ўніяцкая (грэка-каталіцкая) цэрквы сустрэкалі першы й другі прыход швэдаў (1655–1657, 1702–1708) зь вялікай асьцярогай. Толькі коштам вялізарных высылкаў каталіцкае святарства (абодвух абрадаў) дасягнула ў другой палове XVII ст. канчатковага кантролю над палітычнай элітай ВКЛ. Ліцьвінаў-«схізматыкаў» альбо «дызунітаў» (праваслаўных і пратэстантаў) тады пачыналі ўважаць варажым элемэнтам. Таму каталіцкая прапаганда абодвух абрадаў заўсёды мела моцны антышвэдзкі характар [Libiszowska 1957]. Акурат яна, выкарыстоўваючы фальклёрныя архетыпы, стварала адмоўны імідж «швэдаў-бязбожнікаў». Другі знаход швэдаў у пачатку XVIII ст. успрымаўся каталіцкім і ўніяцкім клірам як пагроза існаваньню каталіцкага касьцёлу. Нягледзячы на посьпехі Контрарэфармацыі, на пачатку XVIII ст. у ВКЛ яшчэ існавалі 46 пратэстанцкіх парафіяў. Увесну 1708 г. у швэдзкім лягеры ў Радашкавічах з каталіцтва да лютэранства перайшло колькі шляхціцаў [Chodzka 1870:125]. Гэта азначала, што ў выпадку перамогі швэдаў ВКЛ маглі зноў ачолюць пратэстанты. Пагроза павароту да Рэфармацыі пры дапамозе палітычных захадаў сталася асноўнаю прычынай каталіцкай антышвэдзкай прапаганды, якая хутка набыла папулярнасьць.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Праўдападобна, посьпеху гэткай прапаганды паспрыяла насыцэро-жананасьць беларускага простага люду да чужынцаў «*іншай веры*». Прыгадаем наступныя прыказкі: «*Над туркі й татары няма горшай веры*» [Federowski 1935-4 №8324]. «*Няма на сьвеце горшай веры над злы туркі й татары*» [Liatskii 1898:26]. Адначасна ў дачыненні да «сваіх», беларускіх, татараў бытавала зусім іншая прыказка: «*Татары – добрыя гаспадары*».

У былым Ваўкавыскім павеце была занатаваная прыказка: «*А стуль Туркі, а сьсюль Швэды, недзе дзецца зь вялікай бяды*». Як бачым, знак роўнасьці паміж туркамі й швэдамі (памылковы з гледзішча сапраўднай гісторыі) адпавядаў народнай лёгіцы. Гэтыя ўяўленьні падсілкоўвалі дзеянні швэдзкіх аддзелаў за часоў Малой і Вялікай Паўночных войнаў. Вядома, што ў 1655–1656 гг., калі швэдзкія аддзелы акупавалі Браслаўскі павет і Берасьце, яны наклалі вялікія кантрыбуцыі перадусім на каталікія і ўніяцкія кляштары й касьцёлы [Tkachou 1994:198]. У 1848 годзе наваградзкі ксёндз Міхал Гамаліцкі перадаў гісторыку Яўстаху Тышкевічу швэдзкі ўнівэрсал 1706 г. Загад, пісаны на лаціне, абавязваў усе каталіцкія парафіі Наваградзкага ваяводзтва прывезьці ў Жалудок, дзе месціўся галоўны швэдзкі лягер, «*правіянт і кантрыбуцыю грашыма*» («*proviantum et peccuniam*»). Выдаў загад у сакавіку 1706 г. швэдзкі кашталян Наваградку Аксель Спэнс (Axel Spens, 1681–1745), абэрлейтэнант Упландзкага зьвязу вершнікаў (Upplands kavalleri) [Tyszkiewicz 1846-1:241].

Пра характар швэдзкіх кантрыбуцыяў з уніяцкай царквы сьведчыць сьвяточная рыза грэка-каталіцкага мітрапаліта Юр'я Вініцкага (пачатак XVIII ст.), якая захоўваецца сёньня ў зборах музэю Каралеўскага палацу Стакгольму (Kungliga Slottet). Цікавыя зьвесткі пра швэдзкае стаўленьне да каталіцкага касьцёлу ВКЛ пакінуў у сваім дзёньніку беспасярэдні ўдзельнік падзеяў, сябра Трыбуналу Менскага ваяводзтва, беларускі шляхціц-пратэстант Аляксандар Мацкевіч. Згодна зь ягонымі нататкамі падчас побыту швэдаў у Вільні: «*адзін капітан швэдзкі аднойчы запатрабаваў у віленскіх езуітаў кантрыбуцыі сенам. Айцец рэктар запытаў, ці мае капітан паперы ад палкоўніка Карла Дзюкера (Carl Gustaf Düker, 1663–1732), швэдзкага кашталяна Вільні. У адказ швэдзкі капітан закрычаў: «Ах ты, сабака, рашыў афіцэра экзаменаваць! Я табе на паперы павінен загады прыносіць...» Спужайшыся, езуіты адразу пабеглі да Карла Дзюкера. Адзначым,*

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

што паміж швэдамі таксама людзі добрыя былі. Дзюкер з вагаю нашых прыняў і загадаў аднаму з афіцэраў капітана таго супакоіць... Але праз колькі дзён загадалі швэды Віленскай акадэміі даць на войска 5 000 злотых ... Дарэмна мніхі хадзілі да лягеру Караля Швэдзкага, просячы літасьці. Дэлегацыю нават не дапусьцілі да каралю» [Tyszkiewicz 1846-1:238]. Цікава, што ў благім стаўленьні да касьцёлу Мацкевіч вінаваціў ня толькі швэдаў, але й каталіцкую частку ліцьвінскай шляхты зь ліку хаўруснікаў Карла XII: «Ведаем добра пра эксцэсы швэдзкія ня толькі ў Кароне (Польскай. – Аўт.), але і ў ВКЛ: як сакрамэнты нішчылі, абразы сьвятыя тапталі, з касьцёлаў аздабу зьдзіралі. Але што вінаваць толькі швэдаў?! Тыя самыя нашыя каталікі былі ўдзельнікамі ўсіх падзеяў, праўду людзі кажуць, што разам са швэдамі ў лягеры срэбра касьцельнае дзялілі» [Тамсама].

Калі абвінавачаньні швэдаў у жорсткіх кантрыбуцыях касьцёлаў і цэркваў адпавядаюць рэчаіснасьці, дык іншыя абвінавачаньні ёсьць хутчэй вынікам каталіцкай прапаганды ды цёмных забабонаў. Маем на ўвазе быццам швэды «стралялі ў сьвятыя абразы», «хадзілі з сабакамі на цэрквах», «пілі з касьцельных келіхаў», «ставілі коні ў храмах» і г.д. З аднаго боку, байкі пра такія паводзіны швэдаў былі вельмі характэрныя для антышвэдзкай прапаганды, а потым замацаваліся ў фальклёры (ці наадварот? – Аўт.). Зь іншага боку, сьведчаньніў гэтага кшталту няма ў верагодных гістарычных крыніцах.

Антышвэдзкая прапаганда актыўна выкарыстоўвала згаданыя сюжэты. Да прыкладу, прыгадаем антышвэдзкую прапаганду расейцаў на Ўкраіне. Канцылярыя Пятра I сьвядома прадукавала міты што да беларускіх падзеяў. Нібыта Карл XII змушаў праваслаўныя цэрквы ВКЛ перайсьці ў лютэранства альбо ўніяцтва (?!. – Аўт.): «Король Шведский [...] от веры православной и церквей христианских отлучить [хотел], обращая оныя в кирхи свои Лютеранские и Унияцкия (?!. – Аўт.), – как он [...] в великом княжестве Литовском чинил и церкви православные грабиль и оскверняль допущал» [PIBPV 1948-8-1: №2816]. Згодна з расейскімі крыніцамі швэды ў Магілёве «во время службы Божией с собаками ходили [...] что найсвятище всего и ужаснее в церкви соборной Могилевской святейший сакрамент тела Христова на землю выброся и оный потир похитя, вино из онога пили [...] в одной церкви лошадей поставили...» [PIBPV 1948-8-1: №2816, 2771].

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Падкрэсьлім, што гэтакія сьведчаньні адсутнічаюць у Хроніцы Магілёва ды іншых беларускіх крыніцах, якія наагул цяжка абвінавачіць у сымпатыі да швэдаў. Такім чынам, расейцы ў сваёй прапагандзе выкарыстоўвалі папулярныя ў народным хрысьціянстве забавоны. Красьці царкоўны посуд, піць віно з касьцельнага келіха, заходзіць у храм з сабакам альбо заяжджаць на кані – усё гэта адпавядала пашыраным у тагачаснай эўрапейскай народнай культуры стэрэатыпам «блюзьнерства». Зьвесткі пра такія паводзіны чужынцаў сустракаюцца ў фальклёры шэрагу народаў, хоць пік іх пашырэння прыпадае на часы вялікіх войнаў XVII–XVIII стст.

Адной з распаўсюджаных тэмаў у царкоўных легендах беларусаў ёсьць разбурэньне швэдамі каталіцкіх храмаў. Адзначым, што большыня падобных зьвестак, частка якіх пасьпяхова перайшла з фальклёру да навуковай літаратуры, не адпавядае сапраўднасьці. Да прыкладу, Энцыкляпэдыя гісторыі Беларусі ў артыкуле пра гісторыю Бярозы Картускай сьцьвярджае, што «у часе Паўночнай вайны 1700–1721 гг. швэдзкія войскі разбурылі горад, разрабавалі кляштар» [1997-4:170]. Насамрэч ані места, ані кляштар швэды не разбуралі, ды зрэшты й не маглі гэта зрабіць, бо Бяроза Картуская належала адданым хаўрусьнікам швэдаў Сапегам. Гэтая тэза цалкам адпавядае швэдзкім крыніцам: «18 красавіка 1706 г. войскі Ягамосьці Караля прыйшлі ў Бярозу Картускую, якая ёсьць найзамажнейшым маёнткам сям'і Сапегі. Тут яго Каралеўская Вялікасьць наведваў слауты картэзіянскі кляштар і адначыў адзін дзень» [Adlerfeldt 1740–2:222]. Насамрэч цяпер няісны кляштар, выгляд якога захавала адна з гравюраў Напалеона Орды, быў зачынены расейскімі ўладамі й разбураны жаўнерамі ў 1866 годзе [Jarashevich 1997:171].

Зь легенды вынікае, што швэды разбурылі ўніяцкую царкву ў мястэчку Дрысьвяты. Зноў «народнае паданьне прыпісала швэдам чужыя грахі», бо згодна зь інвэнтаром Браслаўскага павету (1783) царква захоўвалася ў добрым стане [Tserashchatava, Jarashevich 1994:89–92]. Супярэчыць фактам легенда пра тое, што швэды разбурылі ў Горадні ў 1706 годзе Калоскую ўніяцкую царкву, францішканскі касьцёл у Пінску ды іншыя храмы. Ува ўсіх выпадках народная фантазія будавала собскую рэчаіснасьць, якая часьцей за ўсё не адпавядала фактам. Напрыклад, жыхары вёскі Камаі (Пастаўскі павет) наступным чынам тлумачылі паходжаньне гарматных ядраў у мурах касьцёлу: маўляў, гэта ядры швэдзкіх гарматаў, якія ў часе войнаў білі па касьцёле [Jarashevich

56. Кляштар картэзіянаў у Бярозе Картускай.
Малюнак Напалеона Орды.

1997-4:39]. Насамрэч гарматныя ядры ў муры Камайскага касцёлу ўмуравалі пасля Малой Паўночнай вайны на загад уладальніка вёскі Пятра Рудоміны-Дусяцкага [Ткачев 1987: 213]. Сюжэты пра зруйнаваньне швэдамі храмаў былі нагэтулькі папулярныя ў фальклёры, што лучылі і ў беларускую літаратуру. Гэткую фэбулу мае й «швэдзкі твор» Каруся Каганца «Вітаўка» (1902).

Са швэдамі звязана заснаваньне ў 1719 г. Сураскага Дабравешчанскага манастыра (сёньня Заходняя Браншчына, Расея). Ён пабудаваны праваслаўным шляхціцам Апанасам Есімантоўскім як знак удзячнасьці «за ўратаваньне ад швэдаў у Нясьвіжы, у 1706 годзе». Гэты факт сапраўды меў месца [Chernigovskaya Letopis:92].

Згодна зь іншай легендай з прыходам швэдаў у 1708 годзе «заміраточыў» абраз, які належаў старадубскаму месцічу Цімоху Дульскаму, які даў слова пабудавец для гэтага абразу царкву. «Швэдзкая» ікона Божай Маці дагэтуль захоўваецца ў царкве Міколы Цудатворцы ў вёсцы Балыкіна (сёньня Заходняя Браншчына, Расея).

Найпапулярнейшым сюжэтам беларускіх царкоўных легендаў пра швэдаў ёсьць пальба швэдзкіх жаўнераў па абразох. Дарма што сюжэту бракуе рацыянальнага тлумачэньня, ён зрабіўся вельмі вядомым у беларускім фальклёры. Прычынаў шмат. Па-першае, вядома, што лютэ-

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

ранства адкідае культ абразоў як стодапаклонства. Па-другое, сюжэт пальбы «чужынцаў» па абразох наагул для беларускага, расейскага ды ўкраінскага фальклёру. Да пашырэння плётак спрычыніліся, відаць, і сьвятары. У 1872 годзе ў Валожыне занатаванае паданьне, нібыта ў 1709 г., калі «швэды па дарозе назад (?!. – Аўт.) праходзілі праз Валожын [...] яны ўварваліся ў царкву [...] і паставілі ў ёй коні. Некаторыя з швэдзкіх жаўнераў пачалі былі страляць у абраз Сьвятой Параскевы [...] і за тое [...] асьлеплі. Усьлед за швэдамі прыйшоў аддзел расейцаў, а зь ім іх сам расейскі цар Пётар Вялікі. Ён асабіста агледзеў набітую непрыяцелем царкву» [ЛІР №313]. Згодна з паданьнем, запісаным у 1879 годзе ў м.Клецак, «швэды ў часе вайны з расейцамі занялі Клецак і падчас побыту ў месьце трымалі свае коні ў Пакроўскай царкве. За гэта яны былі пакаранья Богам. Не змаглі вывесьці коні з царквы ды выйсьці самі і ўсе загінулі ад расейскага войска» [ОСМЕ 1879–3:129–131].

Узгаданая апазыцыя «пальба ў абраз – сьлепата» мае вельмі старыя карані ў фальклёры беларусаў ды іншых славянскіх народаў. Раней замест швэдаў у гэтых легендах фігуравалі татары, туркі ды іншыя «чужынцы». Сярод беларусаў і ўкраінцаў Падляшша ў свой час моцна шанаваліся цудатворны абраз Холмскай Божай Маці (сёння м.Хельм, Польшча). Як падае легенда, у 1261 годзе ў часе мангольскай навалы хана Бурундая татары стралялі ў абраз. Ад гэтага яны ўсе нібыта асьлеплі, а места захавала сваю свабоду. За доказ цуду сьвятары дагэтуль паказваюць сьляды ад стрэлаў на правай руцэ Божай Маці. Паводле расейскай легенды праціўнікі Ноўгараду суздальцы асьлеплі ў 1169 годзе, калі стралялі ў абароньніцу места, брамную ікону Божай Маці. Дарма што швэдзкі генэрал Якуб Дэ ла Гарды (Jakob De la Gardie, 1583–1652) у часе швэдзкай акупацыі Ноўгарадзкай зямлі дапамагаў праваслаўным парафіям [Tolstikov 2002], у легендзе пра Ціхвінскую Божую Маці ён выступае як галоўны вораг праваслаўя. Швэды, стрэліўшы ў Ціхвінскі абраз, сьлепнуць і даюць лататы.

Ува ўкраінскай легендзе абраз Богаяўленскай царквы Нежына абараніў у 1709 годзе места ад швэдаў. Ікона атрымала народны назоў «Швэдзкі Мікола» й дужа шанавалася ўкраінцамі й беларусамі Севершчыны. Згодна з пазьнейшым надпісам на іконе «свеи (швэды. – Аўт.) дерзнуша ударить по иконе копьями (?!. – Аўт.), внезапно всі слепотою поражены быша». Там жа ў царкве наведнікам паказвалі вялізную «швэдзкую бомбу» [Berezhkov 1909:12].

У XIX ст. гэты самы сюжэт быў адаптаваны для новых чужынцаў. Гаворка йдзе пра французаў, якія ў 1812 г. двойчы прайшлі па Беларусі. Як бачна зь легенды, занатаванай у Марынай Горцы, «*калі французскія жаўнеры прыйшлі ў мястэчка, яны стралялі ў абраз Божай Маці, за што па волі Бога ўсе асьлеплі*» [Vitsbich 1956:81].

Дзякуючы гэтакім сюжэтам у народнай культуры мацавалася апазыцыя «свае–чужыя». Свойскі, тутэйшы абраз бараніў ад чужых і адначасова лячыў сваіх. Абраз, які цудоўна выратаваў калісьці ад ворага, рабіўся цудадзейным, а парафія-ўладальніца гэтага абразу – заможнай. Акурат таму легенды пра цудатворныя «*татарскія, швэдзкія, французскія*» абразы набывалі папулярнасьць. Рабілася гэта, відаць, не без удзелу мясцовых сьвятароў. Хто быў ініцыятарам стварэньня новай легенды – народ альбо сьвятар, – сказаць цяжка.

Трохі апырчона выглядае запісаная прыканцы XIX ст. легенда «*Пра царкву ў вёсцы Валокі*» (Барысаўскі павет). Згодна з казачнікам Данілам Тубыльцам, калі «*Швэды ці нейкія Туркі прыйшлі да вёскі, увесь народ схаваліся ў царкве. Калі швэды рынуліся ў царкву, то ўбачылі, што ўвесь люд зь сьлязьмі на вачох на каленях моліцца. Тады князь Швэдзкі ды іншыя недаверкі пачалі страляць у абраз, але нейкая нябачная сіла адкінула паганцаў назад ды раскідала ля царквы. Тыя ж зь іх, хто страляў у абраз, асьлеплі. А сам князь Швэдзкі тут ля самой царквы перакульнуўся ў камень, які дагэтэль завецца «Князь-камень, альбо Швэдзкі князь»* [Shein 1893 №232]. Зноў мы сустракаем народнае атаесамленьне «швэдаў» зь іншымі чужынцамі–«туркамі». Апрача гэтага, на традыцыйны фальклёрны сюжэт накладаецца іншы, ня менш традыцыйны. Як вядома, абяртаньне ў камень за нейкія грахі (працу ў Вялікдзень) ёсьць вельмі пашыранай у беларусаў легендай (Mialeshka 1929). Цікава, што вялізарны «Князь-камень» альбо «Швэдзкі князь» захаваліся дагэтэль і зьяўляецца сёньня нацыянальным помнікам прыроды Рэспублікі Беларусь [Луакоў 1992:142–143].

На тле адмоўнага вобразу швэдаў у царкоўных легендах беларусаў унікальнай выглядае магілёўская легенда «*Конь караля Швэдзкага*», згодна зь якой Карл XII быў абароньнікам праваслаўнага культу абразоў.

Адным словам, беларускія царкоўныя легенды пра швэдаў кідаюць больш сьвятла на асаблівасьці нашага фальклёру, чымся на рэальную постаць «швэда».

3.3. Швэдзкія скарбы й курганы

Над берагам павольнай Лані,
стагодні сон снуе стары курган...
Там прэюць косьці сьмелых Швэдаў,
а побач іх ляжыць Маскаль.
СЪВЯТАСЛАЎ КОЎШ

У дасавецкі час Беларусь займала адно зь першых месцаў ува Ёсходняй Эўропе па колькасці курганоў. Толькі ў 1876 годзе ў Менскай губэрні згодна зь звесткамі статыстычнай управы налічвалася каля 1 000 гарадзішчаў і 30 000 курганоў [Minskiye Gubernskiye Vedomosti 1876:51–52]!

Беларусы называлі й называюць гэтыя курганы «швэдзкія», «францускія», «паганскія», «казацкія», «татарскія» альбо «валатоўкі» [Sergeeva 1988].

Чаму шмат курганоў завуцца «швэдзкімі». Адкуль такая папулярнасьць? Адказ на гэтае пытаньне ня просты.

З аднаго боку, назоў «швэдзкія» паказвае на беспасярэдняю сувязь з падзеямі Вялікай Паўночнай вайны. Зь іншага боку, сучасная беларуская археалёгія давяла, што ўсе «швэдзкія» курганы насамрэч ёсьць славянскімі й балцкімі пахаваньнямі часоў сярэднявечча. Паўстае пытаньне, чаму тады магiлы сваіх далёкіх продкаў беларусы назвалі «швэдзкія»?

Першы, хто паспрабаваў вырашыць гэтую складаную праблему, быў гісторык і этноляг Яўстах Тышкевіч: *«Большыню курганоў тутэйшыя сяляне завуць «швэдзкімі», як і амаль усе старыя акопы нашага краю. Справа ў тым, што з пачаткам апошняй інвазіі швэдзкай люд просты пахаваўся на лясох і ня бачыў, што швэды ды расейцы выраблялі. Па вайне, вярнуўшыся дахаты, убачылі шмат сьвежых могілак ды акопаў. Пачалі плесьці пра іх байкі, ды нарэшце самі далі ім веры»* [Tyszkiewicz 1842:2]. Сапраўды, у часе Вялікай Паўночнай вайны сяляне хаваліся ў лясох. Да прыкладу, на пачатку XIX ст. на Палесьсі пасяля вялікай сушы паляўнічыя натрапілі на невядомую выспу сярод дрыгвы. На ёй былі рэшткі зямлянак, вялікі зvon, які ўрос у дрэва. Тутэйшыя палешукі патлумачылі, што 100 гадоў таму, у часе

ВОБРАЗ ШВЭДА Ё БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

«швэдзкай вайны тутака хаваліся іхныя дзяды. Неспадзеўкі пайшлі дажджы, людзі ўцяклі, пакінуўшы шмат маёмасці» [Kotliarchuk 1999:189–190].

Пры гэтым яшчэ ў XIX ст. існавалі сапраўдныя швэдзкія курганы. Як сьведчыў Я.Тышкевіч, *«што да сапраўдных швэдзкіх курганоў, дык я разрыў колькі ў мясцох былых бітваў»* [Tyszkiewicz 1842:2].

Цікава іншае. Чаму ў Беларусі безьліч «швэдзкіх» курганоў, але зусім нямашака курганоў «рускіх»? Рэч у тым, што «русінамі», «людзьмі рускай веры» лічылі сябе самі беларусы (ды ўкраінцы) праваслаўнай і ўніяцкай веры. Расейцаў («рускіх») просты люд да пачатку XX ст. звычай зваў «маскалямі». Няма дзіва, што нават вялізны брацкі курган на месцы Палтаўскай бітвы, у якім расейцы пахавалі сваіх жаўнераў, тамтэйшыя ўкраінскія сяляне клічуць «Швэдзкая гара». Гэта нягледзячы на надпіс на расейскай мове.

Варта падкрэсьліць, што з кожным «швэдзкім» курганом альбо групай такіх курганоў у беларусаў часта звязана асобнае паданьне. Так, у 1878 годзе сяляне в.Даросын (Слуцкі павет) апавядалі, *«што на швэдзкім кургане «Княжа магіла» да апошняга часу стаяла старое дрэва, на яком былі замацаваны драўляная стрэльба й драўляная шабля. Гэта знак таго, што тут быў пахаваны «швэдзкі князь», што загінуў у часе вайны з маскалямі»* [ОСМЕ:1879-III:98]. Каля в.Сакі (Падляшша) ёсьць «швэдзкі» курган. Людзі гукалі, што тут быў *«забіты і пахаваны швэдзкі палкоўнік, а зь ім залаты пас, меч і грошы»* [ЛІР: 320].

Увосень 1708 г. войска Карла XII прайшло праз Імглінскі павет (сёньня заходняя Браншчына). Адгэтуль шэраг курганоў пачалі называць «швэдзкімі». Беларускі этноляг Марыя Косіч лічыць, што ля вёскі Расуха існавалі акопы пад назовам «Гарадок». На пытаньне, скуль яны паходзяць, сяляне адказвалі: *«Эта швэд шоў, тут ваявалі яны»*. Тутэйшыя ліцьвіны-беларусы верылі, што *«на Гарадку швэды схавалі безьліч скарбаў»* [Kosich 1902:4].

Гісторыі пра скарбы ў швэдзкіх курганох узнікаюць ужо за часоў Вялікай Паўночнай вайны. Гэтаму спрыялі бясконцыя рэквізыцыі «на войска швэдзкае», якія жаўнеры Карла XII зьбіралі па ўсім ВКЛ. Кантрыбуцыі вялікім цяжарам накладаліся на месьцічаў, шляхту й сьвятароў. Да прыкладу, з «царкоўнага срэбра» Магілёва *«швэды білі ў табары манэту»* [КМ:274]. На швэдзкі загад кожны каталіцкі касьцёл і

кляштар мусіў даваць пэўную суму грошай на швэдзкае войска [Tyszkiewicz 1846-II:241]. Ужо адразу пасля зыходу швэдаў зь Беларусі «*хеўры з тутэйшай шляхты і сялянаў бадзяліся па мясьцінах швэдзкіх сутычак, шукаючы каштоўнасьці і скарбы*» [КМ: 276].

Няма дзіва, што пагалоскі пра нібыта вялізныя багацыці швэдаў ды схаванья імі скарбы хутка пашырыліся сярод беларусаў. Бальшыня гэтых паданьняў паходзіць якраз з Магілёўшчыны – асноўнага тэатру вайсковых дзеяньняў у Беларусі. Згодна з паданьнем пасля Лясной «*швэды скінулі ў Рудні сваю вайсковую зброю ў балота [...] а начальнікі швэдзкія кінуліся да ракі Сож ды закапалі там пад сасновым крыжам (!) кучу золата і срэбра...*» [ЛІР:311]. У 1872 годзе сяляне вёскі Старыя Юркавічы на Магілёўшчыне (сёньня Заходняя Браншчына) распавядалі настаўніку А.Піневічу, што ўва ўрочышчы Селішча іх продкі знаходзілі швэдзкія скарбы, якія швэды зарылі, калі атрымалі паразу ў бітве ля ракі Цата [ЛІР:545].

Забытае сёньня паданьне паходзіць зь вёскі Новы сад (Койданаўшчына). Яно кажа пра схаванья ад швэдаў (!) скарбы. На вясковым гарадзішчы яшчэ ў другой палове XIX ст. існавала вялізная яма – «калодзеж». Сяляне апавядалі, «*што калісьці ў тым калодзежы была вада, а сам ён быў каменны, накіталт цыстэрны. Але ў часы нашэсьця швэдаў пані, якая жыла тут у замку, не пажадала аддаваць багацьце швэдам. Усе свае скарбы яна паклала ў скрыню ды кінула іх у калодзеж. А за скрыню я і сама скакнула туды, каб ня здацца швэдам. Замак швэды разбурылі. Цэглу замкавую потым выкарысталі на аднаўленьне збору ў Койданаве*» [Vasileva 1879:18].

Паводле ўнівэрсальнай фальклёрнай мадэлі, усе швэдзкія скарбы лічыліся «заклятымі». Да «заклятых скарбаў», напрыклад, належалі скарбы швэдзкага пахаванья ля вёскі Таракані (Кобрыншчына), на якім «*у вялікую суботу ад зьмярканья да поўначы штогод зьяўляліся агняныя языкі. Гэтыя языкі ўвесь час зьмяняюць свой колер і бываюць то белымі, то чырвонымі, то сінімі*²⁷. *Гэта ёсьць ня што іншае, як закапанья тут швэдамі грошы, якія перасушваюцца па закліяцьці ў вялікую суботу. Узяць грошы няцяжка: варта толькі, не шануючы памяці пахаваных тут людзей, разрыць могількі ды раскідаць ко-*

²⁷ Згодна з народнымі забабонамі белы колер азначаў схаванае срэбра, чырвоны – золата, сіні – каштоўныя камяні.

57. Рэчы з пахавання швэдзкага жайнера («швэдзкай магiлы») часоў Вялікай Паўночнай вайны. XIX ст. Раскопкі Я. Тышкевіча ля Лагойску.

сьці»²⁸ [LIP:735]. Беларусы лічылі, што «заклятыя скарбы» ніколі не прыносяць шчасся. Бяда таму, хто трапіў на скарб на собскае зычэнне. Чакае яго горкая доля. Ня зможа ён перадаць набытую спадчыну нашчадкам і сам хутка згіне. Толькі зрэдку «заклятыя скарбы» самі хочучь аслабаницца і дзеля чаго шукаюць «выбарнага чалавека», які мусіць сасьніць прарочы сон [Nikiforovskii 1897 № 2305].

Гэтае стаўленьне добра адлюстроўвае наступнае паданьне: «Дзед карчаваў корча ды выкапаў гаршчок з золатам, ды плача.

– Чаго ты, дзедку, плачаш?

– Я сьмерць сваю выкапаў» [LIP:737].

Забабон гэты граў вялікую ролю ў народнай маралі, ахоўваючы старыя могiлкі ад угнушання. Але часам прага грошай была мацнейшая за забароны. Да прыкладу, чуткі пра «бочку золата», якую павадкам вывернула з-пад швэдзкага кургану, прывялі да пошукаў швэдзкіх

²⁸ «Вялікая субота» – конадзень Вялікадня.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

скарбаў у вёсцы Расуха (Імглінскі павет). У 1856 годзе сяляне, узброіўшыся гострымі шыпамі, разрылі швэдзкі курган. Пан Гарасім Сілевіч мусіў даць дазвол, бо спыніць натоўп было немагчыма [Kosich 1902:4–6]. Згодна з паданьнем у часы Вялікай Паўночнай вайны ля вёскі Відзюны швэды схавалі свой вайсковы арсэнал. Паверыўшы гэтай легендзе, тутэйшы пан Котвіч у сярэдзіне XIX ст. пачаў сур’ёзныя раскопкі²⁹. Хадзілі чуткі, што пан нават меў старасьвецкаю швэдзкую мапу. Але дарэмна, нічога не знайшоў [Ustsimenka 1997:43].

У 1858 годзе на загад мясцовага пана сяляне вёскі Дубавіцы (Магілёўшчына) разрылі адзін «швэдзкі» курган на месцы былой бітвы, але нічога не знайшлі [ЛІР:319]. «Швэдзкі» курган ля вёскі Кайкова (Меншчына) разрыў у 1862 годзе ўладальнік маёнтку Анаполь князь Радзівіл, але ці знайшоў нешта – невядома [Minskiye Gubernskiye Vedomosti 1879:9]. У 1860 годзе «швэдзкі» курган ля вёскі Пятроўшчына (Меншчына) разрыў камандзір расейскага гусарскага палка, але ізноў невядома, ці паспяхова [Minskiye Gubernskiye Vedomosti 1879:5]. У 1865 годзе два «швэдзкія» курганы былі разрытыя лекарам Анацэвіча ля вёскі Каночыц (Меншчына). Зноў пра вынікі нічога невядома.

Зрэшты, зусім нядаўна, у 1998 годзе, побач з вёскай Расухай (радзіма пісьменьніцы й этноляга Марыі Косіч), у вёсцы Алёнаўка невядомыя разбурылі колькі «швэдзкіх» курганоў. Стыхійныя пошукі швэдзкіх скарбаў, якія пачаліся ў 1708 годзе, не перапыняюцца дагэтуль!

Вобраз шукальнікаў увайшоў у беларускую літаратуру. Ён вымалеваны ў апавяданьні Вацлава Ластоўскага «Вясковыя археолягі» (1924). Эліза Ажэшка ў рамане «Над Нёманам» (1887) вывела вобраз адукаванага шляхціца, студэнта-археоляга, які ўвесь час займаецца пошукамі швэдзкіх скарбаў.

Першыя пазытыўныя вынікі ў справе раскопак швэдзкіх курганоў зьявіліся тады, калі за яе ўзяліся прафэсіяналы. У 1842–1860 гг. Я. Тышкевіч і А. Кіркор разрылі каля 200 швэдзкіх курганоў на Лагойшчыне ды ля Галоўчына, дзе ў чэрвені 1708 г. паміж швэдамі й расейцамі адбыліся цяжкія баі. Было знойдзена шмат швэдзкай зброі, асабістыя рэчы (гузікі, сыгнэты, бляшкі, посуд). У адным з курганоў Я. Тышкевіч знайшоў швэдзкі лютэранскі крыж з надпісам, бляшку з швэдзкім гер-

²⁹ З роду Котвічаў паходзіць выдатны польска-беларускі ўсходазнаўца Ўладзіслаў Котвіч (1872–1944), аўтар адной зь першых граматыкаў калмыцкай мовы.

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

бам-«лявом» [Tyszkiewicz 1842:7, 53]. На жаль, да сёння гэта адзіныя буйныя вынікі даследавання праўдзівых швэдзкіх пахаванняў у Беларусі.

Маштабнасьць вайсковай прысутнасьці Швэцыі ў Беларусі пацьвярджаюць шматлікія знаходкі манэтаў. У 1844 годзе ў Крэве на вуліцы Смургонскай знойдзены скарб, у складзе якога меліся 684 манэты, у тым ліку швэдзкія соліды каралеўны Крысьціны. Яшчэ такі скарб (62 швэдзкія манэты) быў знойдзены ў Ашмянах. У дваццатыя гады ХХ ст. на швэдзкіх могілках ля Чачэрску сяляне мэтанакіравана шукалі й знаходзілі «швэдзкія срэбныя грошы» [Ganzhyn 1927:60]. У 1958 годзе ў вёсцы Сьвірыдовічы знойдзены вялікі скарб з 1536 манэтаў, схаваны ў гліняным збане і абгорнуты грубым палатном. Сярод манэтаў частка паходзіць з швэдзкіх правінцыяў Усходняй Балтыкі часоў Густава II Адольфа й Крысьціны. Увесну 1970 г. ля вёскі Рамянкі (Ашмянскі павет) сяляне знайшлі скарб часоў Малой Паўночнай вайны 1655–1660 гг. Большыню скарбу складалі манэты Карла X, бітыя швэдамі ў вайсковым табары, магчыма, на абшарах Беларусі, на варштатах Кракаўскага манэтнага двара, які швэды захапілі ў 1650 годзе. Толькі ў 1974 годзе рэшткі скарбу (175 манэтаў) трапілі да навукоўцаў [Kolabava 1975: 42–45]. У часе археалягічных раскопак гарадзішча вёскі Навасёлкі (Зэльвеншчына) у 1992 годзе знойдзены швэдзкія рыскія соліды Густава II Адольфа й Крысьціны – таксама важны паказьнік прысутнасьці швэдаў за часоў Вялікай Паўночнай вайны – ды швэдзкі эрэ, біты ў Швэцыі ў 1696 годзе.

Відаць, колькасць знаходак была вялікая, бо ў XIX ст. сярод беларускай шляхты й сьвятарства швэдзкая манэта лічылася добрым падарункам пры адведзінах Балтыкі [AS 1912-14:135].

Папулярнасьць тэмы швэдзкіх скарбаў у беларускай вусна-паэтычнай творчасьці спарадзілі рэальныя падзеі Вялікай Паўночнай вайны. Але створаны народнай культурай вобраз гарманійна адпавядаў тагачаснаму беларускага сьветапогляду.

3.4. Карл XII у народнай культуры беларусаў

З дзедаў да ўнукаў
З бацькоў на дзяцей
Ланцугом пляцещца
Што было даўней.
ЯНКА КУПАЛА

Як вядома, у часе Вялікай Паўночнай вайны Карл XII наведаў шэраг гарадоў, мястэчак і вёсак Беларусі, сустрэкаўся з прадстаўнікамі беларускай шляхты, сьвятарамі, месцічамі, звычайнымі сялянамі. Паступова ў народнай культуры беларусаў ствараўся вобраз магутнага ўладара, адлюстраваны ў шматлікіх паданьнях і легендах, а таксама тапаніміцы.

Між тым, гэтая тэма дагэтуль была па-за ўвагай беларускіх дасьледнікаў. Нават акадэмічнае выданьне беларускага фальклёру не змяшчае ніводнага паданьня пра Карла XII, успамінаючы швэдзкага караля ўскосна, у сувязі з багата прадстаўленымі паданьнямі пра Пятра I [ЛІР: № 303–307, 312–313].

Тлумачыць гэткую нястачу трэба хіба ідэялягічнымі прычынамі, ціскам палітыкі на навуку за савецкіх часоў. Ведама, ня ўсе паданьні, іншыя помнікі народнай творчасці пра Карла XII цалкам праўдзівыя. Але гісторык не павінен зь непавагай ставіцца да фальклёрных крыніцаў.

Абмяркоўваючы паданьні пра Карла XII, па-першае, адзначу адбітае ў іх уяўленьне пра каралеўскую ўладу як гаранту справядлівасьці, абароны ад крыўды й гвалту. Гэткія матывы добра адлюстраваныя ў творы «*Конік караля швэдзкага*» з унікальнага цыкла магілёўскіх легендаў:

«Швэды, заняўшы Магілёў, манастыр Буйніцкі зруйнавалі, манашаў зрабавалі, разагналі, а царкву старадаўнюю Ўсьпенья Багародзіцы разабралі, зь яе дошак парабіўшы кладкі на ямках.

Аднаго разу Кароль швэдзкі, аглядаючы войска й фарпосты, ехаў цераз такую кладку. Раптам конь каралеўскі спыніўся, ня хочучы ехаць далей і надзьмухаючы храпы. Моцна здзівіўшыся, Кароль за-

гадаў перагарнуць гэтыя дошкі, і пабачыў на першай выяву Збаўцы, а на другой – Багародзіцы. Гэтыя дошкі-абразы, ведама, былі з Буйніцкага манастыра. Загадаў тады Кароль гэтыя абразы далікатна ў бок адкласьці, і адразу конік ягоны пайшоў на кладцы. Пабачыўшы гэта, Кароль настанавіў разабрацца, хто гэта ўчыніў, а даведаўшыся, хто гвалт зрабіў, даў загад двох вінаватых швэдзкіх жаўнераў за злы ўчынак горлам караці (навесіць), а абразы занесьці ў пусты манастыр» [КМ: 273].

Як бачна, швэдзкі кароль аднаўляе найвышшую справядлівасьць. Чужы кароль-лютэранін (які павінен адмаўляць культ абразоў) ратуе праваслаўныя сьвятыні й карае ўласных жаўнераў (!). Але такія паводзіны з гледзішча народнай культуры беларусаў не былі выключнымі для манарха. Прыгадаем, што вялікія князі літоўскія (каталікі за веравызнаннем) былі найбуйнейшымі фундатарамі праваслаўных, а потым уніяцкіх цэркваў і манастыроў. Невыпадкова існавала прыказка: *«Лети пакланіцца манарху, чым такому нарху»* [Shein 1893-2:477]. Дык жэ ў вобразе швэдзкага караля ўвасобілася народнае стаўленьне да ўлады наагул.

Другое магілёўскае паданьне занатавала вобраз Карла XII «узору» лета 1708 г. З назіранняў месьцічаў: *«Кароль швэдзкі быў малады, ня больш за 30 гадоў, ростам вельмі высокі, шчокі й твар папсаваны воспай, нос доўгі, у плячах моцны, твар таксама доўгі, косы пад ножніцы стрыжаныя. А ўсе месьцічы шмат разоў яго бачылі (!), ды ўсё ў адной вопратцы. Нагавіцы й камзол з ласінай шкуры, шапка гранатавая, сукно гафтанае толькі галуном. І на коніку ня вельмі францаватым езьдзіў»* [КМ: 273].

Заўвага «а ўсе месьцічы шмат разоў яго бачылі» сьведчыць пра жаданьне гэтых месьцічаў далучыцца да Гісторыі. Безумоўна, працаўлівым магілёўцам імпанавала пазбаўленая снабізму пурытанская постаць караля. Сапраўды, як сьведчаць крыніцы, Карл XII быў просты ў побыце, жывіў не ў палацах, а ў звычайным табары з жаўнерамі. У Беларусі каралю падабалася, *«пакуль ня быў нікому знаёмы, без усялякай варты з адным служкам гуляць па месьце»*. Спыняючыся ў Радашкавічах, Ігумене (цяперашнім Чэрвені) альбо Магілёве, кароль звычайна наведваў мясцовы рынак, размаўляў з простымі людзьмі, зрэдку нават купаўся ў акалічных азёрах. Напрыклад, у чэрвені 1708 г. у Ігумене Карл XII *«купаўся й ледзь не захлынуўся у мясцовым возеры [...] выратаваў*

58. Карл XII. Мастак Г. Рэўтар (G. Reuter). Малюнак у швэдзкім народным стылі. 1746 г.

яго беларускі купец» [Semenov 1905: 526]. Цікава, што падрабязнасьці гэтага здарэння праз 140 гадоў (!) этнографу Паўлу Шпілеўскаму апавёў жыхар Ігумену, які сьцьвярджаў, што ён унук таго самага купца-збаўцы караля [Shpilevskii 1992:218].

Зацікаўленасьць беларускіх назіральнікаў выклікаў каралёў гумар. Да прыкладу, у Магілёве «*кароль швэдзкі часта прыяжджаў на рынак, даставаў з кішэні назіральную трубу, каб сачыць расейскія пазыцыі за Дняпром*». Гэта былі татарскія й калмыцкія аддзелы войска Пятра I, жаўнеры якіх голыя з шаблямі пераплавалі раку і мардавалі швэдаў. Гаворачы з сваімі генэраламі, кароль сьмяяўся й паўтараў: «*Шэльмы! Татары*

маскоўскія». Камэнтуючы тэкст, беларускі храніст спачувальна заўважыў: «*Гэныя татары забівалі швэдаў, калі яны мурог касілі. І страх як цяжка было швэдам па сена езьдзіць, толькі з добра ўзброенай вартай езьдзілі*» [КМ: 273].

Увесну 1706 г., перасьледуючы расейскае войска, Карл XII захапіў Ляхавічы й Пінск. Але штогадавы разліў палескіх рэкаў (Прыпяці, Гарыні, Сьцьвігі, Піны) не дазволіў яму ісьці далей. Паводле паданьня кароль, пазіраючы зь вежы езуіцкага калегіюму на «палескае мора» й разумеючы марнасьць намераў прайсьці празь яго, з усьмешкай кінуў беларускаму сьвятару: «*Я знайшоў свае слупы Геркулесавы*». [Tyszkiewicz 1846-2:248]. Відаць, кароль меў на ўвазе адзінаццаты вычын Геракла-Геркулеса: «*Залатая яблыкі Геспэрыдаў*». А Геркулес мусіў узяць на карак нябесны звод (слупы) Атлянту, але ня здолеў гэтага зрабіць.

Завышаная цана хлеба ў Магілёве абумовіла, паводле паданьня, наступны выпадак з жыцьця караля. Неяк, праяжджаючы ля ратушы, дзе

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

звычайна прадавалі хлеб, кароль спытаўся празь перакладніка ў маладзіцы-прадальніцы: *«Колькі хочаш узяць за гэты бохан хлеба? Дзяўчына сказала цану. Тады кароль загадаў перакладніку звязьць бохан. Той дастаў вагі нямецкія, звязьў, выйшла на 9 грошай. Пачуўшы гэта, кароль зазначыў, што ніколі ў жыцьці яшчэ ня бачыў хлеба, які каштуе гэтакія шалёныя грошы»* [КМ: 273].

59. Галава Карла XII. Левы бок.
Фота 1917 г.

Доўгі пастой у 1708 годзе ў Магілёве расейскага, а потым швэдзкага войска зьнішчыў мескі скарб. Паводле падрабязных падлікаў магістрату, кантрыбуцыі склалі агулам 100 тысячаў залатавак – фантастычныя грошы для тагачаснай Беларусі. У адчаі храніст назваў расейскага генэрала Аляксея Меншыкава *«заклятым чарвём, які точыць места»*, а Карла XII – *«люцыпарам»*.

Беларускія назіральнікі адзначалі такія якасьці швэдзкага караля, як вялізную ўпартасьць і мэтанакіраванасьць. Зь сьведчаньня храніста ён гэтак сьцьвердзіў сябрам магілёўскага магістрату патрэбу кантрыбуцыяў: *«Паневаж маскалём давалі, трэба абьсьце й мне далі»*.

Падчас прыгатовы рэйду ў тыл расейскіх войскаў (у выніку чаго пад Галоўчынам быў разьбіты корпус Анікея Рапініна) у чэрвені 1708 г., Карл XII загадаў пабудаваць празь непраходныя балоты грэблю. Паводле згадак сялянаў, запісаных на пачатку XIX ст., грэблю хутка пабудавалі зь белага пяску швэдзкія жаўнеры. Яшчэ ў пачатку XX ст. гэтая дарога лічылася найлепшым шляхам зь мястэчка Ўхалоды ў Галоўчын. У знак павагі й прызнаньня мясцовыя жыхары назвалі дарогу *«Каралеўская грэбля»* [Shpilevskii 1992:189]. Таксама доўга служылі людзям пабудаваныя ў 1708 годзе на загад Карла XII масты цераз Сож ля Крычава.

Сярод беларускай шляхты хадзілі чуткі пра незвычайны вайсковы талент Карла XII. Напрыклад, лічылася дзівам, што ў сьнежні–лютым 1705–1706 гг., швэдзкае войска на чале з Карлам XII за два тыдні прайшло шлях з Варшавы да Горадні. Не зважаючы на моцны мароз і вялікі сьнег, швэды прайшлі па незнаёмай мясцовасьці 420 кілямэтраў за 14

дзён [Vozgryn 1986:151]. Шмат лодзі дзейкалі аб выкарыстаньні Карлам XII незвычайных «скураных мастоў» – пантонаў. Кіруючы на Севершчыну (Імглін–Старадуб), Карл XII выдаў для беларускага люду ахоўны ўнівэрсал на старабеларускай мове. Гэта адзін з найпазьнейшых помнікаў нашай старой мовы, выціснутай з афіцыйнага ўжытку ў ВКЛ у 1696 годзе.

Неардынарная постаць швэдзкага караля пакінула неабьякавымі беларусаў і пасья адыходу Карла XII зь Беларусі. Звесткі аб пагібелі караля ў далёкай Нарвэгіі набылі ў беларускім фальклёры чарадзейны працяг. Быццам насамрэч яшчэ да пачатку вайны «старцы» прадказалі, што малады кароль загіне. Дзякуючы сябру магілёўскага магістрату Трахіму Сурту, які занатаваў гэтае паданьне пад назвай «*З былічак народных*», мы маем ягоны поўны тэкст:

«Перад выхадам Караля швэдзкага з сваёй краіны ў чужыя нацыі рыбакі пад Караляўцом Прускім лавілі рыбу. Закінулі невад у адным месцы – нічога, у другім – таксама нічога. Наапошку закінулі й раптам выцягнулі зь вялікімі высылкамі язя, дагэтуль ніколі нябачанага. Таўшчыні й даўжыні вялізнай, галава зь некалькімі ратамі, вельмі пачварны, з лускай неверагоднага колеру, вочы, як агонь, палалі. Карацей, гэта быў монстар, які, калі невад выцягнулі, пачаў скрыгатаць зубамі й зноў мкнуцца ў ваду. Але рыбакі не спалохаліся, пачвару палкамі забілі. Затым, паклаўшы на сані, у Каралявец прывезьлі. Зьдзіўляўся народ такой нябачанай істоце. Але людзі вучоныя, бывалыя, прасьцей кажучы, старцы прадказалі, што выйдзе Кароль моцны й жаклівы й возьме пад сваю ўладу розныя народы, але да сваёй сталіцы Штэкольму (Стакгольму) ня вернецца.

З таго язя зрабілі ў Караляўцы пудзіла, скуру зьяняўшы і ватай набіўшы. Кажуць, яно дагэтуль у старой ратушы вісіць» [КМ: 279]. Падкрэсьлім, што сюжэты пра лоўлю розных пачвараў у азёрах досыць распаўсюджаныя ў беларускім і польскім фальклёрах [Barszczewski 1990:95–108; Siemienski 1880:Dziwo na jeziorze Krakowskiem].

Памяць пра Карла XII занатаваная ў шэрагу беларускіх тапонімаў. Даліна паміж Магілёвам і Буйніцкім манастыром – Буйніцкае поле, месца швэдзкага табару ў 1708 годзе – вядомая як «*Карлава даліна*». Цікава, што дагэтуль мікрапонім Карлава даліна захавалася сярод тутэйшых жыхароў як назва адной з частак Буйніцкага поля. Уласна поле было ў 1596 г. месцам бітвы паміж харугвамі ВКЛ і ўкраінскімі казакамі

60. Карл XII у саркафагу.
Малюнак Г. Гальстром
(G. Hallström). 1917 г.

Севярына Налівайкі, а ў 1941 г. месцам бітвы паміж савецкімі і нямецкімі войскамі. «Карлавым акопам» называлі сяляне рэшты абарончых збудаванняў каля мястэчка Горкі. Вышэйпамянёны шлях зь мястэчка Ўхалоды ў Галоўчын меў назву «Каралеўская грэбля». Вялікі курган каля Чачэрску мае назву «Караліха», яшчэ ў 20-х гадох ХХ ст. сяляне знаходзілі там «швэдзкія срэбраныя грошы» [Ganzhyn 1927:60]. Пра адно з гарадзішчаў на Маладэчаншчыне хадзіла паданьне, што нібыта ў часе швэдзкай вайны, калі праходзілі войскі, яно было абрана Карлам XII для адпачынку. Пра курганы ля Смургоняў (месца доўгатэрміновага швэдзкага табару ў 1708 годзе) апавядалі, што тут Карл XII меркаваў даць генэральную бітву, але расейцы ўцяклі, і швэдам нічога не заставалася, як рушыць на Палтаву [Duchyts 1993:25–26].

На Брагіншчыне ёсць вёска «Карлаўка», назва якой, магчыма, паходзіць ад асабістага імя швэдзкага караля. У вёсцы Дзям'янка на Добрушчыне занатаваная легенда, нібы ў старыцы ракі Іпуць загінула «карэта Карла XII» [Rohaleu 1992:100]. Цікава, што ўвосень 1708 г. швэды праходзілі праз гэты раён. Аналягічнае паданьне пра карэту Карла XII занатаваў у 1985 годзе ў вёсцы Глініца (Краснапольшчына) гісторык Ігар Марзалюк. Са словаў Праскоўі Кузьмянковай (1904 г.н.): «карэта Карла загрузла ў балоце Благінь. Сьвеі цягалі, цягалі, выцягнуць ня здолелі. Так і засталася ў балоце, дагэтуль, дзеткі, шукаюць».

Да постаці Карла XII зьвярталіся беларускія пісьменьнікі XVIII–XIX стст. Гэта «Нарыс айчынных непрыемнасьцяў» Яна Аляшэўскага (Віцебск, 1721), паэма «Палтава» Нікадзіма Мусьніцкага (Полацак,

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

1803), верш «Дума аб Каралю XII» Альгерда Абуховіча (ля 1863), п'еса «Люцынка, альбо Швэды на Літве» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1861).

Ведама, ня ўсе памяткі вусна-народнай творчасці пра Карла XII праўдзівыя. Але для этноляга гэта не галоўнае. Цікавейшая не гісторыя факту (што адбывалася насамрэч), але гісторыя ўспрымання аб'екта. Гаворка ідзе пра этнічную імалёгію, прыныцы якой абгрунтаваў А.Мыльнікаў [Mylnikov 1996:8–10; Mylnikov 1999:12–16]. Адзначым прысутнасць асобы Карла XII ня толькі ў фальклёры беларусаў, але й шэрагу іншых эўрапейскіх народаў [Burke 1994:180].

Сюжэтныя тыпы народных успамінаў натуральна вынікаюць з архітэктонікі вуснай творчасці беларусаў. Гэта матывы хрысціянскіх легендаў, чарадзейныя казкі, пабытовыя гісторыі, тапанімічныя легенды. Існуюць такія згадкі і ў суседніх народаў. Напрыклад, у эстонскім фальклёры ёсць паданьне, якое апісвае, як Карл XII садзіць дубы³⁰. Аналягічныя паданні пра Пятра I ёсць у расейскім фальклёры. Але іх няма ў беларусаў. Чаму? Адказ просты, паводле беларускіх прымхаў: «садзіць дубы – благі ўчынак». Гэта значыць істотна скарачаць сваё жыццё, бо дуб забірае моц чалавека [Barszceuski 1990: 213].

Багаты сьлед у фальклёры пра караля-швэда тлумачыцца асабліва сьцямі беларускай культуры. Акурат адметнасць чалавека, у нашым выпадку іншая этнічнасць, выклікала сталую цікавасць да яго ў народзе [Nikifirovskii 1897:282–283]. Да прыкладу, што да каранаваных асобаў у фальклёры беларусаў найвялікшы корпус тэкстаў захаваўся якраз аб манархах чужаземнага паходжання: каралева Боне Сфорцы, Сьцяпану Батуру, Івану Жажлівым, Карлу XII, Пятру I, Кацярыне Вялікай [Kotliarchuk 2000: 375–380].

³⁰ Дзякую за гэтую інфармацыю сп. Уно Шульцу (універсытэт Упсолы).

3.5. Прыказкі беларусаў пра швэдаў

Да не мінуць цябе прыпавесці старых людзей
Ані жэ научыліся сучь у прэдкаў сваіх.
ФРАНЦІШАК СКАРЫНА, 1518

Прыказка ёсьць прыкладам алюзійнага тэксту (ад лацінскага *allusio* – згадка). У адрозьненьне ад наратыўнага (апавядальнага) тэксту, прыказка пры дапамозе мэтафары часта прыгадвае адрасату аб агульнавядомай падзеі. Вялікую ролю ў прыказцы выконвае эфэкт згадкі, асацыяцыя зь вядомай падзеяй. Народная культура беларусаў назапасіла пэўныя веды пра швэдаў, Малую й Вялікую Паўночную вайну, што й абумовіла пашырэнне сярод сялянаў і шляхты прыказак на гэтыя тэмы ў XVIII–XIX стст.

Урбанізацыя й русыфікацыя, асабліва ў XX ст., моцна разбурылі традыцыйную культуру беларусаў. Прыказкі пра швэдаў перасталі быць зразумелымі і, як наступства, амаль што зніклі з сучаснага моўнага ўжытку. Між тым яны ёсьць крыніцаю каштоўнае веды пра гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў з народнага гледзішча, цікавым адлюстраваньнем этнічнага стэрэатыпу пра швэда.

1. *Зьбіў мяне, як Швэдаў Хадкевіч пад Кіргольмам*. Прыказка жыла ў асяродзьдзі беларускай шляхты як мэтафара нечаканага сутыкненьня зь іншым чалавекам. Як вядома, у 1605 годзе, падчас вайны Рэчы Паспалітай з Швэцыяй, Ян Кароль Хадкевіч з Бышава, беларускі магнат і тагачасны гетман ВКЛ, атрымаў бліскучую перамогу над швэдзкім войскам. Раніцай 27 верасня 1605 г. Ян Хадкевіч, маючы 2500 вершнікаў, 1 000 драбаў і толькі 7 гарматаў, перамог вялізнае швэдзкае войска (10 700 жаўнераў). Згодна зь літоўскімі крыніцамі швэды загіблі 6 000 жаўнераў, у той час як ліцьвіны страцілі толькі 100 чалавек.

Неспадзяваны трыюмф выклікаў фурор літоўскай шляхты. Амаль адразу паэты беларус Крыштап Завіша й швэд Лаўрэн Бойе склалі пра перамогу лацінамоўны панэгірык «*Carolomachia...*». Кнігу пра «прадказаньне перамогі пад Кіргольмам» і прысьвечаную «*Carolum Chod-*

kiewiczium comitem in Szklow et Bychow» надрукавала друкарня Віленскай акадэміі (Index Librorum Latinorum Lituaniae 1998:106).

Гэтая перамога зь цягам часу абрасла фантастычнымі драбніцамі. Дзейкалі, напрыклад, што насамрэч Хадкевіч моцна баяўся бітвы з швэдамі й дзякаў з загадам пра наступ, прапануючы спачатку палічыць швэдаў. Але гусары падштурхнулі гетмана, адказаўшы: «*Атакуй, гетмане, палічым адразу, калі наб'ем*». Кіргольскую перамогу ў XVII–XIX стст. шляхта згадвала як сымбаль харобрасці гістарычных ліцвінаў. Нават на апошнім сойме Рэчы Паспалітай (Горадня, 1793) літоўская шляхта ўспамінала пра Кіргольм. Няма ўжо тае шляхты, але прыказка, дзякуючы рупнасці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, які занатаваў яе ў камедыі «Пінская шляхта», назаўсёды засталася ў беларускай мове.

2. *За дзедам швэдам*. Прыказка азначала падзеі сівой мінуўшчыны. З аднаго боку, гістарычная памяць беларусаў адносіла гісторыю дачыненняў з Швэцыяй да сівой даўніны. Рэч у тым, што ад часу апошняга беспасярэдняга міжэтнічнага кантакту (пачатак XVIII ст.) да першых навуковых этнаграфічных даследаванняў у краіне адбыўся шэраг эпахальных падзеяў. Нагадаем падзелы Рэчы Паспалітай і акупацыю Беларусі Расеяй (1772–1793), паўстаньне Тадэвуша Касцюшкі (1794), паход Напалеона Банапарта (1812), паўстаньне 1830–1831 гг., скасаваньне прыгону (1861), антырасейскае паўстаньне ў Беларусі й Летуве пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага (1863–1864). Такім чынам, «швэдзкія падзеі» ў народнай памяці набылі адценьне старасьветчыны.

Зь іншага боку, цікава, што ў нашай прыказцы «швэд» ёсьць «дзедам» – продкам беларуса (!). Прыгадаем, што пасья Вялікай Паўночнай вайны пэўная колькасць швэдзкіх жаўнераў засталася ў Беларусі. У беларускім фальклёры ёсьць звесткі пра заснаваньне швэдзкімі жаўнерамі вёсак Швэды (Случчына), Іванічы (Ігуменшчына), Селішча (Гомельшчына). Згодна з занатоўкамі этнографіаў жыхары гэтых вёсак «*лічылі сябе нашчадкамі (!) швэдаў*». Хто ведае, магчыма, першыя запісы гэтай прыказкі былі зробленыя акурат у гэтых мясцінах.

3. *Стуль Маскалі, а сьсюль Швяды, як пазбыцца такой бяды*. Гістарычная прыказка, якая дакладна адлюстроўвае настроі беларускага насельніцтва ў часе Вялікай Паўночнай вайны. Хутчэй за ўсё, прыказка

ўзнікла беспасярэдне ў часе Вялікай Паўночнай вайны, бо ўпершыню цытуецца ў 1721 годзе як «народная прыказка» гісторыкам зь Віцебску Янам Аляшэўскім у працы «Нарыс хатніх непрыемнасцяў». Зь ідэалагічных прычынаў прыказка ніколі не друкавалася ані ў царскай Расеі, ані ў Радзкім Зьвязе (СССР). У 1936 годзе яна апублікаваная ў Польшчы ў чарговым томе фундаментальнай працы Міхала Федароўскага «Люд Беларускі».

Як вядома, у выніку Вялікай Паўночнай вайны ад разбурэнняў, спрычыненых расейцамі й швэдамі, а таксама ад хваробаў і пошасцяў насельніцтва Беларусі да 1710 г. скарацілася на 30–35%. Зіма 1708–1709 гг. з-за татальнай галечы й эпідэміяў атрымала ў народзе назоў «Рок лебяды». Эквівалент нашай прыказкі існуе ў суседзяў-латышоў. У пахавальных латыскіх галашэннях гучыць такі акцэнт: *«Ідзі на той сьвет, дзе цябе ўжо ніколі ня будзе турбаваць ані Расеец, ані Немец»*.

4. *Як надышлі Швяды, ня стала ў Дварчанскім возеры вады*. Прыказка падкрэслівае чараўніцтва швэдаў. Аналягічны сэнс мае легенда пра чараўніцтва швэдаў, якая бытвала на Наваградчыне. Пазьней гэтую легенду апрацаваў Я. Чачот у балядзе «Наваградзкі замак» (1819). Наагул тэма чараўніцтва – закляцце-зьнікненне вады – досыць папулярная ў фальклёры беларусаў.

5. *Тутэйшая асіна ня швэдзкая павуціна*. Прыказка паходзіць з Усходняй Беларусі. Як лічыў гісторык Яўген Тарле (Евгений Тарле), прыказка тычыцца эпизоду Вялікай Паўночнай вайны, а менавіта калі быў горлам пакараны швэдзкі шпег, які паказаў Пятру I памылковы шлях у кірунку вёскі Лясная [Тарле 1958:231]. Зь іншай інфармацыі гэтым шпегам быў жыд-гандляр, дасланы Адамам Левэнгаўптам да Пятра I з мэтай пераканаць апошняга, што швэдзкае войска не пераправілася праз Дняпро. Шпег нібыта быў павешаны на асіне. Чаму асіна? Бо ў беларускім фальклёры асіна – сымбаль здрады. Акурат на асіне засіліўся Юда Іскарыйт. Беларусы верылі, што гэтае дрэва заклітае Богам. Заклятым дрэвам таксама лічылася вольха, бо нібыта на гэтае дрэва пралілася кроў Юды, і таму яна мае чырвоны колер. Згодна з забабонам беларусаў абодва дрэвы забаронена было выкарыстоўваць у гаспадарцы. Але чаму тады ў прыказцы ўзьнікае «тутэйшая асіна»? Магчыма, прыказка мае намёк на ўмовы бітвы пад Лясной.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Ведама, што акурат лес (каля балота, дзе было багата асінаў) дапамог расейцам атрымаць перамогу. Праз тыдзень пасья бойкі (6 лістапада 1798 г.) Пётар I раіў генэралу Хведару Апраксіну (Федор Апраксін): *«Только зело прошу, что не гораздо (баталии) на чистом поле, но при лесах (!), в чем превеликая польза, как я сам видел, ибо и на сей баталии (Лясная), ежели б не леса (!), то б оныя (швэды) выиграли»* [РІВРV 1948 8-1 № 2704].

Ролю лесу ў сваёй паразе прызналі й швэды. Са словаў удзельніка бойкі швэдзкага афіцэра Ф.Вее: *«Мы б выйгралі бітву, калі б ня лес і балоты»*. Таму, магчыма, прыказка ў сымбалічнай форме адлюстроўвае сапраўдныя падзеі таго часу [Vee 1931: 219].

6. *Швэд пад Лясной загубіў боты й штаны, а ў Рудні пакінуў і шапку*. Гэтая прыказка таксама пра галоўную мілітарную падзею Вялікай Паўночнай вайны ў Беларусі – бітву пад вёскай Лясная 28 верасня 1708 г.

Параза вялізнага швэдзкага корпусу Адама Левэнгаўпта была нечаканай для беларускіх назіральнікаў. Тлумачачы яе прычыны, храніст суседняга Магілёва ў 1708 годзе пісаў, што швэды атрымалі паразу бо, па-першае, *«войска Маскоўскае было нашмат большае»* [КМ: 276]. Цікава, але Пётар I наадварот сьцьвярджаў, што швэдаў на 6 000 было болей [РІВРV 1948 8-1 № 2704 183].

Па-другое, у расейцаў *«Цар асабіста, яго Вялікасьць Пятро Аляксеевіч, кіраваў баталіяй. Заклікаў жаўнераў на змаганьне. Крычаў: «Радейте, братцы, Богу и Государю»*. Па-трэцяе, нягледзячы на восень, нечакана пачаліся маразы. Урэшце: *«Абкружыла Масква ўсяго Леонгофта з усіх бакоў вершнікамі ды й пасекла»* [КМ: 276].

Нашая прыказка дакладна адлюстроўвае падзеі пасья бойкі. Сапраўды, першую паразу швэдзкі корпус атрымаў пад Лясной, але швэдзкія шыхты пачалі арганізаваны адыход. Насамрэч найбольшую паразу яны перажылі ля мястэчка Рудня [РІВРV 1948 8-1 № 2687]. Вось скуль: *«...а ў Рудні пакінуў і шапку»*.

Пра гэта падрабязна апавядае іншае беларускае паданьне «Бітва ля Лясной»: *«Швэд, разьбіты пад Лясной, трыпў ў балота Чыстая Лужа. Там патанулі ў дрыгве яго гарматы, коні, людзі, а галоўны начальнік іх – Левэнгаўпт – кінуўся цераз Браздзілаў мост на Прапойск. [...] У той жа час на левым баку Сажы, у Старыніцы й Краснапольлі,*

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

зьявіліся казакі. Яны не дапусьцілі швэдаў да пераправы й пагналі іх далей, на Рудню. [...] Тут швэды пакідалі свой вайсковы рыштунак у балота й разьбегліся па лясах, ратуючыся ад пагоні маскоўцаў. [...] Начальнікі швэдзкія кінуліся да Сажы, закапалі там пад сасновым крыжам кучу золата й срэбра. [...] І давай уцякаць па сьлядох свайго караля» [ЛІР:311]. Народнае паданьне, хай сабе вобразна, але дакладна адлюстроўвае падзеі Вялікай Паўночнай вайны.

7. *Босы як Швэд*. Прыказка-параўнаньне, упершыню занатаваная ў 1920-я гады на Магілёўшчыне беларускімі этнографамі [Тарле 1958: 230]. Ужывалася як мэтафара вельмі кепскага маёмаснага становішча адрасата. Падставаю для ўзьнікненьня прыказкі стала катастрофа часткі швэдзкага корпусу Адама Левэнгаўпта пасля бітвы ля вёскі Лясная ўвосень 1708 г.

8. *Як Швэд над Палтавай*. Беларуская гістарычная прыказка, запазычаная, хутчэй за ўсё, ад нашых суседзяў-украінцаў. Мэтафара абсалютнай няўдачы й нядолі ва ўсіх справах.

9. *Каша з Швэдамі*. Устойлівы выраз, назоў у беларускай народнай кухні кашы, «мяшанай з скваркамі». Згодна з паданьнем выраз узьнік наступным чынам: «Служыў у аднаго папа парабак, які быў хітрым і зухватым хлопцам. Але матушка, у сваю чаргу, была вельмі хцівай ды скваннай. Калі яны прымаліся разам за вячэру, дык пападзя ставіла на стол талерку з кашай каля парабка, а талерку з скваркамі ля свайго чалавека. Заўважыў гэтую абразу парабак і вырашыў абдурьць пападзю. Адноўчы, калі яна зноў паставіла талеркі паасобку, парабак узяў тья талеркі да сябе й запытаў:

– А ці ведаеце вы, як біліся калісьці Швэды з Маскалямі ды Палякамі?

– Не.

– Дык я зараз накажу. Як Швэды прыйшлі да нас, пачалі яны змагацца з Маскалямі ды пачалі мяшацца, мяшацца, як гэтыя скваркі з кашаю» [Federowski 1903-3-2:210–217].

Калі ў 1843 годзе беларускі гісторык Яўстах Тышкевіч наведаў Стакгольм, ён упершыню ўбачыў вячэру швэдзкай гвардыі ля Каралеўскага палацу. Давалі кашу з скваркамі. Гісторык адразу ўспомніў, што

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

«нашая назва гэтай ежы – «каша з Швэдамі», якая, магчыма, ад швэдаў і прыйшла» [Tyszkiewicz 1846-1:59].

Беларуская народная культура захавала шмат прыказак пра швэдаў – найзырчэйшае сьведчаньне інтэнсіўнасьці нашых кантактаў з паўночным суседам. Справа сучаснай генэрацыі беларусаў вярнуць у сучасны ўжытак «мудрае слова» продкаў.

3.6. Швэдзкая тапаніміка ў Беларусі

Ёсьць возера вялікае – Крыж,
І малое – Мядзьведжа Вуха
Пад Ушаччу ракою.
Там трыццаць валатовак вялікіх
І трыццаць валатовак меншых.
У вялікіх – жаўнеры на конях,
А ў малых – рыцары ў броні.
БЕЛАРУСКІ ВЕРШ XIX СТ.

Кагдзе ўжо гаварылася пра папулярнасьць «швэдзкіх» назоваў курганоў ды старых могілак сярод нашага вясковага люду. Зьяўленьне іх сягае да часоў Вялікай Паўночнай вайны, якая пакінула значны адбітак у народнай культуры.

Сёньня аўтарскі збор швэдзкіх тапонімаў складае звыш 120 назоваў. Сярод іх назовы курганоў, вёсак, палёў, гасьцінцаў, дарог, вёсак, вуліц, крыжоў, камянёў, колішніх абарончых збудаваньняў, частак лесу. Натуральна, пераважную бальшыню іх складаюць «швэдзкія курганы», вядомыя сярод люду таксама як «швэдзкія могілкі», «швэдзкія магілы» ці «швэдзкія капцы»³¹.

Яны цягнуцца скрозь усю колішнюю этнічную прастору беларусаў: ад Падляшша (вёска Сакі, мястэчка Крынкі – цяперашняя Польшча) да Віленшчыны (в.Швэдзкая Дуброва ля Друскенікаў – цяперашняя Летува), ад Берасьцейшчыны да Браншчыны (вёска Алёнаўка Унецкага раёну, в.Касенкі Імглінскага раёну – цяперашняя Расея).

³¹ Магчыма, літуанізм у беларускай мове, ад летувіскага «kapas» – «магіла».

Сярод іх ужо напачатку XVIII ст. былі вядомыя «Карлава даліна» й «Зьмена швэдзка» ля Магілёва, «Швэдава поле» ля вёскі Ваўдуды на Барысаўшчыне. Уладзімер Караткевіч калісьці напісаў пра швэдзкія лужкі «Калюгі» (ад «калоліся штыкамі») й «Пярэстань» («уладкавалі згоду») каля Любчы. Мясыціны гэтыя сяляне лічылі за поле бітвы паміж швэдамі й расейцамі [Karatkevich 1992:134].

Сярод «швэдзкіх вёсак» Беларусі адзначым наступныя: Швэды (Ігуменшчына), Швяды (Вялейшчына), Швяды (Случчына), Шведчына (заходняя Браншчына), Сьведзкае (Рэчыччына). У беларускім фальклёры ўзьнікненьне гэтых вёсчак тлумачылася пасяленьнем тут па вайне швэдзкіх жаўнераў.

Шмат у Беларусі й «швэдзкіх» гасьцінцаў. Найбольш вядомы зь іх «Каралеўская грэбля» – шлях зь мястэчка Ўхалоды ў Галоўчын, які лічыўся да другой паловы XIX ст. адным з найлепшых гасьцінцаў Магілёўшчыны. Як вынікае з паданьня, гэтую дарогу скрозь балоты пабудавала ў чэрвені 1708 г. каралеўская гвардыя Карла XII. «Швэдзкая грэбля» існавала таксама паміж селішчамі Круглае й Цяцерын, што ля Друцку. Сапраўды, швэды ўлетку 1708 г. ішлі праз гэтыя мясыціны.

Да другой паловы XIX ст. у Барысаве існавала вуліца «Швэдзкая», згодна з паданьнем – месца прыстанку швэдзкіх аддзелаў у 1708 годзе [Shpilevskii 1992:203].

Сярод «швэдзкіх лясоў» варта адзначыць «Швэдзкія сосны» ля Любчы, «Хвой швэдзкія» паміж вёскамі Чашын і Мрочкі (Узьдзенскі павет), «Швэдзкі лес» (каля рэчкі Слота, што на заходняй Браншчыне).

Да ўсталяваньня савецкай улады стаялі па Беларусі «швэдзкія крыжы», якія, як верылі людзі, рабілі з каменя над магіламі афіцэраў швэдзкіх жаўнераў. Традыцыя ставіць каменныя крыжы сапраўды існавала за часоў Карла XII, а таксама ў часе вайны. Каменны крыж прастакутнай формы характэрны для лютэранскай Швэцыі XVIII ст. Зь сьведчаньняў краязнаўцаў крыжы мелі замшэлыя, незразумелыя лацінскія надпісы [Vasilevski 1927:42–43], маючы на ўвазе крыж ля вёскі Азярок (Смалявічына), крыж каля вёскі Плеханы (Аршаншчына), крыж ля вёскі Выверы (Маладэчаншчына). На сёньня захаваўся толькі адзіны «швэдзкі крыж» ля могілак у вёсцы Вільча (Жыткавічына).

Сярод «швэдзкіх камянёў» згадаю паміж вёскамі Сулы й Слабодка (Меншчына) «швэдзкі камень зь літарамі, што іх ніхто прачытаць ня можа», ля мястэчка Лыскаў (Лыскава) былога Ваўкавыскага павету

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

(сёння Пружаншчына) [ЛІР:317]. З абарончых збудаванняў часоў Вялікай Паўночнай вайны адзначым «швэдзкі вал» ля вёскі Гарадзішча (Воранаўшчына), «Гарадок» ля вёскі Расуха (заходняя Браншчына), «Карлаў акоп» (Горкі). Захавалася безьліч «швэдзкіх акупаў»: ля вёскі Старое Сяло (Магілёўшчына), вёсак Азарычы, Дзям’янка (заходняя Браншчына).

Ёсць нават колькі вялізных курганоў-гарадзішчаў з назовам «Швэдзкая гара». Маём на ўвазе гарадзішчы ля Радашкавічаў, Ваўкавыска, вёсак Аношкі (Нясвіжчына) і Ольжава (Лідчына). Усе гэтыя гарадзішчы насамрэч зьяўляюцца помнікамі беларускага сярэднявечча і ня маюць жаднага дачынення да швэдаў. Але вядома, што ў часы Вялікай Паўночнай вайны швэдзкае войска выкарыстоўвала старыя гарадзішчы. Акурат на вялізных і натуральных узвышшах швэды часта спынялі свой абоз і цэйхгаўз.

Вялікая колькасць швэдзкай тапанімікі ў Беларусі сьведчыць пра інтэнсіўнасьць швэдзкае вайсковае прысутнасьці за часоў Малой і Вялікай Паўночных войнаў. Часы гэтыя наклалі вялікі адбітак на народную памяць і фальклёр, таму амаль што з кожным «швэдзкім тапанімам» звязаная тая ці іншая легенда, паданьне, байка альбо чарадзейная казка.

3.7. Вобраз швэдаў у беларускай літаратуры

Стуль маскалі, а сьсюль швады,
як пазбыцца такой бяды.

БЕЛАРУСКАЯ ПРЫКАЗКА

Культура кожнага этнасу заўсёды ўтрымлівае стэрэатыпы пра суседнія народы. Больш за тое, само існаваньне «этнасу» прадугледжвае, што яго чальцы адасабляюць сябе, «сваё» ад «чужога», «чужога мора». Пры сутыкненьні «тутэйшы-чужы» тутэйшы заўсёды «лепшы». Нават калі ён і мае некаторыя хібы, але яны ніколі не разбураюць ягонага пазытыўнага вобразу. «Чужы», насупраць, утрымлівае «пагрозу», таму ён часта варожы, незразумелы й жорсткі [Schmidt 1991: 6–11].

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Храналягічна стэрэатыпы пра швэдаў у беларускай культуры зьявіліся ў адносна кароткі гістарычны тэрмін, а менавіта ў канцы XVI–пачатку XVIII ст., часу актыўных дачыненняў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Швэдзкім каралеўствам. Прыгадаем найбуйнейшыя падзеі:

1592–1599 – Швэцыя й ВКЛ злучаны пад уладай аднаго караля Жыгімонта III Васы, які ёсьць манархам усіх беларусаў і швэдаў.

1629–1710 – паміж ВКЛ і Швэцыяй пралягае адзіная мяжа, якая праходзіць у Падзьвіньні. Швэдзкая Рыга выконвае выдатную ролю ў гандлі беларускіх купцоў зь Вільні, Полацку, Магілёва. У Рызе існуе беларуская царква Сьв. Мікалая – мэта паломніцтва беларускіх манахаў.

1655 – ува ўмовах вайны з Расейскаю дзяржавай пратэстанцкая эліта ВКЛ на чале зь Янушам і Багуславам Радзівіламі робіць спробу аднаўленьня сувэрэнітэту ВКЛ. Згодна з Кейданскай уніяй з Швэцыяй, ВКЛ разрывае фэдэрацыю з Польскім каралеўствам і кароткі час уваходзіць у склад Швэцыі. Швэдзкія аддзелы ў 1655 годзе займаюць абшары Беларускага Падзьвіньня (Браслаў, Друя, Дрысьвяты).

1657 – швэдзкае войска на чале з каралём Карлам X бярэ Берасьце.

1702–1708 – «Беларускі этап» Вялікай Паўночнай вайны паміж Швэцыяй і Расеяй. Вялізарнае швэдзкае войска на чале з Карлам XII тройчы праходзіць па Беларусі (1702, 1706, 1708). Швэды заходзілі амаль што ўва ўсе месцы Беларусі.

Асаблівасьцяй беларуска-швэдзкіх дачыненняў ёсьць тое, што яны пераважна адбываліся ўва ўмовах вайны. Жорсткія дзеянні швэдзкіх аддзелаў, кантрыбуцыі, руйнаваньні, безумоўна, паўплывалі на фармаваньне стэрэатыпу «Швэда» ў беларускай культуры. Апрача гэтага, да «нэгатывізацыі» вобразу «Швэда» спрычынілася тая акалічнасьць, што ў Рэчы Паспалітай за часоў Контрарэфармацыі была пашыраная nepřыхільнасьць да пратэстантаў. У другой палове XVII–XVIII ст. пратэстанты ў прапагандзе Рэчы Паспалітай таўраваліся як здраднікі. Вытокі праблемы трэба шукаць у спэцыфіцы палітычнай эліты ВКЛ. Напярэдадні Люблінскай уніі 1569 г. паміж ВКЛ і Польшчай Літва з гледзішча палітычнай эліты была пратэстанцкаю краінай. На 1569 г. з 28 чальцоў

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Рады ВКЛ 17 былі пратэстантамі, 5 праваслаўнымі й толькі 2 – каталікамі (абодва біскупы) [Ivanova 1997: 58]. Таму для Варшавы «акаталічваньне» палітычных элітаў Літвы мела прынцыповы характар.

У беларускай літаратуры XVII ст. фармуецца корпус антыпратэстанцкіх палемічных тэкстаў. Асабліва ініцыятыўнымі былі ў гэтай справе грэка-каталікі. У дыспутах з пратэстантамі набыў славу смаленскі біскуп Леў Крэўза (родам з Падляшша). Для яго было відавочна, што «*Антыхрыст прыйдзе акурат з герэтычных пратэстанцкіх збораў і заходніх краінаў нямецкіх*» [Weingart 1926: 14]. Пад уплывам каталіцкай прапаганды ў талерантнай калісь Літве пачаліся напады на зборы (Вільня, 1574, 1611, 1639; Наваградак, 1638; Полацак, 1636, 1638). Прыход у сярэдзіне XVII ст. ды пачатку XVIII ст. швэдаў касцельная прапаганда тлумачыла Божай помстай за тое, што на нашай зямлі жывуць пратэстанты. Сяляне падчас вайны рабавалі маёнткі пратэстанцкай шляхты. Супрацоўніцтва беларускіх пратэстантаў з швэдамі аўтаматычна выклікала рэпрэсіі супраць іх з боку ўладаў. У 1658 годзе арыяне былі змушаны пакінуць краіну. Пасьля Вялікай Паўночнай вайны пратэстантызм у ВКЛ канчаткова страціў свае пазыцыі. Пад уплывам каталіцкай прапаганды ў беларускай мове нават зьявілася слова «*лютар*» са значэньнем «злы, жорсткі чалавек» [Nosovich 1870: 198].

Як ужо гаварылася, створаны народнай культурай беларусаў вобраз швэдаў быў адмоўны. Інакш было з старабеларускай літаратурай, некаторыя творы якой разгледзім далей.

СТАРАБЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

1. Нарыс пасольства ў Швэцыю (Opis poselstwa do Szwecji) Kraków. 1588.

Аўтарам першай кнігі, якая знаёміла беларускага чытача з Швэцыяй, быў Марцін Лесьнявольскі (каля 1554 г. Дарагічын – 1593 г. Кракаў). Нарадзіўся Марцін Лесьнявольскі ў Вялікім Княстве Літоўскім, паходзіў з праваслаўнай радзіны. Люблінская унія зьмяніла яго асабісты лёс. Калі бацька й Марцінавы браты былі праваслаўныя, дык Марцін Лесьнявольскі перайшоў у каталіцтва й пісаў па-польску. У 1587 г. ён двойчы наведвае Швэцыю. Мэта ягонага падарожжа – схіліць караля Ёхана III (Johan III) на абраньне польскім каралём і вялікім князем літоўскім

прынца Жыгімонта (сына Ёхана й Кацярыны зь Ягайлавічаў/Katarina Jagellonica, 1526–1583). Настоілівасць Марціна Лесьнявольскага ў выніку другога пасольства дала посьпех. Згуляўшы на пагрозе абрання польскім каралём маскоўскага царэвіча Хведара, Марцін пераканаў швэдаў «аддаць» Жыгімонта. Нататкі М.Лесьнявольскага прысьвечаныя зьбольшага перамовам, але месцяць таксама нарыс Швэцыі, культуры й традыцыяў народу, уражаньні ад буйных гарадоў (Кальмар, Упсала, Стагольм).

2. Revel. 1626.

Аўтарам гэтага лацінскага вершу быў Сялямон Рысінскі (? – Кабыльнікі, Віцебскі павет, ля 1626 – Любча). Нарадзіўся Сялямон Рысінскі, паводле ўласнага сьведчаньня, «у багатай на лясы Русі на мяжы з сувораі Маскоўшчынай». Як ураджэнец тае часткі ВКЛ, якая атрымала назву Беларусь, Сялямон Рысінскі бярэ лацінскі псеўданім «*Leucorussus*», што можна перакласьці як «*Беларус*». Паэт быў адным з найадукаванейшых людзей у краіне. Абароньнік Рэфармацыі, сьвятар, ён быў шчыльна зьвязаны з кальвінісцкім атожылкам Радзівілаў. Адзін з адданных сяброў Крыштапа Радзівіла Перуна, Сялямон Рысінскі быў настаўнікам Крыштапа II Радзівіла й ягонага сына Януша Радзівіла – ініцыятару двух сэпаратных хаўрусаў ВКЛ і Швэцыі (1627, 1655). У гісторыю беларускай культуры Сялямон Рысінскі ўвайшоў як першы дасьледнік народных прыказак. Ён назбіраў і выдаў у 1618 г. у Любчы каля 1800 беларускіх і польскіх прыказак.

Як вядома, 5 верасьня 1625 г. швэды захапілі цьвердзь Радзівілаў у паўночнай Летуге – Біржы. У гэтых умовах палітычная эліта ВКЛ рыхтуе сэпаратную дамову з Швэцыяй. У Біржах адбываецца таемная сустрэча гетмана ВКЛ, лідара літоўскіх пратэстантаў Крыштапа II Радзівіла й швэдзкага караля Густава Адольфа Моцнага. Акурат гэтая сустрэча, удзельнікам якой быў нязьменны дарадца Крыштапа Радзівіла Сялямон Рысінскі, таравала шлях да ўкладаньня дамовы паміж ВКЛ і Швэцыяй у Балдэнмойжа (19 студзеня 1627 г.). З нагоды сустрэчы пазьней намалёваная карціна «Спатканьне Крыштапа Радзівіла й Густава Васы», якая ўпрыгожвала галоўную залу палаца ў Біржах за часоў Крыштапа II й Януша Радзівілаў. У той самы час «Кунсткамэра» палаца Радзівілаў у Любчы мела ажно два партрэты галоўнага ворага Польшчы – Густава Адольфа Васы.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Як водгук на тья падзеі Салямон Рысінскі стварае верш «Revel», у якім інакш, чымся польская традыцыя XVII ст., тлумачыць арыентацыю літоўскіх палітыкаў на хаўрус з Швэцыяй. Нагадаем, што ў польскай літаратуры сярэдзіны – другой паловы XVII ст. узьнікае так званая «антышвэдзкая» сатыра, у якой арыентацыя пратэстанцкай галіны Радзівілаў на хаўрус з Швэцыяй трактуецца як здрада. З тэндэнцыйных польскіх сьведчаньняў вынікае, што ў 1655 годзе ліцьвіны прадаліся швэдам за 10 тысячаў талераў, загнаўшы Літву ў швэдзкія «кайданы» (абгульвалася месца ўкладаньня дамовы – Кейданы, сучасны Кейданяй, Летува). Гэты жанр польскай сатыры лесьніўся нянавісьцю да ліцьвінаў-пратэстантаў і поўніўся абвінавачаньнямі іх як герэтыкоў і сэпаратыстаў [Libiszowska 1957:481–527]. У Салямона Рысінскага не сэпаратызм, а патрыятызм рухаў Радзівіламі, калі шукалі паразуменьня з Швэцыяй, яны нашмат мацней за Карону адчувалі пагрозу з Расеі, зь іншага боку, не прымалі ўціску канфэсійных мяншыняў, пратэстантаў і праваслаўных, у Рэчы Паспалітай.

Як падае Салямон Рысінскі, хаўрус паміж швэдамі й ліцьвінамі хаўрус роўнага з роўным. Больш таго, не ліцьвіны, а швэды першыя жадалі дамовіцца з «*знакамітым суседам*» – Літваю. Салямон Рысінскі піша:

Швэдзкі кароль вельмі здзіўлены, дзівяцца й прыдворныя
Шыкоўнасьць палаца Радзівілаў засьляпіла іх вочы
Адвага ліцьвінаў у сэрцах чужынцаў імпэт выклікае
Вобраз паважны, Марс іх мячы й шчыты згартаваў.
Швэдзкі кароль жагадаў пабратацца з знакамітым суседам³².

3. Кароль швэдзкі афіцэраў свойскіх шукае (Król szwedzki oficerów swych szuka). Роспач швэдзкага караля (Desperatia krola szwedzkiego). 1657.

Аўтар гэтых пісаных па-польску вершаў вядомы беларускі й расейскі пісьменьнік Сімяон Полацкі (Самуїла Пятроўскі-Сітняновіч, 1629, Полацк – 1690, Масква). Нарадзіўся ён у заможнай сям’і беларускіх купцоў. Паліплёт (пісаў на чатырох мовах), застаўся ў гісторыі Беларусі сымбалам палітычнага ды рэлігійнага канфармізму. Праваслаўны ад нара-

³² Пераклад Я.Парэцкага.

джэньня, вучыцца ў Віленскай езуіцкай акадэміі, дзе пераходзіць у каталіцтва па ўсходнім бізантыйскім абрадзе (уніяцтва). У часе вайны з Расеяй у родным Полацку Сімяон Полацкі вяртаецца ў праваслаўе, ладзіць урачыстую сустрэчу правадыра расейскіх захопнікаў цара Аляксея Міхайлавіча Раманава (Алексей Михайлович Романов). Абраўшы месцам сталага жыхарства Маскву, Сімяон Полацкі абгрунтоўвае палітычную канцэпцыю захопу Расеяй усіх праваслаўных земляў, з Канстантынопалям–Істанбулам улучна. Паказальна, што ў беларускі пэрыяд жыцця Сімяон Полацкі быў ляяльны да палітыкі Рэчы Паспалітай. Калі ў Маскве ён пісаў пераважна па-расейску й царкоўнаславянску, дык у віленскі й полацкі пэрыяды па-польску й па-беларуску. Зусім іншай была й палітычная танальнасць твораў. Прыгадаем малавядомы беларускі верш Сімяона Полацкага. Гэта эпітафія забітаму ў вайне 1654 г. беларускаму шляхціцу Георгію Пласкавіцкаму, у якой расейскія жаўнеры выстаўлены як злыдні й рабаўнікі [Marzaliuk 2001: 65–71].

Створаныя Сімяонам Полацкім «швэдзкія» вершы не арыгінальныя, грунтам для напісання сталася папулярная ў Рэчы Паспалітай польская ананімная антышвэдзкая сатыра. Як і польскія пісьменьнікі, Сімяон Полацкі будзе свае творы ў выглядзе дыялёгу швэдзкага караля Карла X з сваімі маршалкамі й хаўруснікамі. У вершах фігуруюць рэальныя гістарычныя асобы й падзеі.

У адрозьненне ад польскіх аўтараў у вершах Сімяона Полацкага мы ня знойдзем жаднага асуду прашвэдзкай палітыкі Радзівілаў, хоць Януш і Багуслаў Радзівілы ёсць пэрсанажамі гэтых вершаў (абодва Радзівілы былі галоўнымі фундатарамі праваслаўных парафіяў ВКЛ). Галоўны герой твораў, швэдзкі кароль Карл X, сумее з прычыны неталані швэдзкай палітыкі ў Літве, наракае, што недаацаніў палякаў, жаліцца на антышвэдзкае паўстаньне ў Жамойці, гульні фартуны, нарэшце, Божую кару:

Блага я зрабіў, што палякаў недаацаніў
Нават іх Літву захапіў
Ян Радзівіл быў нашым хаўруснікам
Разам з усёй Жамойццю
Якая нас каралём вызнала
а потым маіх жаўнераў пасекла
Мала таго, што самі жамойты ад прысягі адракліся
Дык яшчэ маскала на галаву нам пасадзілі.
Дзвюх дзяржаваў марыў я быць уладаром

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

І Літва павінна была быць маёю
Але фартуна была не маёй
Пажадаў узяць чужое, загубіў сваё
Інфлянты маскаль папаліў
Татары – Памор’е
Гэта Боская помста³³.

4. Хроніка Магілёва. Нататкі за 1708 год.

Аўтар хронікі, сябра магілёўскага магістрату Трахім Сурта, вельмі падрабязна апісаў месячны пастой у горадзе швэдзкага войска на чале з Карлам XII (7 ліпеня – 5 жніўня 1708 г.). Зразумела, хроніка – гістарычны дакумэнт, але «швэдзкія тэксты» маюць мастацкі характар, бо месцяць шэраг паданняў і легендаў пра швэдаў. Унікальнымі ёсць паданні пра Карла XII, постаць якога наагул была досыць папулярная ў літаратуры й фальклёры тагачаснай Эўропы [Kotliarchuk 2001:95–99].

Хроніка бадай упершыню ўводзіць у беларускую літаратуру тэму «чараўніцтва швэдаў»: *«Пасьля вайны сяляне нашыя ў пошуках пражытку бадзьяліся па месцах бітваў [...] Прыйшлі аднаго часу да ямы, пачалі капаць, і раптам бачаць: поўная яма жыта. Пачалі далей капаць, і тут убачылі: швэд ляжыць у жыце, ды, вырачыўшы вочы, пазірае. Ведзьмака сяляне дасталі ды разам з тым жытам на ростанях спалілі. А дзе швэд ішоў, паўсюль недарод вялікі ў палёх быў, і людзі ральлі сьвятою вадою кранілі».*

5. Obraz prawdziwy króla szwedzkiego Karola XII. «Pochwała y odpowiedź». 1706.

Аўтарам гэтага твору ёсць менскі шляхціц (канюшы менскі) пратэстант Аляксандар Мацкевіч. Твор на польскай мове быў зьмешчаны ў ягоным лацінамоўным дзёньніку «Liber manuscriptus, incipiendo ab anno 1706 per me Alexander Mackiewicz. Tribunalus stabili palatinati Minscensis». Гэты ўнікальны дзёньнік сёньня згублены. Але ў сярэдзіне XIX ст. зь ім працавалі Яўстах Тышкевіч і Ігнат Ходзька. Дзякуючы апошняму й захавалася асноўная частка верша [Chodzka 1870:121–123].

Радзіна Мацкевічаў была пратэстанцкай ад XVI ст. Разам з Воланамі, Сьвідамі, Курнатоўскімі, Гружэўскімі, Путкамэрамі, Воўк-Ланеўскімі Мацкевічы культывавалі эвангелічную традыцыю ў ВКЛ, бы-

³² Пераклад аўтара.

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

лі абаронцамі кальвінісцкага й лютэранскага збораў. Брат Аляксандра Мацкевіча падчасы менскі Яраслаў Мацкевіч быў у пачатку XVIII ст. кальвінісцкім лідарам ВКЛ («акторам генэральным»). Аляксандар Мацкевіч з сваяком стольнікам імсьціслаўскім Крыштапам Мацкевічам былі пратэктарамі (абаронцамі) храму ў Койданаве, які быў катэдральным зборам «Беларускага дыстрыкту Літоўскай супольнасьці» – пратэстанцкай царквы ВКЛ [Kriegseisen 1996:107].

Насуперак польскай каталіцкай традыцыі Мацкевіч у 1706 годзе стварае панэгірык Карлу XII:

Вялікага караля, трыюмфы й мужнасьць,
За вялікае шчасьце хвалім.
Ягоная гераічнасьць, на зайздрасць лёсу,
Напоўніла краіны сусьвету.
Карл XII – кароль гаспадарства швэдзкага,
Вялікі пераможца, хоць веку малага...³⁴

Насамрэч пабудова твору яшчэ цікавейшая, бо за эпіграмай ідзе «Адповедзь», якая стварае адмоўны вобраз караля. Апошняя рыса адлюстроўвае глыбокі ідэалагічны падзел што да швэдаў сярод шляхты. Як пісаў Мацкевіч, пратэстанты ВКЛ чакалі швэдаў як збаўцаў, але прыход жаўнераў Адама Левэнгаўпта ў жніўні–верасьні 1708 г. у Мацкевічаў маёнтак ля Бярозы Сапескай выклікаў у яго моцную роспач. У дзеньніку Мацкевіч падае: *«Расейцы пад кіраўніцтвам Аляксея Меншыкава паўсюль шляхоцкія маёнткі, месты й вёскі палілі. Потым на гэтае папялішча прыйшоў Швэд, якога мы лічылі Абаронцам. Але швэды пачалі рабіць амаль тое... Калі Левэнгаўпт да нас прыйшоў, рабаваў таксама, нікому ня робячы аніякай палёгкі. Нават снапы жытня на палёх жаўнеры швэдзкія забралі ды змалацілі»* [Tyszkiewicz 1846-II:273–274]. Як вынік, у 1708 годзе Мацкевіч дапісвае да сваёй пахвалы Карлу XII адмоўную «Адповедзь».

³⁴ Пераклад аўтара.

6. Нарыс хатніх непрыемнасцяў (Abrys domowej nieszczęśliwości). 1721.

Аўтар гэтага малавядомага твору грэка-каталіцкі сьвятар зь Віцебску Ян Аляшэўскі, які паказаў беларускі погляд на Вялікую Паўночную вайну. Ян Аляшэўскі шмат піша пра падзел беларускай шляхты на прашвэдзкую й прарасейскую партыі, пра нянавісьць расейскага вайсковага кіраўніка Аляксея Меншыкава да ўніяцкае царквы. Згодна зь Янам Аляшэўскім швэды ня спраўдзілі чаканьняў беларусаў на абарону ад расейцаў і таксама блага ставіліся да грэка-каталіцкай царквы (да яе тады належала 75% беларусаў). Акурат Ян Аляшэўскі ўпершыню зацываваў беларускую прыказку, у якой адлюстраваны падзеі Вялікай Паўночнай вайны і якую потым забаранілі камуністы:

«Стуль маскалі, а сьсюль швяды, як пазбыцца такой бяды».

[OLESZEWSKI 1899/1721]

НОВАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Варункі творчасці беларускіх пісьменьнікаў XIX ст. былі неспрыяльныя, таму яны аддавалі перавагу пісаньню паэзіі над прозай, упаасобку гістарычнай. Гістарычныя зьвесткі захоўваў перадусім фальклёр. Першая ў Новым часе «Гісторыя Беларусі», створаная беларусам, для беларусаў і на беларускай мове, пабачыла сьвет толькі ў 1910 годзе (праца Вацлава Ластоўскага). Выключна фальклёр робіцца галоўнай крыніцай ідэяў, тэмаў, сюжэтаў беларускай гістарычнай літаратуры [Jurevich 1999:8–9].

Гэта падкрэсьліваў у прадмове да свайго твору «Люцынка, альбо Швэды на Літве» Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч: *«Калі набыў я маленькі мой фальварчык Люцынку, пры аглядзе яго зацікавіла мяне перш за ўсё мясцовасьць; дзеля гэтага стараўся я ад старых людзей, якія здаўна тут жывуць, дапытанца, ці ня мае яна якіх гістарычных паданьняў, і амаль у адзін голас мне расказвалі, што тут менавіта знаходзіўся калісьці, у старажытных часы, езуіцкі кляштар з храмам божым і што ў часе нашэсця швэдаў, за Карлам XII, кляштар гэты разам з касьцёлам ператвораны быў у груд друзу, а манахі былі змучаны адзіна за тое, што не хацелі паказаць месца, дзе імі былі схаваныя касьцельныя скарбы – і так тыя скарбы і да гэтага часу яшчэ знаходзяцца недзе ў зямлі».*

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Ува ўмовах царскае цензуры перад жменькай беларускіх пісьменьнікаў, якіх цікавілі гістарычныя тэмы, паўставала складаная дылема. Антырасейскасць у гістарыяграфіі каралася ў судовым парадку. Вядома, у народзе жыву ўспамін пра войны з Расеяй, паўстаньне Касцюшкі. Ведала Беларусь «імяціслаўскіх недасекаў», г.зн. жыхароў Імяціслава, нашчадкаў тых, якія засталіся пасля зьнішчэньня места расейскім войскам у 1654 годзе, калі некалі заможнае места ператварылася ў друз. Фрэска-малюнак гэтых падзеяў («Трубяцкая разьніна») цудам захавалася ўва Імяціслаўскім касцёле. Яе хацелі зьнішчыць мясцовыя камуністы, «каб не псавала дружбы Беларусі з Расеяй», але ня здолелі развязаць гэтага пытаньня дзякуючы савецкаму бюракратызму. Добра ведалі ў Беларусі й пра татальнае зруйнаваньне расейцамі ў верасьні 1708 г. Магілёва – найбуйнейшага цэнтру тагачаснай Беларусі. Вядома было, хто й як разбурыў у 1705 г. Полацкую катэдру – Сафійскі сабор, наогул першы храм у Беларусі, і забіў 5 чарняцоў (Пётар I ды ягоныя папличнікі). Але ўсіх гэтых сюжэтаў няма ў беларускай гістарычнай літаратуры XIX ст., бо пісаць пра такое ў Расейскай імперыі было немагчыма.

У адрозьненьне ад гэтага «швэдзкая тэма» зусім бясьпечная. У XIX ст. Швэцыя была мірнаю нэўтральнаю дзяржавай. Краіна адмовілася ад глябальнай усходняй экспансіі й палкам засяродзілася на ўнутраных справах. Карацей кажучы, Швэцыя была далёка, гісторыя беларуска-швэдзкіх дачыненняў абрасталала легендамі, што давала прастору для творчасці.

7. Наваградзкі замак. 1819.

Аўтар баляды Ян Чачот (1796–1847) – вядомы беларуска-польскі паэта, сябра Адама Міцкевіча. Закаханы ў беларускую народную культуру, Ян Чачот назьбіраў ды выдаў 4 кнігі вусна-паэтычнай народнай творчасці, у якіх зьмясьціў і ўласныя творы. Аўтар аднаго зь першых навуковых артыкулаў, прысьвечаных беларускай мове, у 1823 годзе арыштаваны, адбыў у высылцы на Ўрале амаль 20 гадоў і памёр праз 6 гадоў пасля вяртаньня на Радзіму. Замілаванасьць беларускай народнай культурай назіралася ў Яна Чачота яшчэ ў юнацтве, калі ён разам з Адамам Міцкевічам вучыўся ў Наваградзкай гімназіі. З успамінаў Ігната Дамейкі: «*Два нашыя студэнты (Ян Чачот і Адам Міцкевіч. – Аўт.) зь юнацтва палюбілі нашыя літоўскія (тут беларускія. – Аўт.) звычай і люд. Мясцэчка нашае Н. амаль што не адрозьнівалася духам і па-*

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

зіяй ад нашых вёсак і фальваркаў. Жыцьцё месьцічаў хутчэй было сялянскім. Сябры хадзілі па кірмашох, фэстах, вясельлях, дажынках, пахаваньнях. Менавіта вясковая хата й народная паэзія распалілі іх талент. Адам хутка пайшоў угору да ўзвышша чыстай паэзіі. Ян да сьмерці заставаўся верны народнай творчасьці» [Stankiewicz 1936:5–6].

У аснову сюжэту баляды «Наваградзкі замак» пакладзены захоп швэдамі замку ў 1706 годзе. Зразумела, асноўнай крыніцай дзеля рэканструцыі падзеяў аўтару паслужыў фальклёр ці, словамі Яна Чачота, «гутаркі старых людзей». Камэнтары да баляды не паведамляюць, менавіта якая легенда была падставай твору. Мне пашанцавала знайсці яе: «*Замак Наваградзкі складаў колісь 7 вежаў, на кожнай было па колькі гарматаў, вакол замка быў глыбокі роўчак з вадою, цяпер зьніклай. Кажуць, што, калі швэды забралі замак, немаўля адной швэдкі-маркітанкі (служэбкі ў войску) звалілася з моста ды захлынулася. Швэд-ка-чараўніца, будучы ў роспачы, заклала за гэта ваду, якая з таго часу зьнікла» [Dmitriev 1853:240].*

Як бачым, перад намі папулярны ў фальклёры беларусаў чарадзейны сюжэт. Паводле народных уяўленьняў чараўнік гэты альбо не зусім «свойскі» альбо чужы чалавек. Незвычайная прафэсія (млынар, каваль, буднік), сацыяльны статус (шляхціц), іншая этнічнасьць давалі падставу прызнаць чалавека за чараўніка. Шмат такіх легендаў з фабулай «загубленае дзіця—заклятая вада» зьвязана з вобразам каралевы Боны Сфорцы, італьянкі паходжаньнем, жонкі Жыгімонта Старога.

Параўнальны аналіз народнай легенды й літаратурнага твору добра адлюстроўвае творчы мэтад аўтара. Народны міт мадыфікуецца паводле эстэтыкі эпохі рамантызму. Захоўваючы вобраз «швэдкі-чараўніцы», Ян Чачот будзе фабулу баляды на каханьні швэдкі й кашталіяна замку. Агульны вобраз швэдаў традыцыйны, г.зн. благі:

Дым па-над Наваградкам віўся клубамі,
Людзей выразаў швэд крываваы...
Напэўна, яны мелі цвёрдыя сэрцы,
Паўночныя тыя гіены.

У пазыцыі «тутэйшы—чужы» Ян Чачот сьведама не разбурае дадатнага стэрэатыпу «тутэйшых». Падкрэсьліваецца, што кашталіян замку, які з-за каханьня да швэдкі здрадзіў Радзіме, быў чужынцам.

ВОБРАЗ ШВЭДА Ё БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Ня знаю, адкуль ён, зь якога ён роду –
Відаць, не ліцьвін, не з палякаў:
У нас і ня бачылі гэтакіх зроду.
Хутчэй, з чужаземных ваякаў.

Што да гістарычнай сапраўднасьці, яна ў балядзе адсутнічае. Заснаваная на фальклёрным матэр'яле, гісторыя міталёгізуецца. Замест Карла XII дзейнічае Карл X, які ў Наваградку ніколі ня быў, тым больш ня мог гэта зрабіць у 1706 годзе. Згодна з кантэкстам баляды замак зруйнавалі швэды. Усе наступныя камэнтары літаратуразнаўцаў таксама гавораць пра гэта. Але насамрэч замак зруйнавала ў 1660 годзе расейскае войска на чале з Іванам Хаванскім. У 1706 годзе швэды разбурылі апошняю вежу ды забралі гарматы. Наагул, тэкст баляды літаральна насычаны вострым адчуваньнем «забытай гісторыі»:

Тут сёння толькі касцяк замку
Здалёку і ўбачыш
Ды на доле – гармата.

8. Люцынка, альбо Швэды на Літве (Lucynka, czyli Szwedzi na Litwie. Opowiadania historyczne, w 4-ch obrazkach). 1861.

Аўтар твору найбуйнейшы беларускі пісьменьнік XIX ст. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (1808–1884), вядомы перадусім як творца шэрагу цудоўных камэдыяў ды першы перакладнік на беларускую мову паэмы Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш» (выданьне канфіскаванае расейскай уладай). У часе паўстаньня 1863–1864 гг. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч быў арыштаваны. «Люцынка, альбо Швэды на Літве» – апошняя кніга пісьменьніка. Як Ян Чачот, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч будзе свой твор на падставе паданьня пра швэдаў, пачутага ад сялянцаў уласнага фальварку Люцынка:

Век другі ўжо бытуе ў нас без спадмана
Праўда-быль аб нашэсьці ліхім Сюдэрмана.

Апрача сялянскіх паданьняў, аўтар выкарыстоўваў і шляхоцкія гавэндзы. Дарэчы, цудоўна адлюстравана паветра шляхоцкага соймака часоў Вялікай Паўночнай вайны з пытаньнем: які бок падтрымаць ліцьвінам? Швэдаў і Станіслава Ляшчынскага або расейцаў і Аўгуста Саса?

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Агульны вобраз швэдаў будзецца на беларускай народнай традыцыі:

Закружыў хіжы птах швэдзкі, з чорнаю зграяй
Над Літвою і Польшчай – дзяўбе, разьдзірае
Кіпцюрамі іх сэра і кроў выпівае,
Нішчыць край і мардуе, людзей забівае;
Мала крыўдзіў, яму зажадалася больш шчэ:
Назвае сябе ён «збавіцелем» Польшчы!

«Благім» швэдам, натуральна, супрацьстаяць «добрачэсьлівыя» ліцьвіны:

...На Літве жыву народ, ды такі дабрачынны!
Край быў вольны, заможны – жылі, не ўздыхалі!

Цікава, што прысьвечаны твор Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча маршалку Магілёўскай губэрні Стэфану Любамірскаму, якога аўтар называе *«сьветлым знаўцам і аматарам народных паданьняў Беларусі»*. Адзін з продкаў князя Яраслаў Любамірскі быў найбольш пасьялоўным хаўруснікам Карла XII, нават перайшоў у 1708 годзе ў Радашкавічах у лютэранства.

У творы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча прысутнічаюць тры пэрсанажы-швэды. Цнатліваму літоўскаму рыцару Ўладзіславу Даліву супрацьстаіць швэдзкі ротмістар Ларс (Lars). Вобраз швэда ня мае аніякіх заганаў. Гэта рыцарскі двубой, у якім, вядома, перамога за тутэйшым.

Так два буйвалы б'юцца ў бязлюднай пустэчы,
Аж пакуль зь іх, нарэшце, адзін не загіне.
А Даліва тым часам прызначыў удар свой
Не ў чало, але ў грудзі адкрытыя Ларса.
І як дуб ён упаў ад сьмяротнае раны,
Упусьціўшы з рукі сваёй меч гартаваны.

Другі герой – гэта мітычны кіраўнік швэдзкага войска ў Літве Сюдэрман. Камэнтары лічаць, што гэта прыдуманьне пэрсанаж. Здаецца, правобразам героя ёсьць швэдзкі кароль Карл IX Сюдэрман³⁵ (1550–

³⁵ Сюдэрман ёсьць беларуска-польскаю формай швэдзкага тытулу Карла: герцаг Сюдэрманлянд (hertig av Södermanland).

ВОБРАЗ ШВЭДА Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

1614) – суродзіч Жыгімонта III Васы, які скінуў апошняга з швэдзкага стальца. Але фактычна пад Сюдэрманам гаворка ідзе пра Карла XII (!):

Доўгі час стогне наша зямля дарагая,
Сюдэрман гаспадарыць на ёй і лютуе.
Паліць, нішчыць, люд абдзірае, рабуе...
Пнецца новага даць караля Станіслава.

Нарэшце, трэці швэд – гэта рэальная гістарычная асоба генэрал Карл Густаў Крэйц (Carl Gustav Creutz, 1669–1728). Бадай, гэта адзіны швэд-пэрсанаж беларускай літаратуры XIX ст., чый вобраз адпавядае рэчаіснасці. На загад Карла XII улетку 1706 г. Густаў Крэйц і ягоныя аддзелы зруйнавалі шэраг фальваркаў і мястэчкаў Заходняй Беларусі, перадусім тых, што належалі Радзівілам. Мэтай рэпрэсіяў было імкненне «пераканаць» Радзівілаў узяць бок швэдаў. І яны свайго дасягнулі.

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч падкрэслівае ўпартасць і жорсткасць Густава Крэйца:

Прагнасьць Густава Крэйца ня ведае межаў,
Дзень і ноч б'е з гарматаў па мурах і па вежах.

Думаецца, што гэты твор Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча быў інспіраваны паданнем пра абарону ад «герэтыкоў-швэдаў» польскай сьвятыні – кляштара ў Чэнстахове – у сярэдзіне XVII ст. У сутнасці, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч стварае *«мясцовы беларускі варыянт»* славуэтага падання.

9. Дума а Каралю XII. Ля 1863 г.

Аўтарам гэтага адзінага напісанага па-беларуску «швэдзкага твору» ёсьць адзін з найцікавейшых беларускіх паэтаў XIX ст. Альгерд Абуховіч (1840–1898). Нарадзіўся Альгерд Абуховіч (пэн-імя «Граф Бандынэлі») на Случчыне – былым цэнтры Рэфармацыі ў Беларусі, у шляхоцкай сям'і кальвінісцкага паходжаньня. Скончыў Слуцкую гімназію, студыяваў ува ўнівэрсытэце Жэнэвы. Атрымаўшы імя ў гонар славуэтага вялікага князя літоўскага Альгерда, Абуховіч першым з тутэйшых пісьменьнікаў лічыў сябе «беларусам». Удзельнік паўстаньня 1863–1864 гг., ён быў сасланы ў Сібір. Пасьля вяртаньня аддаў усе землі сялянам. За

гэта атрымаў сярод мясцовай шляхты мянушку «Зьбянтэжаны». Як пратэстант і беларускі патрыёт, Альгерд Абуховіч меў благія стасункі з асяродкам спаліянізаванай шляхты. Абуховіч – аўтар першых у новай беларускай літаратуры ўспамінаў.

«Дума а Каралю XII» створаная напярэдадні паўстання, але надрукаваная толькі ў 1916 годзе. Зрэшты, у 1994 годзе філёлаг Юрась Пацюпа звярнуў увагу, што гэты напамінаў твор варты лепшага месца ў гісторыі нашай літаратуры [Patsupa 1994: 73–83]. На маю думку, непапулярнасьць верша перадусім тлумачыцца цяжкасьцю яго разуменьня. Фабула прысьвечаная падзеям Вялікай Паўночнай вайны. Але імяны трох галоўных герояў – караля Станіслава Ляшчынскага, Пятра I і Карла XII – зашыфраваныя. Перадусім Альгерд Абуховіч выкарыстоўвае забытыя сьнянныя вобразы беларускага фальклёру.

Зоры паўночы крою пылаюць,
Сьнежны чырвоноць прасторы;
Людзям варожбы ліхі зьвяшчаюць
Зораў паўночных разоры.

Насамрэч гэта забытая сьнянныя старажытная беларуская прыкмета: *«Напярэдадні вялікае жудаснае вайны, калі робіцца цёмна ў небе, з паўночнага боку неба пачынае чырванець. Гэта зоры паўночы, якія, чырванючы, уздымаюцца вышэй і вышэй, запаўняючы ўсю прастору. У небе тады стаіць моцны шум, бразгатня й маланкі»* [Pietkiewicz 1938: 20].

Галоўны герой верша Карл XII. Альгерд Абуховіч будзе прынцыпова для «падпольнае» беларускае літаратуры вобраз швэдзкага караля. Калі Пётар I выстаўлены як забойца, «мардэрца народаў», Станіслаў Ляшчынскі як «нікчэмны авантурыст», постаць Карла XII асьветлена ідэаламі рыцарства, братэрства й свабоды. У аўтарскай трактоўцы Карл XII імкнуўся «к шчасьцю народаў, дзеля іхнай славы/ Агніста біла ў ім сэрца...». Гэтыя радкі падобныя да вершу Аляксандра Мацкевіча 1706 г., што падкрэсьлівае, якую трываласьць сярод беларускай пратэстанцкай шляхты мела прашвэдзкая пазыцыя.

Параза швэдаў пад Палтавай (1709), паводле Альгерда Абуховіча, была нацыянальнай катастрофай для Беларусі. Палтава кінула край у няволю: *«наша Русь у няволі марнее»* – кажа Альгерд Абуховіч, маючы на ўвазе захоп Беларусі Расеяй, які адбыўся па сыходзе швэдаў з абша-

ВОБРАЗ ШВЭДА Ё БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

ру Ёсходняй Балтыкі. Аўтар кляне «*палі Палтавы*». Гэты пункт погляду Альгерда Абуховіча разыходзіцца зь меркаваньнем сучасных швэдзкіх гісторыкаў, якія ўважаюць, што параза іхнай краіны пад Палтавай – падзея дадатная, бо назаўсёды пазбавіла Швэцыю ад імперскіх амбіцыяў, прывяла да адмовы ад «авантурнай усходняй палітыкі» [Englund 1995]. Між тым, Альгерд Абуховіч верыў, што імя Карла XII «расславяць» нашчадкі. Гэтага не адбылося. Карл XII – непапулярная постаць у сучаснай швэдзкай гістарыяграфіі. Але народная культура швэдаў дагэтуль захоўвае прыхільнае да яго стаўленьне. Дастаткова згадаць знакамiты раман Астрыд Ліндгрэн «Эміль зь Лённэбэргу», у якім старыя людзі з павагай успамінаюць, як Карл XII выратаваў швэдзкую правінцыю Смоланд ад нашэсьця ваўкоў.

Учытаемся ў верш Абуховіча:

Ось тры малойцы, – з асобна кожны, –
Буйныя думы гналі з укрыцьця;
На поўнач кідалі ўзгляды трывожны
З мыслю, што стрэнуць у жыцьці.

Той [Станіслаў Ляшчынскі]
каралеўскай жадаў кароны, –
Ня дбаў аб чэсьць у патомных,
Каб толькі д’ядэм меці злачоны
На скронях сваіх нікчомных.

Гэты [Пётар I], дзе поўнач, зроджан на цара,
Імпэраторам меў стацца,
Хоць баранілі народ і вера
Айчызьне з гунту змяняцца.

Дала абодвым злая фартуна
Сваіх дасьцігці намераў:
Першы на Польшчу кінуў цалуны,
А той расшырыў моц цараў.

Трэці [Карл XII], на стромкай апёршысь скалі,
Дзе вілі гнёзды саколы,
Думаў прайначыць злой долі шалі,
Ня дбаў аб цяжкі мазолі.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Зоры шырока неба крывавюць,
Крывавюць землі і воды, –
Гэтак шырока твае расславяць,
Манарша, імя народы.

К шчасьцю народаў, для іхнай славы
Агніста біла ў ім сэрца...
Будзьце ж пракляты, палі Палтавы,
І ты, народаў мардэрца!

Памерклі зоры, памеркла слава,
Русь³⁶ у няволі марнее:
З гробу Кароля, з поля Палтавы
Устаньце, народаў надзеі!

Апошнія радкі верша Альгерда Абуховіча гучаць як заклік да паўстаньня. Для радыкальна настроенай часткі беларускай шляхты XIX ст. вобраз Карла XII, дарэчы, як і Напалеона Банапарта, быў сымбалам барацьбы з Расейскай імперыяй.

Аналіз «швэдзкай тэмы» ў беларускай літаратуры XIX ст. даводзіць залежнасьць літаратурных сюжэтаў ад фальклёрнае традыцыі. Таму беларускім пісьменьнікам даводзілася будаваць вобраз швэдаў, у якім гістарычная рэчаіснасьць адыходзіла на другі плян, а на першы выходзіла створаная народнай культурай «ненавуковая» ўнівэрсальная мадэль «чужога» этнасу. Напрыклад, вобраз швэда ў народнай культуры беларусаў амаль ня розніцца ад узніклага па вайне 1812 г. вобразу француза. Адсутнасьць беларусаў у шэрагу гістарычных народаў Эўропы, зьнікненьне нацыі з палітычнай мапы Эўропы XVIII–XIX стст. мела шмат бліжэйшых наступстваў, бальшыню зь якіх нацыя не пераадолела і сёньня.

Пабудаваны на мітах, вобраз швэдаў актыўна выкарыстоўваецца ўладамі й цяпер, моцна ўплываючы на грамадзкую думку. У сучаснай Беларусі ўсе грахі дзвюх Паўночных войнаў звальваюцца выключна на швэдаў. На грунце антышвэдзкае, антызаходняе рыторыкі мацуецца міт пра спрадвечную дружбу з «усходнім суседам». Паказальная ў гэтым сэнсе экспазыцыя Магілёўскага краязнаўчага музэю. У ім няма ані згадкі пра татальнае зруйнаваньне места расейцамі, якое адбылося 8 ве-

³⁶ Беларусь.

расьня 1708 г. Наадварот, адведаўшы экспазыцыю, зьяўляецца ўражаньне, што гэта зрабілі швэды. У цэнтральнай частцы экспазыцыі знаходзіцца карціна «*Уцёкі Карла XII*», на якой кароль, быццам баязьліўца, ратуецца на чаўне зь нібыта паўсталага супраць швэдаў Магілёва. На самрэч ніякага паўстаньня не было. Карл XII і швэдзкае войска павольна выйшлі зь места па двух пабудаваных мастох праз Дняпро. У сваю чаргу, месціцы сустрэлі Карла XII бы свайго ўладара хлебам з сольлю, уручыўшы на чырвоным ручніку «ключы ад места». Падчас трыюмфальнага шэсьця швэдзкіх аддзелаў адна з маладзіц нават закрычала: «*Дзякуй, што вызвалілі нас ад тых маскалёў*».

Народныя паданьні аб зруйнаваньні швэдамі касьцёлаў, цэркваў, кляштароў і манастыроў часта не адпавядаюць рэчаіснасьці. Але гэта не перашкаджае мітам трапляць у навуковыя выданьні. Да прыкладу, швэды ня маюць аніякага дачынення да зруйнаваньня францішканскага касьцёлу ў Пінску, кляштару картузаў у Бярозе, уніяцкай царквы ў Дрысьвятах.

Праўда ў тым, што падчас Вялікай Паўночнай вайны беларусы былі паміж молатам і кавадлам, Сцылай і Харабдаю. Швэды бурылі фальваркі, іншыя ўладаньні Радзівілаў у Заходняй Беларусі, бралі вялізныя кантрыбуцыі. Расейцы руйнавалі месцы Ўсходняй Беларусі, палілі вёскі, каб спыніць швэдзкі наступ на Расею. Як вынік, пасля вайны насельніцтва Беларусі скарацілася на 35 адсоткаў [Еб 1985:126].

4. Швэдзка-беларускія дачыненні ў Новы й Навейшы час

Чаму мы, швэды, зьвяртаем увагу на беларусаў? Чаму Швэцыю сёння непакоіць лёс Беларусі? Перадусім таму, што гэтая краіна ёсьць нашай суседкай у Балтыцкім рэгіёне; таму, што колькі швэдзкіх грамадзянаў жыве ў Беларусі; зрэшты, таму, што мы, швэды, і беларусы маем супольную гісторыю, пачынаючы з часоў вікінгаў.

ГАННА ЛІНД (ANNA LINDH), МІНІСТАР
ЗАМЕЖНЫХ СПРАВАЎ ШВЭЦЫІ. 3 ЧЭРВЕНЯ 2002 Г.

Зьнікненьне пры канцы XVIII ст. Рэчы Паспалітай з палітычнай мапы Эўропы кепска паўплывала на лёс беларуска-швэдзкіх дачыненняў. У адрозьненне ад Польшчы, Летувы, Украіны беларускія ваяводзтвы Вялікага Княства Літоўскага цалкам апынуліся ў складзе вялізарнай Расейскай імперыі. Звесткі пра самабытны стан беларускай культуры, мовы, палітычныя традыцыі Вялікага Княства Літоўскага паступова забываліся ў Эўропе. Як вынік, асноўны этнас Вялікага Княства Літоўскага – ліцьвіны-беларусы – пачалі лічыцца ў XIX–XX стст. маладой негістарычнай нацыяй бяз жадных дзяржаўных традыцыяў. Не спрыяла ведамасці й слабасьць беларускага нацыянальнага руху XIX – пачатку XX ст., пра які лучала мала звестак у эўрапейскую інфармацыйную прастору. Да прыкладу, найбольш вядомы швэдзкі славіст Альфрэд Енсэн (Alfred Jensen, 1859–1921) апісаў, здаецца, усе славянскія народы (у тым ліку ўкраінцаў), апроч беларусаў...

Кантакты паміж Швэцыяй і Паўночна-Заходнім краем Расейскай імперыі (тагачасным назовам Летувы й Беларусі) мелі ў XIX – пачатку XX ст. эпизадны характар і зьявіліся збольшага да нефармальных дачыненняў між асобнымі людзьмі. Не зьмянілася іхная сутнасьць і за часоў БССР.

Прыгадаем колькі галоўных момантаў.

У 1843 годзе беларускі гісторык і этноляг Яўстах Тышкевіч зрабіў навуковае падарожжа ў Швэцыю, па выніках якога напісаў і выдаў у 1846 годзе ў Вільні кнігу.

ШВЭДЗКА-БЕЛАРУСКІЯ СУВЯЗІ Ў НОВЫ І НАВЕЙШЫ ЧАС

У ліпені 1914 г., напярэдадні першай сусьветнай вайны, пешае падарожжа праз Швэцыю ажыццявіла паэтка, першая беларуская фэміністка Алаіза Пашкевіч-Цётка (1876–1916). Уражаньні Цёткі ад Швэцыі й швэдзкага лоду яна занатавала ўва ўспамінах і лістох да сяброў. На жаль, толькі невялікая частка лістоў да Браніслава Эпімах-Шыпілы была апублікаваная ў 2001 годзе выдавецтвам «Беларускі кнігазбор». У адным зь лістоў з Швэцыі яму, датаваным ліпенем 1914 г., Цётка пісала: «...Я ўжо 70 кілямэтраў аднаўзла ад *Stockholm*, начую сёньня ў сяле *Vagnhärad* у жалезнадарожным гатэлі на трэцім паверсе; каічыстая. Ураджаю я яшчэ нідзе такіх ня бачыла, як у Швэцыі. Крыху ўжо знаёмімся зь людзьмі, вучымся іхняй мовы. Зь інтэлігенцыяй усюды можна па-нямецку разгаварыцца. Лес, возеры, багатыя нівы, надзіў пекныя будынкі, кожны дамок немаль мае тэлефон. [...] Ужо прайшлі 195 кілямэтраў пехатою. Вельмі цікавая старонка. Учора начавала ў *Norrköping*, фабрычны горад. Сёньня начуема ў *Norsholm* пры самым *Göta* канале каля возера *Roxen*, тры гадзіны паедзем цераз возера параходам. [...] Усяго найлепшага пасылаю з *Göteborg*. У дарозе вельмі дрэнна вядзецца: маю бабу-таварку муж адрывае дахаты, змаркоціўся, каб яго маланка. Мусіць, адна пайду па *Narvęgii*...»

Акурат у Стакгольме ўпершыню на міжнароднай арэне прагучала патрабаваньне незалежнасьці Беларусі. У красавіку 1916 г. беларускія лідары Іван Луцкевіч і Вацлаў Ластоўскі выступілі на міжнароднай канфэрэнцыі «Народы Расеі», якая ладзілася ў Швэцыі, з абгрунтаваньнем палітычнай ды культурнай аўтаноміі Беларусі [Miranovich 1999:25].

За кароткі час існаваньня Беларускай Народнай Рэспублікі (1918) у Капэнгагене працавала дыпляматычнае прадстаўніцтва БНР у Скандынавіі. Кіраўнік місіі Ісак Лур'е ведаў швэдзкую мову [Archivу BNR].

У паваненным часе ў Швэцыі існавала суполка беларусаў «*Vitryssland societeten*».

26 красавіка 1986 г. «Радые Швэцыі» першым у сьвеце агучыла жудасную навіну пра аварыю на Чарнобыльскай АЭС. Нагадаю, што тадышнія афіцыйныя ўлады Масквы й Менску схавалі гэтую інфармацыю ад грамадства.

Швэцыя адной зь першых краінаў сьвету прызнала незалежнасьць Беларусі 14 студзеня 1992 г. Акурат з гэтага часу пачаўся новы, пасыла XVII–XVIII стст., пэрыяд сталых кантактаў паміж дзвюма краінамі й народамі.

4.1. Першая манаграфія пра гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў: Яўстах Ганоры Тышкевіч і ягоныя «Лісты аб Швэцыі» (1846)

Цікавы гэты край Швэдзкі!
ЯЎСТАХ ТЫШКЕВІЧ, 1843

Аўтарам першай і адзінай дагэтуль працы з гісторыі беларуска-швэдзкіх дачыненняў ёсць Яўстах Ганоры Тышкевіч (6.04.1814, Лагойск – 27.08.1873, Вільня), граф з Лагойску, заснавальнік беларускай археалёгіі, музэязнаўства, гісторык, этнолаг.

Асоба і творчы даробак Яўстаха Тышкевіча, як часам і ўся спадчына Вялікага Княства Літоўскага, сёння вельмі па-рознаму трактуюцца ў летувіскай, польскай і беларускай гістарыяграфіі. Летувісы ўважаюць Тышкевіча за занага летувіскага гісторыка, аўтара кнігі пра Біржы (адно з уладанняў роду Тышкевічаў у XIX ст.), выдадзенай у перакладзе на летувіскую мову ў 1998 годзе.

Палякі лічаць Тышкевіча выдатным дзеячом польскай навукі і культуры ў Літве XIX ст. [Antonenko 2000].

Але для нас відавочная беларускасць Тышкевічаў. Яны належалі да разгалінаванага магнацкага «рускага» (беларуска-ўкраінскага) роду Вялікага Княства Літоўскага. У другой палове XVI ст. прадстаўнікі Тышкевічаў займалі важныя дзяржаўныя пасады. Васіль Тышкевіч быў ваяводам падляскім, потым смаленскім, ягоны сын Юргкі (Юры) Тышкевіч – кашталінам менскім, потым ваяводам берасьцейскім. Наваградзкі ваявода Фёдар Скумін Тышкевіч быў заснавальнікам Віленскага праваслаўнага брацтва Сьв. Духу, якое яднала заможных віленскіх купцоў і тамашнюю праваслаўную шляхту. Тады бараніць беларускае праваслаўе ад уніі памкнулася багата шляхты «з кола рыцарскага брацьці нашае ня мала» [Kotliarchuk 1998:7–25]. Сямейны склеп Тышкевічаў месціцца ў віленскай царкве Сьв. Тройцы. Бацька Яўстаха Тышкевіча Піюс Тышкевіч – апошні рэфэрэндар ВКЛ.

Беларуская галіна роду Тышкевічаў дала ў XIX ст. археоляга Яўстаха Тышкевіча і этноляга Канстанціна Тышкевіча. Украінская галіна Тышкевічаў дала ў XX ст. вядомага грэка-каталіцкага сьвятара Станіслава Тышкевіча і амбасадара Ўкраінскай Народнай Рэспублікі ў Францыі (1918–1921) Міхайлу Тышкевіча.

Яўстах Тышкевіч, гадунец Менскай гімназіі, усё жыццё разрываўся паміж Вільняй і радавым маёнткам у Лагойску. Абодва браты, Яўстах і Канстанцін, дачыненняў зь летувіскім нацыянальным рухам першай паловы XIX ст. ня мелі, летувіскай мовай добра не валодалі. Што да беларускай мовы, дык ведалі яе лепш і шмат цытавалі ў сваіх творах.

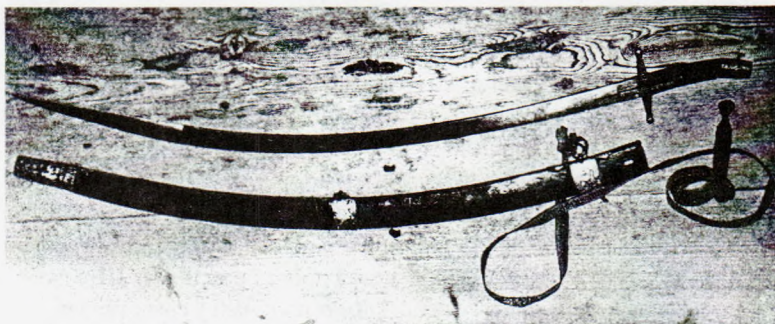
Тышкевічы сьвядома ўжывалі выразы «наша Літва», «наша Літва й Беларусь» [Tyszkiewicz, J. 1846-II:160], «Руская Літва» [Tyszkiewicz, K. 1865:62], разумеючы пад «нашаю Літваю» сучасную заходнюю і цэнтральную Беларусь зь Менскам улучна.

Такім чынам, летувісам у сучасным сэнсе гэтага слова Тышкевіч ня быў, гістарычным ліцьвінам – нашчадкам супольнай беларуска-літоўскай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага – безумоўна.

Навуковыя працы Я. Тышкевіч пісаў па-польску і па-расейску – літаратурных мовах нашага краю ў XIX ст. Ня быў Тышкевіч і польскім нацыяналістам. Каб зьняць гэтае пытаньне, дамо слова Мікалаю Кастамараву, які сябраваў зь Я. Тышкевічам: *«Яўстах Тышкевіч разам з Уладзіславам Сыракомлем і Адамам Кіркорам стварылі віленскі гурток краёвых патрыётаў. Гэты гурток выклікаў вялікую нянавісьць тамтэйшых польскіх патрыётаў, якія лічылі ў ягонай дзейнасьці здраду агульнапольскай справе»* [Kostomarov Avtobiografiia <http://tuad.nsk.ru/~history/Author/Russ/K/KostomarovNI/avtobiog/glava10.htm>].

Згодна з Тышкевічавым тастамэнтам надпіс на яго помніку на віленскіх могілках «Рось» зрабілі кірыліцай. Для беларускай шляхы ў XIX ст. гэта было не саступкай русыфікацыі, хутчэй, вяртаньнем да сваіх каранёў. Характэрна, што расейцы рукамі віленскага губэрнатарна М. Мураўёва-«вешальніка» зьвялі на глум справу жыцця Я. Тышкевіча – Віленскі музэй старажытнасьцяў.

Апошнім часам у сэрыі «Нашы славетныя землякі» выдадзена кніга пра жыццё і дзейнасьць Я. Тышкевіча [Kakhanouski, N., Kakhanouski, A. 1992]. Але дагэтуль ніводная навуковая праца Я. Тышкевіча ў Беларусі не перавыдадзена. Што да кнігі «Лісты аб Швэцыі» віленскага выданьня 1846 г., дык яе наагул бракуе ў кнігазборах краіны.

61. Беларуская шабля XVII ст. Са збораў зброі замку Скуклостэр (Skoklosters slott). Друкуецца ўпершыню.

У пляне зместу праца Я. Тышкевіча складае тры часткі. Першая – гэта аповед пра ўнівэрсытэцкую навуку, бібліятэкі й музэі Швэцыі. Другая прысьвечана беларускім калекцыям у зборах Швэдзкага каралёўства. Нарэшце, апошняя прысьвечана аналізу гісторыі беларускашвэдзкіх дачыненняў. Відаць таму, што Я. Тышкевіч першы звярнуўся да гэтай тэмы ды разьлічваў на працяг дасьледаваньняў, ён адмовіўся ад жорсткай структуры тэксту. Праца нагадвае, хутчэй, навуковы дзёньнік, што адпавядае ейнаму назову.

Пачаў сваё падарожжа 1843 г. Я. Тышкевіч з Даніі. У Швэцыі першым прыпынкам быў багаты сваімі традыцыямі ўнівэрсытэт Люнда/Lunds Universitet (заснаваны ў 1666 годзе). У Люндзе Я. Тышкевіч пазнаёміўся з вядомым швэдзкім археолягам і заолягам, прафэсарам натуральнай гісторыі Свэнам Нільсанам (Sven Nilsson, 1787–1883), агледзеў музэй, кнігзборы. Ува ўнівэрсытэцкай кніжніцы Я. Тышкевіч адшукаў унікальныя швэдзкія ўлёткі часоў Вялікай Паўночнай вайны ў Беларусі [1: 178].

Наступным пунктам у вандроўцы быў замак Скуклостэр (Skokloster), што месціцца ля Стакгольму. Замак мае найлепшую ў Швэцыі калекцыю эўрапейскай зброі XVII ст. і выдатную бібліятэку. Сярод зброі Я. Тышкевіч атрыбутаваў беларускія парадныя шаблі, упаасобку так званую «шаблю-карабелю». Там жа Я. Тышкевіч выявіў поўны камплект узбраеньня літоўскага лютучага гусара XVII ст., які захаваўся да сёньня. За 147 гадоў наступны беларускі дасьледнік, аўтар гэтых радкоў, трапіў у зачынены для турыстаў збройна арсэнал Скуклостэра. На маё

пытаньне, ці ёсьць у зборах шляхоцкія шаблі зь Літвы, захавальнік калекцыі адразу адказаў «так» ды паказаў дакладнае месца. Адбылося гэта дзякуючы карэктнай атрыбуцыі беларускай зброі, якую зрабіў калісьці Я. Тышкевіч.

Сярод рукапісаў Скуклостэра Тышкевіч выявіў 83 манускрыпты зь Вялікага Княства Літоўскага XVII ст., сярод якіх унікальная «Інструкцыя на сойм вальны ў Варшаву пана Яна Пятру Сапегу, старасту ўсьвяцкаму» (№6 ад 17.09.1611) або малавядомы старабеларускі лацінамоўны верш «Пра адбіцьцё Смаленску» 1634 г. [1:116].

У Стакгольме Я. Тышкевіч атрыбутаваў шэраг старабеларускіх экспанатаў з Каралеўскага замку, між іншым рызу грэка-каталіцкага біскупа пачатку XVIII ст. Юр'я Вініцкага, якая праходзіла, нягледзячы на вышыты на ёй герб Сас, як адзежа «патрыярха Расейскага», захопленая швэдамі нібыта ў Нарве ў 1700 годзе. Як слухна заўважыў Я. Тышкевіч, Нарва ніколі ня мела свайго ўладыкі, ня кажучы пра патрыярха. Таксама ў Каралеўскім замку Я. Тышкевіч агледзеў булаву з ВКЛ, якая «была здабытая не на полі бітвы, але ў прыватным парадку, бо мела аўтэнтычны футарал» (I:166).

У Стакгольме Я. Тышкевіч меў шэраг прыватных сустрэчаў. Між іншым з сябрам, былым прафэсарам палеанталёгіі Віленскага ўнівэрсытэту Эдуардам Эйхвальдам (Eduard Eichwald), які пасья ліквідацыі ўнівэрсытэту ў Вільні вымушаны быў працаваць у розных навучальных установах Эўропы. Адбылася таксама сустрэча з французскім кампазытарам Гектарам Бэрліёзам (Hector Berlioz). Рэдкага госьця зь Літвы-Беларусі запрасіў на прыватную аўдыенцыю сам кароль Швэцыі, заснавальнік дынастыі Карл XIV Ёхан Бэрнадот (Karl XIV Johan Bernadotte). Падчас сустрэчы высветлілася, што кароль быў «чудоўным знаўцам нашае Літвы [...] размаўляў пра справы нашага краю зь вялікай дасьведчанасьцю» [II:98]. Крыніцай грунтоўных ведаў швэдзкага караля быў граф з Лагойску, бацька Я. Тышкевіча – Піюс Тышкевіч (!), бо за часоў свайго побыту ў Францыі малады Карл Бэрнадот сябраваў з панам Тышкевічам, які меў у Парыжы гасьцінны дом [Тамсама]. У Стакгольме Я. Тышкевіча абралі сябрам Каралеўскай акадэміі літаратуры, гісторыі й старажытнасьцяў (Kungliga Vitterhets Historia och Antikvitets Akademien).

У Гётэборгу (Göteborg) Я. Тышкевіч адведаў мясяціны, павязаныя з Тадэвушам Касьцюшкам. Як вядома, падчас падарожжа Касьцюшкі з

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Санкт-Пецярбургу ў 1796 годзе ён з-за хваробы затрымаўся ў Швэцыі. Я. Тышкевіч завітаў у дом, дзе спыняўся Касцюшка. Гаспадар дому, які хлопчыкам пазнаёміўся з Касцюшкам (апошні вучыў яго маляванню), паказаў верш-панэгірык, прысьвечаны Касцюшку, творцам якога быў будучы лютэранскі біскуп сьвятар вядомы швэдзкі паэт Франц Мікалай Франзэн/*Frans Mikael Franzen*. Швэдзкі верш у гонар Касцюшкі меў назой «*Under Kosciuzkoz porträtt. 1796*» («Да партрэта Касцюшкі»).

У гагэлі места Трольхэтан (*Trollhättan*) Я. Тышкевіч агледзеў запіс, зроблены Касцюшкам у кнізе ганаровых гасцей: «*Dien benisse cette bonne et brave nation*» Т. *Kościuszko* («Хай Бог праслаўляе гэтую добрую й адважную нацыю» [II:35–36]).

Магчыма, акурат у Швэцыі да Я. Тышкевіча прыйшла думка заснаваць Віленскі музэй старажытнасьцяў, бо ў пляне аховы старажытных памятак Швэцыя была тады эўрапейскім лідарам.

Вельмі цікавыя старонкі, прысьвечаныя ў кнізе гісторыі беларуска-швэдзкіх дачыненняў. Я. Тышкевіч надаў шмат увагі перадусім часу вікінгаў і падзеям Вялікай Паўночнай вайны. Зыходзячы з досьведу ўласных археалагічных пошукаў, ён адзначыў вялікую колькасць вараскіх знаходак і рунічных надпісаў на абшарах колішняй Полацкай зямлі.

Досыць інтрыгуючымі выглядаюць Тышкевічавы разважаньні пра паралелі паміж беларускім і скандынаўскім фальклёрам. Гэтак беларусы й швэды маюць супольнае сьвята Купальле (*Midsommar*). Кажучы пра калядныя звычэй забіцьця й смаленьня вепрука ды жыта на абрусе, Я. Тышкевіч піша, што швэды маюць такія самы звычэй. Да таго ж яны захавалі сэнс абраду. Чаму вярпрук зьяўляецца сымбалам ураджая? Бо якраз ён, рыючы лычом зямлю, паказаў людзям прыклад, як карыстацца нарогам [II:106].

Прыканцы вясны скандынавы сьвяткавалі дзень бога Одына, прыносячы яму ў ахвяру коней. Як заўважыў Я. Тышкевіч, беларускія сяляне не пускаюць у гэты дзень на пашу коней, бо перакананыя, што яны загінуць [Тамсама].

Вялікую вартасьць маюць старонкі, прысьвечаныя Вялікай Паўночнай вайне ў Беларусі. У сутнасьці, яны ўяўляюць сабой першую ў Новым часе беларускую трактоўку падзеяў гэтай вайны. Да таго ж Я. Тышкевіч выкарыстоўваў унікальныя крыніцы, у прыватнасьці, пісаньня ў Беларусі дакумэнты швэдзкай вайскавай адміністрацыі, акты Віленскай каталіцкай капітулы, дзёньнік менскага шляхціца Аляксандра Мацкевіча.

Між іншым, Я.Тышкевіч даў сваю ацэнку падзелу беларуска-літоўскай магнатэрыі на «прашвэдзкую» і «прарасейскую». На ягоную думку, Сапегі гатовыя былі заняпад свайго роду абмыць у братняй крыві Вішнявецкіх, Агінскіх, Пацаў. У сваю чаргу, Агінскія ўзялі бок Аўгуста II і расейцаў *«не зь перакананьняў, але толькі таму, каб не падаваць рукі ў швэдзкім лягеры Сапегам»* [II:161].

Наагул, бачыны Тышкевічавай кніжкі, прысьвечаныя Вялікай Паўночнай вайне ў Беларусі, маюць вялізную вартасць, бо бальшыня з крыніцаў, якімі карыстаўся аўтар, сёння ўжо згубленыя.

Цягам другой паловы XIX–XX ст. праца Я.Тышкевіча адзіная, якая знаёміла беларуса з роляй Швэцыі ў нашай гісторыі. Спадзяюся, што яна будзе перавыдадзена беларускімі выдаўцамі.

4.2. Суполка «Беларуская Грамада» ў Швэцыі (1948–1975)

Адной з малавядомых старонак гісторыі нашай дыяспары ёсць дзейнасць беларускай суполкі «Vitryssland societet» у Швэцыі ў 1948–1975 гг.

Стваральнікам суполкі быў Васіль Лукашык, таму варта трохі распавесці пра гэтага чалавека ды ягоных сяброў.

Нарадзіўся Васіль Лукашык у 1905 годзе (за пашпартам – 1911 г.) на Саколышчыне. Меў бацьку беларуса і матку расейку, дзявочае прозьвішча якой было Цьвярдінская (Твердынская). Гадаваўся ў Беластоку. Пры польскай уладзе В.Лукашык там скончыў расейскую гімназію, потым вывучаў паліталёгію ў Віленскім унівэрсытэце імя Сьцяпана Батурсы. У Вільні Лукашык бярэ актыўны ўдзел у беларускім руху, сябрае зь земляком Станіславам Грынкевічам.

З прыходам Саветаў Лукашык стварае на Беластоцчыне сетку беларускіх школак. Неўзабаве яго прызначаюць загадчыкам Беластоцкага дзіцячага дому. Зь цягам часу дом перапаўняюць дзеткі рэпрэсаваных саветаў бацькоў (палякаў, беларусаў, жыдоў, расейцаў).

Захапіўшы Беласток, немцы зачынілі дзіцячы дом, да таго ж на вачох дзетак разбураюць кломбу з кветкамі ў форме «зоркі». Ствараючы цывільную адміністрацыю, немцы ставяць Лукашыка бурмістрам Бе-

62. Стваральнік
суполкі
«Vitryssland
societet» Васіль
Лукашык.

ластоку. Але па даносу ён быў арыштаваны гестапа й адпраўлены да канцэнтрацыйнага лягеру Асьвенцім («Аўшвіц»). З Асьвенціму Васіль Лукашык уцёк. У Варшаве набыў фальшывыя паперы, але падчас чарговай нацысцкай «зачысткі» быў злоўлены і адпраўлены на прымусовую працу ў Нарвэгію. За Палярным колам разам з палоннымі (перадусім савецкімі й польскімі жаўнерамі) Лукашык будаваў стратэгічна важную для нацыстаў дарогу. Тут, у лягеры, ён стварае беларускую групу. У 1944 годзе сябры групы ў складзе 10 чалавек чыняць паспяхова ўцёкі з лягеру праз горы ў Швэцыю. Так пачынаецца швэдзкі пэрыяд ягонаў эміграцыі.

У 1948 годзе Васіль Лукашык як прадстаўнік беларускае грамады ў Швэцыі быў дэлегатам Першага сусьветнага зьезду беларускай паваеннай эміграцыі, які адбыўся ў Парыжы з 28 лістапада па 2 сьнежня.

Выконваючы пастанову зьезду, у тым самым годзе Лукашык разам зь сябрам Язэпам Федарчуком засноўвае «Беларускую Грамаду»/«Vitryssland societet» у Швэцыі. Суполка атрымлівае юрыдычную рэгістрацыю, выдае статут Грамады па-швэдзку й па-беларуску, публікуе свае аозвы ў СМІ.

У 1949 годзе «Беларуская Грамада» дапамагла зладзіць у Мальмё выставу выдатнага беларуска-фінскага мастака Аляксандра Ахола-Вало (Aleksanteri Ahola-Valo, 1900–1998), які з 1939 да 1950 г. жыў у Швэцыі. Трэба трохі больш сказаць пра гэтага мастака. У 1920–1932 гг. Аляксандар Ахола-Вало жыў у Беларусі, вучыўся ў славутай Віцебскай мастацкай школе. Браў удзел у беларускім руху, працаваў у Інбелкульце, кіраваў суполкаў мастакоў «Прамень».

Як этнічны фін, у 1932 годзе быў дэпартаваны з СССР. Аляксандар Ахола-Вало – добра вядомы ў Скандынавіі мастак, ён валодаў беларускай, фінскай, швэдзкай мовамі. У 1995 г. наведаў Беларусь, «родны Менск» паводле ягонага выразу, браў удзел у II міжнародным кангрэсе беларусістаў, марыў уладкаваць уласную выставу ў Беларусі [Kipel 1998].

Праца суполкі йшла цяжка. Моцная польская суполка перацягвала ўсіх беластоцкіх беларусаў (а менавіта яны складалі бальшыню сярод нашых суродзічаў у Швэцыі) да сябе, на падставе іх былога польскага

ШВЭДЗКА-БЕЛАРУСКІЯ СУВЯЗІ Ў НОВЫ І НАВЕЙШЫ ЧАС

грамадзянства. Расейская суполка цягнула да сябе, выкарыстоўваючы тую акалічнасьць, што беларусы былі парафіянамі расейскай праваслаўнай царквы ў Стакгольме. Але дзякуючы непахіснай упартасьці, кіраўнічаму таленту Лукашыка й Федарчука беларусы здолелі згуртавацца, працаваць і захаваць сваю арганізацыйную структуру на чужыне, якая воляю лёсу стала новай Радзімай. Сябры суполкі ладзілі рэгулярныя сустрэчы, штогадовыя вячэры, прысьвечаныя Дню Волі (25 сакавіка). Грамада падтрымлівала сувязі з дыяспарай ЗША й Аўстраліі, атрымлівала беларускія газэты й часопісы. Лукашык асабіста супрацоўнічаў з выдаванай у Нью Ёрку газэтай «Беларус» і яе тагачасным галоўным рэдактарам Станіславам Станкевічам.

17 сакавіка 1975 г., за тыдзень да чарговых угодак БНР, Васіль Лукашык раптоўна памёр. З прычыны ягонага сьмерці газэта «Беларускі голас» (№ 232 за 1975 г.) зьмясьціла нэкралёг:

Сьв. † пам.

ВАСІЛЬ ЛУКАШЫК

былы дзеяч БСР Грамады і Таварыства Беларускае Школы ў Беластоку. Былы Бурмістар Беластоку. Арганізатар «Беларускай Грамады» ў Скандынавіі. Сябра Камітэту Вольнае Беларусі, памёр раптоўна 17-га сакавіка 1975 году ў Густаўбэргу ў Швэдыі. Паходзіў з Сакольшчыны.

Хай будзе яму лёгкай чужая зямля!

Сябры

Адыходзілі ў іншы сьвет старыя сябры суполкі...

Так сталася, што на час заснаваньня новай беларускай суполкі «Vit-gyssland», якая паўстала ў 1998 годзе ў Швэцыі, яе папярэдніца спыніла існаваньне. Але высілкі ейных сяброў не прайшлі марна. Новай генэрацыі беларусаў у Швэцыі пачынаецца справа было значна лягчэй, бо за ёю была Гісторыя.

4.3. Швэдзкая літаратура ў сучаснай Беларусі

Яшчэ напачатку ХХ ст. Максім Багдановіч пераклаў на нашу мову ўрываак з паэмы швэдзка-фінскага паэта Людвіка Рунэбэрга (Ludvig Runeberg) «Паво з Садыярві». Але да здабышцы Беларускай незалежнасці адна з найбагатшых эўрапейскіх літаратураў – швэдзкая – была слаба прадстаўленая ў беларускіх перакладах.

Праз расейскія пераклады беларускі чыгач мог пазнаёміцца з творчасцю Аўгуста Стрындбэрга (August Strindberg) ды Астрыд Ліндгрэн (Astrid Lindgren). Імёны й творчасць шасцьдэс (!) швэдзкіх ляўрэатаў Нобэля заставаліся невядомымі.

Толькі зь сярэдзіны 1980 – пачатку 1990 гг. аднавіўся натуральны творчы дыялёг паміж Швэцыяй і Беларусіяй.

У 1986 годзе былі апублікаваныя творы ляўрэата Нобэля 1951 г. швэдзкага празаіка Пэра Лягерквіста (Pär Lagerkvist) «Кат», «Карлік», у 1990 г. – апавяданьне Муі Марцінсан (Moa Martinson) «Мама выходзіць замуж».

У 1990 годзе зьяўляецца першы пераклад на беларускую мову «Браты Ільвінае Сэрца» Астрыд Ліндгрэн. У 1992 годзе альманах «Далягляды» друкуе вершы ляўрэата Нобэля 1916 г. Вэрнэра вон Гейдэнстама (Verner von Heidenstam). У 1994 годзе часопіс «Крыніца» знаёміць чытача з творчасцю швэдзкага пісьменьніка сярэдзіны ХХ ст. Стыга Дагэрмана (Stig Dagerman). Усе гэтыя пераклады выкананыя Лявонам Баршчэўскім.

З 1997 г. зьяўляюцца пераклады з швэдзкай літаратуры Валера Буйвала. У часопісе «Крыніца» друкуецца пераклад навэлы Вільгельма Мубэрга (Vilhelm Moberg) «Зямля здраднікаў». У 1997 годзе ўпершыню па-беларуску пераствораны твор ляўрэаткі Нобэля 1909 г. швэдзкай пісьменьніцы Сэльмы Лягерлёф (Selma Lagerlöf) «Пярсцёнак Лёвэншольдаў». У 1999 годзе часопіс «Крыніца» ўпершыню на беларускай мове публікуе творы клясыка швэдзкай літаратуры Аўгуста Стрындбэрга «Сон» ды «Сага Сэн Гатарда» ў перакладзе Валера Буйвала. Пры апецы Швэдзкага Інстытута, перадусім супрацоўніцы гэтай установы ў Менску Кайсы Ёбэрг Ліндстэн (Kajsa Öberg Lindsten), у

ШВЭДЗКА-БЕЛАРУСКІЯ СУВЯЗІ Ў НОВЫ І НАВЕЙШЫ ЧАС

1999 годзе ўбачыў сьвет зборнік «4+4+4. Швэдзкая й беларуская паэзія. Сустрэча паэтаў у Менску. Люты 1999». Гэтая кніга зьмяшчае ўзаемныя пераклады беларускіх і швэдзкіх літаратараў. Да прыкладу, Алесь Разанаў пераклаў вершы Кэнэта Клемэца (Kennet Klemets) і Крыстафора Леандоэра (Kristoffer Leandoer). Апавяданьне Агнэты Плээль (Agneta Pleijel) «Хто назірае вецер» пераклаў Рыгор Барадулін.

У 1999 годзе ў прыватным менскім выдавецтве «Гронка» выдадзены зборнік паэзіі Крыстафора Леандоэра «Вершы для Эльзы», у якім Рыгор Барадулін зьмясціў прысьвячэньне швэдзкаму паэту:

Мы землякі па халадэчы,
Па рыфмах хісткіх дружбакі.
Відаць, яшчэ зь Сярэднявечча
Ў Стагольме крумкаюць крукі.

А верас мой на баравіне
Нардычным позілкам гарыць.
Ня ведаю, як на лаціне, –
Па-швэдзку ўмее гаварыць.

У 2000 годзе пяты нумар часопіса «Польмя» надрукаваў у перакладзе Лявона Баршчэўскага вершы сучасных швэдзкіх паэтаў Інгі-Ліны Ліндквіст (Inga-Lina Lindkvist) і Хокана Сандэла (Håkan Sandel). Рыхтуюцца да друку таксама вершы Томаса Транстромэра (Tomas Tranströmer).

З 2000 г. у навучальную праграму беларускай сярэдняй школы (8-я кляса) уваходзіць скандынаўская гераічная сага «Старэйшая Эда».

Нарэшце, у 2000 годзе для дзетак-беларусаў у Вільні коштам аўстрыйскіх грамадзянаў (!) накладам 10 000 асобнікаў выдадзена апавяданьне славутай Астрыд Ліндгрэн «Усе нашы дзеці з Булербю» ў перакладзе Л.Баршчэўскага.

Такім чынам, за кароткі тэрмін (1986–2001) дзякуючы ў асноўным альтруістычным высілкам перакладнікаў швэдзкая літаратура патроху становіцца даступнай беларускаму чытачу.

Але глыбокае знаёмства з творчасцю Аўгуста Стрындбэрга, Астрыд Ліндгрэн, Сэльмы Лягерлёф яшчэ наперадзе. Невядомай у Беларусі застаецца творчасць ляўрэатаў Нобэля 1974 г. паэтаў Эйвінда Ёнсана (Eyvind Johnson) і Гары Марцінсана (Harry Martinson), ды так-

сама ляўрэата Нобэля 1931 г. празаіка Эрыка Аксэля Карльфельда (Erik Axel Karlfeldt).

4.4. «Швэцыя» ў Беларусі й «Беларусь» у Швэцыі: агляд сучасных культурных і гуманітарных дачыненняў

10 гадоў таму, 14 студзеня 1992 г., Каралеўства Швэцыя ўстанавіла дыпламатычныя зносіны з Рэспублікай Беларусь. Швэцыя адна з першых краінаў сьвету, якая прызнала незалежнасьць нашай краіны. У лістападзе 1999 г. была адчынена амбасада Беларусі ў Швэцыі.

На жаль, дагэтуль Беларусь (Vitryssland) (нагадаем, у зваротным перакладзе з швэдзкай гэта гучыць як «Белая Расія») застаецца для швэдзкага грамадства малавядомай і экзатычнай краінай Эўропы. Цікавасьць простых швэдаў да Беларусі абуджаюць выпадковыя падзеі.

Калі палітычныя стасункі паміж нашымі краінамі – не па віне Швэцыі – цяпер знаходзяцца ў замарожаным стане, то гэтага нельга сказаць пра гуманітарныя сувязі паміж прадстаўнікамі нашых народаў.

Галоўнай швэдзкай фундацыяй, якая падтрымлівае культурныя й навуковыя праекты з замежнымі краінамі, ёсьць Швэдзкі Інстытут (SI – Svenska Institutet; www.si.se), добра вядомая ў сьвеце аўтарытэтная дзяржаўная ўстанова Швэцыі. Асноўнай мэтай Швэдзкага Інстытуту ёсьць пашырэнне ведаў пра Швэцыю за мяжой краіны ды разьвіцьцё культурных і навуковых кантактаў паміж Швэцыяй ды іншымі краінамі эўрапейскай супольнасьці, перадусім дзяржавамі Балтыкі.

У 1999 годзе Швэдзкі Інстытут у межах праекту «Сяброўства дзеля культуры» (Partnership for Culture) выдаў шэраг кнігаў, прысьвечаных Беларусі. Да прыкладу, зборнік беларускай сучаснай паэзіі ў перакладзе на швэдзкую мову «Åtta vitryska poeter» («Восем беларускіх паэтаў») зь вершамі Алесья Разанава, Ніны Мацяш, Рыгора Барадуліна ды іншых. У тым самым годзе выйшла кніга ўраджэнца Беларусі (Пінску) знакамітага польскага падарожніка Рышарда Капусьцінскага «Вандроўка ў Пінск» («A visit to Pinsk»). Швэдзкім Інстытутам выдадзена вялікая мапа Швэцыі на беларускай мове. Таксама на беларускай мове падрыхтава-

ШВЭДЗКА-БЕЛАРУСКІЯ СУВЯЗІ Ў НОВЫ І НАВЕЙШЫ ЧАС

ны шэраг выданняў пра гісторыю беларуска-швэдзкіх дачыненняў, аўтарамі якіх зьяўляюцца Шэль Абрагамсон (Kjell Albin Abrahamson) і Андрэй Котлярчук.

У 2000 годзе Швэдзкі Інстытут прыняў прынцыпова важнае што да Беларусі рашэнне: у ягонай дзейнасці Рэспубліка Беларусь лічыцца краінай Балтыцкага абшару. Гэта значыць, што ў актыўнасці Швэдзкага Інстытуту навуковыя і культурныя праекты зь Беларусі маюць разам з краінамі Балтыкі, Польшчы, Нямецчыны, Паўночна-Заходняй Расеі першачарговую значнасць.

У жніўні 2001 г. пры падтрымцы Швэдзкага Інстытуту ў менскім Музеі сучаснага мастацтва адбылася першая выстава швэдзкіх мастакоў. Пасля, згодна з гэтым праектам, тры выставы беларускіх мастакоў прайшлі ў Швэцыі. Галоўны рэжысэр Нацыянальнага тэатру імя Янкі Купалы Валеры Раеўскі, працуючы над пастаноўкай выдатнай п'есы Аўгуста Стрындбэрга «Эрык XIV», наведаў у жніўні 2001 г. Швэцыю.

Сёння тут найбольш вядомы імёны трох беларусаў. Гэта першы прэзідэнт краіны Аляксандар Лукашэнка, выдатны спартоўца Ўладзімер Самсонаў і, канечне, народны пісьменьнік Васіль Быкаў. У 1990 годзе Швэдзкі Інстытут выдаў чарговую кнігу В.Быкава «Кар'ер» (Vasil Bykau. Grustaget). За апошні час шэраг артыкулаў пра Васіля Быкава надрукавалі буйныя швэдзкія газеты (Uppsala Nye Tidningen, Östergöta Correspondenten, Norrköpings Tidningar). Літаратурны крытык Стэфан Скот (Staffan Skot) у артыкуле пра творчасць Васіля Быкава піша, што пісьменьнік, бязумоўна, ёсць найвыдатнейшым прэзаікам сусветнай літаратуры, які цалкам адышоў ад гераічнай тэмы, каб насьледаваць старажытнаму правілу рыторыкі: *«калі табе сапраўды ёсць што сказаць, гавары цішы, і тады цябе будуць слухаць»*. Са словаў аўтара, Быкаў адкрыў для чытача сапраўдную атмасферу вайны зь яе гратэскным абсурдам па-за межамі чалавечай штодзённасці. У верасні 2000 г. вялікае інтэрвію Васіля Быкава журналісту Мікаэлю Вінярскаму (Michael Winiarski) надрукавала буйнейшая газета Швэцыі «Dagens Nyheter». У 1990 г. у перакладзе на швэдзкую пабачылі сьвет творы Алеся Адамовіча. У 1997 г. па-швэдзку выйшаў з друку раман Сьвятланы Алексіевіч «Чарнобыльская малітва» (Bön för Tjernobyl), за які годам раней яна атрымала прэмію Швэдзкага ПЭН-клубу. Вядомы швэдзкі рэжысэр Ян Даніэльсан (Jan Danielson) зняў стужку пра Белавескую пушчу.

Існаванне незалежнай Беларусі на палітычнай мапе Эўропы патроху абуджае зацікаўленасць у навуковых колах Швэцыі. У 1997 годзе доктар філзафіі Барбара Торнквіст-Плева (Barbara Törnqvist-Plewa) з універсітэту Люнду падрыхтавала і выдала першую навуковую манаграфію пра гісторыю Беларусі й беларускую мову (Språk och identitet i Vitryssland). Кніга імгненна зыклала з паліцаў кнігарняў, таму ўжо ў 2001 годзе выйшла другім накладам.

У 1999 годзе вядомы швэдскі журналіст Шэль Абрагамсон, які значны час працаваў у Беларусі, падрыхтаваў папулярную кнігу пра Беларусь ды гісторыю беларуска-швэдскіх дачыненняў (Vitryssland: 89 milimeter från Europa). Яна таксама хутка зрабілася бібліяграфічнай рэдкасцю. Швэдскім Інстытутам рыхтуецца другое выданне гэтай кнігі па швэдзку, па-беларуску й па-расейску.

Шмат артыкулаў, прысьвечаных сучаснай моўнай сытуацыі ў Беларусі апублікаваў прафэсар, дырэктар Інстытуту Славістыкі Ўпсольскага ўніверсітэту Свен Густаўсан (Sven Gustavsson). Беларускую літаратуру перакладае па-швэдзку Кайса Ёбэрг Ліндстэн (Kajsa Öberg Lindsten) і Зьміцер Плакса (Dmitry Plax). У сваю чаргу, як ужо гаварылася, у Беларусі швэдзкую літаратуру перакладаюць Лявон Баршчэўскі ды Валер Буйвал.

Улетку 2001 г. на Беласточчыне фундацыя «Villa Sokrates» на чале з вядомым беларускім і польскім пісьменьнікам Сакратам Яновічам здзіла навуковую канфэрэнцыю «Беларусь – Швэцыя – Расея: трыялёг культур» з удзелам беларускіх ды швэдскіх гуманітароў. Першы беларуска-швэдскі гістарычны сымпозыюм рыхтуе Нацыянальны навукова-асьветны цэнтар імя Францішка Скарыны.

З 1998 г. у Швэцыі працуе беларуская суполка «Vitryssland-Беларусь», ачольвае якую вядомая швэдзкая фотажурналістка Марыя Сэдэрбэрг (Maria Söderberg). Акурат гэтае грамадзкае аб'яднанне папулярызуе звесткі пра Беларусь і беларускую культуру ў Швэцыі, упаасобку праз свой зьмястоўны сайт у Сеціве (www.vitryssland.nu), а таксама ладзячы шматлікія сэмінары й вячоркі. У гасьцёх «Vitryssland» былі Васіль Быкаў, Алесь Разанаў, Уладзімер Някляеў, Павел Шарамет. Дзякуючы дзейнасці «Vitryssland» больш за 10 швэдскіх грамадскіх арганізацыяў знайшлі партнёраў у Беларусі ды распачалі гуманітарныя праекты.

Вялікая колькасць швэдскіх фундацыяў падтрымлівае гуманітарныя праекты ў Беларусі. Сярод найбуйнейшых «Швэдзкае міжнароднае

ШВЭДЗКА-БЕЛАРУСКІЯ СУВЯЗІ Ў НОВЫ І НАВЕЙШЫ ЧАС

агенцтва разьвіцця супрацоўніцтва – «SIDA» (www.sida.se), якое нядаўна прафінансавала ачыстку Дзьвіны-Даўгавы. Шэраг праектаў мае «Швэдзкі цэнтар разьвіцця няўрадавых аб'яднаньняў» – Forum Syd (www.forumsyd.se). Напрыклад, разам з грамадзкім аб'яднаньнем «Калегіюм» (Пінск) «Forum Syd» цяпер ажыццяўляе праект па барацьбе з наркаманіяй у Беларусі. Падтрымкай дэмакратычных рухаў у Беларусі займаецца «Міжнародны цэнтар Улафа Пальмэ» (Olof Palmes Internationella centrum; www.palmecenter.se).

Мэта ўсіх фундацыяў – дапамагчы беларусам стварыць актыўнае, дэмакратычнае, некаарумпаванае грамадства.

Сёння сталыя сувязі зь Беларусіяй маюць шэраг звычайных швэдзкіх няўрадавых аб'яднаньняў. Часта па першым азнаямляльным візыце яны пачынаюць дапамагаць сваім партнэрам у Беларусі. Да прыкладу, швэдзкая недзяржаўная арганізацыя «Дапамога Эрыка» (Erikshjälpen) падаравала раённай больніцы Бярозы новы самаход «хуткай дапамогі» маркі «Вольва», лекі ды мэдычнае абсталяваньне. Швэдзкая партыя «зялёных» (Miljöpartiet de Gröna) разам зь беларускай экалягічнай арганізацыяй «Экалайн» з 1997 г. праводзіць праект, мэта якога – барацьба з наступствамі чарнобыльскай катастрофы. Швэдзкая арганізацыя пэнсіянараў «PRO» (пэнсійны ўзрост у Швэцыі для мужчынаў і кабет – 65 гадоў) навязала кантакты з пэнсіянэрскімі арганізацыямі Віцебску.

З кастрычніка 2001 г. Рада беларускіх маладзёвых суполак разам з нацыянальнай радай моладзі Швэцыі распачала двухгадовы адукацыйны праект «Wake-up» («Падыміся»), мэта якога – дапамога разьвіццю няўрадавых арганізацыяў Беларусі. Беларускі партнэраў мае «Балтыцкая праграма» (The Baltic University Programme) унівэрсытэту Ўпсолы, якая лучыць звыш 140 ВНУ краінаў Балтыкі.

1 лютага 2002 г. у Менску распачаў працу Скандынаўскі адукацыйны цэнтар, які будзе спрыяць вывучэньню студэнтамі швэдзкай мовы, гісторыі, культуры, эканомікі Швэцыі. Гэта сумесны праект Унівэрсытэту Паўднёвага Стаггольму (Södertörns högskola), Швэдзкага Інстытуту й Эўрапейскага гуманітарнага ўнівэрсытэту (Менск).

Партнэраў у Беларусі таксама мае швэдзкая недзяржаўная арганізацыя «CRAC» (Creative room for Art and Computing, www.crac.org), мэта якой падтрымка супольных праектаў у артыстычным асяродку. Сумесны праект ажыццяўляюць Каралеўскі тэхнічны ўнівэрсытэт (Kungliga Tekniska Högskola – КТН) і Полацкі ўнівэрсытэт.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

У сакавіку 2002 г. з мэтай наладжвання кантактаў з гістарычнымі музэямі Беларусі Менск і Полацк адведала дэлегацыя Дзяржаўнага гістарычнага музэю Швэцыі (Statens Historiska Museum). Яшчэ ў 1996 годзе швэдзкія археолягі прайшлі беларускім шляхам з «варагаў у грэкі» па Дзвіне й Дняпры. У 2002 годзе ў Інстытуце гісторыі НАН адбылася першая сустрэча беларускіх і швэдзкіх археолягаў, мэта якой – сумеснае вывучэнне часу вікінгаў у Беларусі.

Урад Швэцыі ўхваліў стратэгію тэхнічнай дапамогі Беларусі на 2003–2004 гг. Адпаведна стратэгіі вызначаны наступныя сфэры дапамогі: праекты ў сацыяльным сэктары, зямельны кадастар, падтрымка малога й сярэдняга бізнэсу, ахова навакольнага асяроддзя, студэнцкі абмен, інавацыі, падтрымка навукова-вытворчых аб'яднанняў, падтрымка СМІ. Мяркуюцца, што аб'ём фінансавання тэхнічнай дапамогі для Беларусі будзе складаць штогод 10–20 млн. швэдзкіх кронаў.

Тавараабмен паміж краінамі склаў за студзень–лістапад 2001 г. \$70 млн. Сёння ў Беларусі працуе сусьветны лідар у вытворчасці мэблі – канцэрн «ІКЕА».

Толькі маруднасьць дэмакратычных працэсаў ды рынкавых пераўтварэньняў у Беларусі перашкаджаюць працэсу збліжэньня дзвюх нашых краінаў. Паводле дасьведчанага ў беларуска-швэдзкіх справах журналіста Шэль Абрагамсона: *«Швэдзкія бізнэсоўцы ня вельмі ахвотна наладжваюць гандлёвыя кантакты зь Беларусьяй, таму што ў гэтай краіны зачаста мяняюцца законы ды выдаюцца ўсё новыя дэкрэты»*.

Але блізкае геаграфічнае становішча Швэцыі й Беларусі, багатая супольная гісторыя даюць надзею на добрыя пэрспэктывы супрацоўніцтва ў будучыні.

КРЫНІЦЫ Й БІБЛІЯГРАФІЯ

У працы аўтарам выкарыстаныя рукапісныя матэрыялы з:
Бібліятэкі ўнівэрсытэта Ўпсолы (Carolina Rediviva)
Нацыянальнага гістарычнага архіву Швэцыі (Riksarkivet, Stockholm)
Нацыянальнага гістарычнага архіву Беларусі (НГАБ, Менск)
Расейскай нацыянальнай бібліятэкі (РНБ, Санкт-Пецярбург).
Расейскага дзяржаўнага архіву старажытных актаў (РГАДА, Масква)

- Abrahamson, K. A. 2000. Vitryssland : 89 millimeter från Europa. Stockholm, Fischer.
- Abrahamson, K. 2001. Vitryssland och Sverige / Białorus i Szwecja / Беларусь і Швэцыя. *Annus Albaruthenicus*. Krynki, 43–56.
- Abrahamson, K. 2002. Sverige och Vitryssland / Швэцыя й Беларусь / Швеция и Беларусь. Stockholm.
- Adlerfeld, M.G. 1740. The military history of Charles XII. King of Sweden. Volume 1–3. London.
- Agrell, S. Dagbok 1707–1713. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 5. Lund. 1909, 1–368.
- Alekseev, L.V. (Алексеев Л.В.) 1966. Полоцкая земля IX – XIII веков: очерки истории Северной Белоруссии. Москва.
- Ambjörsson, R., Gaunt, D. (red). 1984. Den Dolda historien. Malmö.
- Antonenko, B. 2000. Eustachy Tyszkiewicz – historyk i obywatel Wilna. *Nasza Gazeta*. № 41 (530).
- Apine, J. 1995. Baltkrievi Latvija. Rīga.
- Arbman, H. 1943. Birka : Untersuchungen und Studien. 1, Die Gräber. Stockholm.
- Arbman, H. 1961. The Vikings. London.
- Archievskij, A.V. (Арциховский, А.В.) 1938 Лекции по археологии. Часть 2. Москва.
- Arest= Записки и гумена Ореста. 1867. 1871. *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*. Т. 2. Т. 5. Вильно.
- Arkhiu uniyatskich mitrapalatau=Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Даведнік. Менск–Полацак, 1999.
- Arkhivaryus=Архивариус. 2001. НГАБ. Менск, 71–72 (публікацыя Н. А. Барсукова).
- Arkhiy BNR=Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. 1998. Т.1. Кніга 2. Minsk–New York–Prague–Vilnius
- Arnedt, C. 1894. Uppsala Universitets biblioteks historia untilt år 1702. Stockholm, 88–99.
- AS=Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильно. Т.5. 1871; Т.10. 1874; Т. 12. 1900; Т.14. 1912.
- Augustyniak, U. 2001. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1588–1640). Warszawa.
- Avdusin, D. A., Tikhomirov, M. N. (Авдусин, Д. А., Тихомиров, М. Н.) 1950. Древнейшая русская надпись. *Вестник Академии Наук СССР*. 4.
- Avdusin, D. A. (Авдусин, Д. А.) 1967. Варяжский вопрос по археологическим данным. *Археология СССР*. Москва.
- Avdusin, D. A. (Авдусин, Д. А.) 1972. Гнёздово и Днепровский путь. Новое в археологии. Москва, 159–169.
- Avdusin, D. A. (Авдусин, Д. А.) 1974. Скандинавские погребения в Гнёздове. *Вестник МГУ. История*, № 1.
- Avdusin, D.A. (Авдусин, Д.А.) 1987. Варяжский вопрос по археологическим данным. *Археология СССР*. Москва.
- Avdusin, D. A., Pushkina, T. A. (Авдусин, Д. А., Пушкина, Т. А.) 1989. Три погребальные камеры из Гнёздова. История и культура древнерусского города. Москва, 193–233.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Bantysh-Kamenski, D. (Бантыш-Каменский, Д.) 1859. Источники малороссийской истории. Часть II. (1691–1722), Москва.
- Bardach, J. 1988. O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań.
- Barshcheuski, J. (Баршчэўскі, Я.) 1990. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях. Менск.
- Batskau dar. Belaruskia narodnyia kazki (Бацькаў дар. Беларускія народныя казкі) 1985. Менск.
- Beck, C. Bref till J. Beck. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 9. Lund. 1913, 279–281.
- Bektineev, Sh. (Бектинеев, Ш.) 1992. Полоцкіе гирьки-разновесы. У: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі*. Полацк, 5–6.
- Bely, A. (Белы, А.) 1999. Невядомыя эпизоды «невядомай вайны», або Ваенныя дзеянні Швецаў супраць ВКЛ у 1656–1657 гг. вачыма Эрыка Дальберга. *Спадчына*. № 3, 114–129.
- Bely, A. (Белы, А.) 2001. Радноцкі дагавор 1656. *Эцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 6. Кн. 1. Менск, 69.
- Bente, M. 2000. Birka. Växjö.
- Berezhkov, M. N. (Бережков М.Н.) 1909. Нежинские предания, относящиеся к 1709 – Полтавскому году. Нежин.
- Birgegård, U. 1975. Лексикографические работы И. Г. Спарвенфельда и их место в истории русской лексикографии. *Slavica Lundensia*. V.3. Lund, 29–55.
- Botvidi, I. 1620. Theses de quaestione utrum Muschovitae sint Christiani. Holmiae (Stockholm).
- Braun, F.A. (Браун, Ф.А.) 1902: Фрианд и Шимон, сыновья варяжского князя Африкана. *Известия Отделения русского языка и словесности*. Санкт-Петербург. Т. XII. Книга I. 359–365.
- Bring, S. 1918. Karl XII. Stockholm.
- Broberg, G. 1992–1994. Olaus Magnus *Svenskt Biografiskt Lexikon*. V.28. Stockholm, 136–141
- Bulkin, V. A. (Булкин, В.А.) 1975. Большие курганы Гнездовского могильника. Скандинавский сборник. Т. 20. Таллинн, 134–145.
- Bulkin, V.A. (Булкин, В.А.) 1975. Большие курганы Гнездовского могильника. *Скандинавский сборник*. Таллинн, В. 20, 134–145.
- Bulkin, V.A., Lebedev, G.S. (Булкин, В.А., Лебедев, Г.С.) 1974. Гнездово и Бирка (к проблеме становления городов). Культура феодальной Руси 11–17 вв. Ленинград.
- Burke, P. 1994. Popular culture in Early Modern Europe. London.
- Cederhielm, J. Bref till sin broder Germund. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 6. Lund. 1912, 1–297.
- Cederhielm, J. Bref till sin broder Germund. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 8. Lund. 1913, 139–257.
- Chakvin, I. U. (Чаквін, І. Ю.) 1989. Нарманы. *Этнаграфія Беларусі. Эцыклапедыя*. 337–338.
- Charniauski, M. (Чарняўскі, М.) 1998. Ян Кароль Хадкевіч. Правадыр крылатых вершнікаў. Менск.
- Charopka, V. (Чаропка, В.) 1994. Вэндэнская Вунія. *Спадчына*. № 5, 67–73.
- Chernigovskaya Letopis=Черниговская летопись. *Киевская старина*. Май. 1890.
- Chodźka, I. 1870. Podania Litewskie. Wilno.
- Dahlberg, A-M. 1995. Kungliga prakt i Livrustkammaren. Stockholm.
- Dahlbergh, E. 1962. Erik Dahlberghs dagbok. Stockholm.
- Dauhiala, Z. (Даўгяля, Зм.) 1928. Стары Менск. *Наву Край*. №3. (30).
- Davidsson, K. 1975. Собрание славянских рукописей в Библиотеке университета в Уппсале. *Slavica Lundensia*. V.3. Lund, 57–86.
- Davidsson, K. 1975. Собрание славянских рукописей в Библиотеке университета в Уппсале. *Slavica Lundensia*. V.3. Lund, 72–73.
- Degiel, R. 2000. Protestanci i Prawoslawni. Patronat wyznaniowy Radziwiłłow birzańskich nad Cerkwią prawosławną w księstwie Suckim w XVII w. Warszawa.
- Demidovich, P. P. (Демидович, П. П.) 1896. Из области верований и сказаний белорусов. *Этнографическое обозрение*. № 1, 91–120.
- Deruga, A. 1936. Piotr Wielki a unicy i unja kościelna, 1700–1711. Wilno.

Крыніцы й бібліяграфія

- Dmitriev, M. A. (Дмитриев, М.А.) 1853. Несколько слов краткого исторического обозрения русско-литовского Новогрудка. *Вестник Императорского Русского географического общества*.
- Doroshenko, V. (Дорошенко, В) 1985. Торговля и купечество Риги в XVII веке. Рига.
- Dounar-Zapolski, M. (Доўнар-Запольскі, М) 1994. Гісторыя Беларусі. Менск.
- Druts, E., Gessler, A. (Друц, Е., Гесслер, А.) 1990. Цыгане. Москва.
- Duchyts, L. (Дучыц, Л.) 1980. Маскавіцкае гарадзішча (XI–XIII стст.) *Весць Акадэміі навук БССР*. № 4.
- Duchyts, L. Melnikova, E. (Дучиц, Л. Мельникова, Е.) 1981. Надписи и знаки на костях с городища Масковичи (Северо-Западная Белоруссия). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1980 года*. Москва.
- Duchyts, L. (Дучыц, Л.) 1993. Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў. Менск.
- Duchyts, L. (Дучыц, Л.) 1993-2. Варагі. *Эцыклапедыя. Археалогія і нумізматыка Беларусі*. Менск, 113.
- Dzакson, T.N. (Джаксон, Т.Н.) 1986. Наименования Древней Руси и Новгорода в древнескандинавской письменности: о возникновении топонимов gargar и holmgargar. *Скандинавский сборник*. Выпуск 30. Таллин. 85–95.
- Dzакson, T. (Джаксон, Т.) 2000. Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI – середина XIII). Тексты, перевод, комментарии. Москва.
- Dziarņovich, S. (Дзярновіч, С.) 1998. Аб знаходжанні нарманаў у Полацку ў XI–XII стст. *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі*. Полацак. 90–91.
- EB= Этнаграфія Беларусі. *Эцыклапедыя*. 1989. Менск.
- EB= Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. 1985. Менск.
- Edberg, R. 2001 Vikingaresan till Polteskiuborg. *Populär arkeologi*. 3(19), 36–37.
- Englund, P.(Энглунд, П.) 1995. Полтава: рассказ о гибели одной армии. Москва.
- Englund, P. 2000. Den överninnerlige. Om den svenska stormartstiden och en man i dess mitt. Stockholm, s. 200–223.
- Ericsson, G. 1924. Borastus Gregorius Laurentii. *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Т. 5, 452–455.
- Eriksonas, L. 2000. The lost Colony of Scots: Unravelling overseas connections in a Lithuanian town. *Ships, Guns and Bibles in the North Sea and the Baltic States c. 1350–c. 1700*. East Lothian, 173–187.
- Europe Orientalis. *Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*. Toruń, 35–52
- Federowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. 1897–1981. Т. 1–8. Kraków, Warszawa.
- Feldman, J. 1925. Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709. Kraków.
- Floria, B. (Флоря, Б.) 1997. О некоторых особенностях развития этнического самосознания восточных славян в эпоху средневековья – раннего Нового времени. *Россия–Украина: история взаимоотношений*. Москва, 9–27.
- Forsman, J. 1967. Scandinavische spuren in der Altrussischen sprache und duchtung. München.
- Fursov, M., Chulovskii, S. (Фурсов, М., Чуловский, С.) 1892. Дневник курганных раскопок в пяти уездах Могилевской губернии. Могилев.
- Gaunt, D. 2001. Kinship: thin red lines or thick blue blood. *Family life in Early Modern Times 1500–1789*. V.1. New Haven and London, 257–287.
- GB= Гісторыя Беларусі ў дзвюх частках. 1998. Ч. 1. Пад рэд. Я. К. Новіка і Г. С. Марцуля. Менск.
- Glubokovskii, E. (Глубоковский, Е.) 1918. Описание славянских рукописей, хранящихся в университетской библиотеке в Упсале. Манускрипт. Carolina Rediviva.
- Grickevičius, A. 1997. The seminary of Gregory XIII in Vilnius (1583–1655) *Lithuanian Historical Studies*. №2, 72–96.
- Grinstead, P. 1984. The «Lithuanian Metrica» in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. Cambridge, Massachusetts.
- Gurevich, F. D. (Гуревич, Ф. Д.) 1981. Древний Новогрудок. Ленинград.
- Gurevich, F. (Гуревич, Ф.) 1990. Скандинавские находки на территории Белоруссии. *Скандинавский сборник*. Таллинн, В. 33, 110–121.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Gurin, M. (Гурин, М.) 1997. Развитие металлургии железа в Беларуси. *Гісторыка-археалёгічны зборнік*. Менск. 11:93–98
- Gurkov, V.S., Terekhin, S.F. (Гурков, В.С., Терехин, С.Ф.) 1980. Бортничество в Белоруссии. Минск.
- Gustavsson, S. 1995. Belarus: a multilingual state in Eastern Europe. *Language, minority, migration*. Uppsala, 39–74.
- Gyllenstierna, N. Berättelse om Polska och Ryska krigen 1702–1709. *Karolinska Krigare Dagböcker*. V. 8. Lund. 1913, 15–124.
- Hallendorff, G. 1902. Karl XII:s och Lewenhaupts operationer år 1708. *Uppsala Universitets Årsskrift*. 1–142.
- Hanzhup, A. (Ганжын, А.) 1927. Мясцічка Чачэрск, Гомельскай акругі (геаграфічна - гістарычны нарыс). *Наш край*. №1. (16).
- Hardzeiu, M. (Гардзею, М.) 1999. «Под час небеспеченства од Москвы...» (актавая кніга полацкага магістрату за 1656–1657 гг. як крыніца па вывучэнні вайны 1654–1667 гадоў). *Беларускі гістарычны агляд*. Т. 6. Сш. 1–2 (10–11). Менск.
- НВ=Гісторыя Беларусі ў 6 тамах. 2000. Менск
- Hildenbrand, C-G. 1964. Svensk expansionspolitik. *Historia kring Karl XII*. Stockholm, 40–64.
- HSBM=Гістарычны слоўнік беларускай мовы. В.1–20..., Менск 1982–
- Hummerhielm, A. *Dagbok 1707–1708. Karolinska Krigare Dagböcker*. V. 10. Lund. 1914, 1–191.
- Ignatenko, A.P. (Игнатенко, А.П.) 1957. Участие белорусского народа в борьбе против шведских захватчиков в годы Северной войны. *Вопросы Истории БССР. Ученые записки*. В. 36.
- Index Librorum Latinorum Lithuaniae Saeculi Septimi Decimi. 1998. Vilnius.
- Ingelman-Sundberg, C. 2000. Boken om Vikingarna. Stockholm.
- Istoria vneshej politiki=История внешней политики России. XVIII век. 2000, Москва.
- Istoria Severnoj voyny=История Северной войны 1700–1721 (И. И. Ростунюв, В. А. Авдеев, М. Н. Осипова, Ю. Ф. Соколов). 1987. Москва.
- IUM= Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской и изданные под редакцией А. Сазонова, Д.И. Довгялло, Н. Мещерского, М. Бервкина). Витебск, В. 11–32, 1880–1906.
- Ivanova, L. (Иванова, Л.) 1997. Рэфармацыйны рух на Беларусі (2 пал. 16 – 1 пал. 17 ст). *Беларускі гістарычны часопіс*. №2, 54–72.
- Ivanovič, M. 1998. XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontrolinis sąrašas. Vilnius.
- Jacoby, J. 1959. Boguslaus Radziwill: der Statthalter des Grosseen Kurfürsten in Ostpressen. Marburg. Lahn.
- Janin, V. (Янин, В.) 1981. Денежно-весовые системы русского средневековья. Москва.
- Jankowski, Cz. 1896. Powiat Oszmiański. Materjały do dziejów ziemi i ludzi. Cz.1. Petersburg.
- Jansson J. 1987. Communication between Scandinavia and Eastern Europe in the Viking Age. *Untersuchungen zu Handel und Vörkehr der vor- und frühgeschlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen.
- Jansson, I. (Янссон, И.). 1996. The Vikings Heritage. A dialogue between cultures. Наследие варягов. Диалог культур. Borås.
- Jarashevich, A. (Ярашэвіч, А.) 1997. Камайскі касцёл. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т.4. Менск, 39.
- Jefferyes, J. 1954. Letters to the Secretary of State, Whitehall from the Swedish Army, 1707–1709. Ed.by Ragnhild Hatton. Stockholm.
- Jelenska, E. 1893. Szwedzi, Tatarzy, Turcy w wyobraźni ludu białoruskiego. *Wisła*. Т.8, №3.
- Jesch, J. 1991. Women in the Viking age. Woodbridge.
- Johansson, A. Melin, J. Hedenborg, S. 2001. Sveriges historia. Stockholm.
- Jones, S. 1997. The Archeology of Ethnicity. Constricting Identities in the Past and Present. Routledge. London and New York.
- Jurevich, L. (Юрэвіч, Л.) 1999. Камэнтары. Літаратуразнаўчыя артыкулы. Менск.
- Kainov, S.U. (Кайнов, С.У.) 1999. Ланцетовидные наконечники стрел из раскопок Гнездова. *Раннесредневековые древности Северной Руси и ее соседей*. Санкт-Петербург, 49–62.

Крыніцы й бібліяграфія

- Kakhanouski, N. Kachanouski, A. (Каханоўскі, Г., Каханоўскі, А.) 1992. Руплівец нашай старасвеччыны. Менск.
- Kan, A. (Кан, А.) 1996. Швеция и Россия в прошлом и настоящем. Москва.
- Karatkevich, U. (Караткевіч, У.) 1992. Зямля пад белымі крыламі. Менск.
- Karlsson, Å. (Карлсон, О.) 2002. Карл XII. Stockholm.
- Karras, R. 1989. Slavery and Society in Medieval Scandinavia. New Haven–London.
- Karskii, E. (Карский, Е.) 1930. Русская правда по древнейшему списку. Ленинград.
- Kaspiarovich, J. (Каспяровіч, Я.) Чэрвеншчына. *Наш край*. Менск. № 5–6 (56–57).
- Kersu, S. (Кепс, С.) 2000. Петербург до Петербурга. История устья Невы до основания города Петра. Санкт-Петербург.
- Kharlampovich, P. (Харламповіч, П.) 1927. Манэтная скарбы, знойдзеныя ў Беларусі ў зборах Беларускага дзяржаўнага музея. *Гісторыка-археалагічны зборнік*. Менск, 1927, №1, 303–345.
- Kipel, Z. (Кіпель, З.) 1998. Нізкі паклон Аляксандру Вало. Кантакты і дыялогі. 6: 20–22.
- Kjellberg, L. 1951. Catalogue des imprimés slaves. Des XVIe, XVIIe, et XVIIIe siècles conservés a la Bibliotheque de L'universite Royale P' Uppsala. Uppsala.
- Klaczowski, E. (Клячоўскі, Е.) 1994. Беларусь, Літва, Украіна ў «Атласе» грамадска-рэлігійнай гісторыі Рэчы Паспалітай. *Беларусіка. Albaruthenica*. В.3. Менск.
- Kletnova, E.N. (Клетнова, Е.Н.) 1916. Раскопки Гнездова левобережного. *Смоленская старина*. Выпуск 3. Часть 2. Смоленск.
- KM= Могилевская хроника Трофима Романовича Сурты и Юрия Трубицкого. 1980. *Полное собрание русских летописей*. Т.35. *Летописи белорусско-литовские*. Составитель и редактор Н.Н. Улащик. Москва.
- Kolabava, I. N. (Колабава, І. Н.) 1975. Раменнікаўскі манэтный скарб. *Помнікі гісторыі і культуры Беларусі*. № 3, 42–45.
- Kolberg, O. 1968. Dzieła wszystkie. Białoruś-Polesie. T. 52. Wrocław–Poznań.
- Konopczyński, W. 1935. Polska a Szwecja. Toruń.
- Konopczyński, W., Lepszy, K. 1935. Akta Ugody Kiedańskiej 1655 roku. Ateneum Wileński, R.10, Wilno, s. 173–224.
- Konung Karl XII:s Egenhändig brev af Ernst Carlson 1893, Stockholm.
- Koryskii, Z. (Копыскі, З., Клок, Л., Мигулин, И.) 1958. Битва под Лесной в 1708 году. Минск.
- Korzukhina, G. (Корзухина, Г.) 1963. К истории игр на Руси. *Советская археология*. №4, 85–101.
- Kosich, M. N. (Косич, М.Н.) 1902. Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни. Санкт-Петербург.
- Kosman, M. 1973. Reformacja i Kontreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w swietle propagandy wyznaniowej. Wrocław.
- Kosman, M. 1978. Protestanci i Kontreformacja. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Wrocław.
- Kostomarov, N. (Костомаров, Н.) 1885. Автобиография. *Русская мысль*. № 5, 190–223.
- Kotliarchuk, A. (Котлярчук, А.) 1998. Православная церковь в Великом княжестве Литовском. *Весьнік Беларускага праваслаўнага экзархату*. В.1. Менск, 7–25.
- Kotliarchuk, A. (Котлярчук, А.) 1999. Шведы в этнічнай гісторыі і праданнях беларусов. *Скандынаўскія чтэння 1998 года*. Санкт-Петербург: 187–194.
- Kotliarchuk, A. (Котлярчук, А.) 2001. Карл XII ў гісторыі і паданнях Магілёва. *Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва*. Магілёў, 95–99.
- Kotliarchuk, A. (Котлярчук, А.) 2001-2. Польска-царкоўнаславянскі слоўнік Сімяона Полацкага ў зборах Carolina Rediviva. *Кантакты і дыялогі*. № 6, 31–32.
- Kotliarchuk, A. (Котлярчук, А.) 2001-3. Беларусы Бранскага краю. *ARCHE*. №2, 155–161.
- Kotliarchuk, A. 2002. «Barfora som en svensk» – vitryska ordspråk om svenskar. www.vitryssland.nu
- Kotliarchuk, A. 2002-2. The image of Swedes in the Belarusian literature. *Annus Albaruthenicus*. Krynicki, 79–92.

ШВЭДЫ ў ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Kriegseisen, W. 1996. *Ewangelicy Polscy, Litewscy w Epoce Saskiej (1696–1763)*. Warszawa.
- Krman, D. 1969. *Intinerarium (cestovny dennik z rokov 1708–1709)*. Bratislava.
- Kubala, L. 1913. *Wojna Szwedzka w roku 1655–1656*. Lwów.
- Kurbatov, A.V. (Курбатов, А.В.) 1999. *Наследие М.К.Каргера: коллекция коженных предметов из раскопок 1957 г. на Верхнем замке Полоцка. Раннесредневековые древности севера Руси и ее соседей*. Санкт-Петербург, 100–116.
- Körner, S., Tamulynas, A. 1994. *Lithuania–Sweden, Visby*.
- Labuda, G. 1960. *Źródła, sągi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*. Warszawa.
- Laskavy, G. (Ласкавый, Г.) 1992. *Мечи Полоцкой земли (X–XIII вв.) Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі*. Полацк, 40–41.
- Lastouski, V. (Ластоўскі, В.) 1926. *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кніганіс ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя*. Коўна.
- Lebedev, G. (Лебедев, Г.) 1996. «Из варяг в греки» – под парусом и на веслах. *Восточный путь. Журнал любителей старины*. № 2. 16–20.
- Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Royale de Stockholm. Par A. A. de-Roubetz. Manuscript. Kungliga Biblioteket. Stockholm.
- Letapis Avraamki=Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. ПСРЛ. Москва, 2000.
- LI-1989=Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия. IX–первая половина XII в. 1989. Москва, Ленинград.
- LI 1990= Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия. Середина XII–середина XIII в. Москва, Ленинград.
- Liatskii, E. (Ляцкий, Е.А.) 1998. *Материалы для изучения творчества и быта белорусов. Пословицы, поговорки, загадки*. Москва.
- Liukou, E. (Ляўкоў, Э.А.) 1992. *Маўклівыя сведкі мінуўшчыны*. Менск.
- Libiszowska, Z. 1957. *Antyszwedzka literatura propagandowa z czasów «Potopu». Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. Warszawa, s.481–527.
- Liljegen, B. 2000. *Karl XII. En biografi*. Lund.
- LIP-1983=Легенды і паданні. 1983. Склад. М.Я.Грынблат і А.І.Гурскі. Менск: Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклёру.
- Lipnicki, A. 1858. *Życie, cuda, i cześć świętego Kazimierza królewicza polskiego, wielkiego księcia Litewskiego*. Wilno.
- Lithuania on the map. 2001. Vilnius.
- Litwin, H. 1993. *Przynależność narodowa alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582–1798. Między Wschodem a Zachodem*. Warszawa, 61–65.
- Łukaszewicz, J. 1843. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*. T.2. Poznań.
- Lukšaitė, I. 1999. *Reformacija. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. Vilnius.
- Lulewicz, H. 1977. *Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów. Przegląd Historyczny*. T. LXVIII, ч. 3, 425–445.
- Lyth, M. *Dagbok 1703–1722. Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 2. Lund. 1903, 1–99.
- Machinskii, D.A. (Мачинский, Д.А.) 1997. *Ладога/Aldeigja: религиозно-мифическое сознание и историко-археологическая реальность (VIII–XII вв.) Ладога и религиозное сознание. Материалы III чтения*. Санкт-Петербург, 156–167.
- Magnus, O. 2000. *Historia om Nordiska folket*. Stockholm.
- Makarii (Макарий). 1996. *История русской церкви. Книга пятая. История Западнорусской или Литовской митрополии*. Москва.
- Mallek, J. 1990. *Polscy, Litewscy studenci na uniwersytecie królewieckim. Europa Orientalis*. Toruń, 177–185.
- Marzaliuk, I. (Марзалюк, І.) 2001. *Невядомая спадчына Сімяона Полацкага. Край. Маргілёў*, 65–71.
- Mats, G., Rune, E. 1994. *Han for Österut till Gårdarike. Nordborna och Ryssland under vikingatider*. Stockholm.
- Medvedev, M. 2000. *Belarusians about Swedes*. www.vitryssland.no

Крыніцы й бібліяграфія

- Meleshko, V. I. (Мелешко, В.И.) 1971. Военные разорения и восстановление сельского хозяйства на востоке Белоруссии во второй половине 17 – первой половине 18 века. *Ежегодник аграрной истории Восточной Европы*. Вильнюс.
- Meletinskii, E.M. (Мелетинский, Е.М.) Тор. Мифы народов мира. Т.2. Москва, 519–520.
- Melnikova, E., Sedova, M., Shtykhov, G. (Мельникова, Е., Седова, М., Штыхов, Г.) 1983. Новые находки скандинавских рунических надписей на территории СССР. *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1981 года*. Москва.
- Mialeshka, M. (Мялешка, М.) 1929. Камень у вераванях і паданнях беларусаў. Менск.
- Milutin, V., Shadyro, V. (Милютин, В., Шадыро, В.) 1994. Находки монет из поселения Прудники. *Гісторыка-археалагічны зборнік*. № 5. Менск, 255–262.
- Mironowicz, A. 1997. Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok.
- Miranovich, J. (Мірановіч, Я.) 1999. Навейшая гісторыя Беларусі. Беласток.
- Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Zbiór pomników Reformacji. Wilno, 1911.
- Moszyński, K. 1967–1968. Kultura Ludowa słowian. Cz 1–2. Warszawa.
- Murzakevich, N. (Муракевич, Н.) 1804. История губернского города Смоленска от древнейших времен до 1804 года. Смоленск.
- Muyl'nikov, A.S. (Мыльников, А.С.) 1996. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Этногенетические легенды, догадки, прототипотезы XVI–начала XVIII века. Санкт-Петербург.
- Muyl'nikov, A.S. (Мыльников, А.С.) 1999. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Представления об этнической номинации и этничности XVI–начала XVIII века. Санкт-Петербург.
- Mörner, C. Berättelse om sina krigföretag. 25.02.1702–9.07.1702. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 8. Lund. 1913, 2–11.
- Nadson, A. 1968. The Memoirs of Theodor Jeulasheuski. *The Journal of Byelorussian Studies* London, 1/4: 269–348.
- Nemtsau, A. (Немцаў, А.) 1928. Помнікі старасьветчыны ў Асіповіцкім раёне. *Асіповіцкі раён Бабруйскай акругі*. Менск.
- Nikiforovskii, N. (Никифоровский, Н.) 1897. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легенды, сказания о лицах и местах Витебской Белоруссии. Витебск.
- Nikolaev, N. (Николаев, Н.) 1983. Меч X века из Гродно. *Древнерусское государство и славяне*. Минск. 81–82.
- Nordberg, J. 1740. Carl den XII tes Historia. Del 1. Från 1862 till Junii Månad år 1709, Stockholm.
- Norsberg, J. Dagbok 1700–1710. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 3. Lund. 1907, 185–250.
- Nosovich, I. (Носович, И.) 1870. Словарь белорусского наречия. Санкт-Петербург.
- Novikov, G.A. (Новиков, Г.А.) 1991. Скандинавские амулеты из Гнездова. *Смоленск и Гнездово (к истории древнерусского города)*. Москва, 175–200.
- Nowak, M. T. Szwedzka mapa przemarszu wojsk Karola XII w 1708 roku z Kujaw na Białoruś. *Europe Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*. Toruń, 197–209.
- OSME-1878=Описание церквей и приходов Минской епархии. Т.1. Минский уезд.
- Oleszewski, J. 1899 (1721) Abrys domowej nieszczęśliwości. Wydał Franciszek Ksawery Kluczycki. Kraków.
- Opisanie=Описание рукописей Санкт-Петербургской духовной академии. Составил А.Абрамович. Выпуск 1. Санкт-Петербург, 1905.
- Pachkaeu, M. 450 years of Protestantism in Belarus. <http://www.cus.cam.ac.uk/~np214/reform.htm>
- Radbiareski, R. (Падбярэскі, Р.) 1844. Лісты пра Беларусь. *Шляхам гадоў*. Менск, 1994, 249–269.
- Radokshyn, S. (Падокшын, С.) 2000. Унія, дзяржаўнасць, культура. Менск.
- Ramiat=Памяць. Жыткавіцкі раён. Менск, 1994.
- Pankratova, M.V. (Панкратова, М.В.) 1997. Грим Эгир «Саги о Хрольве Пешеходе» и стародорожская мифопоэтическая традиция. *Ладога и религиозное сознание. Материалы III чтения*. Санкт-Петербург, 7–12.
- Pashkevich, U. (Пашкевіч, У.) 1995. ВКЛ у Паўночнай вайне (1700 – 1721 гг). *Беларускі гістарычны часопіс*. №3, 163 – 171.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Paszkievicz, H. 1963. The making of the Russian Nation. London.
- Patsupa, J. (Пацупа, Ю.) 1994. Гратэскі і арабскі. *Свіцязь*. № 3, 73–83.
- Pauli, U. 1995. Mellan Moskva och Warszawa. Malmö.
- Pendzich, B. 1998. The burghers of the GDL during the war of 1654–1667: resiliency and cohesion in the face of Muscovite annexation. Dissertation, Georgetown University Press.
- Perkhavko, V. (Перхавко, В.) 1992. Западнодвинская магистраль и связи Древней Руси с западнославянскими землями. *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі*. Полацк, 48–49.
- Petre, R. Dagbok 1702–1709. Karolinka Krigares Dagböcker. V. 1. Lund. 1901, 1–284.
- Petresius, J. 1642 Regni Poloniae Historia. Dorpati.
- Petrenko, V. (Петренко, В.) 1970. О бронзовых «фигурках викингов». *Исторические связи Скандинавии и России*. Ленинград, 253–261.
- Petrukhin, V. (Петрухин, В.) 1983. Об особенностях славяно-скандинавских этнических отношений в раннефеодальный период (IX–XI вв.). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1981 года*. Москва.
- PIBPV= Письма и бумаги императора Петра Великого. 1889. Т.2. Санкт-Петербург; 1946. Т.7. В. 2; 1948. Т.8. В.1. 1951. Т. 8. В. 2. Москва–Ленинград.
- Pietkiewicz, Cz. 1938. Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego: materiai etnograficzne. Warszawa.
- Pilichowski Cz. 1957. Straty bibliotek i archiwów polskich podczas «szwedzkiego potopu» 1655–1660. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T.2. Wrocław, 451–457.
- Pivavarchyk, S.V. (Пиваварчык, С.В.) 1996. Панямонне ў раннім сярэднявеччы (X–XIII стст.). *Беларускі гістарычны зборнік*. 6:19–21.
- Pivavarchyk, S.V. (Пиваварчык, С.В.) 1999. Да этнічных працэсаў на Панямонні ў раннім сярэднявеччы. *Беларускі гістарычны зборнік*. 11:235–245.
- Poretskii, J. (Поретский, Я.И.) 1983. Соломон Рысинский. Минск.
- Posse, C. Dagbok 1707–1709. Karolinska Krigares Dagböcker. V. 1. Lund. 1901, 287–350.
- Rotin, V.M. (Потин, В. М.) 1968. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. Ленинград.
- Pradmovu=Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны. 1991. Менск.
- Pritsak, O. 1981. The Origin of Rus'. Volume 1. Old Scandinavian Sources other than the Sages. Harvard.
- Protokoły aktów kapityły Wileńskiej. *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*. Вильна, 1855. Выпуск 1. №17:117–120.
- PSRL= Полное собрание русских летописей. 1997. Т. 1. Москва.
- Ptaszycki, S. (Пташицкий, С.) 1887. Описание книг и актов Литовской Метрики. Санкт-Петербург.
- Pufendorf, S. 1696. Samuelis liberi baronis de Pufendorf De rebus a Carolo Gustav Sveciae rege gestis commentariorum, libri septem elegantissimis tabulis aeneis exornati cum triplici indice. Norimbergae.
- Pushkina, T. A. (Пушкина, Т. А.) 1972. О проникновении некоторых украшений скандинавского происхождения на территорию Древней Руси. *Вестник МГУ. История*, № 1. 92–94.
- Pushkina, T. A. (Пушкина, Т. А.) 1974. О Гнёздовском поселении. *Вестник МГУ. История*, № 1. 87–93.
- Pushkina, T.A. (Пушкина, Т.А.) 1979. Резная кость Гнездова. *Всероссийная конференция по изучению истории, экономики, языка и литературы Скандинавских стран и Финляндии*. Петрозаводск.
- Pushkina, T.A. (Пушкина, Т.А.) 1981. Скандинавские вещи из Гнездовского поселения. *Советская археология*. 1981–3:285–290.
- Putilov, V. N. (Путылов, В.Н.) 2000. Петр Великий в преданиях, легендах, анекдотах, сказках, песнях. Санкт-Петербург.
- Rabtsevich, V., Stukanou, A. (Рабцэвіч, В., Стуканоў, А.) 1974. Манэты Арабскага Халіфата на тэрыторыі Беларусі. *Памнікі гісторыі й культуры Беларусі*. № 4.
- Radziwiłł, B. 1979. Autobiografia. Warszawa.
- Rier, J. (Риер, Я.) 1976. Изучение курганов в Могилевском Поднепровье. *Советская археология*. № 2, 188–190.

Крыніцы й бібліяграфія

- Rohaleu, A. (Рогалеў, А.) 1992. Сцежкі ў даўніну. Менск.
- Romanov, E. (Романов, Е.) 1898. Материалы по исторической топографии Витебской губернии. Уезд Велижский. Могилев.
- Rudnev, J. (Руднев, Я.И.) 1898. Русская земля (природа страны, население и его промыслы). Т. 7. Белорусско-Литовское Полесье. Санкт-Петербург.
- Ryabinin, E. (Рябинин, Е.) 1980. Скандинавский производственный комплекс 8 века из Старой Лядоги. *Скандинавский сборник*. Таллинн. Выпуск 25, 161–178.
- Safonovičs chronik im Codex AD 10 der Västeråser Gymnasiasbibliothek. Uppsala, 1952
- Sahanovich, H. (Сагановіч, Г.) 1995. Невядомая вайна 1654–1667. Менск.
- Sahanovich, H. (Сагановіч, Г.) 1998. Полацк і нямецкая калонія на Дзвіне (паводле хронікі Генрыха). *Беларускі гістарычны агляд*. Т.5, Сш. 1(8), 3–25.
- Sahanovich, H. (Сагановіч, Г.) 2002. Нарыс гісторыі Беларусі. Менск.
- Sakharau, S.P. (Сахараў, С.П.) 1940. Народная творчасць латгалскіх і лүкэтэнскіх беларусаў. Рыга.
- Sankina, S. (Санкина, С.) 2000. Этническая история средневекового населения новгородской земли по данным антропологии. Санкт-Петербург.
- Sannikov, A. 1998. Policy of Belarus in the security context of the Baltic Sea region. *Hard and soft security in the Baltic Sea region. Edited by Robert Jansson*. Stockholm: Olof Palmes internationala centrum, 46–58.
- Šapoka, A. 1990 (1938) 1655 metu Kėdainių sutartis arba Švedai Lietuvoje 1655–1656 metais. Vilnius;
- Saveleva, E. (Савельева, Е.) 1983. Олаус Магнус и его История северных народов. Ленинград.
- Sawyer, B. 2000. Kvinnor och familj i det for- och medeltida Skandinavien. Göteborg.
- Sawyer, P. 1971. The age of the Vikings. London.
- Sawyer, P. 1985. Birka, the Baltic and beyond. *Society and trade in the Baltic during the Viking Age*. Visby, 165–170.
- Schmidt, J. 1991. Funkcje i właściwości stereotypów etnicznych, refleksje teoretyczne. *Acta Universitatis Wratislaviensis. 1136. Historia LXXIX*. 6–11.
- Schramm, G. 1982. Normannische Stützpunkte in Nordwestrussland. Etappen einer Reichsbildung im Spiegel von Namen. Beiträge zur Namenforschung 17–3:283–284.
- Schultz, A. 1889. Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger. Leipzig.
- Sedov, V.V. (Седов, В.В.) 1999. Становление первых городов Северной Руси и варяги. *Раннеславянские древности Северной Руси и ее соседей*. Санкт-Петербург, 206–210.
- Sedykh, V. (Седых, В.) 1997. Большие курганы Древней Руси. *Гісторыка-археалагічны зборнік*, 1997, №11, 28–32.
- Semenov, V.P.=Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. 1905. Т. IX. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. Под ред. В.П. Семенова. Санкт-Петербург.
- Sementovskii, A. (Семетовский, А.) 1867. Памятники старины Витебской губернии. Санкт-Петербург.
- Semyanchuk, G. (Семянчук, Г.) 1996. Фармаванне тэрыторыі Полацкай зямлі ў IX–XI стст. *Europe Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*. Тогул, 35–52.
- Shadyro, V.I. (Шадыро, В.И.) 1986. Раскопки селища Прудники. *Археологические открытия 1984 г.* Москва, 350–353.
- Shahmatov, O., Krimskiĭ, Ag. (Шахматов, О., Кримский, Аг.) 1924. Нариси з історії української мови та Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщині XI–XVII ст. Київ
- Shcherpin, E. (Шепкин, Е.) 1915. Варяжская вера. Одесса.
- Shein, P. (Шейн, П.В.) 1893. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. В трех томах. Т.2. Сказки, анекдоты, легенды, предания, воспоминания, пословицы, загадки, приветствия, пожелания, божба, проклятия, ругань, заговоры, духовные стихи и прочее. Санкт-Петербург.
- Shlubski, A. (Шлюбскі, Альгерд) 1927. Матэрыялы да беларускай бібліяграфіі. Т.IV. Этнаграфія. Менск.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Shmidt, E.A. (Шмидт, Е.А.) 1970. Об этническом составе населения Гнездова. *Советская археология*. 1970–3.
- Shpilevskii, P.M. (Шпилевский, П.М.) Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. 1992. Минск.
- Shtykhov, G. (Штыхов, Г.) 1975. Древний Полоцк IX–XIII вв. Минск.
- Shtykhau, G. (Штыхаў, Г.) 1993. Полоцк. *Энцыклапедыя. Археалогія і нумізматыка Беларусі*, Минск, 506–507.
- Shtykhau, G., Kazei, V. (Штыхаў, Г., Казей, В.) 1993. Ізбішча. *Энцыклапедыя. Археалогія і нумізматыка Беларусі*. Минск, 281–282.
- Shutoi, V.E. (Шутой, В. Е.) 1976. Малоизвестный источник по истории Северной войны. *Вопросы истории*. № 12.
- Sielicki, F. 1985. Literatura białoruska do końca XVIII wieku. Wrocław.
- Siemieński, L. 1880. Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie. Poznań.
- Simpson, J. 1967. Everybody Life in the Viking Age. London. New York.
- Sizov, V.I. (Сизов, В.И.) 1902. Курганы Смоленской области. Гнездовский могильник близ Смоленска. *Материалы по археологии России*. Санкт-Петербург, №28.
- Sjöberg, A. 1975. Первые печатные издания на русском языке в Швеции. *Slavica Lundensia*. V.3. Lund, 9–28.
- Sjöberg, A. 1985. Orthodoxe Mission in Schweden im.11. Jahrhundert *Society and trade in the Baltic during the Viking Age*. Visby, 69–78.
- Skurat, K. (Скурат, К.) 1974. Даўнія беларускія меры (лексічны аналіз). Менск.
- Slavica Arosiensia. Katalog över slaviska handskrifter och tryck från 1500–, 1600–, och 1700-talet i Stifts- och Landsbiblioteket i Västerås. Utarbetad av Eugeniusz Gawrys'. Västerås, V. 1. 1956; V.2. 1960; V.3. 1961.
- Society and trade in the Baltic during the Viking Age. Visby, 1985.
- Sparwefeld, J.-G. 1987–1990. Lexicon Slavonicum. *Edited and comented by Ulla Birgegerd*. V. 1–4. Uppsala.
- Sperling, P. Dagbok 1700–1710. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 3. Lund, 1907, 1–100.
- Спісун, А.А. (Спицын, А.А.) 1905. Гнездовские курганы в раскопках С.И.Сергеева. *Известия Археологической комиссии*. Выпуск 15. Санкт-Петербург.
- Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez E. Barwińskiego, L. Bikkenmajera i J. Losia w Krakowie. 1914.
- Stankiewicz, S. Pierwastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej. Część 1. (do roku 1830). Wilno.
- Stender-Petersen, A. D. 1953. Varangica. Aarhus.
- Stille, A. 1918. Tåget mot Ryssland 1707–1709. *Bring, S. Karl XII*. Stockholm, 283–339.
- Stålhammar, J. Bref till sin fru Sofia Drake 1700–1708. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 7. Lund. 1912, 1–192.
- Svanidze, A. (Сванидзе, А.) 1999. «Хроника Эрика» и исторические реалии средневековой Швеции. *Хроника Эрика*. Москва, 143–172.
- Sverdlov, M.V., Shaskolskii, I.P. (Свердлов, М.В., Шаскольский, И.П.) 1986. Культурные связи России и Швеции в IX–XVI вв. *Скандинавский сборник*. Выпуск 30. Таллинн, 113–124.
- Sviazhynski, U. (Свяжынскі, У.) 1998. Беларускія ў Швэцыі (паводле вынікаў пазедкі ў 1993 г.). *Замежная архіўна беларусіка*. Менск, 50–54, 302.
- Szacherska, S. M. 1972. Uczeń szwedzcy na emigracji w Polsce. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. V. 17. Wrocław.
- Szałagowski, A. 1904. Walka o Bałtyk (1544–1621). Lwów.
- Tarle, E. (Тарле, Е.) 1958. Северная война и шведское нашествие в Россию. Москва.
- Tatur, G. (Татур, Г.Х.) 1892. Очерк археологических памятников на пространстве Минской губернии и ее археологическое значение. Минск.
- Tazbir, J. 1957. Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian. *Polska w okresie drugiej wojny północnej*. T.1. Warszawa, 249–301.
- Tazbir, J. 1977. Bracia polscy na wygnaniu. *Studia z dziejów emigracji ariańskiej*. Warszawa.

Крыніцы й бібліяграфія

- Thörnqvist, C. 1948. Studien über die nordischen Lehnwörter im Russischen. Uppsala.
- Tigerström, H. 1986. Johannes Botvidi: en östgöte i Gustav II Adolfs tjänst. Borensberg.
- Tkachev, M. (Ткачев, М.) 1987. Замки Белоруссии. Минск.
- Tkachou, M. (Ткачоў, М.А.) 1994. Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т.2. Менск.
- Tolstikov, A. (Толстикова, А.) 2002. Русское православие в шведской внешнеполитической риторике и пропаганде в первой половине 17 века (у друку).
- Tolstoi, P. (Толстой, П.) 1888. Путевой дневник. *Русский архив*, №2, 175–200.
- Törnquist-Plewa, B. 1997. Språk och identitet i Vitryssland : en studie i den vitryska nationalismens historia. Lund.
- Törnquist-Plewa, B. 2001. Vitryssland : språk och nationalism i ett kulturellt gränsland. Lund, Studentlitteratur.
- TRVIO=Труды Императорского Русского военно-исторического общества. 1905. Т.1. Документы Северной войны. Полтавский период (июль–октябрь 1708 года) . Санкт-Петербург.
- Trupucko, J. 1958. Polonica Vetera Upsaliensia. Catalogue. Uppsala.
- Tserashchatava, V., Jarashevich, A. (Церашчатава, В., Ярашэвіч, А.) 1994. Рэнесансавы алтарны абраз «Пакланенне вешчунюў» з Дрысьвят. *Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння*. Менск, 84–92.
- Turonak, J. (Туронак, Ю.) 1995. Фармаваньне сеткі рыма-каталіцкіх парафіяў у Беларусі (1387–1781). *Беларускі гістарычны агляд*. Т. 2. Сш. 2. Менск.
- Tvaranovich, M. (Тварановіч, М.) 1928. Старасьветчына Мазыршчыны ў матэрыяльных помніках . *Наш край*. № 8–9 (35–36), 37–44.
- Tyla, A. (Тыла, А.А.) 1978. Кейданская унія 1655 года между Великим княжеством Литовским и Швецией. *Скандинавский сборник*. Т. 23. Таллинн, 68–79.
- Tyla, A. (Тыла, А.) 1979. Обсуждение отношений со Швецией на сеймиках Велико княжества Литовского в XVII в.: VIII всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, языка и литературы Скандинавских стран и Финляндии: Тезисы докладов. Петрозаводск, 81–83.
- Tyla, A. (Тыла, А.) 1987. Борьба литовских и шведских феодалов из-за Ливонии в конце XVI – начале XVII в: политические и экономические последствия для Литвы. *Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук*. Вильнюс.
- Tyszkiewicz E. 1842. Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie niektórych zabytków starożytności odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego. Wilno.
- Tyszkiewicz, E. 1846. Listy o Szwecji: (Brev om Sverige). V.1–2. Wilno.
- Tyszkiewicz, K. (Тышкевич, К.) 1865. О курганах в Литве и Западной Руси. Археологическое исследование. Вильна.
- Tyszkowski, K. 1927. Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598. Lwów.
- Uddgren, N. E. 1950. Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt:hans krigföring i Kurland och Litauen 1703–1708. Stockholm.
- Ustsimenka, I. (Усціменка, І.) 1997. У кожнага з нас – свае Міхалішкі. *Беларусь, Расія, Японія. Беларуска. Albaruthenica*. Выпуск 8. Менск, 43–44.
- Vacar, N. 1955. A bibliographical guide to Belorussia, Cambridge: Harvard University Press.
- Vasileuski, D. (Васілеўскі, Д.) 1927. Помнікі старасьветчыны на Аршаншчыне. *Наш край*. Менск, № 2 (17).
- Vasileva, A. (Васільева, А.Я.) 1979. Легенды и поверья в Минской губернии. *Минские губернские ведомости*. №9–11.
- Vasmer, M. (Фасмер, М) 1964–1973. Этимологический словарь русского языка, с дополнениями О. Н. Трубачева. Т. 1–4, Москва.
- Vee, F. 1931. Бої під Ліснім і під Полтавою за шоденником шведського лейтенанта Ф. Вейе. *Академія наук УРСР. Історично-філологічний Відділ. Записки*. Кн.26. Київ, 213–227.
- Vitsbich, J. (Вицьбіч, Ю.) 1956. Плыве з-пад Святая гары Нёман. Мюнхен.
- Vitsebsky sshytak= Список жителей Вицебска 1812 года. Віцебскі сшытак. 1993. № 3, 122–136.
- Vozgrin, V. (Возгрин, В.) 1986. Россия и европейские страны в годы Северной войны. Москва.
- Vykhot, V.A. (Выхота, В.А.) 1999. Нямецка-беларускія моўныя паралелі. Менск.

ШВЭДЫ Ё ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Wasilewski, T. 1973. Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. Volume 18. Warszawa, 125–147;
- Weibull, J. (Вейбуль, Й.). 1998. Коротка історія Швеції. Стокгольм.
- Weingart, M. 1926. Manualnik Grigorija Kujbedy z roku 1652. Bratislava.
- Westerman, A. Själfbiografiska anteckningar 1705–1722. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 7. Lund. 1912, 257–303.
- Wieselgren, H. 1882. Gregorius Borastus. *Historisk Tidskrift*. Stokholm, 149–158.
- Wiiuk-Koiałowicz, A. 1669. *Historiae Lituaniae*. V.2. Antverpiaе.
- Wilbur, E. 1947. A History of Unitarianism. Socinianism and its antecedents. Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press.
- Williams, G. 1980. The Polish Brethren. Scholars Press. Part 1., 287–313. Part 2., 659–669.
- Wisner, H. 2000. Janusz Radziwiłł 1612–1655. Wojewoda wileński. Hetman wielki litewski. Warszawa.
- Wisner, H. 2001. Rozejm w Baldenmojzie (1627). *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanu iki Napoleono: straipsniu rinkinys*. Vilnius, 266–277.
- Wisocki-Hochmuth, L. Dagbok 1700–1708. *Karolinska Krigares Dagböcker*. V. 2. Lund. 1903, 103–304.
- Zaborovskii, L. (Заборовский, Л.) 1994. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа. Москва.
- Zaiats, U. (Заяц, Ю.) 1992. Полоцкие события «Саги об Эймунде». *Гісторыя, археалёгія Полацка і Полацкай зямлі*. Полацк.
- Zaprudnik, J. 1993. Belarus: at a crossroads in history. Boulder, Westview Press.
- Zaprudnik, J. 1998. Historical dictionary of Belarus. Lanham, Md., Scarecrow Press.
- Zharov, U.E. (Жарнов, Ю.Э.) 1991. Женские скандинавские погребения в Гнездове. *Смоленск и Гнездово (к истории древнерусского города)*. Москва, 200–221.
- Zhuchkevich, V.A. (Жучкевич, В.А.) 1968. Топонимика Белоруссии. Минск.
- Zhuchkevich, V.A. (Жучкевич, В.А.) 1974. Краткий топонимический словарь Белоруссии. Минск.
- Zverugo, J. (Зверуго, Я.Г.) 1975. Древний Волковыск. Минск.
- Zwolski, B. 1937. Zburzenie zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w 1682. *Ateneum Wilenskie*, V.XII, 482–514.

Асабовы паказьнік

- Абрагамсон Шэль / Abrahamson Kjell Albin 227–230
- Абрамовіч Мікалай 75
- Абрамовіч Самуэль 82
- Абрамовіч Ян 65
- Абуховіч Альгерд 188, 209–212
- Агінскі Аляксандар 88
- Агінскі Марцыян 91
- Агінскі Рыгор Антоні 91, 95–100, 102, 106
- Агінскія 91, 95, 96, 101, 156, 221
- Агрэль Свэн / Agrell Sven 93
- Адлерфэльд Густаў / Adlerfeld Gustav 101, 103, 113, 120
- Ажэшка Эліза 180
- Алаў 39
- Алег/Helgar 51
- Аледзкі Гедзён 92
- Аледзкі Юры 92
- Альбэрт 10
- Альгерд 210
- Аль-Масудзі 4
- Аляксандар 143
- Аляксей Міхайлавіч / Алексей Михайлович 84, 201
- Аляшэўскі Ян 187, 191, 204
- Анастасья 43, *глядзі таксама* Рагнеда, Гарыслава
- Апостал Андрэй 149
- Апраксін Хведар / Апраксин Федор 192
- Арнольд з Любэку / Arnold von Lubeck 10, 18
- Ары Стары 39
- Арыёста Людвік / Ariosto Ludovico 153
- Арэт 110, 111, 115, 122
- Асмунд / Osmund 46
- Атлянт 184
- Аўгуст II Сас 88, 89, 93, 95, 99, 101, 105, 112, 207, 221
- Аўлучынскі Павал / Ovluczynski Paulus 129
- Афрыкан 47
- Ахола-Вало Аляксандар / Ahola-Valo Aleksanteri 222
- Ашторп Лявон 132
- Ашторп Францішак / Asturp Frans 132
- Ашторпы 132, 133
- Аяндэр Магнус / Agander Magnus 129
- Бабравіцкі 102
- Багдановіч Максім 224
- Багушэвіч Францішак 161
- Батура Сьцяпан 65, 130, 188
- Барадулін Рыгор 225, 226
- Барастус Грэгэр Лаўрэн / Borastus Gregorius Laurentii, Larsson Greger 129, 133–136
- Барценеў Хведар / Бартнев Федор 117, 126
- Баршчэўскі Лявон 224, 225, 228
- Батвід Ёхан Гот / Bot(h)vidi Johannes Gothos 139, 142
- Белабоцкі Ян Мануіл 88
- Белазор Крыштап 95
- Беліковіч Стэфан 82
- Бельскі М. 119
- Біргегорд Уля / Birgegård Ulla 145
- Біргер Ярл / Birger Jarl 18
- Біргіта / Heliga Birgitta 50
- Біруля Міхал 168
- Богша Лазар 50
- Бойе Лаўрэн / Boye Laurencus, Boye Laurentijus 70, 129, 189
- Боўр Радзівон / Боур Родион Христофорович 117, 124
- Бранд Вандроўнік 39
- Браск Пэтэр / Brask Peter 134
- Брачыслаў / Bertsilejf 10, 38
- Будны Сьмон 64, 77
- Буйвал Валер 224, 228
- Бурундай 174
- Бурэ Андрэас / Bure Andreas 142
- Быкаў Васіль 227, 228
- Быхавец Ян 82
- Бэнэке Ёхан / Beneke Johann 126
- Бэргіюс Нікалаус / Bergius Nicolaus 147, 157
- Бэрліёз Гектар / Berlioz Hector 219
- Бянькоўскі Рыгор / Bienkowski Gregorius 129
- Бярында Памва 144, 157
- Вайніловіч С. 132
- Вайтовіч Мікалай 79
- Валадар Глебавіч 48
- Валовіч Ганна 65
- Валовіч Юры 76

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Валовіч Яўстах 72
 Валовічы 64, 65
 Вальдэж Георг фон / Waldeck Georg 84
 Вальдэмар Вялікі / Valdemar den Stoge 48
 Вальдэмар IV / Valdemar IV 19
 Варшавіцкі Станіслаў 134
 Ваза Густаў Эрыксан / Vasa Gustav Eriksson 59
 Вастэссон Ёнас / Vastovius Joannes 134
 Васа / Vasa 132
 Вее Ф. / Vee, F. 124, 192
 Вініцкі Юры 170, 219
 Вінярскі Мікаэль / Winiarski Michael 227
 Вішнявецкі Міхал 91, 98, 106
 Вішнявецкі Януш 106
 Вішнявецкія 221
 Віцьбіч Юрка 42
 Волан Андрэй 134
 Волан Тамаш 92
 Вольга/Helga 47, 51
 Воланы 202
 Воўк-Ланеўскі Міхал 92
 Воўк-Ланеўскі Ян 92
 Воўк-Ланеўскія 202
 Вэбэр Самуіл / Weber Samuel 131
 Вэстэрман Андрэас / Westerman Andreas 112, 148

 Гамаліцкі Міхал 170
 Гансеўскі Вінцэнт 83
 Гаральд / Harald 5
 Гарды Магнус Габрыель Дэ ла / Gardie Magnus Gabriel De la 78–83, 156
 Гарды Якуб Дэ ла / Gardie Jakob De la 73, 174
 Гарды Якуб Казімер Дэ ла / Gardie Jakob Kasimir De la 85
 Гарыслава 42, *глядзі таксама* Рагнеда, Анастасья
 Гаснеўскі Хрызастом 70
 Гваньні Аляксандра / Guagnini Alessandro 162
 Гада Канстанцін / Godée Konstantin 133
 Гада Мікаэль / Godée Mikael 133
 Гедройц Матэвуш Баўтрамеевіч 138
 Гейдэнстам Вэрнэр вон / Heidenstam Verner von 224
 Гельмольд / Helmold 4
 Геракл-Геркулес 184
 Гётке Конрад / Götke Konrad 129
 Гізэль Ёхан Георгі / Gezelius Johannes Georgis 143
 Гізэль Інакенці 143
 Гіра Васіль 80

 Глінскі Банадысь / Gliniski Benedictus 129
 Глябовічы 65
 Гогенцолерн Элізабэт / Hohenzollern Elizabeth 76
 Горн Генрык / Horn Henrik 82
 Горн Густаў / Horn Gustaf 72, 73
 Горн Карл / Horn Carl Johen 93
 Горн Лаўрэн / Horn Laurentius 129
 Градзіцкі Язэп / Grodzicki Joseph 129
 Грос Ян / Gross Jan 84
 Гружэўскі Якуб 91
 Гружэўскія 202
 Грым Эгір / Grim Egir 41
 Грымстэд Патрыцыя / Grimsted Patricia 156
 Грынкевіч Станіслаў 221
 Гулевіч Габрыэль 82
 Гурын М. 56
 Гурэвіч Ф. 35, 36
 Густаў II Адольф Ваза / Gustav II Adolf Vasa 59, 61, 71, 76, 139, 181, 199
 Густаўсан Свен / Gustavsson Sven 228

 Дабранскі Андрэй 75
 Давыд, княжыч полацкі 49
 Дагэрман Стыг / Dagerman Stig 224
 Дальбэрг Эрык / Dahlberg Erik 86
 Дамейка Ігнат 205
 Данілевіч Павал 82
 Дарафеевіч Даніла 80
 Дарафеевіч Пракоп 80
 Д'ёрдзь II Ракочы / Gyorgy II Rakoczy 85
 Дзежка Ян 164
 Дзелятровіч Паўла 75
 Дзюкер Карл / Düker Carl Gustaf 100, 170
 Друцкі-Сакалінскі Самойла 72
 Друцкія-Сакалінскія 65
 Дуглас Робэрт / Douglas Robert 84
 Дук 132
 Дульскі Цімох 173
 Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт 188, 190, 204, 207–209
 Дунін-Раецкі Гедэон 82
 Дунін-Раецкі Тахвіль 82
 Дунін-Раецкі Юры 82
 Дупольнд Франц / Duponte Franz 126
 Лучыц Людміла 17
 Дэмбавецкі Войцех 82
 Дэспат-Зяновіч Ян 82

 Элізавета / Ellisiv 5
 Енсэн Альфрэд / Jensen Alfred 214
 Еўлашэўскі Хведар 65, 66
 Ёнсан Эйвінд / Johnson Eyvind 225

Асабовы паказьнік

- Ёхан III / Johan III 69, 134, 198
 Жарноў Ю. 24
 Ждановіч Антон 85
 Жыгімонт I Стары 136, 138, 206
 Жыгімонт II Аўгуст 65
 Жыгімонт III Васа 68, 69, 72, 128, 134, 135, 144, 197, 199
 Жыркевіч Рыгор 115

 Завіша Крыштап, *паэт* 70, 189
 Завіша Крыштап, *стараста менскі* 91, 97
 Загурскі Аляксандар 115
 Заранка Станіслаў 100
 Збараскі Ежы 73
 Збараскі Стэфан 67
 Зізані Стэфан 134, 157, 160
 Зоф'я Менская 48

 Іван Жаклівы 66, 188
 Іваноўскі Андрэй 115
 Ігар / Ingvar 49, 51
 Ігар Дальняход / Ingvar Vittfarne 6
 Ізяслаў 43
 Імрэ 49
 Ірына / Ingegerd 5, 8, 48, 49, 51
 Іштван 49

 Кадран 39
 Казанцаў А. 119
 Каліноўскі Кастусь 190
 Калубовіч Аўген 156
 Кальвін Жан 64
 Калюмб Хрыстафор 103
 Камінскі Крыштап 92
 Канифэр Габрыель / Kanifer Gabriel 168
 Канстанцін Парфірародны 25
 Капіевіч Багуслаў 94
 Капіевіч Гальяш 88, 162
 Капусьцінскі Рышард 226
 Карл IX / Carl IX 69, 70, 208
 Карл X Густаў / Carl X Gustaf 76, 77, 80, 85, 86, 103, 156, 181, 201, 207
 Карл XII / Carl XII 63, 89, 90–95, 99–105, 110–115, 118–122, 124, 126, 130, 142, 146, 148, 156, 168, 171, 175, 177, 182, 183–188, 195, 197, 202–204, 207–213
 Карл XIV Ёхан Бэрнадот / Carl XIV Johan Bernadotte 219
 Карлінскі Марцін 73
 Карльфельд Эрык Аксэль / Karlfeldt Erik Axel 226
 Карповіч Лявон 134
 Карскі Яўхім 2, 55

 Карусь Каганец 173
 Касакоўскі Тамаш 86
 Кастамараў Мікалай 217
 Касьпяровіч М. 130
 Касьцюшка Тадэвуш 190, 205, 219, 220
 Кацярына Вялікая 188
 Кацярына зь Ягяйлавічаў / Katarina Jagellonica 199
 Кіркор Адам 30, 180, 217
 Кірыла Тураўскі 47
 Кішка Лявон 98
 Кішка Мікалай 72
 Кішкі-Цеханавецкія 65
 Клемэц Кэнэт / Klemets Kennet 225
 Колка Сандул 112
 Корсак Казімер 82
 Корф Аляксандар 92
 Корф Мікалай 72
 Корцан Ян 70
 Косіч Марыя 177, 180
 Котлярчук Андрэй 227
 Коцел Міхал 91
 Краінскі Ян 88
 Красаў Эрнэт / Krassow Ernst von 105
 Крман Даніэль 108
 Крук Гудманд / Krook Gudmondo 147
 Крысьціна / Kristina 77, 181
 Крэйц Карл Густаў / Creutz Carl Gustaf 100, 102, 209
 Крэўза Леў 134, 198
 Кузьмянкова Праскоўя 187
 Кукша 45
 Курнатоўскія 202

 Лапіцкі Язэп 168
 Ластоўскі Вацлаў 180, 204, 215
 Лаўрэцый Олаўс / Laurentii Olaus 129
 Леандэр Крыстафор / Leandoer Kristoffer 225
 Левэнгаўпт Адам Людвік / Lewenhaupt Adam Ludvig 105, 120–124, 126–128, 131, 191–193, 203
 Левэнгаўпт Густаў Адольф / Lewenhaupt Gustav Adolf 78
 Легатовіч Ігнат 133
 Лесьнявольскі Марцін 198, 199
 Ліндгрэн Астрыд / Lindgren Astrid 211, 224, 225
 Ліндквіст Інга-Ліна / Lindkvist Inga-Lina 225
 Ліндстэн Кайса Ёбэрг / Lindsten Kajsa Öberg 224, 228
 Ліхадзей 43
 Луі XIII / Louis XIII 76
 Лукашык Васіль 221–223

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Лукашэнка Аляксандар 227
 Лупу Васіль / Lupu Vasil 75
 Лупу Марыя 75
 Луцкевіч Іван 215
 Любамірскі Стэфан 208
 Любамірскі Яраслаў 106, 208
 Людвік 4
 Люлевіч Генрык 131
 Лютэр Марцін 63
 Лявоньшэў Ягор / Леонтьев Егор 168
 Лягерквіст Пэр / Lagerkvist Pär 224
 Лягерлёф Сэльма / Lagerlöf Selma 224, 225
 Ляўданскі А. 12, 21
 Ляшчынскі Станіслаў 98–100, 104–106, 111, 149, 207, 210

 Магнус Олаўс / Magnus Olaus 136–139, 154
 Мазэпа Іван 90, 120, 148
 Макоўскі Тамаш 142
 Мардэфэльт Арвід Аксэль / Mardefelt Arvid Axel 106
 Марзэлюк Ігар 187
 Марцінсан Гары / Martinson Harry 225
 Марцінсан Муа / Martinson Moa 224
 Маслок Сымон 117
 Маслок Казімер 117
 Мацкевіч Аляксандар 92, 170, 202, 203, 210, 220
 Мацкевіч Крыштап 203
 Мацкевіч Станіслаў 82
 Мацкевіч Яраслаў 92, 203
 Мацкевічы 169, 202, 203
 Мацяш Ніна 226
 Меншыкаў Аляксей / Меншиков Алексей 110, 111, 124, 185, 203, 204
 Міклашэўскі Міхайла 102
 Мірскі Рыгор 75, 82
 Мірскія 65
 Міцкевіч Адам 205, 207
 Мольтфэльт Герман / Moltfelt Herman 151
 Монтанус Пэтрус / Montanus Petrus 129
 Мубэрг Вільгельм / Moberg Vilhelm 224
 Мураўёў М. 217
 Мусьніцкі Нікадзім 187
 Мыльнікаў А.С. / Мыльников А. С. 188
 Мэерфэльт Ёхан / Meijerfelt Johan August 104
 Мядзелец А. 132
 Мядзьведзеў Сьльвэстар 144
 Мяржынскі Ян 75, 85

 Напалеон Банапарт 130, 190, 212
 Нарановіч-Наронскі Язэп 88
 Нарушэвіч Крыштап 72
 Нарушэвічы 65
 Насовіч Іван 53, 54
 Недзьвіцкі Балтрамей 65
 Нільсан Сьвэн / Nilsson Sven 218
 Ніцшэ Фрыдрых / Nietzsche Friedrich 120
 Нолькен Аляксандар 132
 Нолькен Восіп 132
 Нолькен Густаў / Nolcken Gustav 132
 Нолькен Іван 132
 Нолькен Тахвіль 132
 Нордбэрг Ёран / Nordberg Jöran 99
 Норсбэрг Ян / Norsberg Jan 113, 155
 Нэйбург Карл / Neuburg Karl Philip 103
 Някляеў Уладзімер 228
 Нямірыч Юры 85

 Одын / Odin 220
 Оксэньшэрна Аксэль/Oxenstierna Axel 142
 Олаі Андрэас / Olaii Andreas 129
 Опэрдэн Ёхан / Operden Jochen 126
 Орда Напалеон 172

 Паклонскі Кастусь 83
 Палямон 132
 Палецкі Ўладзіслаў 82
 Палхоўскі Серапіён 62
 Панятоўскі Станіслаў 115
 Парчэўскі Пётар 83
 Пасэ Карл Магнус / Posse Carl Magnus 93, 111, 150
 Патоўцаў Павал / Потовцев Павел 95
 Патэрсан Вільям / Paterson William 83
 Пац Крыштап 84
 Пац Мікалай 65
 Пацей Людвік 91, 106
 Пацей Іпаці 67
 Пацей Ян 91
 Пацы 156, 221
 Пацюпа Юрась 210
 Пачобут-Адлянкі Марцін 161
 Пашкевіч Алаіза (Цётка) 215
 Пашкоўскі Міхал / Paszkowski Michael 129
 Пётар I 88, 89, 95–97, 102, 104, 108, 110, 117–119, 122–126, 128, 130, 149, 171, 174, 182, 188, 191, 192, 210
 Піневіч А. 178
 Піпэр Карл / Piper Karl 98, 105
 Плакса Зьміцер / Plax Dmitry 228
 Пласкавіцкі Георгі 201
 Плетэмбэрг Вальтэр 72

Асабовы паказьнік

- Плэльз Агнэта / Pleijel Agneta 225
 Полацкі Сімян (Пятроўскі-Сітняновіч Самуіла) 144, 160, 162, 199–201
 Пратасевіч Валяр'ян 134
 Прытц Андрэас Ёхан / Prytz Andreas Johannis 139
 Прышпоўскі Самуэль 85
 Пташыцкі Сямён 155
 Путкамэр Эбэрхард 85
 Путкамэры 202
 Пуцята Самуэль 82
 Пуцята Ёладзіслаў 82
 Пушкіна Т. 17, 23
 Пэтрэй Робэрт / Petre Robert 122
 Пэтрэюс Ёхан / Petrejus Johann 143, 144
 Пэтрэюс Пэтр / Petrejus Peter, Persson Pär 143
- Рагвалод (Рангвальд) / Rangvald 8, 40, 42, 50, 51
 Рагнеда / Ragnhild 38, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 51
 Радаман Андрэй 131
 Радзівіл Альбрэхт 136
 Радзівіл Багуслаў 75–76, 79–87, 162, 197, 201
 Радзівіл Кароль Станіслаў 91, 101, 102, 168
 Радзівіл Крыштап «Пярун» 70
 Радзівіл Крыштап II 71–73, 76, 199
 Радзівіл Людвіка Шарлёта 103
 Радзівіл Мікалай Руды 64
 Радзівіл Мікалай Крыштап «Сіротка» 135, 162
 Радзівіл Мікалай Чорны 64, 144, 161
 Радзівіл Януш 73–77, 80, 82, 105, 129, 156, 162, 197, 199, 201
 Радзівілы 65, 78, 83, 100–103, 150, 154, 156, 180, 199–200, 209, 213
 Раеўскі Валеры 227
 Раецкі Гедэон 73, 75
 Разанаў Алякс 225, 226, 228
 Раманаў Е. 30
 Рапнін Анікей / Репнин Аникей 106, 125, 185
 Расьціслаў 49
 Рэжтоўскі Эразм 70
 Робэртсан Андрэс / Robertson Anders 131
 Рудомін-Дусяцкі Пётар 173
 Рунэбэрг Людвік / Runeberg Ludvig 224
 Рурык / Rörík 7
 Руцкі Язэп 67, 134
 Рыдэргельм Ізраэль / Ridderhielm Israel 84
 Рыер Я. 29
 Рэншкэльд Карл / Rehnsköld Karl Gustaf 101
- Савіцкі Мэльхіёр Станіслаў 85
- Сазонт 115
 Сакалінскі Андрэй 82
 Саковіч Мацей 82
 Саксон Граматык / Sakse (Saxo) Grammaticus 37
 Салаўёў / Соловьев 169
 Салавевіч Лявон 161, 168
 Салямон Рысінскі 75, 134, 199, 200
 Самсонаў Уладзімер 227
 Сандэл Хокан / Sandel Håkan 225
 Сапега Бэнэдыкт (Банадысь) 91, 101, 105
 Сапега Георгі 91
 Сапега Казімер Ян Паўла 91, 92, 96–98, 105, 162
 Сапега Леў 65, 72, 73, 135, 162
 Сапега Міхал Язэп 91
 Сапега Павал 84
 Сапега Пётар 219
 Сапега Ян 72, 104–106
 Сапегі 65, 90–92, 95–97, 99, 100, 102, 105, 121, 150, 172, 221
 Сарбеўскі Мікалай 161
 Сарока Стэфан 82
 Сасноўскі Ян 86
 Сафановіч Хвядос 4
 Сьвятаслаў 49
 Сеницкі Казімер 92
 Сеницкі Людвік 92
 Сілевіч Гарасім 180
 Скарападзкі Іван 126
 Скарга Пётар 70, 134
 Скарына Францішак 56, 154
 Скот Стэфан / Skot Staffan 227
 Скумін Тышкевіч Фёдар 216
 Сласкі Сымон 70
 Слушка Адам 82
 Слушка Дамінік Міхал 91
 Слушка Жыгімонт 82
 Слушка Тэрэза 91
 Сматыцкі Мялэт 134, 157
 Спарвэнфэльд Ёхан / Sparwenfeld Johann 144, 157
 Спэнс Аксэль / Spens Axel 170
 Станіслаў Аўгуст 132
 Станкевіч Станіслаў 223
 Станкевіч Ян 82
 Стольгамар Ёнас / Stålhammar Jon 114, 144
 Стрындбэрг Аўгуст / Strindberg August 224, 225
 Стэнбок Густаў / Stenbock Gustav Otto 85
 Стэнбок Магнус / Stenbock Magnus 99
 Стэткевіч Ян 75
 Стэўнір 39

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Стэфановіч Самуэль 84
 Сурта Трахім 186, 202
 Суфан Газы / Suphan Gazi 84
 Сфорца Бона 188, 206
 Сыракомля Уладзіслаў 217
 Сьвіды 202
 Сьвяжынскі Ў. 156
 Сьвятаполк 51
 Сьвятаслаў 49
 Сьвяты Андрэй 139
 Сьвяты Афрыкан 47
 Сьвяты Вульфiла / St:Wulfila 134
 Сьвяты Кнут / St:Knut 47
 Сьвяты Магнус / St:Magnum 47
 Сьвяты Сымон / St:Simon 47
 Сьвятыя Кірыла й Мятод 139
 Сьляпнiёў Рыгор 28
 Сэдэрбэрг Марыя / Söderberg Maria 228
 Сэдэргельм Ёхан / Cederhielm Johann 113, 155
 Сядоў У. 24
 Сянёўскі Адам 108
- Талстой Пётар / Толстой Петр 118
 Танскі Севярын 72
 Таргiль 39
 Тарле Яўген / Тарле Евгений 108, 119, 124, 191
 Торвальд 39
 Торнквiст Клара / Thörnqvist Klara 52
 Торнквiст-Плева Барбара / Törnqvist-Plewa Barbara 228
 Транквiлiён Кірыла 157
 Транстромэр Томас / Tranströmer Tomas 225
 Трыгвасон Улаф / Tryggvason Olaf 6
 Тубылец Данiла 175
 Тулiн Ю. 119
 Тур/Tor 23, 29, 32, 38, 40–45
 Тытус Лiвiюс / Titus Livius 145
 Тышкевiч Васiль 216
 Тышкевiч Канстанцiн 31, 32, 217
 Тышкевiч Пiюс 216, 219
 Тышкевiч Станiслаў 217
 Тышкевiч Юркгi (Юры) 216
 Тышкевiч Ян Скумiн 72
 Тышкевiч Яўстах Ганоры 170, 176, 177, 180, 193, 202, 214, 216–221
 Тышкевiчы 216
 Тэафiль 4
- Уладзiмер / Valdemar 8, 18, 38, 42, 45, 47, 48, 51
 Уладзiмер Полацкi, Валодша 10
 Уладзiслаў IV Ваца 20, 82, 136
 Уладзiслаў Ягайла / Vladislavs Jagello 143
- Уленброк Ёхан вон / Ulenbrock Johan von 78, 79
 Ульрыка Элеанора / Ulrika Eleonora 63, 112
 Ульфбэрт 13
 Урангель Герман / Wrangel Herman 72
 Усяслаў Чарадзеi 10, 40, 51
- Фальк Эрык / Falk Erik 134
 Фалькунгi / Folkkungaätten 18
 Фасмэр М. / Vasmer M. 55
 Федароўскi Мiхал 164, 191
 Федарчук Язэп 222
 Форс Афанасi / Fors Athanasius 129
 Форшман Ю. / Forssman J. 52
 Франзэн Франц Мiхазель / Franzen Frans Mikael 220
 Фрыдрык IV 89
 Фрыдрык Вiльгельм / Friedrich Wilhelm 76
 Фрыянд / Friand 47
 Фэльдман Юзаф 95
- Хаванскi Иван 207
 Хадкевiч Ян Кароль 67, 70, 162, 188, 189
 Хадкевiчы 65, 90, 129
 Халецкi Мiхал 91
 Хведар / Федор Иванович 199
 Ходзька Игнат 202
 Храпоўскi Жыгiмонт 91
 Храпавiцкi Ян 82
 Хэердал Тур / Heyerdahl Thor 42
- Цэларыус Андрэас / Cellarius Andreas 162
 Цяпiнскi Васiль 64
- Чалоўскi С. 29
 Чамбэрс Иван / Чамберс Иван 106
 Чапiнскi Аляксандар 82
 Чачот Ян 164, 191, 205–207
- Шагал Марк 162
 Шарамет Павел 228
 Шарамецеў Барыс / Шереметьев Борис 104, 110
 Швэд Исак 130
 Швэд Казiмер 130
 Швэд Павал 130
 Швэд Стэфан 130
 Швэд Яраш 130
 Швэдэн Вiльгельм / Schweden Wilhelm von 106
 Шобэрг Андрэс / Sjöberg Anders 159
 Шотконунг Улаф / Skötikonung Olof 8, 48
 Шпiлёўскi Паўла 184

Асабовы паказьнік

Шрам Г. / Schramm G. 37	Эпімах-Шыпіла Браніслаў 215
Шрэтэр Ян 92	Эрык XIV Васа / Erik XIV Vasa 59
Штэтэнбэрг Марцін Шэльбах вон / Stetenberg Martin Schelbach von 131	Эўфрасінья Полацкая 50
Штэтэнбэрг Тамаш Шэльбах вон / Stetenberg Tomas Schelbach von 130	Юда Іскарыёт 191
Штэтэнбэрг Юры Кароль Шэлпах вон / Stetenberg Georg Schelbach von 131	Яблانیўскі Ян 89
Шутэ Бэнгт / Skytte Bengt 82	Ядкоўскі Ю. 163
Шчука Даніэль 82	Ядкоўскі Ян 82
Шышкін / Шишкин 169	Якаўкін І. / Яковкин И. 50
Шышкін К. 21	Якуб Ібрахім абн 33
Шэйн Павал 165	Якуб Колас 53
Эймунд / Eumund 38	Ян Казімер 76–78
Эйрык / Eirikr 41	Ян Хрысьціцель 39
Эйхвальд Эдуард / Eichwald Eduard 219	Янін В. 33
	Янка Купала 40
	Яновіч Сакрат 228
	Яраслаў / Jartsilejf 5, 38, 48

Геаграфічны паказьнік

- Або / Åbo 90
Азарніца 102
Азарычы, вёска 176
Азёры, вёска 33
Азяркі, вёска 195
Айнаровічы 93
Аланта / Alanta 120
Алёнаўка, вёска 180, 194
Аліва 86
Аліта / Alytus 156
Альба, вёска 102
Альтмарк / Altmark 59, 74
Альт-Ранштат / Alt-ranstädt 96
Амстэрдам 88
Амэрыка 103
Анаполь 180
Ангельшчына 1, 39, 44, 58
Анікшты / Anykščiai 120, 121
Аношкі, вёска 196
Антоніенбург, вёска 32
Арабскі Халіфат 27
Арлова 93
Аршаншчына 195
Асташын 93
Астра, рака 28
Астражаны 85
Астроўна 121
Асьвенцім / Auschwitz 222
Атаманская імперыя 139
Аўгустава 147
Аўсбург 33
Аўстраля 223
Ашмяны 180
 Ашмянскі павет 156, 182
Ашэрадна / Aizkraukle 42
- Бабеч, рака 107
Балдэнмойжа / Baldenmuiže 72, 76, 199
Балтыка / Baltikum 2, 4, 5, 9, 34, 36, 39, 43, 59,
68, 72, 88, 94, 137–139, 142, 181, 226, 227
 Балтыка Ўсходняя 5, 144, 181, 211
Балтыцкае мора / Östersjön 2, 4, 8, 10, 18, 26,
32, 36, 61, 90, 155, 227, *глядзі таксама*
 Балтыка
- Балыкіна, вёска 174
Баранавічы 96
- Барані 132
Барацын 130
Барысаў 149, 155, 195
 Барысаўскі павет 165, 175
 Барысаўшчына 195
Баянічы 132
Бэбра / Biebra, рака 148
Беларусь / Vitrysland 5, 7, 8, 10, 14, 16, 17, 19,
20, 26–30, 32, 33, 36–38, 41, 42, 50, 51, 54,
56–59, 65, 70, 73, 76, 78–80, 84, 86, 88, 90,
94–97, 99–102, 104, 109, 115, 117, 120,
126–133, 135, 138–140, 142, 143, 145–148,
150, 152, 155–156, 162, 165–167, 170, 172,
173–179, 181–183, 185, 186, 190–192, 194–
201, 204, 205, 208–210, 212–215, 217–224,
226–230, *глядзі таксама* Літва, Вялікае
Княства Літоўскае
Беларусь Заходняя 104, 209, 213
Беларусь Усходняя 26, 85, 104, 106, 108,
122, 127, 191, 213
Беларусь Цэнтральная 26, 104
Беларусь / Russia Alba 138, 147
Беласток 221, 223
 Беласточчына 46, 148, 221, 228
Белград 40
Беліца 93
Беразьнікі 21
Берасьце 32, 33, 50, 64, 85, 87, 104, 144, 151,
170, 197
 Берасьцейскае ваяводзтва 85, 131, 146, 151,
152
 Берасьцейская фартэцыя 85
 Берасьцейшчына 32, 46, 165, 194
Бецігола / Betygala, вёска 91
Бешанкавічы 25, 104
Бізантыя 2, 5, 25, 28, 49, 139, *глядзі таксама*
 Грэцыя
 Бізантыйская імперыя 5
Біржы / Biržai 22, 72–74, 76, 77, 82, 94, 199,
216
Бірка / Birka 1, 4, 8, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 34,
44, 51, 57
Благінь 187
Блякінге / Blekinge 59
БНР (Беларуская Народная Рэспубліка) 215,
223, *глядзі таксама* Беларусь

Геаграфічны паказьнік

- Богуслэн / Bohuslän 61
 Брагіншчына 187, 195
 Брадзілаў мост 192
 Браншчына 194–196
 Браслаў 15, 78, 80, 197
 Браслаўскі павет 78–80, 87, 170, 172
 Браслаўскі раён 15
 Браслаўскія азёры 15, 16
 Браўнсбэрг, Бранева / Braunsberg, Braniewo 135
 Брацлаўскае ваяводтва 67
 Брэмэн / Bremen 59
 БССР (Беларуская Савецкая Сацыялістычная
 Рэспубліка) 214, *глядзі таксама* Беларусь
 Буг 32, 33, 36, 151
 Буда, вёска 148
 Будзяцкая Арда 84
 Буды 2
 Буйнічы 116
 Буйніцкі манастыр 182, 183, 186
 Буйніцкае поле 114, 188
 Бурге / Burge 46
 Быхаў 9, 70, 91, 92, 189
 Бяроза Картуская 103, 172, 213, 229
 Бяроза Сапеская 106, 121, 203
 Бярэзіна, рака 30, 45, 106
- Вагнхэрад / Vagnhärad 215
 Вадстэна / Vadstena 50
 Валасовічы 124
 Валожын 174
 Валокі, вёска 165, 175
 Вальны 67, 97, 146
 Варшава 66–68, 87, 148, 185, 198, 219, *глядзі
 таксама* Польшча
 Васілішкі 100
 Васількаў 98
 Ватыкан 66
 Ваўдугты, вёска 195
 Ваўкавыск 31, 34, 36, 162, 196
 Ваўкавыскі павет 170, 195
 Венграў 77, 85, 93, 94
 Верашчакі 124
 Вець, вёска 28
 Відзюны 180
 Вількамір / Ukmerge 82
 Вільня / Vilna, Vilnius 21, 50, 64, 65, 70, 75, 79,
 80, 87, 92–95, 98–100, 105, 110, 115, 116,
 121, 129, 131, 133–135, 137, 138, 142, 146,
 150, 151, 157, 160, 170, 197, 198, 214, 216,
 219, 221, 225
 Віленскае ваяводтва 78, 85, 120, 137
 Віленшчына 194
 Вільня, вёска 195
- Вісла, рака 32
 Вісьбю / Visby 1, 19, 46
 Вітэнбэрг / Wittenberg 62
 Віцебск 4, 10, 21, 51, 64, 65, 68, 71, 79, 88, 93,
 121, 130, 137, 163, 168, 169, 187, 191, 229
 Віцебскае ваяводтва 68, 72, 81, 110, 147
 Віцебская губэрня 30
 Віцебскі павет 199
 Віцебшчына 19, 27, 42, 78, 179
 Віцьба, рака 21
 Волкінікі / Valkininkai 91, 100
 Волхаў 8
 Воранаўшчына 196
 Ворша 9, 94, 142, 143, 146
 Вугоршчына 49, 153
 Вуша, рака 45
 Выбарг / Viborg 142
 Выверы, вёска 195
 Высока-Літоўск 85
 Вэндэн / Cēcis 68
 Вэнэцыя 136, 137
 Вэрмлянд / Värmland 131
 Вэстэроз / Västerås 161
 Вялікае Княства Літоўскае 10, 21, 50, 51, 54–
 56, 59, 63–67, 77, 80–82, 84, 86–96, 98, 99,
 103, 109, 110, 120–122, 127, 129–135, 137,
 138, 144, 145, 146–149, 153–156, 160, 166–
 171, 177, 186, 188, 190, 196–199, 201, 203,
 214, 216, 217, 219, *глядзі таксама*
 Беларусь, Літва
 Вялікая Брытанія 44
 Вялікая Літва 66–68, 86, 102, 120, 142, 150,
 глядзі таксама Літва
 Вялікі Ўсходні шлях / Storösterled 4, 9, 10, 16,
 19, 20, 26, 37, 39, 44, 45, 56
 Вяліскі павет 30
 Вяльля 21, 150
 Вярхоўе, вёска 130
 Вята, рака 19
- Гайцюнішкі 93, 94
 Галоўчын / Holočzin 88, 93, 104, 106, 108,
 109, 111, 125, 180, 185, 187, 195
 Гальшаны 35, 104
 Гальштэйн / Holstein, герцагства 88
 Галанд / Halland 61
 Галандыя 151
 Гамбург 150
 Гара, вёска 33
 Гарадзілава, вёска 30
 Гарадзішча, паселішча 32
 Гарадзішча, вёска 196
 Гарадок 106

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Гардарыка / Gårdarika 4, 5, 9
 Гарынь, рака 184
 Гарыслаўка 42
 Гельгё / Helgö 2
 Герцыке / Gersika, Jersika 9, 42
 Гетманшчына 148,
 глядзі таксама Украіна
 Гётэборг / Göteborg 215, 219
 Гішпанія 62, 73, 103
 Глініца, вёска 187
 Гніздава, Сьвінеццак / Symes 5, 7, 16, 19, 20–
 26, 32, 56
 Гомельшчына 190
 Горадня 30, 34, 50, 92, 100, 104, 130, 131, 146,
 148, 156, 172, 185, 190
 Гарадзеншчына 95, 100, 161
 Горкі 95, 187, 196
 Готлянд / Gotland 1, 10, 13, 16–18, 19, 22, 25,
 27, 30, 34, 35, 39, 46, 51, 57
 Гродзіск 85
 Грузія 6
 Грыпсгольм, замак / Gripsholm 82, 102
 Грунвальд 143
 Грэцыя 5, 49
 Губская пушча 32
 Гуркавічы, вёска 30
 Густаўбэрг / Gustavsberg 222
 Гусыньня, вёска 33
- Дакудава 93
 Далярна / Dalarna 61
 Далятычы 75
 Данія / Danmark 39, 48, 59, 89, 218
 Данцыг, Гданьск / Danzig 76, 79, 87, 94, 116,
 136, 137, 150
 Дарагічын 198
 Даросын, вёска 177
 Даўгінаў 121
 Даўгмаля / Daugmale 57
 Дзьвіна / Dvina, Tuna, Дуна 4, 7–9, 10, 16, 18,
 19, 26, 28, 31, 33, 42, 39, 42, 52, 68, 71, 72,
 79, 80, 90, 95, 166, 229
 Дзьвінск / Dunaburg, Daugavpils 10, 18, 42, 68,
 71, 78
 Дзябро, возера 15
 Дзям'янка, вёска 187
 Дзярэчын 102
 Дзясна, рака 45
 Дняпро / Nepr 4, 8, 9, 26, 31–33, 39, 45, 57, 90,
 108, 111, 113, 115, 122, 127, 152, 184, 191,
 213, 229
 Добрушчына 187
 Дорпат / Dorpat, Tartu 90, 142, 143
- Друйка, рака 16
 Друскенікі / Druskininkai 194
 Друцак 9, 13, 57, 195
 Друя / Drofn 39, 78, 95, 97, 197
 Дрыбін 31
 Дрыса 42, 45, 78
 Дрыса, возера 45
 Дрысьвяты 78, 172, 197, 213
 Дубавіцы, вёска 180
 Дубаі, вёска 103
 Дуброўна, рака 115
 Дуброўна, вёска 91
 Дудуткі, вёска 40
 Дукоры, вёска 132, 133
- Ерусалім 39, 50, 134
- Ёнчопінг / Jönköping 143
 Ёрвік, Ёрк / Jorvick, York 1, 39, 58
 Ёта канал / Göta kanal 215
 Ётлянд / Götaland 143
- Жалудок 100–102, 146, 170
 Жамойць / Samogethia, Samogiten 74, 78, 82,
 85, 91, 137, 146, 201, *глядзі таксама*
 Летува
 Жлобін 9
 Жупраны 93
 Жыткавічына 195
 Жэймы / Zeimai 94
 Жэнэва 209
- Заазер'е 21
 Заблудава 75, 93
 Загоры / Žagarė 120
 Зайнава 79
 Зарой 93
 Заслаўе (Зяслаў) 38, 42, 43, 45, 48, 91
 Захад 1
 ЗША 223
 Зэльвеншчына 181
- Іванічы, вёска 130, 190
 Ігумен (Чэрвень) 106, 183
 Ігуменшчына 130, 190, 195
 Ізбішча, вёска 32
 Іказьнь 78
 Ільмень, возера 8
 Імглін 126, 186
 Імглінскі павет 177, 180, 194
 Імсьціслаў 65, 146, 204
 Імсьціслаўскае ваяводства 68, 81, 110, 130,
 132, 147

Геаграфічны паказьнік

- Імсьціслаўшчына 126
 Інгерманляндія / Ingermanland 59, 90, 119, 136, 160
 Індыя 2
 Інфлянты 45, 67–69, 71, 74, 96, 202, *глядзі таксама* Лівонія, Латвія
 Іпуць, рака 187
 Істанбул
 глядзі Канстантынопаль
 Ісьляндія / Island 39
 Італія 152, 153
- Кабыльнікі 75, 121, 199
 Кавалі, вёска 9
 Казьянкі, вёска 14, 27
 Кайкова, вёска 180
 Калодзецкая, вёска 29
 Кальмар / Kalmar 199
 Кальнуны 104
 Камаі, вёска 172
 Каменка, вёска 99
 Канічы, вёска 126
 Каночыц, вёска 180
 Канстантынопаль / Miklagård 5, 10, 38, 39, 139, 201
 Капыль 93
 Капэнгаген 215
 Каралеўская грэбля 189
 Каралявец / Königsberg 64, 72, 80, 86, 88, 135
 Карлава даліна 187
 Карлаў акап 188
 Карлаўка, вёска 188
 Карона Польская 70, 72, 73, 76, 93, 96, 121, 148, 171, 200, *глядзі таксама* Польшча
 Карпаты 7
 Карэлічы 102
 Карэлія / Keksholm län 7, 59
 Касенкі, вёска 194
 Каспля 9
 Касьпійскае мора 5
 Касьценічы 126
 Касьцюковічы 126
 Каўшарава, вёска 21
 Кейданы / Kėdainiai 74, 75, 77, 80, 83, 94, 131, 200
 Кіеў / Könügård 5, 7–11, 19, 35, 38, 39, 46, 151
 Кіеўскае ваяводзтва 67
 Кіеўская Русь 37
 Кіеўская зямля 38
 Кіеўская мітраполія 139
 Кіргольм / Salaspils 70, 189, 190
 Кіслае, вёска 29
- Клецак 104, 143, 174
 Кобрыншчына 178
 Койданава 93, 142, 178, 203
 Койданаўшчына 165, 178
 Копысь 93
 Котуш, вёска 116
 Коўна / Kaunas 94, 95, 97
 Кракаў / Kraków 32, 33, 45, 136, 198
 Краслаўка / Kraslava 42
 Краснаполье 192
 Краснапольшчына 187
 Круглае, селішча 195
 Крымскае ханства 134
 Крынкі 194
 Крысьцінагамн / Kristinehamn 131
 Крычаў 126, 146, 185
 Крэва 142, 181
 Кукейнос / Koknese, Kockenhusen 9, 67, 68, 70, 72
 Кульбакі 104
 Кульбачына, гарадзішча 34
 Курляндія / Kurland 99
 Курэванікі 25
 Куцейна 157, 159
 Кушляншчына 21
- Лабанары / Labanoras 121
 Лагойск 32, 216, 217, 219
 Лагойшчына 180
 Ладага 2, 5, 48
 Ладаскае возера 8
 Латвія / Letland 5, 68, 70, 74, 136, 143, 144,
 глядзі таксама Лівонія, Інфлянты
 Латгалія / Latgala 18, 43, 74, *глядзі таксама*
 Інфлянты
 Лебедзева, вёска 93, 104
 Лейпуны / Leipalingis 98
 Лепель 121
 Летува / Litauen 59, 79, 91, 92, 94, 96, 99, 120, 129, 131, 132, 135, 136, 143, 156, 161, 190, 194, 199, 200, 214, *глядзі таксама*
 Жамойць
 Лёндан 77, 87
 Лібава / Libau, Liepāja 90
 Лівонія / Livland 10, 18, 59, 65, 67, 69, 70–74, 78, 79, 83, 86, 120, 127, 144, 147, 156,
 глядзі таксама Латвія, Інфлянты,
 Латгалія
 Ліда 104
 Лідзкі павет 93
 Лідчына 196
 Лінчопінг / Linköping 136

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Ліпнішкі 104
 Літва / Littowen, Litauen, Litvania 65, 67, 69, 70, 71, 75, 77, 94, 96, 104, 107, 109, 111, 128, 131, 132, 134, 137, 138, 143, 146, 149–151, 168, 197, 198, 201, 207, 216, 217, 219, *глядзі таксама Беларусь*
 Лобжа 126
 Лоск 93
 Лудчыцы, вёска 29
 Лукомль 29–31, 121
 Лынтупы 121
 Лыскава, вёска 31, 165, 195
 Львоў 146
 Любашоў 103
 Любча 76, 77, 93, 195, 199
 Люнд / Lund 142, 218, 228
 Люцынка 207
 Ляйпцыг 142
 Ляпёхі, урочышча 43
 Лясная / Lyasnaa 119, 120–125, 128, 178, 191–193
 Ляхавічы 103, 184
- Магілёў 9, 64, 68, 71, 94, 109, 108–118, 121, 122, 125, 127, 130, 133, 145, 146, 150, 152, 155, 157, 168, 171, 177, 182–186, 195, 197, 205, 212, 213
 Магілёўская губерня 208
 Магілёўшчына 111, 126, 169, 178, 180, 193, 195, 196
 Маладэчна 93, 104
 Маладэчаншчына 187, 195
 Маляты / Molëtai 120
 Малятычы 126
 Маравія 152
 Маркава 104
 Марына Горка 175
 Маскавічы 11, 15–19, 25, 30, 32
 Масква 77, 80, 92, 95, 96, 104, 113, 115, 116, 138, 144, 150, 157, 200, 201, 215, *глядзі таксама Рася*
 Маскоўшчына 59, 63, 67, 77, 78, 81, 84, 138, 147, 199
 Вялікае Княства Маскоўскае 110
 Менка, рака 29, 32
 Менск 13, 30, 31, 32, 51, 65, 88, 93, 106, 132, 133, 145, 146, 215, 217, 222, 224, 229
 Менскае ваяводства 121
 Менская губерня 28, 175
 Менскі край 137
 Менскі павет 31
 Меншчына 132, 180, 195
- Мерач / Merkine 98
 Мёрскі раён 19
 Міжземнае мора 90
 Мінск-Мазавецкі 85
 Мір 102
 Мітава / Jelgava 70
 Мрочкі, вёска 195
 Муравельнік, гарадзішча 34
 Мухавец, рака 32
 Мэларэн / Mälaren, возера 1
 Мэмэль, Клайпэда / Klaipėda 72, 74, 150
 Мюнхэн 138
 Мядзел 121
- Наваградак 10, 34, 35, 54, 65, 66, 68, 75, 102, 146, 163, 170, 190, 198, 204–207
 Наваградзкае ваяводства 85, 132
 Навасёлкі, вёска 21, 181
 Нарва / Narva 88, 108, 125, 157, 219
 Нарвэгія / Norge 39, 186, 215, 222
 Нармандыя 1, 36, 38
 Нежын 174
 Непакойчыцы 93
 Нёман 31, 34, 36, 93, 100, 151
 Новая Воля, вёска 148
 Новы Двор, вёска 28, 29, 104
 Новы сад, вёска 178
 Новы Шклоў 122
 Ноўгарад / Holmgård 2, 5, 8, 9, 10, 11, 19, 38, 44, 57, 174
 Ноўгарадзка-Кіеўскае княства 2
 Ноўгарадзкая земля 38, 174
- Нурцы 93
 Нурчопінг / Norrköping 133, 135, 215
 Нуршгольм / Norsholm 215
 Нью Ёрк 223
 Нэйдорф 131
 Ньюшанц / Nyen, Nyenskans 90
 Нюстад / Nystad, Uusikaupunki 63
 Нява, рака 8
 Нямецчына / Tyskland 28, 45, 138, 139, 152
 Няміга 40
 Нясьвіж 64, 102, 146, 160, 172
 Нясьвіжчына 196
 Нясьвіскі замак 83
- Ольжава, вёска 196
 Орля, вёска 75
- Пагост 45
 Падзьвіньне 20, 42–45, 53, 78, 94, 166, 197
 Падляшша 67, 69, 84, 85, 93, 174, 177, 194, 197, 198

Геаграфічны паказьнік

- Падняпроўе 44, 45, 120
 Палесьсе 46, 146, 152, 177
 Палата, рака 21
 Палтава 62, 98, 122, 145, 187, 193, 210, 211, 212
 Памэранія / Pommeran 59
 Панямоньне 31, 34, 35, 36
 Парыж 135, 219, 222
 Пеліканы 78
 Піна, рака 32, 151, 184
 Пінск 32, 33, 102–104, 145, 151, 172, 184, 213, 226, 229
 Плеханы, вёска 195
 Плюсы 78
 Пнеўшчына, вёска 31
 Познань 99
 Полацк / Pal[li]teskia, Palteskiuborg 4–11, 13, 14, 16, 18–22, 26, 27, 30, 32, 37–39, 46, 51, 56–58, 64, 67, 68, 71, 79, 88, 93, 97, 121, 137, 168, 197, 198, 200, 230
 Полацкае ваяводзтва 68, 72
 Полацкае княства 2, 7–11, 14, 18, 26, 37–39, 41, 43, 44, 46, 50, 56, 68
 Полацкая дзяржава 10, 11, 20
 Полацкая зямля 18, 220
 Полацкая Русь 37
 Полацкі Верхні замак 13
 Полаччына 42
 Польшча / Polen 33, 45, 62, 65–67, 73, 77, 79, 81, 84, 86, 88, 92–95, 97, 105, 106, 135, 138, 143, 144, 148, 150, 151, 153, 156, 162, 164, 194, 197, 199, 203, 208, 214, 227
 Прага 32, 33, 45
 Прапойск (Слаўгарад) 45, 122, 124, 126, 192
 Просткі 84
 Пруднікі 7, 11, 16, 19, 20, 30, 32
 Пружаншчына 197
 Прусія 67, 76, 92, 99
 Прусія Ёсходняя / Ostpreussen 85, 86
 Прыладажа 19
 Прыпяць 32, 33, 36, 184
 Пскоў 147
 Пышна, вёска 121
 Пяскі, вёска 133
 Пятроўшчына, вёска 180
 Рава-Руская 88
 Рагачоў 9
 Рагачы, вёска 33
 Рагнедзіна 41, 43, 45
 Рагнедзь, возера 45
 Радшавічы 105, 106, 111, 121, 142, 145, 146, 169, 183, 196, 208
 Раднот 85
 Раёўка, вёска 148
 Ракаўцы, вёска 35
 Рамянкі, вёска 182
 Расея 2, 5, 7, 19, 21, 26, 30, 36, 45, 59, 63, 78, 81, 86–93, 95–97, 109, 113, 124, 136, 138, 142–144, 147, 148, 153, 190, 191, 194, 197, 200, 201, 205, 210, 213, 227, 228, *глядзі таксама* Масква
 Расейская дзяржава 110, 197
 Расейская імперыя 133, 148, 169, 203, 205, 212, 214
 Расіёны / Raseiniai 91, 98
 Раслаўшчына 43
 Расонскі раён 42
 Растоў 7
 Расуха, вёска 177, 180, 196
 Рдзіца, рака 29
 Рогвальда й (Р)Ягнеды, гара 45
 Роксэн / Roxel, возера 215
 Рудня, вёска 124, 178, 192, 193
 Ружаны 92, 102
 Русь 1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 14, 18, 20, 24, 26, 28, 38, 39, 41, 43, 49, 51, 58, 98, 139, 199, 210
 Рухава, вёска 124
 Рыга / Riga 10, 18, 20, 43, 51, 68, 70–74, 76, 80, 83, 94, 99, 108, 116, 125, 144, 145, 165, 197
 Рыская затока 8
 Рым 50, 129, 135, 137
 Рэч Паспалітая 3, 59, 62, 67, 69, 70, 72, 74, 76, 77, 85, 86, 89–91, 96, 104, 106, 109, 111, 115, 116, 127–131, 136, 144, 146–148, 153, 156, 166, 190, 197, 200, 201, 203, 214, *глядзі таксама* Польшча, Вялікае Княства Літоўскае
 Рэчыца 9
 Сакі, вёска 177, 194
 Саколка 98
 Сакольшчына 164, 221, 223
 Сакольня 88, 93
 Салаты / Saladen 99
 Самарканд 33
 Санкт-Пецярбург 34, 64, 82, 90, 157, 220
 Сапежышкі / Zapyškis 82
 Сапошкін 98
 Саслаўль 43
 Себеж 43
 Севершчына 148, 174, 186
 Селішча, урочышча 130, 178, 190
 Сібір 209
 Сігтуна / Sigtuna 8, 13, 30, 44, 46, 57

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

- Скандынавія / Skandinavien 4, 11, 17, 18, 19,
 24, 34, 36, 46, 49, 215, 222, 223
 Скварцы, вёска 165
 Сконе / Skåne 59
 Скуклостэр, замак / Skokloster 162, 218, 219
 Слабодка, вёска 195
 Слонім 35, 102, 142
 Слонімскае эканомія 102
 Слота, рака 195
 Слуцк 21, 57, 75, 77, 84, 86, 93, 94, 103, 131,
 146, 162
 Слуцкае княства 77, 85
 Случчына 190, 209
 Случ, рака 21
 Смаленск / Smale[n]skia, Milinskia 10, 19, 21,
 24–26, 37, 51, 115, 219
 Смаленскае ваяводтва 81, 148
 Смаленскае княства 56
 Смаленшчына 120, 130
 Смалявіччына 195
 Смаляны, вёска 161
 Смольня, рака 21
 Смольянд / Småland 143, 211
 Смургоні 104, 121, 145, 146, 153, 154, 187
 Сож 124, 126, 178, 185, 191, 192, 193
 СССР 148, 190, 222
 Ставок 103
 Стагольм / Stockholm 2, 10, 14, 50, 91, 92,
 108, 113, 131, 139, 157, 159, 161, 170, 186,
 199, 215, 219, 222
 Старадуб 117, 155, 186
 Старадубшчына 124
 Старая Ладага / Aldejiuguborg 1, 5, 8, 14, 19, 38,
 41, 57
 Старое Сяло, вёска 196
 Стары Дзедзін, вёска 28
 Стары Шклоў 122
 Старынцы 192
 Старышаў 120, 126
 Старыя Юрковічы, вёска 178
 Стражавічы, вёска 27
 Стрэшын 9
 Студзёнка, вёска 30
 Студзень, вёска 104
 Суботнікі 104
 Сулы, вёска 195
 Сураж 9
 Сухаволя 99
 Сылезія 152
 Сырыя 134
 Сыцылія 1
 Сьведзкае, возера 45, 195
 Сьведзь, рака 45
 Сьвенск, вёска 45
 Сьвенскі манастыр / Svensk kloster 45
 Сьвень 45
 Сьвеўлівы, возера 45
 Сьвеялянд / Svealand 18, 44
 Сьвідляны 104
 Сьвінец, рака 21, 24, 25
 Сьвірыдовічы, вёска 181
 Сьвіслач 133
 Сьвядзёра, возера 45
 Сьвянцыны / Švenčionys 102, 122
 Сьмілавічы 106
 Сьцьвіга, рака 184
 Сэрвач 88, 93
 Сямятычы 85
 Талачын 121, 122
 Таракані, вёска 178
 Таўрогі / Tauragė 94
 Торунь 72
 Трансільванія 85
 Трокі / Trakai 65
 Троцкае ваяводтва 78, 85
 Трольхэтан / Trollhätan 220
 Трондгейм / Trondheim 61
 Тур, рака 45
 Тураў 32, 41, 42, 45, 151
 Тураўскае княства 50
 Турэччына 90, 134
 Тыкоцін 84
 Узьдзенскі раён 195
 Украіна / Ukraïna 19, 26, 67, 74, 85, 88, 99,
 103, 118–120, 125, 126, 143, 148, 171, 214
 Унецкі раён 194
 Упіты / Upytė 82
 Уплянд / Uppland 5, 18, 39, 43, 44–46
 Упсала / Uppsala 5, 13, 23, 44, 57, 91, 99, 131,
 138, 139, 142–144, 157, 199
 Урал 205
 Усход 1, 5, 8, 11, 90
 Усьвіца, вёска 28
 Усьвяты 9, 30
 Ухалоды 185, 187, 195
 Фінляндзя / Soumi 14, 30, 34, 36, 63, 90
 Фіны / Soumalainen 2, 116
 Фінская затока 8
 Франопаль, вёска 30, 33
 Францыя 219
 Фраўштат / Fraustadt 101
 Фрэдрыкшальд / Fredrikshald 63

Геаграфічны паказьнік

- Хазарскі каганат 2, 4
Хедэбю / Hedeby 28
Хельм 174
Хомск 103
- Царград, *глядзі* Канстантынопаль
Цяцерын, селішча 195
- Чавусы 121, 122
Чарнігаў 157
Чарэя 121
Чарняўка, рака 43
Чарніца, рака 43
Чачэрск 181, 187
Чашнікі 29, 104
Чашын, вёска 195
Чорнае мора 2, 4, 5, 8, 9, 26, 32, 34, 39, 90
Чэнстахова 209
- Шаставіцы 19, 25
Шаўлі / Šiauliai 156
Шацак 88, 93
Шведчына, вёска 195
Швэдзкая Дуброва / Švendubrė, вёска 194
Швэды, вёска 130, 190, 195
Швэцыя/Sverige 2, 4, 5, 8, 9, 13, 14, 16–19, 22, 25, 27, 35, 36, 37, 39, 41, 44, 46, 50, 51, 57, 59–63, 67–81, 84, 86, 89–99, 103, 108, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 138, 139, 142–145, 148, 153, 155–156, 160, 161, 181, 190, 197–200, 205, 211, 214, 215, 218–223, 226–230
- Вялікая «Халодная» Швэцыя 37, 41
Швэдзкае каралеўства 55, 62, 68, 69, 72, 78, 79, 83, 88, 96, 136, 197, 218
Швяды, вёска 195
Шкляў 114, 122, 126–128
Шумячычы 130
Шчэцін / Stettin, Szczecin 95
- Эгіпт 134
Эстонія, Эстлянд / Estland 59, 69, 89, 136, 143, 160
Эўропа 21, 32, 34, 38, 56, 59–63, 66, 72, 77, 80, 86, 89, 121, 124, 137, 152, 164, 167, 202, 214, 219, 226–228
Эўропа Заходняя 1, 58, 68, 152
Эўропа Паўночная 59, 136
Эўропа Ўсходняя 1, 7, 13, 14, 17, 21, 23, 39, 57, 116, 176
- Ямна 93
Янішкі / Joniškis 120
Яраслаўскае Паволжа 14, 19
Villa Sokrates 228

Summary

One thousand years of common history unite Sweden and Belarus. However to the Swedish, Belarus remains the most little known country in Europe. There are several reasons for this. The primary one can be ascribed to the fact that during the modern period, Belarus did not exist as a separate entity on the map of Europe. During this time Belarus had no sovereignty, being initially a province of the Russian Empire and then later, the Soviet Union. Moreover, contacts between Belarus and Sweden have always been asymmetric. During the era of the Vikings (9th–12th centuries) as well as in early modern period (17th – to the beginning of the 18th centuries) the Swedes were active on the territory of Belarus. At the same time only a few Belarusians managed to reach the shores of Sweden.

First Stage of contacts: the Viking Age

The Scandinavian arrival in Belarus occurred between the 9–12th centuries. During this period the Vikings acquired control of the eastern trade routes, among which the route from the Baltic through the river Dźvina (Duna in old Swedish) and Dniapro into the Black Sea and Byzantium was the most important. The Belarusian Slavs «Kryvičy» («kryv» means «blood») and «Dryhavičy» («dryhva» means «marsh»), who lived in these lands, named the new guests from Sweden «Rus'», having copied this name from the one the Finno-Ugric people used for Swedes (in Finnish «Rootsi»). The Vikings were also known as «Varahi» (varangians-merchants) and «Śvieji» (from Svealand).

Around 980, two independent Scandinavian kingdoms appeared on Belarusian soil. These were the Połacak (Palteskia in old Swedish) and Turaū Duchies. According to the chronicles the first dukes were Scandinavians. Their names also bear witness to this fact. In the land of «Kryvičy», in Połacak, Ragnvald began to reign. In the land of

SUMMARY

«Dryhavičy» the founder of the town Turaū was the Viking Tor. Tor's duchy soon became part of Kievan Rus'. However, the Duchy of Połacak with Ragnvald's dynasty remained independent during the 10–12th centuries (with the exception of a very brief interlude) and is considered to be the first real state in Belarusian history.

Contemporary historians of the Viking Age usually attach less importance to Połacak/Palteskia, mentioning only Kyjiv/ Kōnugård, and Novgorod/Holmgård. Meanwhile, according to the Scandinavian sagas Rus' was divided into three parts, with three capitals: Novgorod, Kyjiv and Połacak. Only in these towns were there Sofia churches – copies of the most revered temple in the Byzantine Empire, which again signified the independent status of the local dukes.

In final decade of the tenth century the Duke Valdemar of Kyjiv and Novgorod who was Swedish by origin, occupied the Kingdom of Połacak with Viking support and destroyed the town (later it was reconstructed in another place.) Valdemar killed Ragnvald and married his daughter Ragnhild.

In spite of this Połatsak acquired independence even as soon as in the time of Izyasłaū, who was Ragnhild's son. The whole of the 11th century was marked by the continual struggle of Połacak against Kyjiv and Novgorod. The independence and strength of Połacak was obvious due to its control over the most important part of the eastern trade route, which made it possible to reach both the Black Sea and the Caspian Sea.

The considerable weight of the Scandinavian presence in Połacak Kingdom in 10–12th centuries is found not only in written sources but also by data drawn from such diverse disciplines as archaeology, ethnography, topography and linguistics. The Scandinavian archaeological finds are comparable in number to those, discovered in Novgorod and Kyjiv. Namely, one can speak about Swedish, not Scandinavian artefacts, as all the objects discovered have their analogues on the territory of modern Sweden. Scandinavian complexes have been found along the Džvina – Dniapro and besides the waterway in the basin of the river Nioman, as well as in the area of land between these two water systems. Besides, numerous Swedish objects are present in the areas of the permanent Scandinavian colonies in the Połacak Kingdom: namely, Maskavičy and Prudniki.

The archaeological potential of these centres differs considerably from those discovered in other ancient towns of Belarus (Bieraście, Brest), where there has never been a Scandinavian presence.

Among Scandinavian artefact one encounters different types of weapon (swords, helmets, spears, arrows), jewellery (the pendant with Tor's hammers, metal pins and rings), Scandinavian coins and everyday things (padlocks, small weights, shoes, combs, icebreaker tendons). The important signifier of these objects is the runic inscription, discovered in Połacak. A great many of them have been found in Maskavičy near to Połacak - more than 80 to date!

Scandinavian artefacts are present in cultural layers of different periods. Male as well as female objects are among them. These things certainly belong to the Scandinavians as they reveal a distinct style of clothing, embody images from Scandinavian mythology, and have direct analogues in ancient Swedish towns.

From my perspective, I would argue that the character of relations between the Swedish Vikings and the Belarusian Slavs was peaceful. This can be demonstrated by the absolute absence of any remarks in the chronicles about invasive raids. The control over the international trade route ensured stability. Scandinavians created a state (Połacak Kingdom), the internal policy of which was peaceful. In contrast to the wealthy peoples of England, France and Italy, such raids were senseless for the Eastern Slavs, whose culture was overwhelmingly agricultural.

Which positive features did the ancient Swedes bring to Belarusian culture of old?

The ancient trade centres along the eastern route, founded by Scandinavians, became prosperous towns, especially Połacak. Moreover, it is difficult to imagine the development of the Połacak state, especially, its juridical system (Rus'kaya Pravda) without the Scandinavians' presence. Thus, Scandinavian influence is evident in the subsequent development of the old Belarusian juridical monuments of the Grand Duchy of Lithuania.

Swedes also brought more advanced technologies and ways of working with iron and jewellery to Belarus. It is no accident that the Scandinavian departure in the beginning of the 13th century, coincided with the powerful regression of the region, which was observed up until the 17th century.

SUMMARY

The Dźvina trade route, which was founded by Scandinavians, functioned until the end of the 19th century. The Germans, who replaced the Scandinavians in the 13th century, adopted all of the Swedish nomenclature.

Scandinavians also played an important role in the Christian birth of Belarus. In Scandinavian interments we encounter the first objects of the Christian cult (crosses and candles). The Viking Tor christened the population of Turau. Ragnhild founded the first cloister in Belarus and was considered a local saint.

During this period the Belarusian language incorporated some Scandinavian words, 90% of which belonged mostly to trade and state vocabulary. For instance:

Bahor *in Belarusian* – «båtgar», *in old Swedish*; «båtshake» *in modern Swedish*

Birka (a wooden stick used for counting) – from the name of the Swedish town Birka.

Biaźmien – *besman*

Buda – *bod*

Drabant – *drabant*

Drot – *tråd*

Hośc – *gäst*

Handal – *handel*

Hielm – *hjälm*

Hrydź – *hird*

Kofta – *kofta*

Kruk – *krok*

Marmur – *marmor*

Maršaľak – *marskalk*

Skarb – *skatt*

Skrynja – *skrina*

T(C)ivun – *thiun* in old Swedish etc.

This vocabulary emphasises the specific character of the old Belarusian-Swedish contacts.

Eleven Scandinavian names are still used today in contemporary Belarus: lake Śvieŭlivy, (from Svei-Swedes and Livs), lake Rahniedź, the town Rahniedzina; the river Śvień, Śviensk's cloister and so on.

Belarusian folklore has retained legends about the Swedes, Vikings, the dukes Tor and Ragnvald, and the princess Ragnhild. The Scandinavian names: Rohvalad/Ragnvald, Rahnieda/Ragnhild, Ihar/Ingvar, Uladzimier/Valdemar, Volha/Helga and Irena/Ingegerd are found in a dictionary of contemporary Belarusian names. While the Vikings took the name Sviatapolk/Svantepolk from Belarus (today known as Svante).

An independent observer, the Emperor of Byzantium, Constantan wrote in his chronicle «About nations» that the Vikings and their Belarusian Slavs («their tributaries whose names were «Kryvičy») had settled peaceful and mutually profitable relations. In spring and summer during «big water» (when the passage system of the Eastern route was functioning) the Scandinavians traded in distant countries. In relation to this, it was the Slavs who made and supplied them with ships.

In autumn and winter the Scandinavians returned and exacted tribute from the population: in Slavonic «polyude», in old Swedish «hyra». This light tribute included honey, wax and animal skins, which all soon became objects of international trade.

Second Stage: Modern period

During this period Belarus was an integral part of European civilisation, occupying the eastern boundaries of the European world.

All Belarusian lands from the 14th century onwards formed the largest part of the Grand Duchy of Lithuania (from now on the GDL). It was in the GDL that the Belarusian nation proper was formed. The official and literary language was old Belarusian. The Belarusian nobility held several state posts. Belarusian merchants from Vilnia, (Vilnius in Lithuanian) and Połacak, Mahiloŭ, Viciebsk conducted large-scale international trade, as well as through Riga with Sweden.

The first book in the history of the GDL was issued in Vilna in 1522–1525. It was the Bible, which was translated and printed in old Belarusian by the humanist Francišak Skaryna, who had met with Martin Luther. In 1562 the Protestant Symon Budny published Luther's Catechism in Belarusian.

SUMMARY

At that time the name «Belarus» didn't exist and the country was simply referred to as Lithuania, the territory of which consisted of four historical provinces: Samogitia, Lithuania, Polesia (Palešsie) and Belarus. The modern Lithuanian Republic consists of Samogitia and in half of «Lithuania» («Litva» in Belarusian). The other half of historical Lithuania along with Palešsie and Belarus was used to create the modern Republic of Belarus. The state border between Belarus and Lithuania has only existed for 10 years and it is one of the newest borders in all of Europe. This means that historical Lithuania (The Grand Duchy of Lithuania) was actually a Lithuanian-Belarusian State. Nowadays the difference between historical Lithuania and the modern Lithuanian Republic is unknown to Sweden. In contrast, the Swedish scientists of early modern period understood it quite well. For example Juhan Botvidius, the bishop of Linköping, wrote in one work (1620) that: «Slavonic is the common language for Croatians, Bohemians, Dalmatians, Poles, *Lithuanians* (it means the Belarusians), Moskovitians, Ruthenians (Ukrainians).»

From 1569 until the end of the 18th century Belarus was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In comparison with Catholic Poland, in the GDL authority rested with the Protestants in the second half of the 16th century—first half of the 17th century. From the end of the 16th century there was a strong Calvinist and Lutheran minority, supported by the Belarusian-Lithuanian nobility. The Belarusian Lutheran Church has existed from the mid-16th century to the present day.

In the time of the Counter-Reformation, Januš Radziwił, Grand Hetman of the GDL and Bahuslaū Radziwił, the Duke of Słucak, asked the Swedish king Charles X to help the Protestants of Lithuania and Belarus politically. In August 1655, a union between Sweden and the GDL was agreed.

The Great Northern War of 1700-21, was a period during which Charles XII with his main grouping of Swedes was stalled by Russian forces in Belarus for a number of years. More specifically, in 1703, the great Belarusian-Lithuanian nobleman Jan Sapieha asked the Swedish king Charles XII to help Lithuania and Belarus politically. Throughout this time Sweden carried out an active policy in Belarus. There is a number of the Swedish decrees concerned Belarusian-Lithuanian nobility and this territory's local population.

ШВЭДЫ Ў ГІСТОРЫІ Й КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

The major dates:

1587 – the Swedish Prince Sigismund Vasa (Žyhimont Vasa in Belarusian) was appointed as the king of Poland and the Grand Duke of Lithuania, i.e. he became the monarch of all Belarusians and Swedes. The Belarusian nobleman Marcin Lesniavolski was a member of the Polish-Lithuanian delegation to Sweden in 1587. The description of his travels to Kalmar and Stockholm became the first detailed and accurate information about Sweden in Belarus.

1592–1599 – Sweden and the GDL were under the domination of one king. During this time about one hundreds Swedes came to Lithuania and Belarus (the GDL)

1622–1710 – Belarusian lands in the GDL and Sweden have a common boundary line via the territory near the modern border between Latvia and Belarus.

October 1655 – the union of Kiejdany (Kėdainiai in modern Lithuania) was agreed, by which the Protestant and Orthodox Lithuanian-Belarusian nobility broke off relations with Catholic Poland and where the GDL along with Sweden formed a federal state for a short period of time.

1702–1708 – in the course of the Great Northern War, Belarus became the theatre of operations between the troops of Charles XII and Peter the Great. The Swedish army (about 35 thousand men) alights upon the territory of Belarus on three occasions (1702, 1706, 1708).

Practically all Belarusian-Swedish contacts took place during this rather short period. Swedish Riga played an important role in the development of the Belarusian economy of the 17th century. Belarusian merchants delivered honey, furs, animal skins, there and along the Dźvina to Riga. Metal goods, copper, faience, the «Swedish marble» were all used in building the churches. The Belarusian church

SUMMARY

of St. Nikolai existed in Riga. Each year the monks from Połacak went on a pilgrimage to Swedish Riga. So, the Belarusians and Swedes knew each other well.

It was not by accident that the Belarusian Orthodox merchants from Vilna supported the alliance of the GDL and Sweden. In 1655 they helped to establish contact between the governor Livonia Magnus De La Gardie and the Chancellor of the GDL Januś Radziwił. After the Kiejdany union merchants provided the Swedish king Charles X with finances. As a result in 1655–1656 the Swedish army by lead Magnus De la Gardie occupied the territory of present day Lithuania and Western Belarus. In May 1657, the Swedes captured Brest (Bieraście), led by Charles X. Erik Dahlberg was there and made an engraving "The Swedish encirclement of Brest", a unique view of old town.

From the 17th century the famous artist Konrad Götke, a Swede by origin, worked in Belarus. Another Swede (a catholic-immigrant) Greger Larsson (Gregorius Borastus) studied in Vilna Jesuit Academy in 1600–1604 and became prominent as a poet – Latin scholar, who was the author of poems dedicated to the Lithuanian-Belarusian nobility. For example, one book was dedicated to the most famous old Belarusian political figure the Chancellor of the GDL – Leo Sapieha. The famous poet of Belarus and Lithuania was Swede Laurentijus Boye. Many Swedes (priests, teachers, artists) were living at this time in the GDL (Belarus and Lithuania), for example: Laurentius Horn, Laurentius Boye, Petrus Montanus, Magnus Agander, Andreas Olaii, Olaus Lauretii and others.

In the Swedish Dorpat University (now Tartu University) theses devoted to the history of the GDL were defended, one, for example, by Johannes Petrejus from Jönköping.

In 1626 the Swede Andreas Bure, prepared one of the best maps of Belarus and Lithuania. Two Swedish scholars: Johan Sparwenfeld (1655–1727) and Nicolas Bergius (1658–1706) collected a rich library of unique old Belarusian books, which is now kept in Uppsala.

After the Great Northern War several Swedish soldiers remained in Belarus. One of their descendants Kazimir Sven became the burgomaster of Viciebsk, another, Francisk Asturp – the richest landowner. The descendants of Swedish officers formed two well-known noble families in Belarus: the Nolcken and Svolcken families.

More than twenty diaries, written by Swedish officers between 1702–1708, have been preserved in Belarus – a valuable source providing descriptions of the land at the beginning of the 18th century.

«The Swedish theme» was very popular in modern Belarusian literature in the 17th – 19th centuries. This was a group of works from people such as Salamon Rysinski, Symon Polacki, Alaksandar Mackevič, Jan Alašeŭski, Trafim Surta, Nikadzim Muśnicki, Jan Čačot, Vincent Dunin-Marcinkievič and Alhierd Abuchovič.

Thus, in Alhierd Abuchovič's poem «Ballad about Charles XII» the romantic image of the Swedish king is presented. This poem was written in 1863–1864 during the Belarusian and Lithuanian uprising against tsarist Russia, under the leadership of Kastaŭ Kalinoŭski. Alhierd Abuchovič took part in it. According to the author's words: Charles XII's defeat near Poltava buried Belarusian hopes for freedom and independence.

Swedes have left a huge imprint on Belarusian folklore. There are more than one hundred stories, legends, and proverbs about Swedes. There are many (around one hundred) «Swedish places» on the territory of Belarus.

The common image of «Swede-magic» was also popular. In these legends the Swedish soldiers surprisingly find bread hidden in soil, know the Belarusian language, and were able to drain the reservoirs.

Legends about Charles XII are also remarkable. The king appears to be the guarantor of justice in one of them. One day whilst travelling along the road in Mahilou he came to a bridge constructed of religious icons of the Orthodox faith. When his horse refused to cross the bridge Charles XII interpreted it as an omen that the guilty Swedish soldiers who had taken the icons from the monastery should be punished. The legend-prophecy about the king's death is also extraordinary. It turned out that the whole country knew about the king's future death in Norway long before his arrival.

Special topics include stories about the Swedish soldiers, who stayed to live in Belarus. There are even two villages, where the inhabitants consider themselves to be the offspring of Swedes.

Nine Belarusian proverbs about Swedes have survived. Among them, are the following:

SUMMARY

- In the times of old-Swede (that is long ago, in Swedish «När eldkvarn brann»);
- The Russians are from there, the Swedes are from there, there is no place to hide from great trouble (the situation at the time of the Great Northern War);
- As soon as the Swedes came, water in the lake of «Dvarčanskaje» disappeared (the theme of the magic of the Swedes)
- The Swede lost his boots and trousers in the battle of Lasnaja, near Rudnia he dropped his cap (the Swedish defeat near Lasnaja—28.09.1708. where about 4000 Swedes died);
- Barefooted like the Swedes (about 1000 Swedish soldiers tried to reach Swedish Livonia after the catastrophic battle near Lyasnaya. They moved without food along the land, which had been burnt out by the Russian Army);
- As the Swede by Poltava – a synonym for absolute misfortune.

In 1846 the only monograph devoted to the history of the Belarusian-Swedish contacts, «Letters about Sweden», was published. Its author, the well-known Belarusian historian Jaustach Tyskevic had visited Sweden in 1843, and was a member of the Royal Academy of literature, history and antiquities of Sweden.

In 1914 the outstanding Belarusian poet Alaiza Paskievic- Ciotka visited Sweden and walked across the whole country. A little-known fact is that it was in Stockholm, in April 1916 that the Belarusian question appeared on international scene for the first time. Two Belarusian political leaders Ivan Luckievic and Vaclau Lastouski, who were members of the social-democratic party of Belarus «Hramada» made an application for the political and cultural autonomy of Belarus at the «Peoples of Russia» conference.

Third Stage: since 1991

The restoration of Belarusian sovereignty in 1991 (remember the Kingdom of Połacak, the Grand Duchy of Lithuania, the Belarusian

Democratic Republic of 1918) stimulated the renewal of Belarusian-Swedish contacts. Sweden was one of the first countries in the world, which recognized the independence of Belarus, on the 14th of the January 1992. It is regretful that the political changes in Belarus in 1996 reduced the contacts to the level of «people diplomacy» (contacts between ordinary people).

The «Vitryssland» society now functions in Sweden. Its leader Maria Söderberg is the spokesman for Belarusian culture in contemporary Sweden. There is also a Swedish-Belarusian society «Collegium» in Belarus (Pinsk). Two Belarusian interpreters Valer Bujval and Lavon Barščeŭski translate modern Swedish literature into Belarusian. In Sweden Kajsa Öberg Lindsten and Dmitry Plax translate modern Belarusian poetry into Swedish.

In 1997 Dr Barbara Törnqvist-Plewa (Lund University) prepared the first scientific monograph about Belarus in Swedish. A popular book about Belarus from Kjell Albin Abrahamson was issued in 1999. Both of them were well received by Swedish readers. Prof Sven Gustavsson (Uppsala University) has published several articles about the Belarusian language, and its culture and literature in Swedish scientific journals.

Sweden's archives and libraries are of great interest to the Belarusian researchers within Humanities. The collection of old Belarusian books the Library of the Uppsala University («Carolina Rediviva») is richer than the analogous collection in the National Library of Belarus. Unique documents are kept in the National Archives of Sweden («Riksarkivet»).

The National Museum and Modern museum have the paintings of Marc Chagall who was born in the Belarusian sity Viciebsk where the Chagall museum now is situated.

There are also many Swedish NGO organizations, which are currently working in Belarus. Some of them are trying to help develop various aspects of a civil society in Belarus, while others provide help for those that have suffered from the terrible consequences of the Chernobyl accident. It should be remembered that Belarus absorbed 70 percent of the radioactive contaminants spewed out by the reactor. The development of a stronger variant of civil society in Belarus also is also something that will require Sweden's help, as the situa-

SUMMARY

tion in Belarus is very important for the stability of the Baltic region as whole.

Finally, sharing many aspects of a common history and geographical position (the two biggest rivers of Belarus flow into the Baltic Sea) let us hope for the prospect of a future of enhanced co-operation between our peoples.

Swedes in Belarusian history and culture

Contents	vi
Preface	ix
Acknowledgements	xii
Chronological table	xiii
List of illustrations	xvii
1. The age of the Vikings in Belarus: the end of 9th to the beginning of 13th century	1
1.1. The Scandinavian colonisation of the Great Eastern Fairway	1
1.2. Scandinavian centres in Belarus: Połacak, Maskavičy, Prudniki, Hniodzava/Svinieck	7
1.3. Viking remains found in Belarus	26
1.4. Polatsak and the Duchy of Połacak in Scandinavian sagas	37
1.5. The Vikings and Belarusian folklore	40
1.6. Scandinavian toponomy in Belarus	44
1.7. The Scandinavian layer in ancient Belarusian culture	46
2. The Early Modern Period	59
2.1. The Great Duchy of Lithuania and the Kingdom of Sweden from end of 16th to the beginning of 18th century	59
2.2. The Great Duchy Lithuania and Sweden 1600–1629: the struggle for Livonia	68
2.3. The union of Kiejdany between the Great Duchy of Lithuania and Sweden in 1655	74
2.4. Between the hammer and the anvil: Belarus in the Great Northern War. Charles XII' s Great tour of Belarus (1702–1708)	88
2.5. The Swedish Camp in Mahiloū	109

2.6. The Swedish disaster at Lasnaja	120
2.7. Swedes in Belarusian lands. Gregorius Laurentii Borastus (Greger Larsson)	128
2.8. Belarus and Lithuania in the Swedish scientific thought of the second half of 16th–18th centuries	136
2.9. Belarus of the early 18th century as seen through the eyes of Swedish soldiers	145
2.10. Belarusian materials in Swedish collections	155
3. The image of the Swede in Belarusian culture	163
3.1. Swede-sorcerer	163
3.2. Swedes in Belarusian church legends	167
3.3. Swedish treasures and burial mounds	176
3.4. Charles XII in Belarusian folk culture	182
3.5. Belarusian proverbs about Swedes	189
3.6. The Swedish typonomy of Belarus	194
3.7. The image of Swedes in Belarusian literature	196
4. Swedish – Belarusian contacts in more recent times	214
4.1. The first monograph about Belarusian–Swedish relations: Jaustach Tyškievič and his “Letters about Sweden”	216
4.2. “Belarusian society” in Sweden (1948–75)	221
4.3. Swedish literature in present day Belarus	224
4.4. “Sweden” in Belarus and “Belarus” in Sweden: a survey of contemporary cultural and humanistic relations	226
Sources & Bibliography	231
Name index	243
Index of geographical names	250
Summary in English	258
Contents in English	270

швэдзкі інстытут (SI) ёсьць фінансаванаю зь дзяржаўнага бюджэту ўстановай, заданьне якой – пашырэнне за межамі краіны ведаў пра грамадзкае й культурнае жыцьцё Швэцыі, спрыянне культурнаму ды інфармацыйнаму абмену зь іншымі краінамі й развоу міжнароднай супрацы ў галіне асьветы й навуковых дасьледаваньняў, а таксама помач у навучаньні швэдзкай мовы за мяжой. Інстытут рыхтуе размаітыя публікацыі пра розныя аспекты швэдзкага грамадства. Гэтыя публікацыі можна атрымаць у прадстаўніцтвах Швэцыі за мяжой або беспасярэдне ў Інтэрнэце.

У швэдзкай кнігарні прапануюцца выдадзеныя на колькіх мовах кнігі, брашуры, інфармацыйныя бюлетэні, цудоўна ілюстраваныя падарункавыя выданьні пра Швэцыю, шырокі выбар мастацкай літаратуры Швэцыі і дзіцячыя кніжкі, а таксама відэакасы з навучальнымі курсамі швэдзкай мовы.

Svenska Institutet
Skeppsbron, 2 Stockholm, Sweden
Box 7434, SE-103 91 Stockholm, Sweden

Phone +46-8-789 20 00

Fax +46-8-20 72 48

E-mail si@si.se

Internet www.si.se www.sweden.se

SVENSKA
I N S T I T U T E T

Навукова-папулярнае выданьне

Андрэй Котлярчук
Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў

ISBN 985-6599-58-X

Праект вокладкі: *Антон Баранаў*
Рэдактура: *Валер Булгакаў*
Макетаваньне: *Гальяш Патаповіч*
Карэктурa: *Тацяна Архіпенка*
Падбор ілюстрацыяў: *Андрэй Котлярчук*
Адказны за выпуск: *Зьміцер Колас*

Падпісана ў друк 15.10. 2002. Фармат 62x84/16.
Афсэтны друк. Папера афсэтная. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 22,4. Наклад 2000 асобнікаў. Замова 02210.

УП “Выдавецтва Энцыклапедыкс”.
Ліцэнзія ЛВ №395 ад 27.02.2002 г.
Вул. К. Маркса, 15, Менск, 220050.

Надрукавана з гатовых пазытываў замоўцы ў друкарні
«Прынткарп». ЛП № 347 ад 11.05.1999.
Вул. Старабарысаўскі тракт, 40, Менск, 220141

Тэлефон: 8 029 643-57-33

e-mail: exlibris@ut.by

КНІЖКА - ПОШТАЙ

Кніжкі, CD & video

Клясыкі і найноўшая літаратура,
фотаальбомы, публіцыстыка, гісторыя ды іншыя

Ціра пашту: п/с 333, 220050 Мінск

- Адамовіч
- Адамчык
- Араў
- Бартосік
- Быжкэў
- Гайбус
- Дубаоў
- Фраздоўч
- Пазманюк
- Саганкевіч
- Станкевіч
- Харэўскі
- Харэўскі

Internet: <http://exlibris.cjb.net>

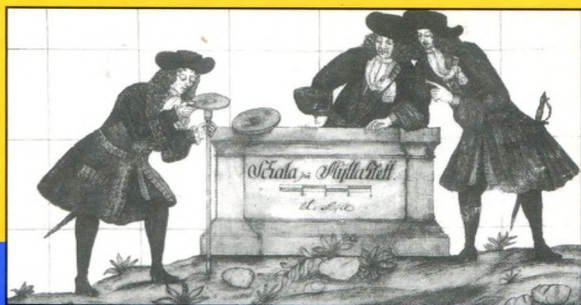

Андрэй Котлярчук (1968 г.н.) гісторык, дактарант універсітэту Паўднёвага Стакгольму (Södertörns högskola). Спецыялізуецца на беларуска-летувіска-швэдзкіх і беларуска-расійскіх дачыненнях XVII-XVIII стст. Аўтар манаграфіі “Праздничная культура в городах России и Белоруссии XVII века: официальные церемонии и крестьянская обрядность” (СПб., 2001).

З кнігі Андрэя Котлярчука мы даведаліся, што праца Яўстаха Тышкевіча “Listy o Szwecji” 1846 году была першай манаграфіяй, прысьвечанай беларуска-швэдзкім дачыненням. Аўтарава праца “Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў” ёсць другой падобнага кшталту. Кніга – унікальная праца, якая зробіць паважны ўнёсак у разьвіцьцё ведаў пра беларуска-швэдзкія кантакты ды таксама спрычыніцца да абуджэньня ўзаемнай зацікаўленасці абодвух народаў.

Барбара Торкнвіст-Плева
Доктар філязофіі
Універсітэт Люндэ (Швэцыя)

Андрэй
Котлярчук

Швэцкія дзяткі ў беларускім вясельлі

